ईन्द्रावती गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

नवलपुर, सिन्धुपाल्चोक, प्रदेश नं. ३

पार्श्वचित्र २०७६

दुई शब्द

भौगोलिक दृष्टिले कठिन यस ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्रफलमा सानो छ तर पनि गाउँपालिकालाई समृद्ध बनाउनका लागि सम्भावित श्रोत र आधारहरू प्रशस्त मात्रामा छन् । यस ईन्द्रावती गाउँपालिकाको केन्द्र साविकको नवलपुर गा.वि.स.को कार्यालयमा रहेको छ भने साविकको ७ वटा गा.वि.स.हरू क्रमशः सिम्पालकाभ्रे, कुन्चोक, नवलपुर, बाँडेगाउँ, सिपापोखरे, भोटसिपा र भिमटार समावेश गरी गाउँपालिका गठन गरिएपछि यो गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति झल्कने पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ ।

राज्यको पुर्नःसंरचनाको सिलसिलामा स्थापित यस गाउँपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउने पार्श्वचित्र तयारीले गाउँको विकासको वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेको छ । यस प्रकारको चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत र साधनको अधिकत्तम सदुपयोग गरी गाउँपालिकाको समग्र विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु । यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्रायः सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्न प्रयास गरेको भएतापनि सीमित समय तथा श्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण हुन सक्दैन । यसलाई समय सन्दर्भ अनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहन्छ ।

योजनाबद्ध विकासको आधारको रुपमा रहने यो पार्श्वचित्र समयमै गर्न लगाउने गाउँकार्यपालिकाको सम्पूर्ण टिम, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी एवं निर्वाचित जनप्रतिनिधि लगायत तथ्यांक उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघसंस्था तथा अन्य सबैमा गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । यसै गरी यो अध्ययन प्रतिवेदन समयमै सम्पन्न गर्न पानोरामा रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौंलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा गाउँपालिकाको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालिन सोचका साथ अगाडी बढ्न हामी सबैलाई उपयुक्त दिशा प्राप्त होस् भन्ने सुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

श्री वंशलाल तामाङ

अध्यक्ष

मेरा दुई शब्द

कुनै पनि ठाउँको विकासको लागि पहिलो शर्त भनेको भरपर्दो तथ्याङ्क नै हो । यसै आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ । जसमा गाउँपालिकाका विभिन्न विषय समावेश गरिएको श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट संकलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्म कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्यांक समावेश गरी गाउँ पार्श्वचित्र तयारी गरिएको छ ।

यस गाउँपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा गाउँबासीहरूलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएकी छु । पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा गाउँको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै राष्ट्रिय जनगणना २०७५ का विविध जनसांख्यिक पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

अन्त्यमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष तथा परोक्षरुपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ/संस्था, सामाजिक परिचालक, वडा सचिव, गाउँ कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा शुरु देखि तथ्यांक संकलन, प्रशोधन गरी पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिनुहुने परामर्शदाता श्री पानोरामा रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौंलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिरा अधिकारी लामा

उपाध्यक्ष

मेरो भन्नु

नेपाल संघीयतामा प्रवेश गरेपछि विकासको नयाँ चरण प्रारम्भ भएको छ । संघीयतामा तीन तहहरू, क्रमशः संघ वा केन्द्रीय तह, प्रदेश तह र स्थानीय तह सरकारको व्यवस्था संविधान मै गरिएको छ । नयाँ संविधानले स्थानीय तहलाई स्थानीय सरकारको रुपमा स्वीकार गरी अधिकतम अधिकार र स्वायत्तता सुम्पिएको छ । स्थानिय तहमा सभा, कार्यपालिका र न्यायिक समिति गरी ३ वटै राज्यका अंगहरू रहेका छन् यस अर्थमा पनि स्थानीय तहको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रशस्त रहेका छन ।

कुनै पनि योजनालाई सफल बनाउनका लागि सही किसिमको मार्गदर्शन (Roadmap) को आवश्यकता पर्दछ । त्यस्ता मार्गदर्शनको भूमिका यस पाश्वचित्रले प्रदान गर्दछ । वास्तवमा ईन्द्रावती गाउँपालिका विकासको दृष्टिकोणले प्रचुर संभावना र अवसर बोकेको पहाडी गाउँपालिका हो । साविकका ७ वटा गाविसहरू क्रमशः सिम्पालकाभ्रे, कुन्चोक, नवलपुर, बाँडेगाउँ, भोटसिपा, सिपापोखरे र भिमटारको संयोजनबाट गाउँपालिकाको गठन भएको हो । यस गाउँपालिकामा १२ वटा वडाहरू रहेको हुँदा प्रशासनिक क्षेत्रका रुपमा यो गाउँपालिका ठूलो छ साथै यस गाउँपालिका जनसंख्याको हिसावले अत्यन्तै ठूलो गाउँपालिका हो । यस गाउँपालिकाको समग्र विकास, योजना निर्माण, नीति कार्यक्रम तथा बजेट निर्माणका लागि वर्तमानको सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक तथा समग्र यथार्थ स्थितिको जानकारी हुन आवश्यक छ । त्यही आवश्यकता अनुसार यस गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको हो ।

कुनै पनि विकासको मार्गचित्र तयार गर्न योजनाको सही छनौट, त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरूको पूर्ण सन्तुष्टि सहितको उपयोग, निरन्तर अनुगमन तथा मूल्याङ्कन एवं दिगोपनको सही र वस्तुनिष्ट निर्णय लिन विकाससँग सम्बन्धित तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ । विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनसंरचित स्थानिय तहको पहिलो आवश्यकता हो । विकास निर्माणका योजनाहरू तथा कार्ययोजनाहरू सही तरिकाले अगाडि बढाई त्यसको कार्यान्वयन गर्न नसकिएमा जनताले स्थानिय तहबाट राखेका अपेक्षा पूरा हुन सक्दैनन् । यसैकारण वर्तमानको हाम्रो धरातलिय सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाको पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (पार्श्वचित्र) सीमित समय, स्रोत र सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो । पार्श्वचिलाई सामान्य रुपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यो गाउँको बहुआयमिकता सहितको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ । यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर गाँउको सम्पूर्ण चिनारीको रुपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ हाम्रा सम्भावना र चुनौतीहरूलाई अवगत गर्ने माध्यमको रुपमा लिन सकिन्छ ।

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा आफ्नो महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने गाउँपालिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत कार्यपालिका तथा वडा कार्यालयका सर्म्पूण कर्मचारी साथीहरू, वडाध्यक्षज्यूहरू, सामाजिक परिचालकहरू, विभिन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री पानोरामा रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.काठमाडौंलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, यो पार्श्वचित्रले गाउँपालिकाको समग्र विकासको लागि मार्गदर्शनको भूमिका निर्भाह गरी आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस् भन्ने शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु ।

विनोद रोका

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषय सूची

खण्ड - १: परिचय १

१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ उद्देश्य १
१.३ कानूनी तथा नीतिगत आधारहरू २
१.४ तयारी प्रक्रिया (Methodology) २
१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा ३

खण्ड २ : गाउँपालिकाको चिनारी (भौतिक तथा समग्र चरित्र) ४

२.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना तथा प्रशासनिक विभाजन ४
२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना ५
२.१.२ प्रशासनिक विभाजन ५
२.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि तथा नामाकरण ७
२.३ धरातलिय अवस्था (भू-क्षेत्रको प्रकृति भिरालोपन तथा उचाइ, मोहडा) ७
२.४ भू-उपयोगको विवरण १०
२.५ माटोको बनावट ११
२.६ भू-क्षेत्रको बर्गीकरण ११
२.७ मुख्य प्राकृतिक सम्पदा (नदी, खोला, ताल, हिमाल, खानीखनिज, खेतीयोग्य जमिन, वनजंगल, निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र, जलाधार सिमसार) १४
२.९ साँस्कृतिक विशेषताहरू १५
२.१० विकासका मुख्य सम्भावनाहरू १६
२.११ गाउँपालिकाको अन्तर नगर/गाउँपालिका सम्बन्ध १८

खण्ड - ३ : जनसांख्यिक विवरण १९

३.१ जनसंख्याको विवरण १९
३.२ वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण २०
३.३ उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण २२
३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण २७
३.५ उमेर समूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण ३०
३.६ जातजाती समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३१
३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ३३
३.८ धर्म अनुसार जनसंख्याको विवरण ३५
३.९ अनुपस्थित जनसंख्या ३७
३.९.१ उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ३८
३.९.२ अनुपस्थित हुँदा उतीर्ण गरेको कक्षा अनुसार अनुपस्थित जनसंख्याको वडागत विवरण ३९
३.९.३ लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ४०
३.९.४ लिङ्ग तथा उमेर अनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ४१
३.९.५ अनुपस्थित जनसंख्याको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण ४२
३.९.६ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण ४४

३.९.७ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण ४५
३.९.८ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको आधारमा विवरण ४६
३.१० व्यक्तिगत घटना दर्ता ४८
३.१०.१ पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण ४९
३.१०.२ तथ्याङ्क संकलनको पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्यको मृत्यु सम्बन्धी विवरण ५०
३.१०.३ लिङ्ग र उमेर समुह अनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण ५२
३.१०.४ मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्या ५३
३.१०.५ मृतकको मृत्युदर्ता सम्बन्धी विवरण ५५
३.११ बसाइँसराइको अवस्था ५६
३.११.१ जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण ५७
३.११.२ बाहिर जन्मस्थान भएका जनसंख्याको यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्नुका कारणको विवरण ५८
खण्ड- ४: आर्थिक स्थिति तथा रोजगार ६०
४.१ मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरूको विवरण (मुख्य पेशा) ६०
४.१.१ आम्दानीका मुख्य श्रोतहरूको आधारमा परिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ६०
४.१.२ आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण (सबै प्रकारको आम्दानी) ६१
४.१.३ ऋणको आधारमा घरपरिवारको विवरण ६२
४.१.४ ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ६४
४.१.५ ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण ६५
४.२ विप्रेषणबाट आएको रकम खर्च गर्ने क्षेत्र सम्बन्धी विवरण ६६
४.३ परिवारको औषत आम्दानीको विवरण ७०
४.४ परिवारको औषत खर्चको विवरण (खर्चका मुख्य शीर्षकहरू) ७३
४.५ गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको विवरण (दैनिक प्रतिव्यक्ति आम्दानीका आधारमा) ७६
४.६ खाद्यान्न सुरक्षा तथा आपूर्तिको अवस्था ७६
४.७ आयात तथा निर्यातको अवस्था ७६
४.८ स्थानीय श्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थहरू जस्तै काठ, खोटो, जडिबुटी, लोक्ता, अल्लो, चुनढुङ्गा, मार्वल स्लेट, फलफूल, खाद्यान्न आदि) ७६
४.९ सुकुम्बासी जनसंख्याको विवरण ७६
४.१० बेसहारा सडक बालबालिका तथा जनसंख्याको विवरण ७७
४.११ कृषि तथा पशुपंक्षी, माछापालन तथा अन्य ७७
४.११.१ मुख्य कृषिजन्य उत्पादनहरूको विवरण (वार्षिक उत्पादन उपलब्ध भएसम्म) ७७
४.११.२ खेतीजन्य जमिनको विवरण ७९
४.११.३ खेतीयोग्य मध्य सिंचित र असिंचित जमिनको विवरण ७९
४.११.४ बाँझो जमिनको विवरण ७९
४.११.५ खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग तथा किरा ७९
४.११.६ तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा ८०

४.१२ पशुपालन ८०
४.१२.१ घरपालुवा पशुपंक्षी पालनको आकारका आधारमा घरपरिवारको विवरण ८१
४.१२.२ कृषि प्रयोजनको लागि हाल परिवारमा भएको पशुपन्छी सम्बन्धी विवरण ८२
४.१२.३ पशुपंक्षीहरूको बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण ८५
४.१२.४ पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण ८६
४.१३ पशु नश्ल ८७
४.१३.१ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग तथा किरा ८८
४.१३.२ पशुपंक्षी, खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, माछा, मौरी, रेशम खेती आदि सम्बन्धी व्यवसायिक फर्महरूको विवरण ८८
४.१४ कृषि ८९
४.१४.१ कृषियोग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण ८९
४.१४.२ कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण ९०
४.१४.३ खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण ९०
४.१४.४ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धि विवरण ९२
४.१४.५ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धि विवरण ९२
४.१४.६ कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण ९३
४.१४.७ कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ९५
४.१४.८ परिवारको आधारमा कृषिबाली सम्बन्धि विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ९६
४.१४.९ कृषिजन्य बाली बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित) ९८
४.१५ बाली पात्रो १००
४.१६ कृषि बजारीकरण १०१
४.१६.१ कृषि सहकारी संस्थाको विवरण/कृषि समूहको विवरण १०१
४.१६.२ कृषि उपज संकलन केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण १०३
४.१६.३ चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण १०३
४.१६.४ कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण १०३
४.१६.५ कृषि आधुनिकिकरण परियोजनाहरूको विवरण १०४
४.१६.६ कृषि मेला तथा प्रर्दशनीहरूको विवरण १०४
४.१७ पर्यटन विकास १०४
४.१७.१ मुख्य पर्यटकिय क्षेत्रहरूको विवरण (धार्मिक, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, प्राकृतिक) १०५
४.१७.२ पर्यटकिय पूर्वाधारहरूको विवरण १०७
४.१८ उद्योग व्यापार तथा बैङ्कीङ १०७
४.१८.१ हाल संचालित समग्र उद्योगहरूको विवरण १०७
४.१८.२ मुख्य व्यापारको विवरण (किराना थोक, आयात, निर्यात) १०८
४.१८.३ खनिज तथा खानी सम्बन्धी विवरण १०९
४.१८.४ मुख्य बजार तथा व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण १०९
४.१८.५ क्रमिक विकास भइरहेका बस्तीहरूको विवरण ११२
४.१८.६ सहकारी संस्थाहरूको विवरण ११३

४.१८.७ बैङ्कहरूको विवरण ११४
४.१८.८ बैंक खाता भएका घरपरिवारको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण ११५
४.१८.९ वैदेशिक लगानीका उद्योग वा आयोजनाहरू ११६

खण्ड - ५: सामाजिक अवस्था १९७

५.१ शिक्षा तथा मानव संशाधन ११७
५.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूको विवरण (मदरशा, गुम्बा समेत) ११९
५.१.२ शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण १२०
५.१.३ स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण १२२
५.१.४ पाँच वर्ष माथिको जनसंख्याको समग्र साक्षरता/निरक्षरता विवरण (महिला/पुरुष दुबै) १२२
५.१.५ ५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिती १२४
५.१.६ ५ देखि ३५ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण १२५
५.१.७ ५ देखि ३५ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण १२६
५.१.८ ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण १२७
५.१.९ ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण १२८
५.१.१० १० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेर भएका जनसंख्या औपचारिक/अनौपचारिक तालिमसम्बन्धी विवरण १२९
५.१.११ तालिमको अवधिको आधारमा विवरण १३२
५.१.१२ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू १३२

५.२ अपाङ्गता सम्बन्धी विवरण १३३
५.३ विगत १२ महिनामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जनसंख्याको विवरण १३६
५.४ स्वास्थ्य क्षेत्रको अवस्था १३७
५.४.१ एच. आई. भी./एडसको अवस्था १३८
५.४.२ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण १३८
५.४.३ विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको सुत्केरी गराएको स्थानसम्बन्धि विवरण १३९
५.४.४ विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको प्रोटोकलअनुसार ४ पटक गर्भ जाँचसम्बन्धि विवरण १३९
५.४.५ १५-४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाले हालसम्म जीवित सन्तान जन्म दिए/नदिएको विवरण १४०
५.४.६ परिवार नियोजन १४१
५.४.७ खोपको विवरण १४१
५.४.८ ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण १४१
५.४.९ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम १४२
५.४.१० शिशु तथा ५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर १४३
५.४.११ बालपोषण सम्वन्धी विवरण १४३
५.४.१२ जन्मदाको बखत शिशुको तौल सम्बन्धी विवरण १४३
५.४.१३ पहिलो विवाह गर्दाको महिला र पुरुषको उमेरको विवरण १४५

५.४.१४ पहिलो बच्चा जन्मदाको महिलाको उमेरको विवरण १४६
५.४.१५ मुख्य रोगहरूको विवरण १४७
५.४.१६ मृत्युका मुख्य कारणहरूको विवरण १४८
५.४.१७ दीर्घ रोगको प्रकारअनुसार दीर्घ रोगीहरूको जनसंख्या विवरण १४८
५.४.१८ २०७४/०७५ मा गाउँपालिकामा देखा परेका १० प्रमुख रोगहरूको विवरण १५०
५.५ महिला बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण १५१
५.५.१ बाल क्लबहरूको विवरण १५१
५.६ खेलकुद तथा मनोरन्जन १५२
५.६.१ रंगशाला, खेलमैदान, व्यायामशाला सम्बन्धी विवरण १५२
५.६.२ पार्क तथा पिकनिक स्थल सम्बन्धी विवरण १५४
५.७ शान्ति सुरक्षाको विवरण १५४
खण्ड- ६: जलवायू, वन तथा वातावरण १५६
६.१ जलवायू १५६
६.१.१ जलवायूको समग्र विवरण १५६
६.१.२ जलवायूको परिवर्तनका असरहरू १५६
६.१.३ जलवायूको परिवर्तनका असरहरू सामना गर्ने कार्यक्रमहरू १५६
६.२ वन क्षेत्रको अवस्था तथा जैविक विविधता १५६
६.२.१ गाउँपालिकामा पाईने प्रमुख वनस्पति र वन्यजन्तुहरूको विवरण १५६
६.२.२ प्रमुख वनस्पतिहरूको विवरण (काष्ठ तथा गैह्र काष्ठ) जडिबुटी छुट्याएर १५७
६.२.३ प्रमुख वन्यजन्तुहरूको विवरण १५७
६.२.४ प्रमुख चराचुरुङ्गीहरूको विवरण १५७
६.२.५ वनका प्रकारहरू वर्गीकरण सहित सबैको विवरण (सामुदायिक, राष्ट्रिय, निजी, धार्मिक आदि) १५९
६.२.६ सामुदायिक वन १५९
६.२.७ कवुलियति वनको विवरण १६३
६.२.८ वन पैदावार सम्बन्धी विवरण (निकासी भएमा) १६४
६.२.८ राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र आदि १६५
६.३ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्र १६५
६.३.१ प्रमुख नदी तथा खोलाहरू १६५
६.४ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र १६६
६.४.१ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण १६६
खण्ड- ७: भौतिक विकास १६७
७.१ खानेपानी तथा सरसफाई १६७
७.१.१ खानेपानीको श्रोतको आधारमा (घरधुरी तथ्याङ्क) १६८
७.१.२ खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण १७०
७.२ शौचालय १७१
७.२.१ घरधुरीको शौचालय प्रयोगको अवस्था (प्रकारको आधारमा) १७२
७.२.२ फोहर व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी विवरण (मुख्य बजार क्षेत्र साथै सर्वत्र) १७३
७.२.३ ढल निकासको अवस्था, ल्याण्डफिल साइटको अवस्था १७५
७.२.४ सडक नालाहरूको अवस्था १७५

७.३ यातायात पूर्वाधार १७६
७.३.१ सडक संजालको विद्यमान अवस्था १७७
७.३.२ सवारीका प्रकारहरू १७९
७.३.३ प्रमुख सार्वजनिक यातायातका रुटहरू (बस सेवा तथा ढुवानी सेवा) १८०
७.३.४ गाउँपालिकाका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय १८०
७.३.५ वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने अनुमानित समय १८१
७.३.६ बसपार्क सम्बन्धी विवरण १८१
७.३.७ वैकल्पिक यातायात सेवा १८१
७.४ विद्युत तथा उर्जा १८२
७.४.१ खाना पकाउन प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण १८२
७.४.२ विद्युतिकरणको अवस्था १८४
७.४.३ बत्ती बाल्न प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण १८४
७.४.४ बैकल्पिक उर्जाका श्रोतहरूको विवरण १८५
७.५ रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल, हुलाक तथा कुरियर सेवा सम्बन्धी तथ्याङ्क विवरण १८५
७.५.१ परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण १८६
७.६ आवास तथा सार्वजनिक भवनहरू १८७
७.६.१ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण १८७
७.६.२ परिवारले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व विवरण १८८
७.६.३ कच्ची, पक्की, अर्धपक्की घरको प्रकारको आधारमा घरधुरीको विवरण १८९
७.६.४ परिवारले प्रयोग गरेको घर बनेको समय अवधीको आधारमा घरपरिवारको विवरण १९१
७.६.५ परिवार बसोबास गर्ने घरको तल्लाको आधारमा परिवारको विवरण १९२
७.६.६ कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण १९४
७.६.७ परिवारले प्रयोग गरेको कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण १९५
७.६.८ घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्वसम्बन्धि विवरण १९६
७.६.९ घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्रको आधारमा परिवारको विवरण १९८
७.६.१० कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण १९९
७.६.११ सामुदायिक भवनहरू तथा सभाहल सम्बन्धी विवरण द्दण्ण
७.६.१२ गाउँपालिका तथा अन्य सरकारी भवनहरूको विवरण २०१
७.६.१३ पाटी, पौवा, धर्मशाला चौतारा तथा विश्रामस्थलहरूको विवरण २०१
७.६.१४ पशुबधशालाहरूको विवरण २०२
७.६.१५ शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण २०३

खण्ड- ८: विविध २०४

८.१ मानव विकास सुचकको विवरण (HDI) २०४
८.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index) २०५
८.३ मानव विकास र गरीबी २०५
८.४ गरिबी न्यूनीकरण २०५
८.५ समग्र विकास स्थिति २०५
८.६ ईन्द्रावती गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको विवरण २०६

८.७ ईन्द्रावती गाउँपालिका कार्यालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण २०८
८.८ गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सरकारी कार्यालयहरूको विवरण २१०

तालिका सूची

तालिका नं. १: ईन्द्रावती गाउँपालिकाको वडा विभाजन ५
तालिका नं. २: भू-उपयोग विवरण १०
तालिका नं. ३: जनसंख्याको विवरण १९
तालिका नं. ४: वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण २१
तालिका नं. ५: उमेर समूह अनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण २२
तालिका नं. ६: लिङ्ग अनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण २४
तालिका नं. ७: १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण २७
तालिका नं. ८: उमेर समूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण ३०
तालिका नं. ९: जातजातिअनुसार जनसंख्याको विवरण ३१
तालिका नं. १०: मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ३३
तालिका नं. ११: धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ३५
तालिका नं. १२: गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ३७
तालिका नं. १३: अनुपस्थित हुँदाको उमेर समूह अनुसार वडागत अनुपस्थितिको विवरण ३७
तालिका नं. १४: उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ३८
तालिका नं. १५: अनुपस्थित हुँदा उतीर्ण गरेको कक्षा अनुसार अनुपस्थित जनसंख्याको वडागत विवरण ३९
तालिका नं. १६: लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ४०
तालिका नं. १७: लिङ्ग तथा उमेर अनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण ४१
तालिका नं. १८: अनुपस्थित व्यक्तिको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण ४२
तालिका नं. १९: अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण ४४
तालिका नं. २०: अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण ४४
तालिका नं. २१: अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण ४५
तालिका नं. २२: अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको विवरण ४६
तालिका नं. २३: २०७५ सालको वार्षिक व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण ४८
तालिका नं. २४: पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण ४९
तालिका नं. २५: पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्य मृत्यु सम्बन्धी विवरण ५०
तालिका नं. २६: विगत १२ महिनामा परिवारका सदस्य मृत्यु भएका घर परिवार र मृतक संख्या सम्बन्धी विवरण ५१
तालिका नं. २७: लिङ्गअनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण ५२
तालिका नं. २८: मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्याको विवरण ५३
तालिका नं. २९: मृत्यु दर्ता गराउने घरपरिवार ५५
तालिका नं. ३०: उमेर समूह अनुसार मृत्यु दर्ता भएको विवरण छट
तालिका नं. ३१: जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण ५७
तालिका नं. ३२: बाहिर जन्मस्थान भएका जनसंख्याको यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्नुका कारणको विवरण ५८

तालिका नं. ३३:	आम्दानीका श्रोतहरूको आधारमा परिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)	६०
तालिका नं. ३४:	आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण	६१
तालिका नं. ३५:	ऋण भएका घरपरिवारको विवरण	६२
तालिका नं. ३६:	ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)	६४
तालिका नं. ३७:	ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण	६५
तालिका नं. ३८:	विप्रेशणबाट आएको रकम खर्च हुने स्थान सम्बन्धि विवरण	६७
तालिका नं. ३९:	वार्षिक आम्दानीको विवरण	७१
तालिका नं. ४०:	वार्षिक औषत खर्चका आधारमा परिवारको विवरण	७३
तालिका नं. ४१:	प्रमुख कृषि बाली सम्बन्धी विवरण	७८
तालिका नं. ४२:	खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण	७९
तालिका नं. ४३:	तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा	८०
तालिका नं. ४४:	घरपालुवा पशुपंक्षीपालनको आकारका आधारमा घर परिवारको विवरण	८१
तालिका नं. ४५:	विभिन्न पशुपंक्षी पाल्ने कृषकहरूका आधारमा घरपरिवारको विवरण	८२
तालिका नं. ४६:	कृषि प्रयोजनका लागि हाल परिवारमा भएको पशुपंक्षीसम्बन्धी विवरण	८३
तालिका नं. ४७:	पशुपंक्षीहरूको विक्रिका आधारमा घर परिवारको विवरण (गत १२ महिनामा)	८५
तालिका नं. ४८:	पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण	८६
तालिका नं. ४९:	कृषि योग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण	८९
तालिका नं. ५०:	कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण	९०
तालिका नं. ५१:	खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण	९०
तालिका नं. ५२:	कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धि विवरण	९२
तालिका नं. ५३:	कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धि विवरण	९२
तालिका नं. ५४:	कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण	९३
तालिका नं. ५५:	कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)	९५
तालिका नं. ५६:	परिवारको आधारमा कृषिबाली सम्बन्धि विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)	९६
तालिका नं. ५७:	कृषिजन्य बाली विक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)	९८
तालिका नं. ५८:	बाली पात्रो	१००
तालिका नं. ५९:	ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्रभित्र भएका कृषक समूहहरूको विवरण	१०२
तालिका नं. ६०:	कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण	१०४
तालिका नं. ६१:	पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण	१०६
तालिका नं. ६२:	ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्र भित्र सञ्चालनमा रहेका कृषि जन्य उद्योगहरूको विवरण	१०८
तालिका नं. ६३:	ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्र भित्र सञ्चालनमा रहेका राईस मिलहरूको विवरण	१०८
तालिका नं. ६४:	वडाअनुसार मुख्य वस्तीहरू तथा बजार केन्द्रको विवरण	११०
तालिका नं. ६५:	सहकारी संस्थाको विवरण	११४
तालिका नं. ६६:	बैंक सम्बन्धी विवरण	११५
तालिका नं. ६७:	परिवारको सदस्यको बैंक खाता भएको आधारमा घर परिवारको विवरण	११५

तालिका नं. ६८:	गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण	११९
तालिका नं. ६९:	गाउँपालिकामा रहेका शैक्षिक संस्थाहरूको नामावली	१२०
तालिका नं. ७०:	स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण	१२२
तालिका नं. ७१:	५ वर्ष वा सो भन्दा माथि उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिति	१२३
तालिका नं. ७२:	५ वा सो भन्दा माथिका साक्षर जनसंख्याले उत्तीर्ण गरेको तह अनुसार विवरण	१२३
तालिका नं. ७३:	५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिती	१२४
तालिका नं. ७४:	५ देखि ३५ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण	१२५
तालिका नं. ७५:	५ देखि ३५ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण	१२६
तालिका नं. ७६:	५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण	१२७
तालिका नं. ७७:	५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूलरकलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण	१२८
तालिका नं. ७८:	१० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेर भएका जनसंख्या औपचारिक/अनौपचारिक तालिमसम्बन्धी विवरण	१२९
तालिका नं. ७९:	औपचारिक तालिमको विषयको आधारमा वडागत विवरण	१३०
तालिका नं. ८०:	तालिम अवधिको आधारमा विवरण	१३२
तालिका नं. ८१:	अपाङ्गताको किसिमअनुसार जनसंख्याको विवरण	१३४
तालिका नं. ८२:	अपाङ्गता भएको अवधिको आधारमा जनसंख्या विवरण	१३५
तालिका नं. ८३:	अपाङ्गता परिचयपत्रको आधारमा जनसंख्या विवरण	१३५
तालिका नं. ८४:	विगत १२ महिनामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जनसंख्याको विवरण	१३६
तालिका नं. ८५:	सुत्केरी भएका महिलाहरूको सत्केरी गराएको स्थान सम्बन्धि विवरण	१३९
तालिका नं. ८६:	प्रोटोकल अनुसार ४ पटक गर्भ जाँच सम्बन्धि विवरण	१३९
तालिका नं. ८७:	१५ देखि ४९ वर्षसम्मका विभिन्न उमेर समूहका विवाहित महिलारुले जन्म दिएका सन्तानहरूको आधारमा जनसंख्याको विवरण	१४०
तालिका नं. ८८:	५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण	१४२
तालिका नं. ८९:	वितेको १२ महिनामा जन्मेका शिशुहरूको जन्मदाको तौलका आधारमा वडागत विवरण	१४३
तालिका नं. ९०:	पहिलो विवाह गर्दाको महिला र पुरुषको उमेरको विवरण	१४५
तालिका नं. ९१:	१५-४९ उमेरसमूहका विवाहित महिलाहरूको पहिलो बच्चा जन्मिदाको उमेरसम्बन्धि विवरण	१४७
तालिका नं. ९२:	मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्या विवरण	१४८
तालिका नं. ९३:	दीर्घरोग रोगको प्रकारअनुसार जनसंख्याको विवरण	१४९
तालिका नं. ९४:	दीर्घरोग रोगको भएको अवधिको आधार जनसंख्याको विवरण	१५०
तालिका नं. ९५:	रोगहरूको विवरण	१५१
तालिका नं. ९६:	ईन्द्रावती गाउँपालिकामा संचालित बालक्लब र बालबालिका सङ्ख्या	१५१
तालिका नं. ९७:	गाउँपालिकामा रहेका खेल मैदानको विवरण	१५४
तालिका नं. ९८:	वन्यजन्तु तथा पशुपंक्षी	१५८
तालिका नं. ९९:	सामुदायिक वन व्यवस्थापनको विवरण	१६१
तालिका नं. १००:	ईन्द्रावती गाउँपालिकामा रहेका कबुलियति वनको विवरण	१६३
तालिका नं. १०१:	ईन्द्रावती गाउँपालिकामा भएका नदीनालाहरूको विवरण	१६५

तालिका नं. १०२: गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण १६६
तालिका नं. १०३: खानेपानीको मुख्य श्रोतको आधारमा घरपरिवारको विवरण १६८
तालिका नं. १०४: धारामा भएको स्वामित्वको आधारमा परिवारको विवरण १६९
तालिका नं. १०५: खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण १७०
तालिका नं. १०६: खानेपानीको शुद्धताको आधारमा परिवारको विवण १७१
तालिका नं. १०७: परिवारले प्रयोग गर्ने चर्पीको प्रकारका आधारमा परिवारको विवरण १७२
तालिका नं. १०८: घरबाट निस्कने ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने स्थानको आधारमा परिवारको विवरण १७३
तालिका नं. १०९: गाउँपालिकाको वडा अनुसार कुल सडक लम्बाई (मीटर) *लम्बाई किमी* १७७
तालिका नं. ११०: सडक सुविधा पहुचको प्रकारको आधारमा वडागत घरपरिवारको विवरण १७८
तालिका नं. १११: खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण १८३
तालिका नं. ११२: परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण १८६
तालिका नं. ११३: परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण १८७
तालिका नं. ११४: परिवारले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व विवरण १८८
तालिका नं. ११५: घरको किसिमको आधारमा घरपरिवार विवरण १९०
तालिका नं. ११६: परिवारले प्रयोग गरेको घर बनेको समय अवधीको आधारमा घरपरिवारको विवरण १९१
तालिका नं. ११७: परिवारले बसोबास गर्ने घरको तल्लाको आधारमा घरपरिवारको विवरण १९२
तालिका नं. ११८: कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण १९४
तालिका नं. ११९: परिवारले प्रयोग गरेको कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण १९५
तालिका नं. १२०: घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्वसम्बन्धि विवरण १९६
तालिका नं. १२१: घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्रको आधारमा परिवारको विवरण १९८
तालिका नं. १२२: कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण १९९
तालिका नं. १२३: शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण २०३
तालिका नं. १२४: मानव विकास सूचकको विवरण (HDI) २०४
तालिका नं. १२५: ईन्द्रावती गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको विवरण २०६
तालिका नं. १२६: ईन्द्रावती गाउँपालिका कार्यालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण २०८
तालिका नं. १२७: गाउँपालिका क्षेत्र रहेका सरकारी कार्यालयहरूको विवरण २१०

खण्ड - १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाली जनताको बलिदापूर्ण लामो संघर्षपछि नेपालमा संघिय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रात्मक राज्य व्यवस्था कायम भएको छ । विश्वभर विभिन्न देशहरूमा सफल अभ्यासमा आएको यो व्यवस्था नेपालमा नौलो भएकाले यसमा अभ्यस्त हुन केही समय अवश्य लाग्नेछ । संघीय शासन प्रणालीको सबल पक्ष भनेको जनता केन्द्रित शासन हो । नेपालको संघीय प्रणाली अर्न्तगत राज्यको संरचनालाई तीन तहमा विभाजन गरिएको छ । संघीय अर्थात केन्द्रीय शासन, प्रादेशिक शासन बीचमा र तल्लो तहमा स्थानीय सरकार सरह नेपालको संविधानले स्थानीय तहहरूलाई स्थानीय स्वायत्त सरकारकोरुपमा स्थापित गरेको छ । संविधानको अनुसूची ८ को क्र.सं. ६ मा स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन सम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय सरकारलाई भएको उल्लेख छ । भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११ (२) को च मा माथि उल्लेखित विषयलाई थप विस्तार गरिएको छ ।

तसर्थ संघिय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले तयार पारेको गाउँ/नगर वस्तुगत विवरण तयारी कार्यविधि २०७५ अनुरुप नेपालको संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी स्थानीय स्तरका विकासको योजना निर्माण, नीति निर्माण तथा स्थानीय सूचनाको प्रमुख श्रोतको रुपमा रहने यो वस्तुगत विवरणले गाउँपालिकालाई विकास र सम्वृद्धिको समुचित दिशातर्फ उन्मुख हुन सहयोग गर्ने विश्वासका साथ यो प्रतिवेदन तयार भएको छ ।

१.२ उद्देश्य

पार्श्वचित्र निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेकै गाउँपालिकाको समग्र वस्तुगत अवस्थाको जानकारीहरूलाई सु-व्यवस्थित ढङ्गले अभिलेखिकरण गर्ने र ती तथ्याङ्क र सूचनाहरूलाई अध्यावधी गर्दै आवश्यक पर्दा सरोकारवालाहरूलाई सूचना उपलब्ध गराउनु हो । पार्श्वचित्रका अन्य विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क) गाउँपालिकाको समग्र भौतिक पूर्वाधारको अवस्था बारे तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार पार्ने ।

ख) गाउँपालिकाको समग्र आर्थिक पक्षहरूको अवस्था बारे तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार पार्ने ।

ग) गाउँपालिकाको समग्र सामाजिक पक्षहरूको अवस्था बारे तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार पार्ने ।

घ) गाउँपालिकाको समग्र वातावरणीय प्राकृतिक सम्पदा तथा विपद् व्यवस्थापन सम्बद्ध पक्षहरूको सूचना तथा तथ्याङ्कको अभिलेख तयार पार्ने ।

ङ) गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह तथा संस्थागत संयन्त्रहरू बारेका सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार गर्ने ।

च) गाउँपालिकाका सबल पक्षहरू, दुर्बल पक्षहरू, अवसरहरू चुनौति तथा संभावनाको विश्लेषण गर्ने ।

छ) गाउँपालिकाको विभिन्न विषयगत आधार नक्शा तयार गर्ने ।

ज) गाउँपालिकाको समग्र जनसांख्यिक, आर्थिक, सामाजिक, भौतिक, प्राकृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक तथ्याङ्कहरूको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने ।

झ) प्राप्त सूचनाहरूको वर्गीकरण गरी सुव्यवस्थित र सरल ढंगले सर्वसाधारणले बुझ्न सक्ने गरी विभिन्न खण्डमा विभाजन गरी प्रस्तुत गर्ने ।

ञ) माथि उल्लेखित सम्पुर्ण विषयसँग सम्बन्धित एकमुष्ट तथ्याङ्कीय आधार तयार पार्ने ।

१.३ कानूनी तथा नीतिगत आधारहरू

पृष्ठभूमिमा उल्लेख भएजस्तै यो गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरण तयारीका निम्न आधारहरू रहेका छन् ।

(क) वैधानिक आधार

नेपालको संविधानको अनुसूची ८ लाई व्याख्या गर्न बनेको स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तथ्याङ्कहरूको अभिलेख तयार गरी अध्यावधिक गर्ने अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई नै प्रदान गरेकोले गाउँपालिकालाई पार्श्वचित्र तयार पार्ने आधार बनेको छ ।

(ख) नीतिगत आधारहरू

नीतिगत आधारहरू अन्तर्गत नेपाल सरकारले तयार पारेको समग्र योजनाहरू नीतिहरू, प्रादेशिक नीतिहरू र यी नीतिहरूका आधारमा तयार भएका स्थानीय तहका नीतिहरूलाई कार्यान्वयन गर्न आधारभुतरुपमा आवश्यक तथ्याङ्कहरूको अनिवार्यता हुने भएकाले गाउँपालिकाको समग्र सूचनाहरू तयार पानुपर्ने नीतिगत आवश्यकता रहेको र सूचना व्यवस्थापनको नीतिगत व्यवस्था समेत रहेकाले सोका आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार पारिएको हो ।

(ग) स्थानीय आवश्यकता

स्थानीय सरकार सञ्चालन गर्न तथा स्थानीय आश्यकताहरूको पहिचान गर्न वस्तुगत सूचनाहरूको आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय आवश्यकताहरूको पहिचान पश्चात विकास निर्माण नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गर्न सकिन्छ। तसर्थ समग्र विकास प्रक्रियालाई अगाडी बढाउँदै स्थानीय सरकार सञ्चालन गर्न आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरूको संगालोको टुडकारो आवश्यकता रहने हुँदा यो नै वस्तुगत विवरण तयारीको अर्को महत्वपूर्ण आधार हो ।

यी बाहेक नेपालले पक्ष राष्ट्र भई हस्ताक्षर गरेका अन्तराष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौताहरूलाई कार्यान्वयन गर्न समेत वस्तुगत सूचनाहरूको आवश्यकता पर्दछ । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न जलवायू परिवर्तनका असरहरू न्यूनिकरण गर्न, मानव अधिकारको सुनिश्चतता गर्न, पर्यावरणीय सुन्तलन कायम गरी दिगो विकास गर्न तथ्यपरक सुचनाहरूको आवश्यकता पर्ने भएकाले यी आवश्यकता आधारमा यो विवरण तयार पारिएको हो ।

१.४ तयारी प्रक्रिया (Methodology)

यस गाउँपालिकाको पार्श्वचित्रको तयारी गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरू निम्नानुसार छन् –

- ✓ यसमा विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ ।
- ✓ घरधुरी सर्वेक्षण २०७५, विभिन्न सर्वेक्षण आदिका नतिजाहरू समावेश गरिएको छ ।
- ✓ यस अध्ययन प्रतिवेदनमा तथ्याङ्को बिश्लेषणका क्रममा बिभिन्न तालिकाहरू, चित्रहरू तथा नक्साको प्रयोग गरी बर्णनात्मक तथा तुलनात्मक रुपमा बिश्लेषण गरिएको छ ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक (Primary) तथा द्वित्तीय (Secondary) सूचना संकलन पद्दती उपयोग गरिएको छ । भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरू जस्ता प्राथमिक तथ्याङ्कहरू, डिजिटल तथ्याङ्क (GIS Data), स्थलस्वरुप नक्शा, हवाई नक्शा, नापी नक्शा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरवार्ता गरी संकलन गरिएको छ । वडा स्तरीय समस्याहरू र खाँचोहरू, वडा बासीहरू बीच सहभागितामूलक छरितो मूल्याङ्कन पद्दति (Participatory Rapid Appraisal) अपनाई जानकारी लिइएको छ । यसका साथै गाउँपालिका स्थिति विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, वुद्धिजिवीहरू उपलब्ध प्रतिष्ठित् व्यक्तित्वहरूसँग छलफल एवं अर्न्तवार्ता गरी गाउँपालिकाका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिइएको छ । गाउँपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्याङ्कहरू गाउँपालिका कार्यालय लगायत गाउँपालिका स्थित सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ ।

१.५ वस्तुस्थिति विवरणको सीमा

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरेबमोजिम गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरूको स्रोत र आधार वर्ष खुलाइएको छ । गाउँपालिकाका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्याङ्क, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरू, सम्बन्धीत गाउँपालिका आदि स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ । पार्श्वचित्रको अवधारणा अनुसार यसले इन्द्रवती गाउँपालिका को सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रुपमा दिन्छ । अध्ययनलाई यथासक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ । तैपनि स्रोत, साधन तथा समयको परिधीले यस अध्ययनलाई केही सीमिततामा बाँधेको छ । तथापी अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकता अनुसारका तथ्याङ्कहरू उल्लेख गरिएको छ ।

खण्ड २ : गाउँपालिकाको चिनारी (भौतिक तथा समग्र चरित्र)

२.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना तथा प्रशासनिक विभाजन

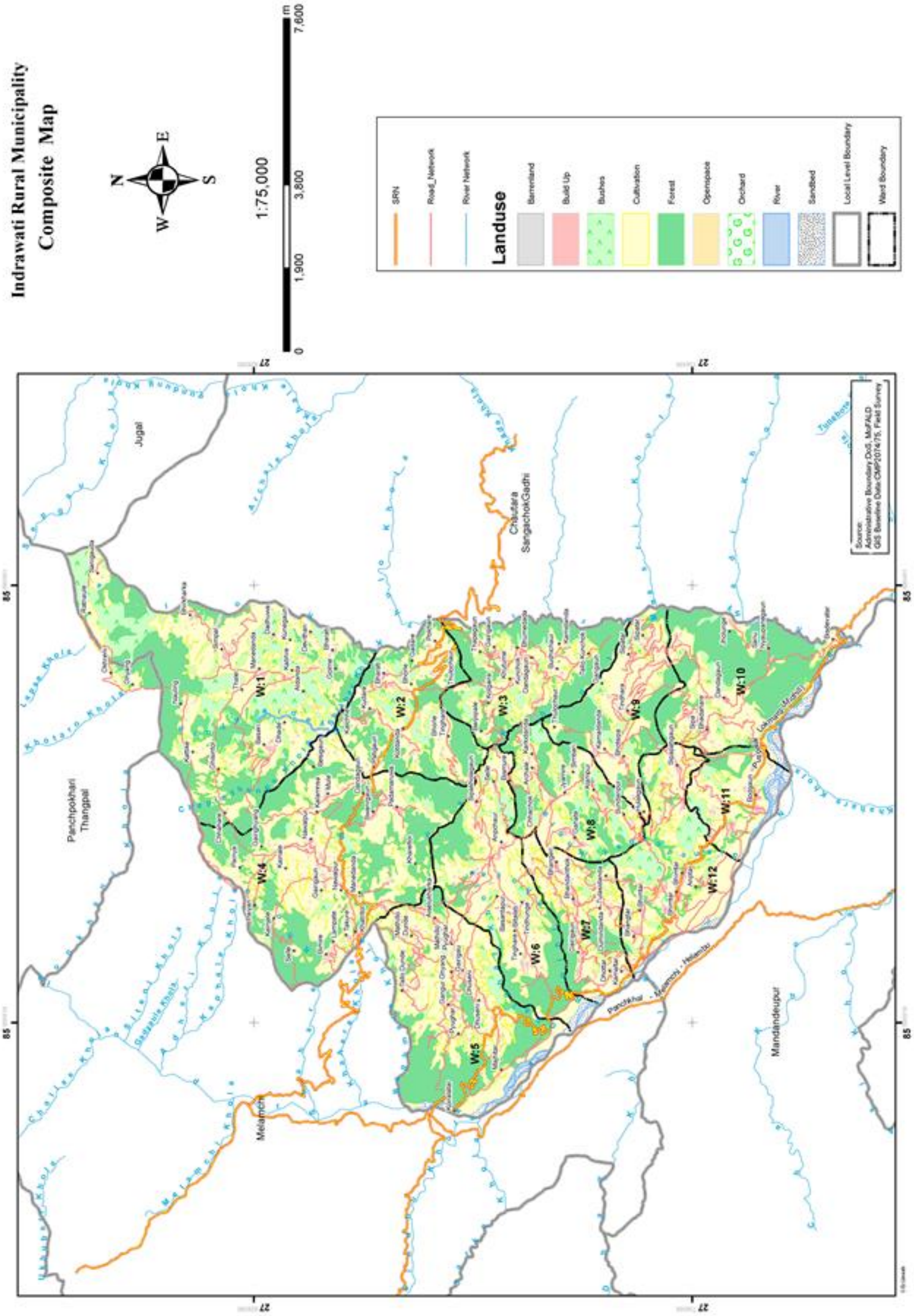

नक्सा नं. १ : *गाउँपालिकाको वस्तुस्थिति चित्रण*

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना

ईन्द्रावती गाउँपालिका नेपालको पछिल्लो प्रशासनिक विभाजन अनुसार प्रदेश नं.३ मा पर्दछ। ईन्द्रावती गाउँपालिका भौगोलिक हिसाबले ८५°३४'३५" देखि ८५°४१'३४" र पूर्व देशान्तरसम्म २७°४२'१९" देखि २७° ५२'०३" उत्तरी अक्षांश सम्म फैलिएर ईन्द्रावती नदीको काखमा प्राकृतिक मनोरम संरचना सहित उच्च पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित छ। १०५.११ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस ईन्द्रावती गाउँपालिकाको उत्तरमा पाँचपोखरी थाङपाल र जुगल गाउँपालिका, पश्चिमतर्फ मेलम्ची नगरपालिका, दक्षिणमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला र पूर्वमा चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिका र जुगल गाउँपालिका रहेका छन्। यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट ६५४ मिटर उचाईदेखि २८३५ मिटर सम्मको उचाईमा अवस्थित छ। पहाडी क्षेत्रमा पर्ने गाउँपालिकाको केही भागमा खेतियोग्य उर्वर जमिनले ओगटेको भए पनि अधिकांश भाग पहाडी भागले ओगटेको छ। जंगल र जलाधार क्षेत्रको कमि नभएको यस गाउँपालिकामा सानाठूला गरी धेरै खोला तथा नदीहरू रहेका छन्। यस गाउँपालिकाको प्रमुख जलाधार भनेको ईन्द्रावती नदी हो।

२.१.२ प्रशासनिक विभाजन

सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले तयार गरेको नमुना वमोजिम गठित गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सिमाना निर्धारण आयोगले मिति २०७३ पुस २२ मा पेश गरेको प्रतिवेदन अनुसार माननीय संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मिति २०७३/११/२० मा पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकारले मिति २०७३/११/२२ मा देहाय बमोजिम साविकका गाविसहरू सिम्पालकाभ्रे, कुन्चोक, नवलपुर, वाँडेगाउँ, सिपापोखरे, भोटसिपा र भिमटार समेटर १२ वटा वडाहरू कायम गरिएको हो। हाल ईन्द्रावती गाउँपलिकाको संरचना यस प्रकार रहेको छ।

तालिका नं. १ : ईन्द्रावती गाउँपालिकाको वडा विभाजन

वडा नं.	समावेश भएका साविक गा.वि.स./न.पा.	साविकको वडा नं.
१	सिम्पालकाभ्रे	१-९
२	कुन्चोक	१-४
३	कुन्चोक	५-९
४	नवलपुर	१-९
५	वाँडेगाउँ	४,६-९
६	वाँडेगाउँ	१-३,५
७	सिपापोखरे	१,४-८
८	सिपापोखरे	२,३,९
९	भोटसिपा	१-४
१०	भोटसिपा	५-९
११	भिमटार	१,९
१२	भिमटार	२-८

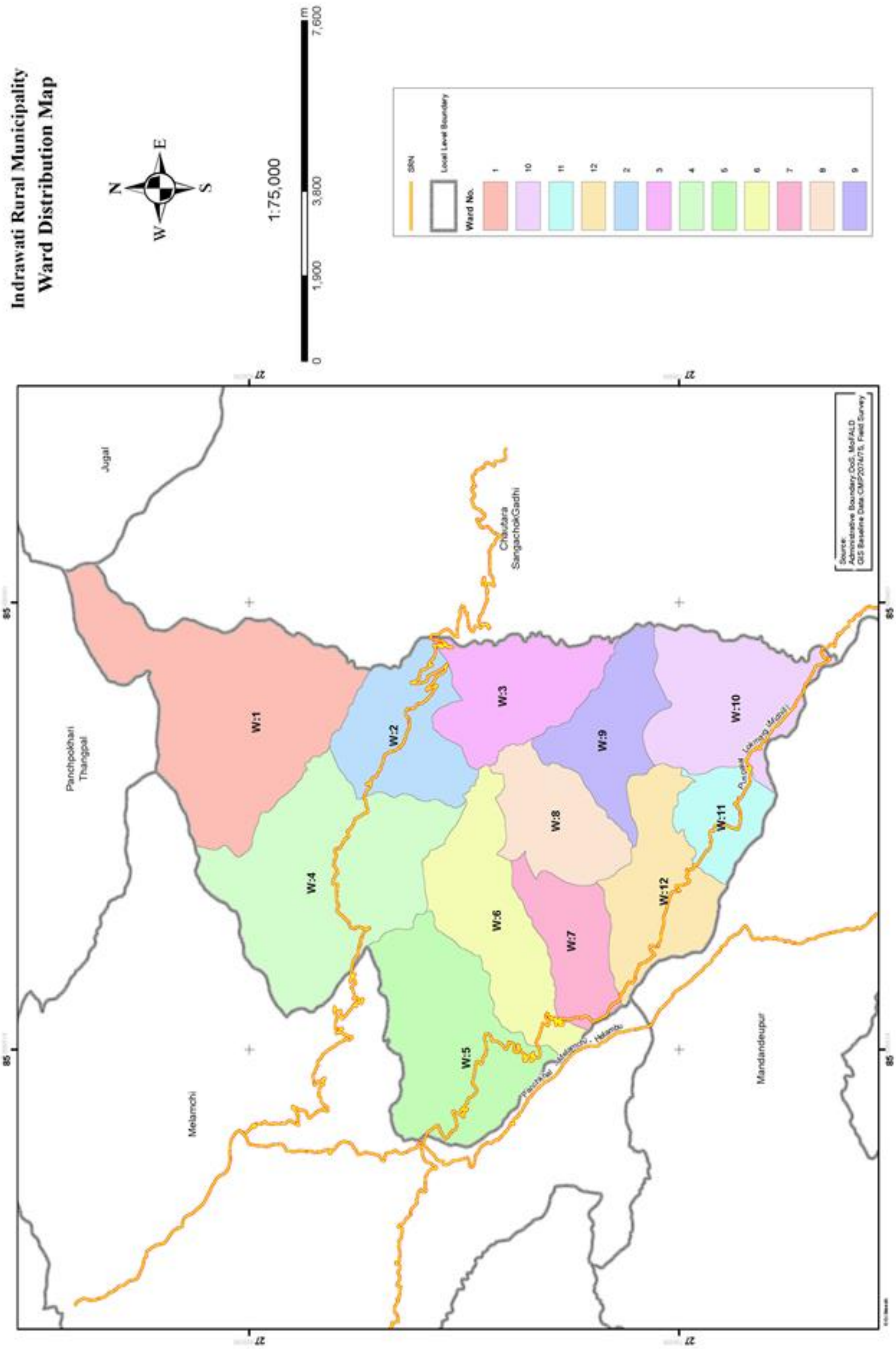

नक्सा नं. २ : *गाउँपालिकाको वडा विभाजन*

२.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि तथा नामाकरण

ईन्द्रावती गाउँपालिकाको नामाकरण यस क्षेत्रकै ठूलो नदी "ईन्द्रावती" को नामबाट नामाकरण गरिएको हो । ईन्द्रावती नदी सप्तकोशी नदीको एक प्रमुख प्रशाखा हो । यस गाउँपालिकाको वडा नं. ५, ७, १०, ११ र १२ गरी पाँचवटा वडा हुँदै यो नदी बग्दछ । यस पालिकाको वडा नं. ५ को उत्तरतर्फ मेलम्ची खोला र ईन्द्रावती खोला मेलम्ची दोभानमा मिसिएपछि ईन्द्रावती नामले नै दक्षिणतर्फ दोलालघाटसम्म बग्ने हुँदा ईन्द्रावती नामले विशेष महत्व राख्दछ । साथै विश्वका ठूलाठूला सभ्यताहरू नदी किनारमै विकसित भएको पाइन्छ । नदी सभ्यतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने भएकोले ईन्द्रावती गाउँपालिका नदीको नामबाटै नामाकरण भएको हो । वर्तमानमा पनि ईन्द्रावती नदीको उच्च महत्व छ । अतः यस गाउँपालिकाको नदीको नामबाट राखिनु युक्तिसंगत देखिन्छ ।

२.३ धरातलिय अवस्था (भू-क्षेत्रको प्रकृति भिरालोपन तथा उचाइ, मोहडा)

गाउँपालिकाको भौतिक अवस्थाको विवरण तयार पार्दा यहाँको धरातलीय अवस्थाका बारेमा उल्लेख गर्नु अनिवार्य हुन्छ । क्षेत्रफलका हिसाबले सानो भएता पनि नेपाल धरातलीय विविधताका हिसाबले विश्वमै सम्पन्न मानिन्छ । विशेषतः भौगार्भिक प्रक्रियाका दौरान पछिल्लो समयमा निर्माण भएको महालङ्गुर हिमश्रृङ्खला निर्माण हुँदा तिब्बतियन भू-खण्ड र भारतीय उपहाद्विपको एक आपसमा टकराब हुँदा यि दुई भू-खण्ड बीच रहेको टेथिस सागरको अस्तित्व समाप्त भई उच्च हिमालय पर्वत, मध्यम महाभारत पर्वत श्रृङ्खला तथा होचा चुरे पर्वत श्रृङ्खला र सबैभन्दा दक्षिण भेगमा फैलिएको विशाल गंगाको मैदानको अंशको रुपमा रहेको तराई भू-भाग मिलेर समग्र देशको भू-सतह निर्माण भएको छ । यो भू-धरातलीय वस्तुगत चरित्रहरू मध्ये एक वा अर्को प्रकारको भू-धरातलको प्रधानता हाम्रा गाउँपालिकामा रहेको पाईन्छ ।

भू-धरातलीय स्वरुपले विकास निर्माणमा अहम् भूमिका खेल्द्छ । भू-धरातलको विवरण अन्तर्गत विशेषत : भिरालोपन, मोहडा, उचाई, भू-आवरण, माटोको बनावट जस्ता आधाभूत पक्षहरू पर्दछन् ।

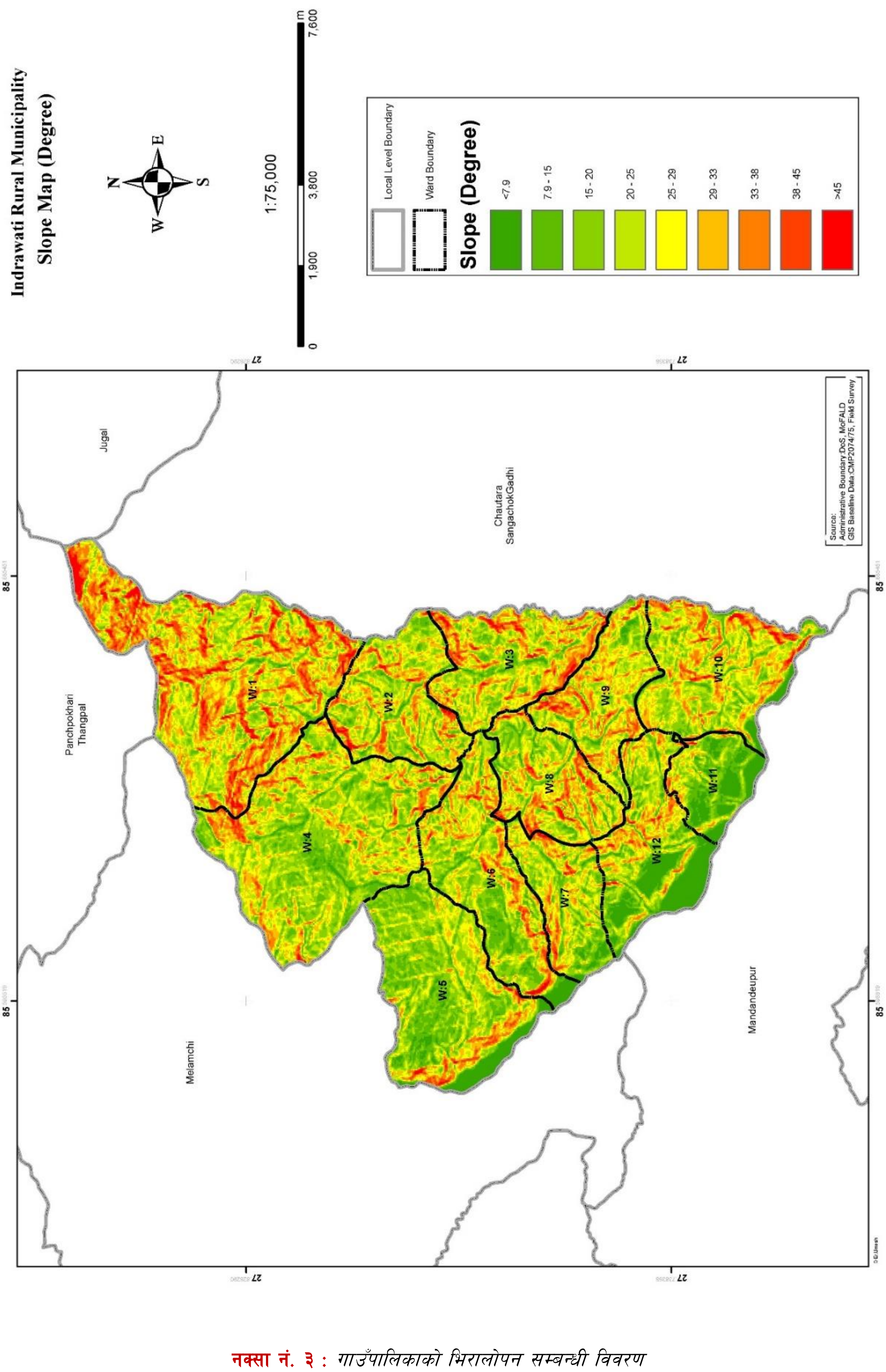

नक्सा नं. ३ : *गाउँपालिकाको भिरालोपन सम्बन्धी विवरण*

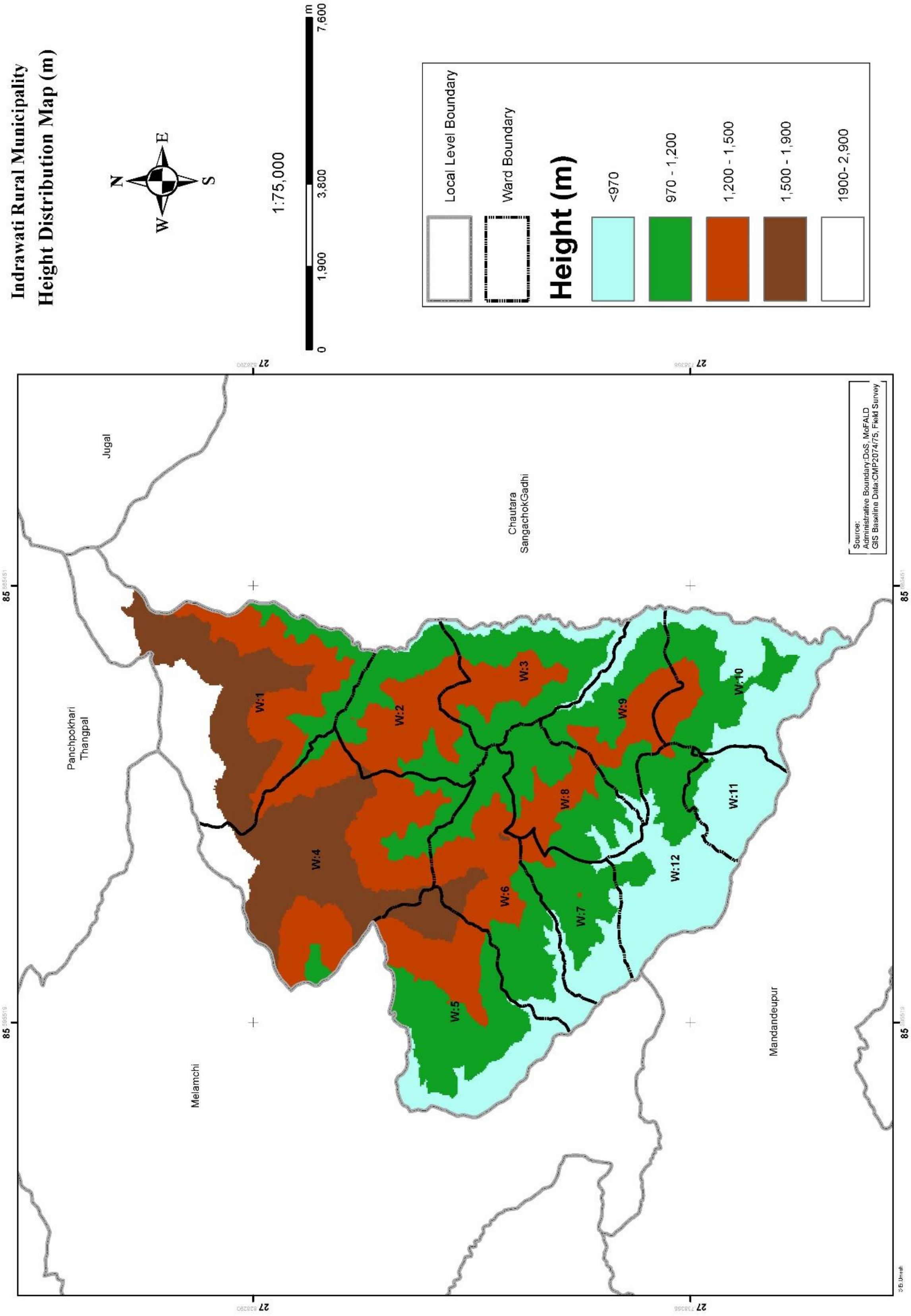

नक्सा नं. ४ : *उचाइको विवरण*

२.४ भू-उपयोगको विवरण

मानव जातिको सृष्टि र जनजीवन भू-धरातलमा उपलब्ध प्राकृतिक श्रोतहरूको उपयोगका आधारमा अडेको छ । मानवीय अस्तित्व भित्रका समग्र मानवीय गतिविधिहरू उसले गर्ने जमिन तथा जमिनमा उपलब्ध श्रोतहरूमा पूर्णत निर्भर गर्दछ । तसर्थ भू-आवरण अन्तर्गत मानिसले उपयोगमा ल्याउने वन क्षेत्रको तथ्याङ्क, खेतियोग्य जमिन, जल, बालुवा, हिमाल, पहाड, आदिको तथ्याङ्कलाई भू-उपयोग अन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २ : भू-उपयोग विवरण

विवरण	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
झाडी	१३.४१	१२.७६
खेतीयोग्य जमिन	६२.२८	५९.२५
वन	२५.९३	२४.६७
नदीनाला/खोला	३.४९	३.३२
कुल क्षेत्रफल	१०५.११	१००.००

स्रोत : गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७५

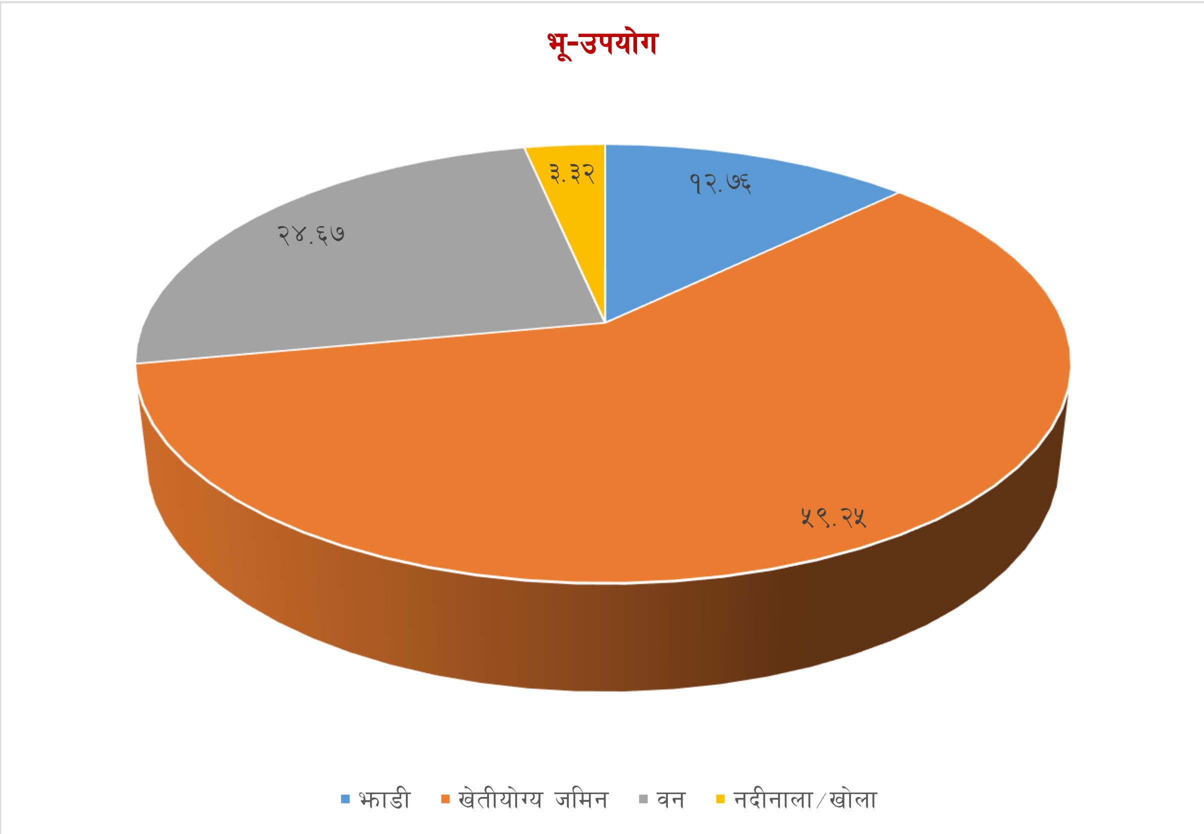

२.५ माटोको बनावट

ईन्द्रावती गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल १०५.११ वर्ग कि.मि. मा ६२.२८ वर्ग कि.मि. खेतीपातीको लागि उपयुक्त रहेको देखिन्छ। २५.९३ वर्ग कि.मि. जमिन वनजंगलले ओगटेको छ भने ३.४९ वर्ग कि. मि. जलक्षेत्रले ओगटेको छ। बलौटे, रातो तथा पागोमाटो रहेको यस गाउँपालिका प्राकृतिक सम्पदाको हिसाबले तथा कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटोको धनी हुनुको साथै राम्रो जलाधार भएको गाउँपालिका हो। गाउँपालिकाको प्रमुख खाद्यान्न तथा अन्न बालीमा धान, गहुँ, मकै, कोदो, मास, मुसुरो, रहर, तोरी आदी हुन्।

२.६ भू-क्षेत्रको बर्गीकरण

ईन्द्रावती गाउँपालिकाको भूमिलाई भू-बनौट, प्रणाली, तथा भू-स्खलन जस्ता प्रबृत्तिका आधारमा अध्ययन गर्दा भूमिको बर्गीकरणलाई त्यसको उपयोगको सम्भाव्यता र सघनता घट्दै जाने (Degrading) क्रममा राखिएको छ। अर्को शब्दमा, भू-स्खलन वा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भूबनोट अनुसार फरक पर्दै जान्छ। त्यसै क्रमले भूमिको स्थायित्वलाई मजबुत बनाउने उपायको भौतिक लक्षण (Physical characteristics) का आधारमा माटोको अवस्था र भिरालोपन आँकडन गरिएको छ। ईन्द्रावती गाउँपालिकामा भूमिलाई भू-बनौट, पारिस्थितिक प्रणाली, तथा भू-स्खलन जस्ता तत्वका आधारमा भूमिको वर्गीकरणलाई हेर्दा गाउँपालिकाको जमिनमा ७ डिग्रि देखि ५६ डिग्रि सम्मको भिरालोपन देखिन्छ। जसलाई तल उल्लेख गरिएको छ।

**क)	Slope 1°-5° (माटोको गहिराई पर्याप्त भएको, पानीको निकास राम्रोगरी हुने कान्ला बनाई खेती गर्न सकिने)**

यस्तो जमिनमा माटोको गहिराइ पर्याप्त हुन्छ र पानी सतहमा तथा अर्धभूमिगत अवस्थामा समेत सजिलै निकास हुन्छ। मनसुनी खेती गर्नका लागि यस्तो भूमिमा गह्राहरू बनाउनु पर्दछ। सतहगत जलप्रवाह एवं अर्धभूमिगत पानीको निकासलाई भू-क्षय हुन नपाओस् भनी नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ। माटोका भौतिक गुणहरू तथा जमिनको भिरालोपनका कारण वर्षाको पानीबाट नयाँ खोल्सीहरू बन्ने र ती खोल्सीहरू प्रकारान्तरमा चौडा हुँदै गएर भू-क्षयको प्रवृत्ति बढ्ने हुनाले यस वर्गको जमिनको संरक्षण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्दछ।

यस वर्गको जमिनमा परम्परागत, मध्यम वा आधुनिक विधिबाट खेती गर्न सकिन्छ। मनसुनको समयमा हुने वर्षाका कारण चरन तथा वनस्पतिलाई पनि मनग्गे फाइदा पुग्दछ। यस्तो जमिनमा धान खेती गर्न सकिन्छ। सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएको छ भने मोटो दानादार भएको अवस्थामा समेत धानबाली लगाउन सकिन्छ। सिंचाइ भएमा हिउँदे एवं बसन्ते बाली पनि लगाउन सकिन्छ।

**ख)	Slope 5°-30° (माटोको गहिराई ५०-१०० से.मी. भएको, पानीको निकास राम्रो हुने, कान्ला बनाएर मात्र खेती गर्न सकिने)**

५°-३०° स्लोप रहेको, पानीको निकास राम्रो हुने गरेको तथा माटोको पत्रको गहिराई ५० से.मी. देखि १०० से.मि. सम्म रहेको जग्गा यस वर्गमा पर्दछ। यस वर्गको जमिनमा पहिरो जाने, जमिन भासिने जस्ता भू-क्षयीकरणका प्रवृत्तिहरू सामान्यरुपमा देखा परि रहन्छन्। त्यसैले जमिनलाई सामान्यरुपमा व्यवस्थापन नगरिएमा यस्ता प्रवृत्तिमा झन् वृद्धि हुने हुन्छ। वन, वनस्पतीका लागि यो जमिन त्यति सहज हुँदैन। गाईवस्तुको आवत-जावतबाट भू-क्षयीकरणमा वृद्धि हुने हुनाले चरन विकासलाई यस प्रकारको जमिनमा प्रश्रय दिन ठीक हुँदैन। तर, पालैपालो निश्चित स्थानहरूमा गाईवस्तु थुनेर चराउने हो भने त्यसले जमिनको उत्पादकत्वमा सघाउ पनि पुऱ्याउन सक्दछ।

यस प्रकारको जमिनमा विशेष गरी मनसुन खेतीका लागि भू-क्षय रोक्न गह्राहरू बनाउन अनिवार्य हुन्छ। यसमा खेतीका परम्परागत र मध्यमस्तरीय प्रविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको भिरालोपन भएको जमिनमा खेती गर्दा माटोको भौतिक गुणहरूसँग व्यवस्थापन सिपको सम्मिश्रणले मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ। सिंचाइको प्रयोग नियमित रुपमा पहिलेदेखि नै भइरहेको खण्डमा सिंचाइ गर्दा भू-क्षयको समस्या आउदैन, तर नयाँ सिंचाइ प्रणाली शुरु गर्ने हो भने शुरुमा सावधानी अपनाउनु पर्दछ। एक्कासी बढी सिंचाइ भएको खण्डमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तुरुन्त शुरु हुन सक्दछ।

**ग)	Slope = 30°–40° माटोको गहिराई २० से.मी. मात्र भएको, पानीको निकाससहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मी.) भन्दा बढी भएको, काठ दाउरा उत्पादन गर्न उपयुक्त।**

माटोको पत्र २० से.मि. मात्र गहिराइ भएको पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको ज्यादा भिरालोपन भएको जग्गामा गरा बनाएर खेती गर्नु फाइदाजनक देखिँदैन। यस प्रकारको जमिनमा वर्षाको पानीबाट छिटो

खोल्सीहरू बन्ने वा बाढीले क्षती पुऱ्याउने ठूलो सम्भावना रहन्छ। यस प्रकारको जमिनमा वनस्पतीहरू लगाउन, उपयुक्त देखिन्छ। यहाँ काठ र इन्धनका लागि वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्नु उपयुक्त हुनेछ। पहिरो जाने वा बाढीबाट क्षति हुने प्रवृत्ति यस प्रकारको जमिनका सामान्य लक्षण हुन्।

यस्तो क्षेत्रमा जङ्गलको विकास गरी इन्धन, पशु आहार तथा काठ उत्पादन गर्न सकिन्छ. जङ्गल फडानी भएको छ भने पनि यस्तो क्षेत्रमा या त बोटविरुवालाई पुनः हुर्काउन सकिन्छ या त वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ. यस वर्गमा पर्ने जमिनहरूमा गाईवस्तुलाई चराउने चलन कडाइकासाथ नियन्त्रण गर्नुपर्छ. यदि इन्धन, पशु, आहार तथा चरनको लागि उपयोग गर्ने हो भने पनि वार्षिक उपयोगले भविष्यको उत्पादकत्वलाई जोखिममा पार्ने खालको हुनुहुँदैन। यस प्रकारको क्षेत्रमा यस्तो वन पैदावार उपयोग गर्ने तरिका, स्थान र पहुँचको लागि सडक विस्तारका र सुरक्षित योजना बनाउनु पर्दछ। यस्तो जमिन खेतीको लागि उपयुक्त हुँदैन।

घ) Slope > 40° माटोको गहिराई २० से.मी. भन्दा कम भएको, भु-क्षय भइरहने पुनरुत्पादनको संभावना कम भएको

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मि. भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनर्स्थायीकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवं वनस्पती खेतीका लागि अनुपयुक्त मानिन्छ।

यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाइराख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झैँ एकातिर यस्तो जमिनमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तीब्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुनः अधिग्रहण (reclaim) गन असम्भव नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

ङ) Slope <40°-50° माटोको गहिराई २० से.मी. भन्दा कम भएको, भु-क्षय भइरहने पुनरुत्पादनको संभावना कम भएको

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मी. भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनस्थायिकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवं वनस्पती खेतीका लागि अनुपयुक्त मानिन्छ। यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाइराख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झै एकातिर यस्तो जमिनमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तीब्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुनः अधिग्रहण (Reclaim) गर्न असम्भव नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

२.७ मुख्य प्राकृतिक सम्पदा (नदी, खोला, ताल, हिमाल, खानीखनिज, खेतीयोग्य जमिन, वनजंगल, निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र, जलाधार सिमसार)

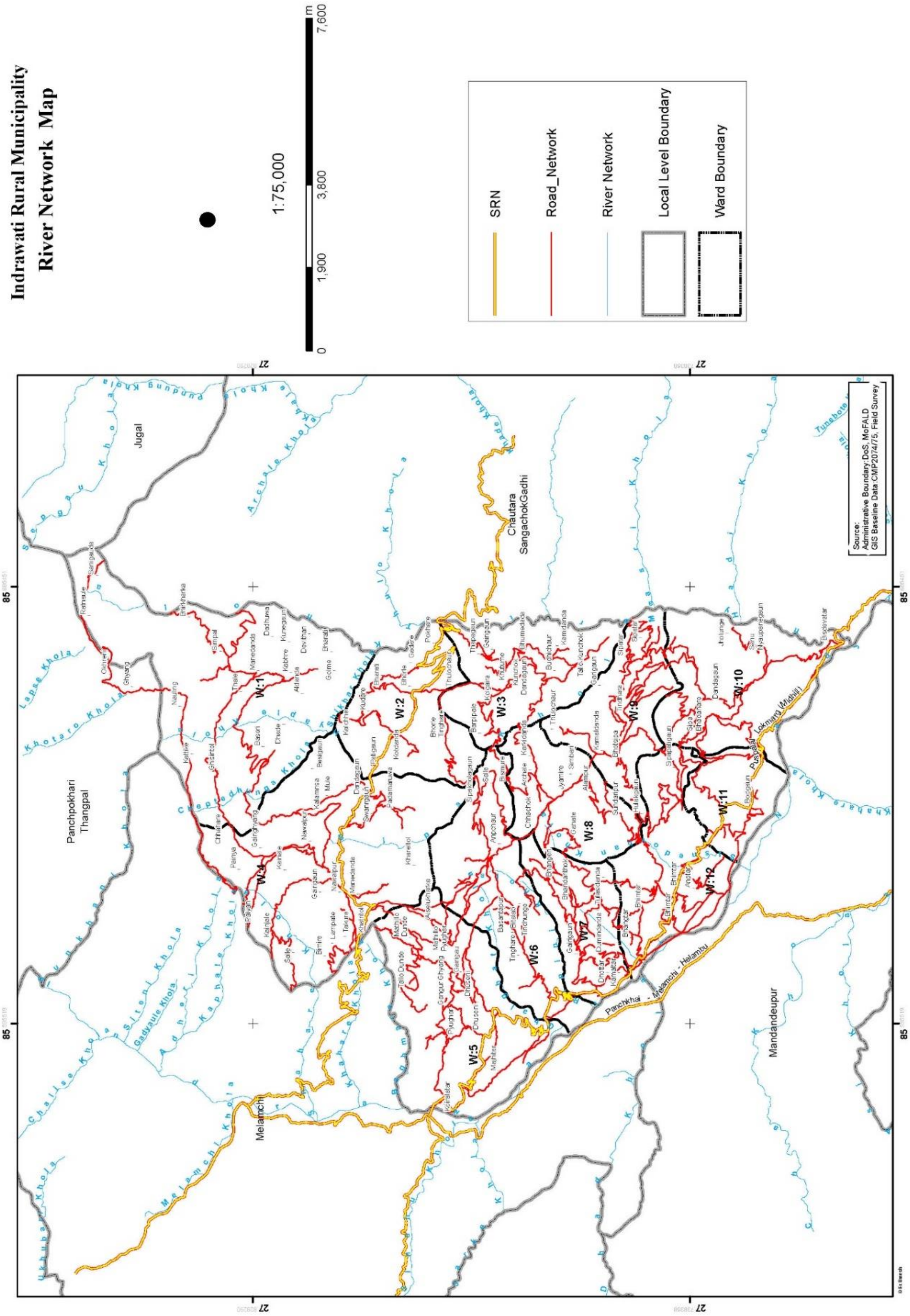

नक्सा नं. १ : *गाउँपालिकाको नदी सञ्जाल*

हरेक क्षेत्रको विकासको प्रमुख आधार नै त्यहाँ उपलब्ध प्राकृतिक श्रोतहरू हुन् । प्राकृतिक सम्पदा अन्तर्गत स्थानीय स्तरमा उपलब्ध जमिन, वन, वनस्पति, वन्यजन्तु, जडिबुटी, खानी तथा खनिज, नदी, खोला, ताल, हिमाल, झर्ना, जलाधार क्षेत्र, सिमसार, निकुञ्ज, आरक्ष तथा संरक्षित क्षेत्र आदी पर्दछन् । यी प्राकृतिक सम्पदाहरूको दिगो र विवेकपूर्ण सदुपयोग गरेर मात्र हामी सम्वृद्ध बन्न सक्छौं ।

२.९ साँस्कृतिक विशेषताहरू

मानवीय चालचलन, भाषा, व्यवहार तथा जनजीवन निश्चित परम्पराबाट अमूर्त हिसाबले निर्देशित हुन्छ । दैनिक व्यवहारहरू सञ्चालन गर्न मानिस, परिवार र समाजको स्वरुपमा बाँधिएको हुन्छ । विवाह, परम्पराले नाता सम्बन्ध, स्थापित गर्दछ र यसले परिवारको श्रृजना हुन्छ । जन्म, मृत्यु, विवाह, खानपान, भेषभुषा, चाडपूर्व, भाषा, रहनसहन आदि सबै साँस्कृतिक विशेषहरू भित्र पर्दछन् । यि सभ्यता र संस्कृतिका आयामहरू मानिसको पहिचानका प्रमुख पक्षहरू हुन् । साँस्कृतिक गतिविधिहरूले मानिसलाई परिस्कृत जीवन जिउन मद्दत पुर्‍याउँछ । यसले समाजलाई संगठित र गतिशील तुल्याउँछ ।

हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता रहेको गाउँपालिकामा अपनाइने प्रमुख संस्कार कुल पुजा, गोठ पुजा, ब्रतवन्ध, विवाह, काजकृया, वार्षिक काम, न्वारन, तिथी सराद्ध, सोह्रस्राद्ध औशि, पूर्णिमा, सक्रान्ति, मसान्त, सत्यनारायणको पुजा, एकाह, होमहोमदी, यज्ञ, सप्ताह, रुद्रीपाठ, मलमास, सूर्य ग्रहण, चन्द्र ग्रहण, आदि रहेका छन् ।

परम्परागत संस्कृतिमा आधारित असारे गीत, तीज गीत, झ्याउरे भाका र दोहोरी गीत आदि यस गाउँपालिकामा सर्वाधिक लोकप्रिय छन् । बैशाखी पूर्णिमा, ल्होसार, बुद्ध पूर्णिमा, असार १५ मा दही चिउरा,

साउने संक्रान्ति, नागपञ्चमी, ऋषितर्पणी, बडा दशैं, तिहार, माघे संक्रान्ति, फागु पूर्णिमा (होली), रामनवमी, ठूलो एकादशी, नेवार समुदायको सठी, म्हः पुजा आदी विशेष महत्वकासाथ यहाँका जनमानसले मनाउने मुख्य पर्वहरू हुन् ।

यस ईन्द्रावती गाउँपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन् । यहाँको भेषभूषालाई हेर्दा महिलाले फरिया, चोलो तथा पुरुषले धोतीकछाड, कमिज सुरुवाल लगाउँछन् । क्षेत्री, बाहुन, कामी, दमाई आदि पुरुषले कमिज-सुरुवाल, दौरा-सुरुवाल लगाउँछन् भने तामाङ्गहरूले चौबन्दी चोलो, लुङ्गी, कम्मरमा पटुकी बाँध्ने गर्दछन् । तर अहिलेको समयमा सबै जातजातिका युवा, युवतीहरू क्रमशः पैन्ट, शर्ट, साडी ब्लाउज, कुर्ता-सलवार नै लगाउन रुचाउँछन् । गाउँपालिकामा रहेका नेवार, दनुवार, माझी, गुरुङ्ग आदीको रहनसहन र संस्कृति गहनाको रुपमा रहेको छ ।

२.१० विकासका मुख्य सम्भावनाहरू

हरेक स्थानको आफ्नै विशेषता हुन्छ । कुनै स्थानमा जंगलको भू-भाग अत्याधिक हुन्छ । कुनै स्थानमा पर्याप्त मात्रामा जलश्रोतको उपलब्धता हुन्छ भने कुनै स्थानमा सुख्खा क्षेत्रकोरुपमा रहेका हुन्छन् । तसर्थ कृषियोग्य क्षेत्रमा कृषिको व्यवसायिकरण गरेर माथि उठ्न सकिन्छ । भने वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन मार्फत वन क्षेत्र अत्याधिक भएको स्थानीय तहलाई सम्वृद्ध बनाउन सकिन्छ । उपलब्ध श्रोत र साधनका आधारमा गाउँपालिकाको संभावनाहरू उजागर गर्न सकिन्छ ।

वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन भन्नाले वनजंगलाई बालीनाली सरह हेरचाह र सुधार संभार गर्ने भन्ने बुझिन्छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका सम्भाव्यता र अवसर अन्तर्गत परम्परागत तथा आधुनिक कृषि, जडिबुटी, पर्यटन, पुशपालन तथा साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू रहेका छन्। साथै गाउँपालिकाको विभिन्न स्थानमा पार्क, उद्यान तथा गुम्बा एवं स्तुपाको निर्माण गरी पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न पर्याप्त अवसर रहेको छ ।

समग्रमा यसगाउँपालिका क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ . गाउँपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ . आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकता अनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यावसायीकरण, आधुनीकिकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ।

गाउँपालिकामा रहेको अत्यन्त उर्वर भूमिमा आधुनिक कृषि प्रणालीको अभावले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको पूर्ण सदुपयोग हुन सकेको छैन भने अर्को तर्फ माटोको उर्वराशक्ति क्रमशः क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ। जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वराशक्ती बढाई दिगो विकासको धारणा अनुरुप काम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि यस गाउँपालिकालाई बस्न लायक ठाउँको रुपमा विकसित गर्न सकिन्छ ।

गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपन्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुको साथै यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कृषि उत्पादनको संकलन केन्द्र/ कोल्ड स्टोर, मासुजन्य उद्योग आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारी श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिका क्षेत्रमा प्राकृतिक नदी तथा खोलाहरू भएको र थप केही अन्य ठाउँहरूमा ताल निर्माण गरी यस क्षेत्रको हावापानीमा हुने जातका माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने र गाउँपालिकाकै माछाले बजार लिने सम्भावना रहेको छ।

गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटी खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारीकरण गर्न सकेमा सो क्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवं पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेको यो गाउँपालिका गहनाको रुपमा अमलेश्वर धार्मिक पर्यटकीय क्षेत्र, नौलिङगेश्वर महादेव, कालिका मन्दिर, रणेश्वर महादेव मन्दिर आदि पर्यटकिय क्षेत्र, गुफाडाँडा, नयाँपानीलगायत विभिन्न मठ मन्दिर तथा यहाँको लोक सँस्कृति आदि छन् । यी स्थानहरूलाई व्यवस्थित गर्न सकेको खण्डमा निश्चित रुपले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू बढ्न गई थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ।

देशमा बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका युवाहरूलाई सिपमूलक तालिम प्रदान गरी स्थानीय स्तरमै रोजगारी श्रृजना गर्ने व्यवस्था भएमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त ईन्द्रावती गाउँपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावनामूलक उपायहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका नदी तथा खोलाहरूबाट आधुनिक कुलो तथा नहर मार्फत् पानी सिंचाई गरी व्यवसायिक रुपमा खेति गर्न सके कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुन सक्छ ।
- गाउँपालिकामा रहेका पानीको मुहानबाट मेगा खानेपानी आयोजना मार्फत 'एक घर एका धारा' नीति अनुरुप खानेपानी ल्याउन सके हाल गाउँपालिकामा देखिएको खानेपानीको समस्यामा न्यूनीकरण हुनुका साथै सिंचाईको पनि सुविधा हुन्छ ।
- स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वद्धि गरी कालोपत्रे गर्न सके स्थानीय वासिन्दाले भरपुर सुविधा लिनुका साथै जीवनस्तरको स्तरोन्नती र समग्र गाउँपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धि हुन सक्छ ।

- तरकारी, पशुपालन तथा अन्य कृषि उत्पादनको बजारको लागि छिमेकी जिल्ला तथा काठमाडौं पठाउन समस्या नभएकोले व्यवसायिक कृषि उत्पादनलाई नै जोड दिनु सहज तथा उचित देखिन्छ ।
- यस गाउँपालिका क्षेत्रमा थप औद्योगिक विस्तार गर्न सके स्थानीय स्तरमा रोजगारी वृद्धि गर्नसक्ने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।
- यस क्षेत्रमा विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक स्थानहरू रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
- सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरू यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदार हुन सक्ने देखिन्छ ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा उपभोक्ताहरूको वृद्धि भैरहेको सन्दर्भमा उद्योग, व्यापार र वाणिज्यको विकास हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

२.११ गाउँपालिकाको अन्तर नगर/गाउँपालिका सम्बन्ध

गाउँपालिकाहरूको बीचमा कुनै न कुनै रूपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी नगर तथा गाउँपालिकाहरूका बीच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ति विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक नगर तथा गाउँपालिकाले अर्को नगर तथा गाउँपालिकामा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ। ती अन्तरनिर्भरताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाईंसराइ, कृषि तथा पशु बजार, वन पैदावार, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवम् व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्।

साथै, यस गाउँपालिकाको छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिका तथा जिल्ला समन्वय समिति जस्ता सरकारी निकायहरूसँग राम्रो सम्वन्ध रहेको छ । फलत: यस क्षेत्रको विकासात्मक कृयाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ । त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ । यसै सन्दर्भमा जनवरी २४, २०१९ मा यस गाउँपालिकाले अमेरिकाको जर्सी शहर (Jersey City, USA) सँग पनि भगिनी सम्बन्ध स्थापित गरेको छ ।

खण्ड - ३ : जनसांख्यिक विवरण

३.१ जनसंख्याको विवरण

कुन पनि स्थानको जनसंख्या, विकासको साधन र साध्य दुवैको रुपमा रहेको हुन्छ । विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरूको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरूको अध्ययन र विश्लेषण हुनु आवश्यक हुन्छ । नेपालमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै गाउँपालिकास्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ । यहाँ घरधुरी सर्वेक्षण २०७५ बाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ३ : जनसंख्याको विवरण

विवरण	वि.सं. २०७५
जम्मा जनसंख्या	२८,४९२
पुरुष	१३७०० (४८.०८ प्रतिशत)
महिला	१४,७९२ (५१.९२ प्रतिशत)
लैंगिक दर	९३
जम्मा घरधुरी	७,२२४
औषत परिवार आकार	३.९४
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	२७१

स्रोत : गाउँपालिका घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५

माथिको तालिकामा ईन्द्रावती गाउँपालिकाको जनसंख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५ अनुसार ईन्द्रावती गाउँपालिकाको जनसंख्या २८४९२ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४८.०८ प्रतिशत (१३,७०० जना) र महिला ५१.९२ प्रतिशत (१४,७९२ जना) रहेका छन्। सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ९३ रहेको छ। जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) २७१ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये २.७० प्रतिशत (७११ जना) अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन्। कुल ७,२२४ घरपरिवार रहेको यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औषत ३.९४ जना सदस्य रहेको देखिन्छ। नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको छ। देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको देखिन्छ।

३.२ वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

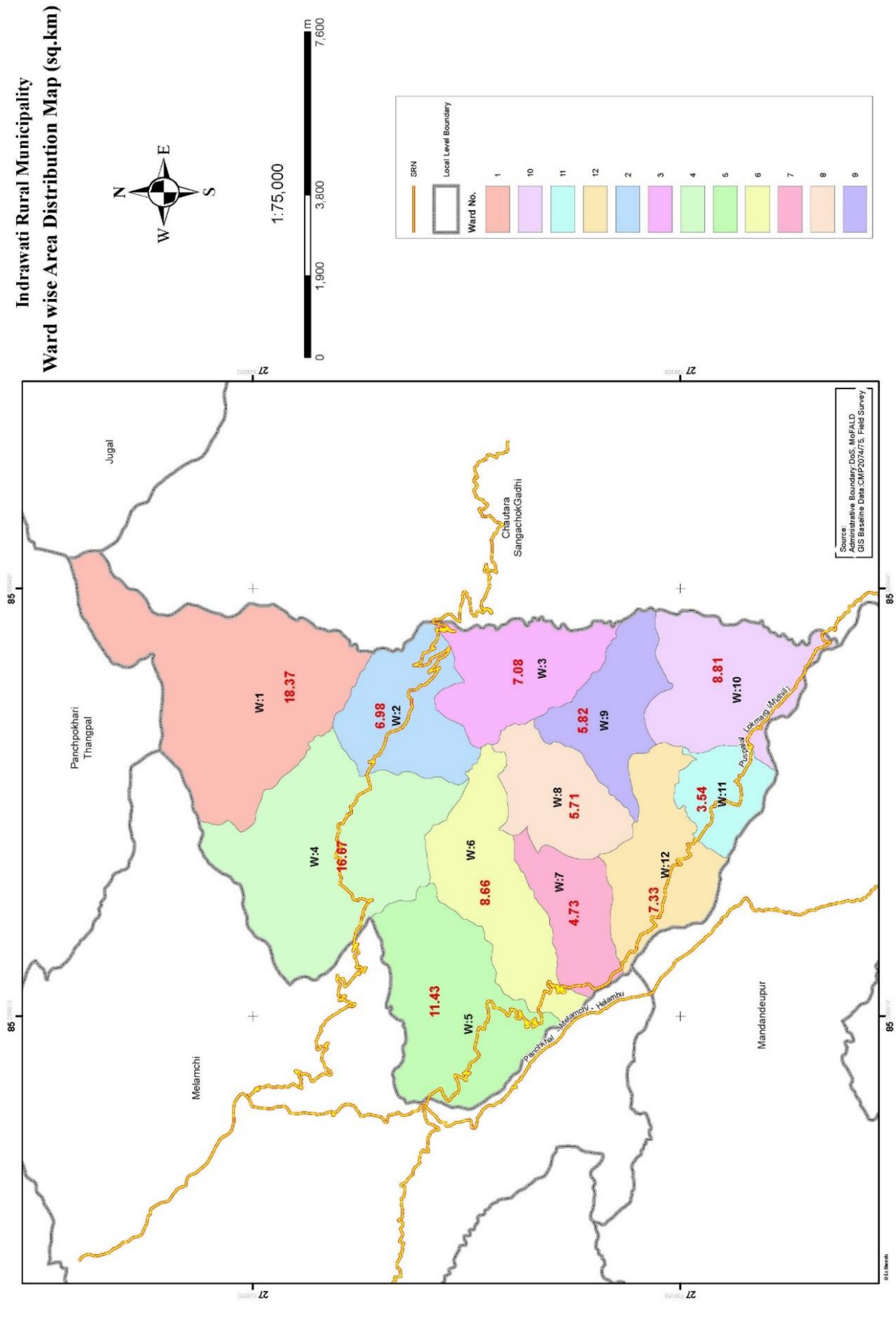

नक्सा नं. २ : *गाउँपालिकाको वडागत क्षेत्रफल*

तालिका नं. ४ : वडागत क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा	जनसंख्या			परिवार संख्या	क्षेत्रफल	जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मि.	औषत परिवार आकार	लैङ्गिक अनुपात
	पुरूष	महिला	जम्मा					
१	१४५६	१४०५	२८६१	६१२	१८.३६	१५६	४.६७	१०४
२	९२४	१०७९	२००३	५७९	६.९८	२८७	३.४६	८६
३	८४८	९११	१७५९	५२०	७.०८	२४८	३.३८	९३
४	१७९६	१८३९	३६३५	८९५	१६.६७	२१८	४.०६	९८
५	१४१९	१५४८	२९६७	८०३	११.४२	२६०	३.६९	९२
६	१०९८	११६४	२२६२	५३४	८.६६	२६१	४.२४	९४
७	११३६	१२२३	२३५९	६६२	४.७३	४९९	३.५६	९३
८	७१२	७८७	१४९९	३८७	५.७०	२६३	३.८७	९०
९	७४३	८७४	१६१७	४२९	५.८२	२७८	३.७७	८५
१०	१२३०	१३९६	२६२६	७००	८.८१	२९८	३.७५	८८
११	८५८	९२१	१७७९	४०४	३.५३	५०४	४.४०	९३
१२	१४८०	१६४५	३१२५	६९९	७.३३	४२६	४.४७	९०
जम्मा	**१३७००**	**१४७९२**	**२८४९२**	**७२२४**	**१०५.०९**	**२७१**	**३.९४**	**९३**

स्रोत : गाउँपालिका घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५

ईन्द्रावती गाउँपलिकाको वडागत जनसंख्याको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या भएको वडा नं ४ रहेको छ जसमा जम्मा जनसंख्या ३,६३५ (पुरुष १७९६ जना र महिला १८३९ जना) रहेका छन् । यस वडाको औषत परिवार आकार ४.०६ र घरधुरी संख्या ८९५ रहेको छ। त्यस्तै सबैभन्दा थोरै जनसंख्या भएको वडा नं. ८ रहेको छ जसको जनसंख्या १,४९९ (पुरुष ७१२ जना र महिला ७८७ जना) रहेका छन् भने घरधुरी संख्या ३८७ र औसत परिवार संख्या ३.८७ रहेको छ। सबै भन्दा बढी जनघनत्व भएको वडा नं ११ रहेको छ जसको जनघनत्व ५०४ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. रहेको छ भने सबैभन्दा कम जनघनत्व भएको वडा नं १ रहेको छ जसको जनघनत्व १५६ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तालिकालाई तल स्तम्भ चित्रमा देखाईएको छ ।

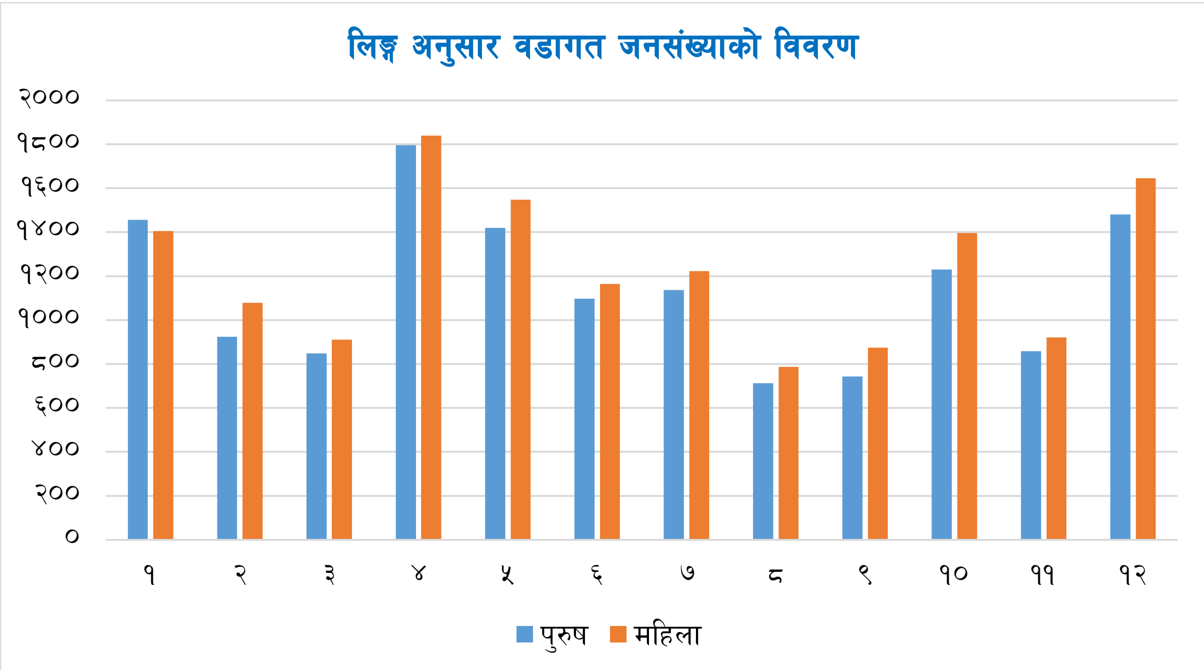

३.३ उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ५ : उमेर समूह अनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह प्रतिशत		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
० - ४ वर्ष	संख्या	२६१	१५६	१३४	२५३	२५१	१३७	१७९	८२	११८	१९७	१२५	२७५	२१६८
	उमेर समूह प्रतिशत	९.१%	७.८%	७.६%	७.०%	८.५%	६.१%	७.६%	५.५%	७.३%	७.५%	७.१%	८.८%	७.६%
५ - ९ वर्ष	संख्या	२१९	१६५	१५५	३०२	२५१	१६९	१८२	१०१	१२८	२४१	१४७	२९६	२३५६
	उमेर समूह प्रतिशत	७.७%	८.२%	८.८%	८.३%	८.५%	७.५%	७.७%	६.७%	७.९%	९.२%	८.३%	९.५%	८.३%
१० - १४ वर्ष	संख्या	२६९	२३०	१८५	३५६	३०२	१८३	२३०	१८३	१८३	२८०	१८३	३१९	२९०३
	उमेर समूह प्रतिशत	९.४%	११.५%	१०.६%	९.८%	१०.२%	८.१%	९.७%	१२.२%	११.३%	१०.७%	१०.३%	१०.२%	१०.२%
१५ - १९ वर्ष	संख्या	२८७	१९५	१४३	३८४	२६०	२०८	२७१	१४८	१९५	२७८	२०६	३७९	२९५४
	उमेर समूह प्रतिशत	१०.०%	९.७%	८.२%	१०.६%	८.८%	९.२%	११.५%	९.९%	१२.१%	१०.६%	११.६%	१२.१%	१०.४%
२० - २४ वर्ष	संख्या	३३२	१६४	१५६	३४५	२३७	२२६	२२४	१२८	११३	२२५	१७९	३८६	२७१५
	उमेर समूह प्रतिशत	११.६%	८.२%	८.९%	९.५%	८.०%	१०.०%	९.५%	८.५%	७.०%	८.६%	१०.१%	१२.४%	९.५%
२५ - २९ वर्ष	संख्या	३००	१४०	१३३	३१९	२१३	१८९	२०३	१०१	११६	१८०	१५९	२९४	२३४७
	उमेर समूह प्रतिशत	१०.५%	७.०%	७.६%	८.८%	७.२%	८.४%	८.६%	६.७%	७.२%	६.९%	९.०%	९.४%	८.२%
३० - ३४ वर्ष	संख्या	१९२	११८	१२०	२५१	२१६	१७७	१८१	११६	१०२	१५०	१२५	२२८	१९७६
	उमेर समूह प्रतिशत	६.७%	५.९%	६.८%	६.९%	७.३%	७.८%	७.७%	७.७%	६.३%	५.७%	७.१%	७.३%	६.९%
३५ - ३९ वर्ष	संख्या	१८०	१३४	१२५	२४१	२१८	१४१	१६५	१०७	११८	१६३	१४८	२२८	१९६८
	उमेर समूह प्रतिशत	६.३%	६.७%	७.१%	६.६%	७.३%	६.२%	७.०%	७.१%	७.३%	६.२%	८.४%	७.३%	६.९%
४० - ४४ वर्ष	संख्या	१२८	१३४	१०१	२०५	१८५	१५४	१२७	१०७	८३	१८०	९४	१५०	१६४८
	उमेर समूह प्रतिशत	४.५%	६.७%	५.८%	५.६%	६.२%	६.८%	५.४%	७.१%	५.१%	६.९%	५.३%	४.८%	५.८%
४५ - ४९ वर्ष	संख्या	१४८	९६	७९	१७७	१४७	११६	११०	८२	७४	१६८	८५	१२९	१४११
	उमेर समूह प्रतिशत	५.२%	४.८%	४.५%	४.९%	५.०%	५.१%	४.७%	५.५%	४.६%	६.४%	४.८%	४.१%	५.०%

उमेर समूह प्रतिशत		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
५० - ५४ वर्ष	संख्या	१३५	१११	८८	२११	१९१	१४२	१२३	८७	८९	१५७	८१	१०४	१५१९
	उमेर समूह प्रतिशत	४.७%	५.५%	५.०%	५.८%	६.४%	६.३%	५.२%	५.८%	५.५%	६.०%	४.६%	३.३%	५.३%
५५ - ५९ वर्ष	संख्या	८५	८०	९२	१४७	१३०	१००	११४	८२	८८	८६	६०	८१	११४५
	उमेर समूह प्रतिशत	३.०%	४.०%	५.३%	४.०%	४.४%	४.४%	४.८%	५.५%	५.४%	३.३%	३.४%	२.६%	४.०%
६० - ६४ वर्ष	संख्या	८३	९२	८०	१३८	१३२	९७	७३	५८	७४	१००	७०	८७	१०८४
	उमेर समूह प्रतिशत	२.९%	४.६%	४.६%	३.८%	४.४%	४.३%	३.१%	३.९%	४.६%	३.८%	४.०%	२.८%	३.८%
६५ - ६९ वर्ष	संख्या	९४	७२	५७	११८	९५	८३	६५	४६	५३	७६	४५	६२	८६६
	उमेर समूह प्रतिशत	३.३%	३.६%	३.३%	३.२%	३.२%	३.७%	२.८%	३.१%	३.३%	२.९%	२.५%	२.०%	३.०%
७० - ७४ वर्ष	संख्या	७७	४१	३८	७६	५५	४५	५५	२८	३५	७५	३१	५२	६०८
	उमेर समूह प्रतिशत	२.७%	२.०%	२.२%	२.१%	१.९%	२.०%	२.३%	१.९%	२.२%	२.९%	१.७%	१.७%	२.१%
७५+ वर्ष	संख्या	७१	७५	६६	१०९	८४	९५	५७	४३	४८	७०	३४	५५	८०७
	उमेर समूह प्रतिशत	२.५%	३.७%	३.८%	३.०%	२.८%	४.२%	२.४%	२.९%	३.०%	२.७%	१.९%	१.८%	२.८%
उल्लेख नगरिएको	संख्या	०	०	७	३	०	०	०	०	०	०	७	०	१७
	प्रतिशत	०.००%	०.००%	०.४०%	०.०८%	०.००%	०.००%	०.००%	०.००%	०.००%	०.००%	०.३९%	०.००%	०.०६%
जम्मा	संख्या	२८६१	२००३	१७५९	३६३५	२९६७	२२६२	२३५९	१४९९	१६१७	२६२६	१७७९	३१२५	२८४९२

स्रोत : घरधुरी तथ्यांक संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कूल २८,४९२ जनसंख्यामध्ये १५ देखि १९ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको जनसंख्या सबैभन्दा बढी २,९५४ अर्थात १०.४ प्रतिशत, १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका २,९०३ अर्थात १०.२ प्रतिशत र तेस्रोमा २० देखि २४ वर्ष उमेर समूहका २,७१५ अर्थात ९.५ प्रतिशत रहेका छन् । समग्र तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा उमेर समूह बढ्दै जाँदा जनसंख्या घट्दै गैरहेको छ । १५ देखि १९ वर्ष भित्रको जनसंख्या सबैभन्दा बढी देखिन्छ । १० वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकाको जनसंख्या र २४ वर्षमाथिका प्रौढ तथा वृद्धवृद्धाहरूको संख्या क्रमश घट्दै गैरहेको देखिन्छ ।

यूवा उमेरको जनसंख्या बढी हुनु राम्रो भएतापनि उनीहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा मानव संसाधन विकासमा राज्यले व्यापक लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ । यूवा उमेरसमूह धेरै हुनुलाई जनसंख्याको लाभांश भनिन्छ । अर्कोतर्फ यूवाहरूलाई सहि दिशातर्फ उन्मूख बनाउन र रोजगारीका अवसरहरू श्रृजनागरी राष्ट्र निर्माणमा सरिक बनाउनु समाज र राज्यको दायित्व हुन आउँछ । बालबालिका तथा शिशुहरूको संख्या कम हुनुले क्रमश प्रजनन दर घट्दै गएको संकेत गर्दछ भने वृद्धवृद्धाहरूको तथा प्रौढहरूको संख्या कम हुनुले औषत आयू अन्य देशहरूको तुलनामा कम हुनु र प्रौढ अवस्थामा लाग्ने रोगका कारण पाका उमेरको जनसंख्याको मृत्यूदर बढी हुनु भन्ने जनाउँछ । यद्यपि बढ्दो उमेरको संख्या कम हुनु स्वभाविक हो । उमेरअनुसारको जनसंख्याको विश्लेषण गर्दा प्रत्येक उमेर समूहका आवश्यकताहरू सम्बोधन गरी उनीहरूको उचित व्यवस्थापन गर्नु नै चुनौतीपूर्ण हुन्छ । बालबालिकाको पोषण र स्याहार तथा शिक्षा, यूवालाई उचित रोजगारी र वृद्धहरूलाई आवश्यक सामाजिक सूरक्षा तथा स्वास्थ्य सेवा र स्याहार राज्यले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्वहरू भित्र आउँछन् । गाउँपालिकाले यसतर्फ ध्यान पुऱ्याउन आवश्यक छ ।

तालिका नं. ६ : लिङ्ग अनुसार वडागत जनसंख्याको विवरण

वडा नं.		०-४ वर्ष	५-९ वर्ष	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-४९ वर्ष	५०-५४ वर्ष	५५-५९ वर्ष	६०-६४ वर्ष	६५-६९ वर्ष	७०-७४ वर्ष	७५+ वर्ष	उमेर उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	पुरूष	१२८	११२	१४४	१४३	१५४	१५१	९९	९२	६८	७४	७४	४१	४२	५७	४०	३७		१४५६
	महिला	१३३	१०७	१२५	१४४	१७८	१४९	९३	८८	६०	७४	६१	४४	४१	३७	३७	३४		१४०५
	जम्मा	२६१	२१९	२६९	२८७	३३२	३००	१९२	१८०	१२८	१४८	१३५	८५	८३	९४	७७	७१		२८६१
२	पुरूष	७५	७७	१२१	१०१	६७	५४	४६	४९	६३	४५	४६	४२	४१	३७	१६	४४		९२४
	महिला	८१	८८	१०९	९४	९७	८६	७२	८५	७१	५१	६५	३८	५१	३५	२५	३१		१०७९
	जम्मा	१५६	१६५	२३०	१९५	१६४	१४०	११८	१३४	१३४	९६	१११	८०	९२	७२	४१	७५		२००३
३	पुरूष	७६	८७	८७	७४	६२	५८	४९	५५	५१	४१	३६	४२	४८	२९	१६	३२		८४३
	महिला	५८	६८	९८	६९	९४	७५	७१	७०	५०	३८	५२	५०	३२	२८	२२	३४		९०९
	उल्लेख नगरिएको																	७	७
	जम्मा	१३४	१५५	१८५	१४३	१५६	१३३	१२०	१२५	१०१	७९	८८	९२	८०	५७	३८	६६		१७५२
४	पुरूष	१३७	१५०	१६४	१७७	१६४	१५९	१३३	११४	१०३	८७	१०३	७८	७५	६१	३७	५३		१७९५
	महिला	११६	१५२	१९२	२०७	१८१	१६०	११८	१२७	१०२	९०	१०८	६९	६३	५७	३९	५६		१८३७
	उल्लेख नगरिएको																	३	३
	जम्मा	२५३	३०२	३५६	३८४	३४५	३१९	२५१	२४१	२०५	१७७	२११	१४७	१३८	११८	७६	१०९		३६३२

वडा नं.		०-४ वर्ष	५-९ वर्ष	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-४९ वर्ष	५०-५४ वर्ष	५५-५९ वर्ष	६०-६४ वर्ष	६५-६९ वर्ष	७०-७४ वर्ष	७५+ वर्ष	उमेर उल्लेख नगरिएको	जम्मा
५	पुरूष	१३१	११६	१४३	१३५	९८	१००	१०३	११०	९७	६६	१०१	५२	५९	५०	२२	३६		१४१९
	महिला	१२०	१३५	१५९	१२५	१३९	११३	११३	१०८	८८	८१	९०	७८	७३	४५	३३	४८		१५४८
	जम्मा	२५१	२५१	३०२	२६०	२३७	२१३	२१६	२१८	१८५	१४७	१९१	१३०	१३२	९५	५५	८४		२९६७
६	पुरूष	६३	८३	१००	१०१	१०५	८८	८५	७५	८०	५०	७०	४६	४८	४३	२३	३८		१०९८
	महिला	७४	८६	८३	१०७	१२१	१०१	९२	६६	७४	६६	७२	५४	४९	४०	२२	५७		११६४
	जम्मा	१३७	१६९	१८३	२०८	२२६	१८९	१७७	१४१	१५४	११६	१४२	१००	९७	८३	४५	९५		२२६२
७	पुरूष	८९	८१	१२३	१३६	९८	१०१	८०	७८	५७	५८	५६	६१	३२	३५	२९	२२		११३६
	महिला	९०	१०१	१०७	१३५	१२६	१०२	१०१	८७	७०	५२	६७	५३	४१	३०	२६	३५		१२२३
	जम्मा	१७९	१८२	२३०	२७१	२२४	२०३	१८१	१६५	१२७	११०	१२३	११४	७३	६५	५५	५७		२३५९
८	पुरूष	४८	५०	८८	५५	५५	५३	४६	५५	४०	४१	३८	४३	३३	२४	१६	२७		७१२
	महिला	३४	५१	९५	९३	७३	४८	७०	५२	६७	४१	४९	३९	२५	२२	१२	१६		७८७
	जम्मा	८२	१०१	१८३	१४८	१२८	१०१	११६	१०७	१०७	८२	८७	८२	५८	४६	२८	४३		१४९९
९	पुरूष	५२	६७	९०	७९	५०	५२	४२	५३	४०	३१	३६	४६	३७	२७	२०	२१		७४३
	महिला	६६	६१	९३	११६	६३	६४	६०	६५	४३	४३	५३	४२	३७	२६	१५	२७		८७४
	जम्मा	११८	१२८	१८३	१९५	११३	११६	१०२	११८	८३	७४	८९	८८	७४	५३	३५	४८		१६१७
१०	पुरूष	९६	१२७	१३५	१२२	९२	७९	६३	६७	७९	८०	८०	४८	५३	४०	३२	३७		१२३०
	महिला	१०१	११४	१४५	१५६	१३३	१०१	८७	९६	१०१	८८	७७	३८	४७	३६	४३	३३		१३९६
	जम्मा	१९७	२४१	२८०	२७८	२२५	१८०	१५०	१६३	१८०	१६८	१५७	८६	१००	७६	७५	७०		२६२६
११	पुरूष	६२	७१	९४	९२	८९	७३	६१	६०	५१	४७	३५	३०	३४	२४	१६	१४		८५३
	महिला	६३	७६	८९	११४	९०	८६	६४	८८	४३	३८	४६	३०	३६	२१	१५	२०		९१९
	उल्लेख नगरिएको																	७	७
	जम्मा	१२५	१४७	१८३	२०६	१७९	१५९	१२५	१४८	९४	८५	८१	६०	७०	४५	३१	३४		१७७२

वडा नं.		०-४ वर्ष	५-९ वर्ष	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-४९ वर्ष	५०-५४ वर्ष	५५-५९ वर्ष	६०-६४ वर्ष	६५-६९ वर्ष	७०-७४ वर्ष	७५+ वर्ष	उमेर उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१२	पुरूष	१३४	१३६	१३९	१७५	१७७	१४१	१०९	१२०	६२	६८	४८	३५	३५	३९	३१	३१		१४८०
	महिला	१४१	१६०	१८०	२०४	२०९	१५३	११९	१०८	८८	६१	५६	४६	५२	२३	२१	२४		१६४५
	जम्मा	२७५	२९६	३१९	३७९	३८६	२९४	२२८	२२८	१५०	१२९	१०४	८१	८७	६२	५२	५५		३१२५
जम्मा	पुरूष	१०९१	११५७	१४२८	१३९०	१२११	११०९	९१६	९२८	७९१	६८८	७२३	५६४	५३७	४६६	२९८	३९२		१३६८९
	महिला	१०७७	११९९	१४७५	१५६४	१५०४	१२३८	१०६०	१०४०	८५७	७२३	७९६	५८१	५४७	४००	३१०	४१५		१४७८६
	उल्लेख नगरिएको																	१७	१७
	जम्मा	२१६८	२३५६	२९०३	२९५४	२७१५	२३४७	१९७६	१९६८	१६४८	१४११	१५१९	११४५	१०८४	८६६	६०८	८०७		२८४९२

स्रोत : घरधुरी तथ्यांक संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेको कूल २८,४९२ जनसंख्यामध्ये १३,७०० पुरुष र १४,७९२ जना महिला रहेका छन् भने १७ जनाको उमेर समूह उल्लेख नगरिएको पाइयो । ० देखि ४, ६५ देखि ६९ उमेर समूहका किशोर र पुरुषहरूको बाहुल्यता रहेको छ भने यस बाहेकका उमेर समूहमा महिलाको संख्या बढी रहेको छ । यसरी लैङ्गिक अनुपात हेर्दा प्रति १०० जना महिलामा ९३ जना पुरुष रहेका छन् । वडा नं. १ बाहेक सबै वडामा महिलाको बाहुल्यता रहेको छ। लैङ्गिक भेदभाव उन्मूलनका विविध प्रयासहरू भै रहेतापनि ठोस उपलब्धी भने हासिल हुन सकेको देखिँदैन । यद्यपि यसमा सुधार भने भैरहेको छ। उमेरसमूह अनुसार हेर्दा १५ देखि ३९ वर्ष उमेर समूह भित्रका किशोरी र महिलाहरूको जनसंख्यामा र उमेर पुगेका महिलाहरूका शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा आर्थिक मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने खालको योजनाहरू निर्माण गर्नु जरुरी छ । प्रजनन स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य, रजस्वलासम्बन्धी समस्याहरू, महिला मैत्री शौचालय, परामर्श केन्द्रहरू, महिला हिंसा, चेलीबेटी बेचविखन, घरेलु लैङ्गिक हिंसा, पाठेघर खस्ने समस्या, दाइजो प्रथा, महिला शसक्तिकरण तथा अधिकार जस्ता विषयहरू आम महिलाका प्रमुख तथा संवेदनशिल विषय भएकोले गाउँपालिकाले यी विषयहरूको प्रभावकारी योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने संकेत समग्र तथ्याङ्कले गर्दछ। साथै पुरुषहरूको समेत शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारीमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ। वडागत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

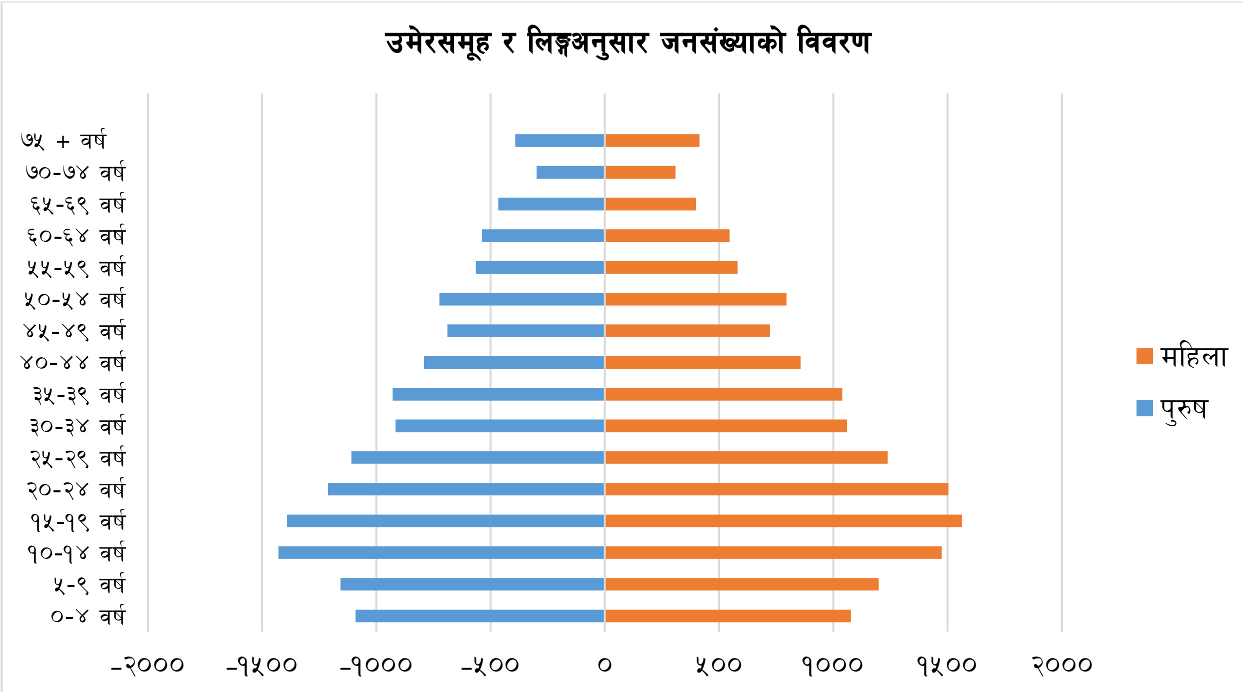

३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

वैवाहिक स्थिति भन्नाले विवाह गरेका, विवाह गरेर पनि सम्वन्ध विच्छेद भएका साथै श्रीमान वा श्रीमती गुमाएर एकल भई बसेको अवस्थालाई जनाउँछ । लैङ्गिक आधारमा समाजको वैवाहिक स्थिति असमान देखिन्छ । नेपाली समाजमा महिलाले श्रीमान्को मृत्यु भए पनि विवाह गर्नु हुँदैन भन्ने मान्यता र विधुवालाई हेरिने दृष्टिकोण रुढिवादी र परम्परागत रहेको छ । जसले गर्दा समाजमा बहुविवाह तथा विदुर र विधुवाको संख्यात्मक स्थिति असमान देखिन्छ । अझ प्राचीन समयमा सती प्रथा प्रचलनमा रहेको थियो । तर १९७७ मा चन्द्रशमशेरले कानूनीरुपमा कु-प्रथाको रुपमा रहेको सती प्रथाको अन्त्य गरी महिला माथिको अन्यायको जड उठाएका थिए । सामान्यतया पितृसत्तात्मक समाज रहेको हाम्रो देशमा विधुवा महिलाको संख्या पुरुषको संख्या भन्दा दुई गुणा बढी देखिन्छ । सामाजिकरुपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक स्थितिमा असमानता देखिन्छ । यस ईन्द्रावती गाउँपालिकाको वैवाहिक स्थितिको तल विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ७ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

वडा		विवाह नभएको	एक विवाह	वहु विवाह	पुनर्विवाह	विदुर/ विधुवा	सम्बन्ध बिच्छेद/ पारपाचुके	छुट्टिएको	थाहा नभएको	जम्मा
१	पुरूष	४४५	७१५	२०	०	३१	०	५	०	१२१६
	महिला	३६६	७५७	४	०	३८	०	०	०	११६५
	जम्मा	८११	१४७२	२४	०	६९	०	५	०	२३८१
२	पुरूष	२७३	४५४	२२	९	११	२	०	१	७७२
	महिला	२३३	६४२	६	३	२६	०	०	०	९१०

वडा		विवाह नभएको	एक विवाह	वहु विवाह	पुनर्विवाह	विदुर/ विधुवा	सम्बन्ध बिच्छेद/ पारपाचुके	छुट्टिएको	थाहा नभएको	जम्मा
	जम्मा	५०६	१०९६	२८	१२	३७	२	०	१	१६८२
३	पुरूष	२१७	४१९	२२	२	१७	२	०	०	६७९
	महिला	२०८	५२५	५	०	४५	०	०	०	७८३
	जम्मा	४२५	९४४	२७	२	६२	२	०	०	१४६२
४	पुरूष	५०८	९४४	३२	२०	१	०	१	१	१५०७
	महिला	५०५	१०४४	४	१५	१	०	०	०	१५६९
	जम्मा	१०१३	१९८८	३६	३५	२	०	१	१	३०७६
५	पुरूष	३७२	७००	५०	२२	१८	२	७	१	११७२
	महिला	३३६	८८४	१०	२२	३७	२	२	०	१२९३
	जम्मा	७०८	१५८४	६०	४४	५५	४	९	१	२४६५
६	पुरूष	३१९	६०३	२२	३	३	०	१	१	९५२
	महिला	२६५	७११	१	५	२०	०	०	२	१००४
	जम्मा	५८४	१३१४	२३	८	२३	०	१	३	१९५६
७	पुरूष	३५३	५४९	१८	२२	१४	१	९	०	९६६
	महिला	२७९	६६२	५	९	६९	२	५	१	१०३२
	जम्मा	६३२	१२११	२३	३१	८३	३	१४	१	१९९८
८	पुरूष	१८२	३९६	२१	२	११	१	०	१	६१४
	महिला	२१८	४६०	३	२	१९	०	०	०	७०२
	जम्मा	४००	८५६	२४	४	३०	१	०	१	१३१६
९	पुरूष	२०७	३४८	३७	११	१४	२	५	०	६२४
	महिला	२२७	४८१	७	६	२३	१	२	०	७४७
	जम्मा	४३४	८२९	४४	१७	३७	३	७	०	१३७१
१०	पुरूष	३२४	६५५	१४	०	११	०	३	०	१००७
	महिला	३३६	८१६	१	०	२८	०	०	०	११८१
	जम्मा	६६०	१४७१	१५	०	३९	०	३	०	२१८८
११	पुरूष	२४७	४१०	३२	१९	८	२	२	०	७२०
	महिला	२३०	४९६	७	१०	३०	४	०	१	७७८
	जम्मा	४७७	९०६	३९	२९	३८	६	२	१	१४९८
१२	पुरूष	३८८	७४६	३६	२४	१३	०	२	१	१२१०
	महिला	४४५	८५६	१	१६	२४	०	२	०	१३४४
	जम्मा	८३३	१६०२	३७	४०	३७	०	४	१	२५५४
जम्मा	पुरूष	३८३५	६९३९	३२६	१३४	१५२	१२	३५	६	११४३९
	महिला	३६४८	८३३४	५४	८८	३६०	९	११	४	१२५०८
	जम्मा	७४८३	१५२७३	३८०	२२२	५१२	२१	४६	१०	२३९४७

स्रोत : गाउँपालिका घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५

लैङ्गिक आधारमा १० वर्षमाथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिलाई हेर्दा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका कूल २३,९४७ जनामध्ये ३,८३५ पुरुष र ३६४८ महिला अविवाहित अर्थात कहिल्यै विवाह नभएको देखिन्छ भने ७,६०४ पुरुष र ८,८६० महिलाहरूको विवाह भएको देखिन्छ। त्यसैगरी विवाहितमध्ये बहुविवाह गर्ने पुरुषको संख्या ३२६ र महिलाको संख्या ५४ रहेको छ । त्यसैगरी पुर्नविवाह गर्ने पुरुषहरू १३४ र महिला ८८ रहेको, १५२ जना पुरुषहरू विधुर छन् भने ३६० विद्यवा छन्, सम्बन्ध विच्छेद/पारपाचुके गर्नेमा १२ जना पुरुष र ९ जना महिला, छुट्टिएर बस्नेमा ३५ जना पुरुष र ११ जना महिला र केही पनि थाहा नभएको ६ जना पुरुष र ४ जना महिला रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ। यहाँ तुलनात्मक रुपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक अवस्थालाई हेर्दा असमान अवस्था देखिन्छ। पुरुषको तुलनामा बढी महिलाको विवाह भएको साथै विधुर पुरुषभन्दा विधवा महिलाको संख्यासमेत बढी देखिन्छ। पुरुषभन्दा महिलाको विवाह छिटो गर्ने परिपाटी र विधवा महिलालाई विवाह गरी स्वीकार्ने सामाजिक सोचाइमा कमी रहेका कारण पुरुष र महिला बीचमा ठूलो असमानता देखिएको हो। यस प्रकारका असमानताको अन्त्य गर्न सामाजिक जागरणका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी ढंगले संचालन गर्नुपर्दछ। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

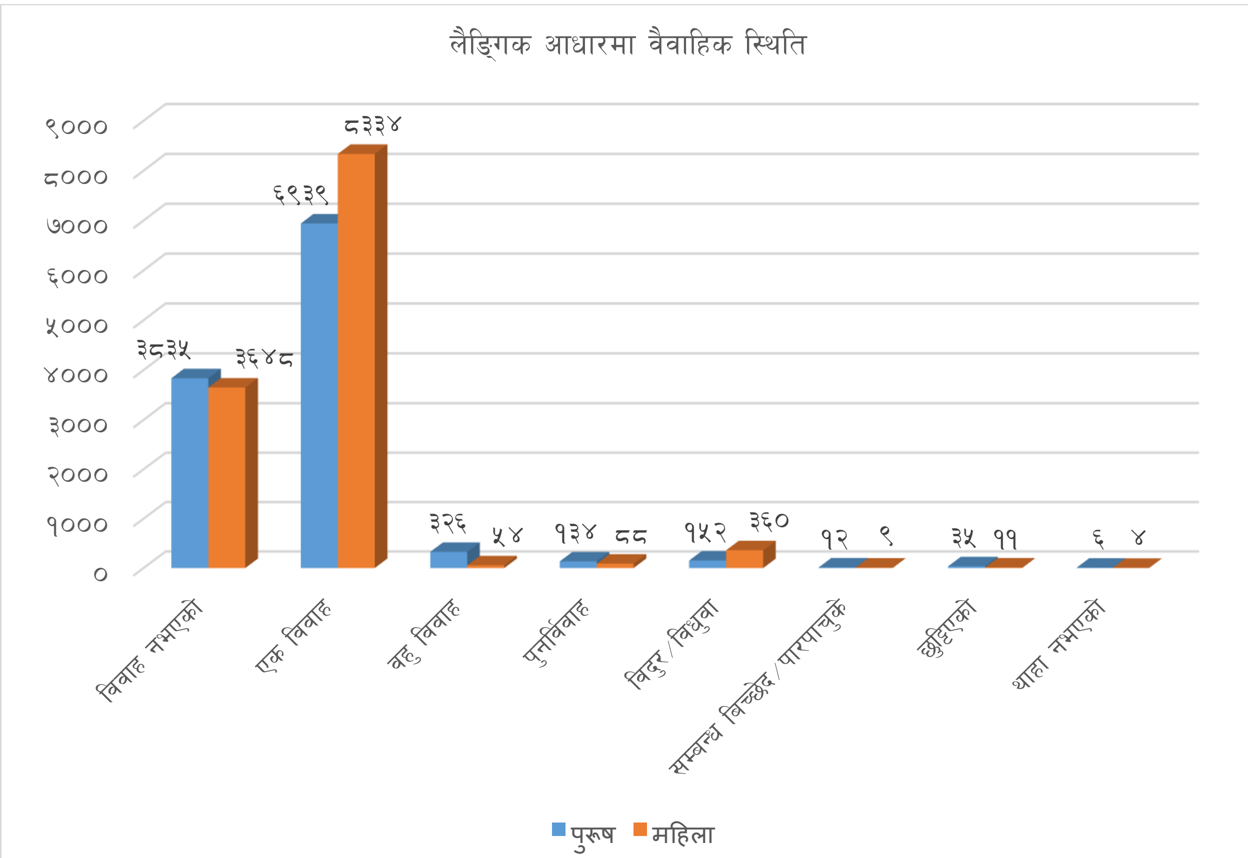

३.५ उमेर समूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण

तालिका नं. ८ : उमेर समूहका आधारमा १० वर्षभन्दा माथिको जनसंख्याको वैवाहिक स्थितिको विवरण

हालको उमेर समूह	वैवाहिक स्थिति																
	विवाह नभएको		एक विवाह		वहु विवाह		पुनर्विवाह		विदुर/विधुवा		सम्बन्ध बिच्छेद/पारपाचुके		छुट्टिएको		थाहा नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१० -१४ वर्ष	२९०१	९९.९%	२	.१%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	२९०३
१५-१९ वर्ष	२६३१	८९.१%	३२०	१०.८%	१	.०%	०	०.०%	०	०.०%	१	.०%	०	०.०%	१	.०%	२९५४
२०-२४ वर्ष	१२१६	४४.८%	१४८३	५४.६%	८	.३%	४	.१%	१	.०%	०	०.०%	२	.१%	०	०.०%	२७१४
२५-२९ वर्ष	४०४	१७.२%	१८९९	८०.९%	२३	१.०%	८	.३%	४	.२%	४	.२%	५	.२%	०	०.०%	२३४७
३०-३४ वर्ष	१११	५.६%	१७७९	९०.१%	४०	२.०%	२८	१.४%	९	.५%	३	.२%	४	.२%	१	.१%	१९७५
३५-३९ वर्ष	४४	२.२%	१८२२	९२.६%	५०	२.५%	२४	१.२%	११	.६%	४	.२%	११	.६%	१	.१%	१९६७
४०-४४ वर्ष	३०	१.८%	१५१०	९१.६%	६१	३.७%	१८	१.१%	२३	१.४%	२	.१%	३	.२%	१	.१%	१६४८
४५-४९ वर्ष	२१	१.५%	१३०७	९२.६%	३१	२.२%	२०	१.४%	२६	१.८%	०	०.०%	५	.४%	१	.१%	१४११
५०-५४ वर्ष	३३	२.२%	१३७४	९०.५%	४१	२.७%	२४	१.६%	३७	२.४%	२	.१%	८	.५%	०	०.०%	१५१९
५५-५९ वर्ष	२१	१.८%	१०२६	८९.६%	२१	१.८%	२६	२.३%	४७	४.१%	०	०.०%	४	.३%	०	०.०%	११४५
६०-६४ वर्ष	२३	२.१%	९३०	८५.९%	३८	३.५%	१९	१.८%	७०	६.५%	१	.१%	१	.१%	१	.१%	१०८३
६५-६९ वर्ष	१४	१.६%	७४५	८६.०%	२३	२.७%	२८	३.२%	५२	६.०%	२	.२%	२	.२%	०	०.०%	८६६
७०-७४ वर्ष	११	१.८%	४७७	७८.५%	२०	३.३%	१४	२.३%	८४	१३.८%	०	०.०%	०	०.०%	२	.३%	६०८
७५ वर्ष सो भन्दा बढी	२३	२.९%	५९९	७४.२%	२३	२.९%	९	१.१%	१४८	१८.३%	२	.२%	१	.१%	२	.२%	८०७
जम्मा	७४८३	३१.२%	१५२७३	६३.८%	३८०	१.६%	२२२	.९%	५१२	२.१%	२१	.१%	४६	.२%	१०	.०%	२३९४७

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा १० वर्षभन्दा माथिको उमेर समूहमा रहेका २३,९४७ जनसंख्यामध्ये कहिल्यै विवाह नगरेको जनसंख्या ७,४८३ अर्थात ३१.१ प्रतिशत, विवाहित १५,२७३ अर्थात ६३.८ प्रतिशत, बहुविवाह गर्नेको १.६ प्रतिशत, पुर्नविवाह गर्ने ०.९ प्रतिशत, विधवा वा विधुरको संख्या २.१ प्रतिशत, सम्बन्ध विच्छेद भएका ०.१ प्रतिशत, छुट्टिएको ०.२ प्रतिशत र केही थाहा नभएको भएकोले गाउँपालिकामा समग्र वैवाहिक अवस्था सामान्य रहेको देखिन्छ । हाल विधवा विवाहलाई प्रोत्साहन गर्न राज्यले नितिहरू लिएको र जनचेतनामा आएको सकारात्मक परिवर्तनले विधवा बस्ने क्रम घटिरहेको भएतापनि व्यापक रुपमा सुधार गर्न समय लाग्ने देखिन्छ ।

३.६ जातजाती समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ९ : जातजातिअनुसार जनसंख्याको विवरण

जातजाति	वडा नं.												
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
तामाङ	२१३६	३८५	४००	१७४१	८५३	५५२	२५९	३८४	९३४	३७१	२	०	८०१७
क्षेत्री	९०	१३०५	१०१३	८११	२८६	२५०	७३३	१०८	११२	४७७	८८	७	५२८०
ब्राह्मण पहाडी	०	६	६४	३२५	८७०	८२०	३६८	२६३	२२८	४६७	३३७	३४	३७८२
दनुवार	०	०	०	०	०	०	०	०	१३	०	१११	२५३१	२६५५
माझी	०	०	०	०	२९०	०	०	०	०	३९३	१२०४	५०५	२३९२
नेवार	२६	४३	०	३४९	१७०	१७३	९८	६१३	१५१	२	०	३९	१६६४
सार्की	०	०	०	०	११३	४८	६३७	७७	०	२५०	०	०	११२५
कामी	११८	४५	२०३	१९	१३०	१२९	१६२	०	३४	११८	०	०	९५८
मगर	१७६	८३	७०	२८०	२१	१५	२८	५	२०	२५९	०	०	९५७
दमाई/ढोली	०	६४	०	४१	९३	१०५	७०	४५	०	१८०	०	३	६०१
ठकुरी	०	४५	०	३४	०	१६५	०	०	०	८१	०	०	३२५
सन्यासी/दशनामी	१९९	०	०	०	०	०	०	०	०	४	०	०	२०३
शेर्पा	१११	०	०	३	१	०	१	०	०	०	०	०	११६
अन्य जनजाति	०	०	०	०	०	०	०	०	११२	०	०	०	११२
घर्तीरभुजेल	०	३	०	१२	६९	२	३	०	३	०	०	०	९२
ह्योल्मो	०	०	०	०	६६	०	०	०	०	०	०	०	६६
अन्य	०	९	०	०	०	२	०	०	५	२३	०	०	३९
राई	०	०	०	०	१	०	०	०	१	०	२३	५	३०
गुरुङ	०	०	०	१०	२	०	०	०	०	०	०	०	१२
सोनार	०	११	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	११
धोबी	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	८	०	८
यादव	०	१	१	२	०	१	०	१	०	०	०	१	७
अन्य तराई	०	०	०	४	०	०	०	२	०	०	०	०	६
सुनुवार	४	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	६

जातजाति	वडा नं.												
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
कमर	०	०	०	०	०	०	०	०	४	०	०	०	४
उल्लेख नगरिएको	०	२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२
मुसलमान	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	१	०	२
थारु	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	२
नाछिरिङ	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१
कुर्मी	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१
उल्लेख नगरिएको			८	३							५		१६
जम्मा	२८६१	२००३	१७५९	३६३५	२९६७	२२६२	२३५९	१४९९	१६१७	२६२६	१७७९	३१२५	२८४९२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा जातजातिका आधारमा जनसंख्याको विवरणलाई हेर्दा सबैभन्दा धेरै ८,०१७ अर्थात २८.१३ प्रतिशत तामाङ, दोस्रोमा ५,२८० अर्थात १८.५३ प्रतिशत क्षेत्री, तेस्रोमा ब्राह्मण पहाडी ३७८२ अर्थात १३.२७ प्रतिशत, चौथो र पाँचौमा क्रमश दनुवार ९.३१ प्रतिशत र माझि ८.३९ प्रतिशत रहेका छन्। त्यसैगरी नेवार, सार्की, कामी, मगर र अन्य जातजातिहरूको पनि बसोबास रहेको छ । यसरी जातिय हिसाबले विविधतायुक्त समाजमा स्थानीयहरू सामाजिक सहिष्णुताका साथ बसेको पाइन्छ। तामाङ, क्षेत्री र नेवार जस्ता जाती र जनजातिहरूको थातथलोको रुपमा समेत रहेको यो गाउँपालिकामा तामाङ्ग, नेवार, शेर्पा, कामी, माझी, मगर जस्ता जनजातिहरूको लगायत अन्य जातजातिको मौलिक संस्कृति, परम्परा, भाषा र रहनसहनलाई संरक्षण गरी उनीहरूको पहिचान कायम राख्ने कार्यक्रमहरूको निर्माण गर्न आवश्यक छ। विस्तृत विवरण वडागत रुपमा तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

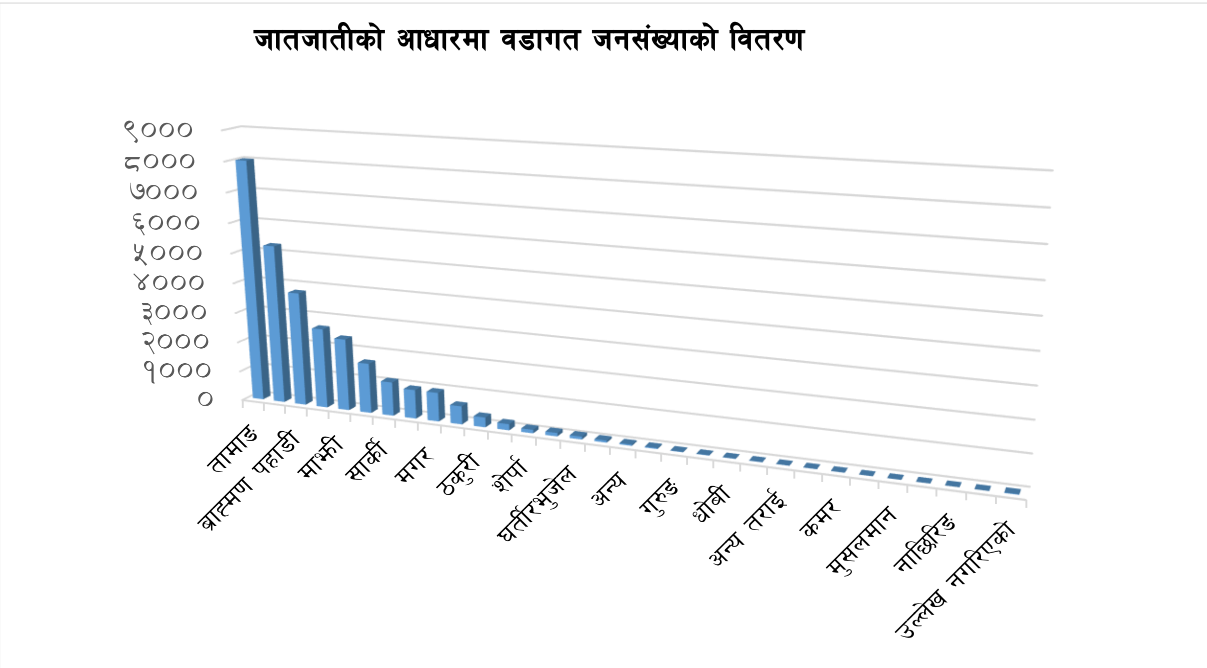

३.७ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपाल एक बहु-भाषिक र बहु-साँस्कृतिक विविधतायुक्त राष्ट्र हो । यस गाउँपालिकामा पनि भाषिक विविधता रहेको देखिन्छ । मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा नेपाली भाषा बोल्नेहरूको संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात १८,१३२ (६३.६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी तामाङ्ग भाषा बोल्नेहरूको संख्या ७०३६ (२४.७ प्रतिशत) छ भने दनुवार भाषा बोल्नेको संख्या २२६० (७.९ प्रतिशत) रहेको छ । गाउँपालिकामा नेपाली, तामाङ्ग र दनुवार बाहेक नेवार, मगर, गुरुङ लगायतका भाषा बोल्नेहरूको संख्या तुलनात्मक रुपमा न्यून रहेको देखिन्छ । सबै आ-आफ्ना मातृभाषा बोल्नेहरूले समेत सरकारी भाषाको रुपमा नेपाली भाषालाई राम्ररी बोल्ने र बुझ्ने गरेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । संविधानको धारा ३२ मा भाषा तथा संस्कृतिको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको र धारा ३१ को शिक्षासम्बन्धी हकको उपधारा ५ बमोजिम “नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र संचालन गर्ने हक हुनेछ ।” भनी स्पष्ट किटान गरेको छ । तसर्थ तामाङ वा अन्य अर्थात आफ्नो मातृभाषामा पढ्न चाहने विद्यार्थीहरूलाई गाउँपालिकाले विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ । वडाअनुसार विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १० : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

मातृभाषा	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
नेपाली	७४६	१८१९	१४४९	१५८०	१९१६	१६४२	२१३९	११५९	६९७	२४२४	१७२०	८४१	१८१३२	६३.६०%
तामाङ	२००३	१७१	२८४	१७१७	८५१	४९०	१९८	३२७	७९४	२०१	०	०	७०३६	२४.७०%
दनुवार	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	४७	२२१३	२२६०	७.९०%
नेवारी	१७	१२	०	२६४	१२६	१२६	२१	६	११३	०	०	२६	७११	२.५०%
अन्य	९५	१	१८	७१	७४	४	१	७	१३	१	७	४५	३३७	१.२०%
उल्लेख नगरिएको	०	०	८	३	०	०	०	०	०	०	५	०	१६	०.१०%
जम्मा	२८६१	२००३	१७५९	३६३५	२९६७	२२६२	२३५९	१४९९	१६१७	२६२६	१७७९	३१२५	२८४९२	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

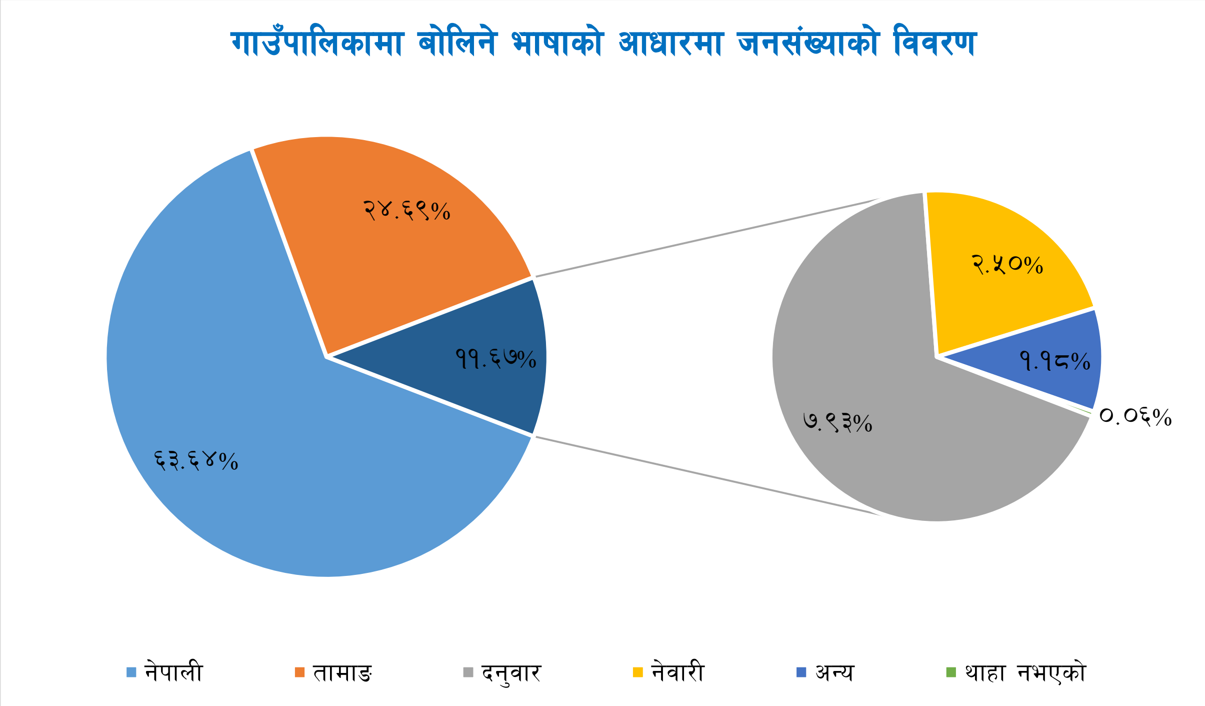

(क) आदिवासी

आदिवासी/जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८ अनुसार आदिवासी जनजाती भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै साँस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएका ५८ जाति वा समुदायलाई बुझिन्छ ।

यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २८४९२ मध्ये ३६.४ प्रतिशत (१०,३०६ जना) जनसंख्या आदिवासी (तामाङ्ग, दनुवार, नेवार, मगर, ह्योल्मो) आदि रहेका छन् । जसमा सबैभन्दा बढी तामाङ जातिको संख्या ८,०१७ (२८.१३ प्रतिशत) रहेको पाइन्छ। मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा न्यून रहेको छ। यी समुदायद्वारा ईन्द्रावती गाउँपालिकाको मौलिक संस्कृतिलाई जिवन्त राख्न सहयोग पुऱ्याएको देखिएतापनि यो समुदाय सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक विकासको दृष्टिकोणले पछाडि परेको देखिन्छ। ईन्द्रावती गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन क्षमता विकास, शसक्तिकरण जस्ता विशेष कार्यहरूको पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ।

(ख) उत्पीडित तथा सिमान्तकृत समुदाय

नेपालको संविधानको भाग ३४ अन्तर्गत धारा ३०६ को (ड) मा सीमान्तकृत समुदाय भन्नाले राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक रुपले पछाडि पारिएका विभेद र उत्पीडन तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुविधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका संघीय कानून बमोजिमको मानव विकासको स्तर भन्दा न्यून स्थितिमा रहेका समुदाय सम्झनु पर्दछ भनी उल्लेख गरेको छ ।

जात जातिको हिसावले ईन्द्रावती गाउँपालिकामा तेस्रो ठुलो समुदायको रुपमा रहेका उत्पीडितहरूले ठूलो हिस्सा ओगटेको छ। सामाजिक विभेदका रुपमा छुवाछुत जस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनितिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षाको सिकार हुनु परेको छ। यस समुदायका आधारभूत र मा.वि.मा अध्ययन गर्ने छात्र छात्राहरूको संख्या भने तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ। परम्परागत शिल्पको

धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाइन्छ। मुलुकी ऐन २०२० को कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत जातीय छुवाछुतलाई कानूनी अपराधको रुपमा परिभाषित गरिएको झण्डै ५ दशक भन्दा बढी समय बितिसक्दा पनि उत्पीडित र उपेक्षित समुदायले सार्वजनिक स्थल (मन्दिर) हरूमा प्रवेशका लागि स्थानीय निकायहरूसँग मिलेर चरणबद्ध अभियान संचालन गर्नुपर्ने अवस्था कायमै रहेको छ। निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति अत्यन्तै न्युन छ। त्यसै गरी राजनितिक क्षेत्रमा २०४६ साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरू समेत निर्माण गरेको पाइन्छ। राजनितिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरूमात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका अधिकांश व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रुपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाइन्छ। ईन्द्रावती गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

३.८ धर्म अनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र विविधता रहेको छ अझै विधिवतरुपमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, ले मिति २०६३ जेठ ४ पुर्नस्थापित संसदको ऐतिहासिक घोषणाले नेपाललाई एक धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रको रुपमा घोषणा गरेको छ । त्यस्तै नेपालको संविधान २०७२ को प्रस्तावनामा नेपाललाई एक बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधतायुक्त विशेषतालाई आत्मसात् गरी विविधताबीचको एकता, सामाजिक सांस्कृतिक ऐक्यवद्धता, सहिष्णुता र सद्भावलाई संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्दै; वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गर्ने उल्लेख गरिएको छ । फलस्वरुप नेपालमा धार्मिक स्वतन्त्रता र सौहार्दता रहेको पाईन्छ ।

गाउँपालिकामा विभिन्न समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुनाले उनीहरूका आआफ्नै चाडपर्वहरू छन् । जस्तै हिन्दूधर्मावलम्बीहरूले बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं, साउने-माघे संक्रान्ति, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णीमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँवर्ष सोह्रश्राद्ध, कूल-थानी पूजाआदि चाडपर्वहरू मनाउने गर्दछन् । बौद्ध धर्मावलम्बीहरूले बुद्धजयन्ती तथा विभिन्न ल्होसार पर्व, तिहार आदि मनाउने गर्दछन । क्रिश्चियनहरूले क्रिशमस डे, अंग्रेजी नयाँ वर्ष, भ्यालेनटाईने डे आदि मनाउने गर्दछन् ।

तालिका नं. ११ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

वडा		हिन्दू	बौद्ध मार्गी	क्रिश्चियन	ईस्लाम	अन्य	किराँत	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	संख्या	६१८	२२४२	१	०	०	०	०	२८६१
२	संख्या	१८२२	१५४	२३	३	१	०	०	२००३
३	संख्या	१३७०	३५७	२४	०	०	०	८	१७५९
४	संख्या	१८३६	१७३४	५७	१	२	१	४	३६३५
५	संख्या	२०३०	९१८	१६	२	०	१	०	२९६७

वडा		हिन्दू	बौद्ध मार्गी	क्रिश्चियन	ईस्लाम	अन्य	किराँत	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
६	संख्या	१७४१	५१७	४	०	०	०	०	२२६२
७	संख्या	१८९२	२५०	२१७	०	०	०	०	२३५९
८	संख्या	११२९	२३२	१३८	०	०	०	०	१४९९
९	संख्या	९६४	५४९	१०३	१	०	०	०	१६१७
१०	संख्या	२२८७	२५०	८९	०	०	०	०	२६२६
११	संख्या	१७६२	२	७	०	०	०	८	१७७९
१२	संख्या	३१०४	०	२१	०	०	०	०	३१२५
जम्मा	संख्या	२०५५५	७२०५	७००	७	३	२	२०	२८४९२
	प्रतिशत	७२.१%	२५.३%	२.५%	०.०%	०.०%	०.०%	०.१%	१००.०%

स्रोत : गाउँपालिका घरधुरी सर्वेक्षण, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कूल २८,४९२ जनसंख्यामध्ये २०,५५५ अर्थात ७२.१ प्रतिशत जनसंख्याले हिन्दू धर्म मान्दछन् । दोस्रोमा बौद्ध धर्म मान्नेको संख्या ७,२०५ अर्थात २५.३ प्रतिशत र तेस्रोमा क्रिस्चियन धर्म मान्नेको संख्या ७०० अर्थात २.५ प्रतिशत रहेको छ । ईस्लाम, किँरात तथा अन्य धर्म मान्ने धर्मावलम्बीहरू नगण्य संख्यामा रहेका छन् । गाउँपालिकामा केही मात्रामा धार्मिक विविधता रहे पनि हिन्दू र बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको प्रधानता रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । नेपालमा सदियौंदेखि रहि आएको धार्मिक सहिष्णुता भने यस गाउँपालिकामा कायमै रहेको देखिन्छ । बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको राम्रो बाहुल्यता भएकाले बौद्ध धर्म संस्कृति जगेर्ना गर्ने तथा गुम्बा र चैत्यको निर्माण गरी मौलिकतामा आधारित सांस्कृतिक तथा धार्मिक केन्द्रको रुपमा गाउँपालिकालाई विकास गर्न सकिन्छ । वडागत रुपमा विभिन्न धर्मावलम्बीहरूको विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

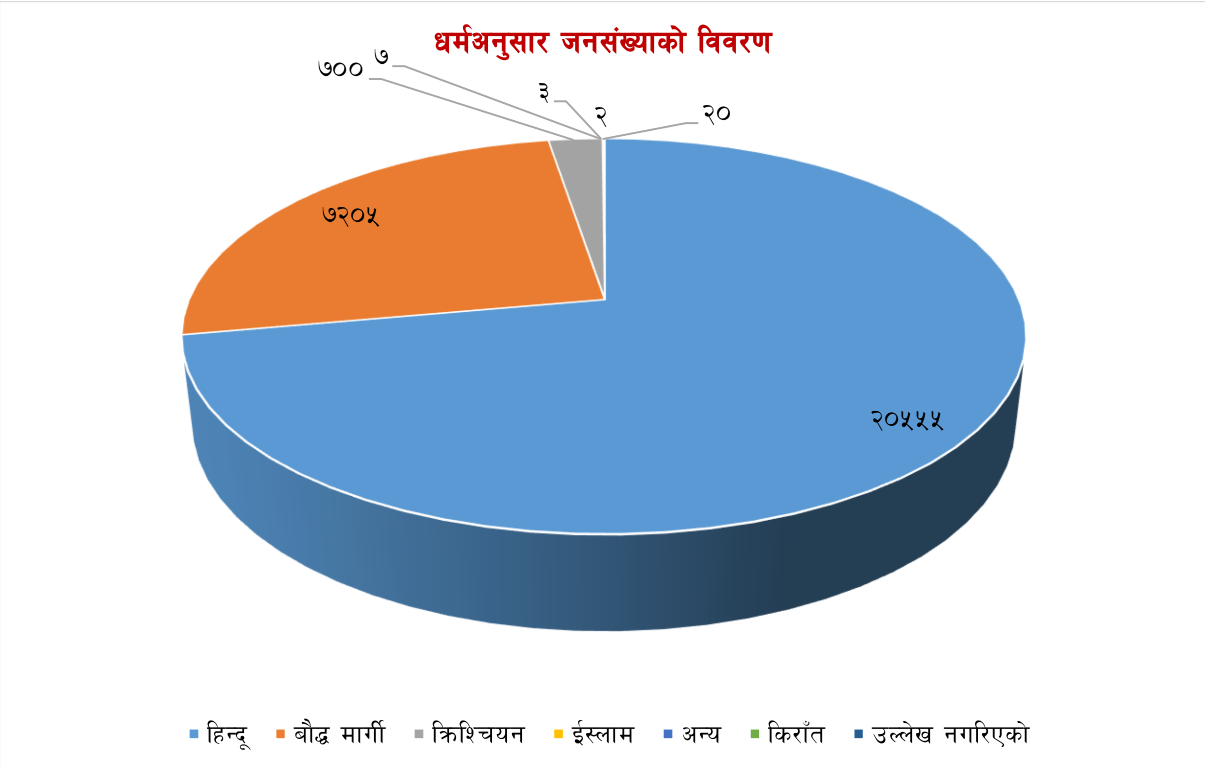

३.९ अनुपस्थित जनसंख्या

६ महिना भन्दा लामो समयसम्म काम, शिक्षा, व्यवसाय, अन्य रोजगारी वा नोकरी, औषधोपचार जस्ता कारणले घरपरिवारमा अनुपस्थित हुने जनसंख्यालाई अनुपस्थित जनसंख्या भनिन्छ। तसर्थ यस्तो जनसंख्या मुल थलोमा अनुपस्थित रहने भएकोले त्यसलाई अनुपस्थित जनसंख्याको रुपमा तथ्याङ्कमा देखाउने गरिन्छ। अनुपस्थित जनसंख्या सेवा सुविधाको खोजीमा धेरै शहर केन्द्रित भएको पाइन्छ। यसकाकारण गाउँपालिकाका कतिपय घरहरू खाली छन्। यस इन्द्रवती गाउँपालिकामा रहेका ७२२४ घरपरिवारमा ४,२४७ जना पुरुष र २७४८ जना महिला गरी कुल ६,९९५ जनसंख्या अनुपस्थित रहेको देखिन्छ। यसको समाधान गर्न गाउँपालिकाले जनतालाई आवश्यक पर्ने आधारभुत सेवा सुविधालाई घरदैलोमा पुऱ्याउन जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। अनुपस्थित जनसंख्याको विस्तृत विवरण तलका तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १२ : गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

वडा	पुरूष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	१७६	२.५%	१०७	१.५%	२८३	४.०%
२	४७८	६.८%	२६६	३.८%	७४४	१०.६%
३	२००	२.९%	९६	१.४%	२९६	४.२%
४	४८७	७.०%	२३८	३.४%	७२५	१०.४%
५	६६८	९.५%	५११	७.३%	११७९	१६.९%
६	३६४	५.२%	२९४	४.२%	६५८	९.४%
७	३३४	४.८%	२४४	३.५%	५७८	८.३%
८	३२६	४.७%	२१०	३.०%	५३६	७.७%
९	४५०	६.४%	३१४	४.५%	७६४	१०.९%
१०	४८८	७.०%	२९६	४.२%	७८४	११.२%
११	१५४	२.२%	८७	१.२%	२४१	३.४%
१२	१२२	१.७%	८५	१.२%	२०७	३.०%
जम्मा	४२४७	६०.७%	२७४८	३९.३%	६९९५	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

तालिका नं. १३ : अनुपस्थित हुँदाको उमेर समूह अनुसार वडागत अनुपस्थितिको विवरण

वडा	अनुपस्थित व्यक्ति अनुपस्थित हुँदाको उमेर समूह						
	०-९ वर्ष सम्म	१० - १९ वर्ष	२० - २९ वर्ष	३० - ३९ वर्ष	४० - ४९ वर्ष	५० वर्ष वा सोभन्दा बढी	जम्मा
१	२८	८७	१२०	३५	८	५	२८३
२	१७७	१९७	२५८	७१	३०	११	७४४
३	४०	१०१	१०८	२२	१३	१२	२९६
४	१२२	२४६	२८०	५४	१८	५	७२५
५	२९८	४१४	३४७	८५	१६	१९	११७९
६	१९१	२५०	१७९	२२	१०	६	६५८
७	१४८	१४७	२००	५२	२४	७	५७८
८	१५१	१७६	१७७	२४	५	३	५३६
९	१९५	२२४	२३९	७६	१८	११	७६३
१०	१७९	२१८	३१७	५८	८	४	७८४
११	६६	५१	१०४	१५	५	०	२४१
१२	५१	६३	६५	२३	३	२	२०७
जम्मा	१६४६	२१७४	२३९४	५३७	१५८	८५	६९९४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.९.१ उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १४ : उमेर र लिङ्गका आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

वडा नं.		अनुपस्थित व्यक्ति अनुपस्थित हुँदाको उमेर समूह						
		०-९ वर्ष	१०-१९ वर्ष	२०-२९ वर्ष	३०-३९ वर्ष	४०-४९ वर्ष	५० वर्ष वा सोभन्दा बढी	जम्मा
१	पुरूष	११	५४	७८	२५	६	२	१७६
	महिला	१७	३३	४२	१०	२	३	१०७
२	पुरूष	९६	१२६	१६९	५२	२४	११	४७८
	महिला	८१	७१	८९	१९	६	०	२६६
३	पुरूष	२४	५९	७८	२१	११	७	२००
	महिला	१६	४२	३०	१	२	५	९६
४	पुरूष	७२	१७७	१८५	३९	१३	१	४८७
	महिला	५०	६९	९५	१५	५	४	२३८
५	पुरूष	१६९	२५३	१७३	५४	१३	६	६६८
	महिला	१२९	१६१	१७४	३१	३	१३	५११
६	पुरूष	९६	१५१	९७	१२	७	१	३६४
	महिला	९५	९९	८२	१०	३	५	२९४
७	पुरूष	७६	८४	१२०	३३	१६	५	३३४
	महिला	७२	६३	८०	१९	८	२	२४४
८	पुरूष	९१	१२७	८५	१५	५	३	३२६
	महिला	६०	४९	९२	९	०	०	२१०
९	पुरूष	११४	१२२	१४३	५२	११	८	४५०
	महिला	८१	१०२	९६	२४	७	३	३१३
१०	पुरूष	१०२	१३६	२०२	३८	८	२	४८८
	महिला	७७	८२	११५	२०	०	२	२९६
११	पुरूष	३७	३२	६९	११	५	०	१५४
	महिला	२९	१९	३५	४	०	०	८७
१२	पुरूष	३५	३७	३७	१०	१	२	१२२
	महिला	१६	२६	२८	१३	२	०	८५
जम्मा	पुरूष	९२३	१३५८	१४३६	३६२	१२०	४८	४२४७
	महिला	७२३	८१६	९५८	१७५	३८	३७	२७४७

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा लिङ्ग र उमेरसमुह अनुसार अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण हेर्दा सबैभन्दा बढी २०-२९ वर्षका पुरुषहरू घरमा अनुपस्थित भएको पाइन्छ भने सबैभन्दा कम अनुपस्थित जनसंख्याको उमेर समूह ५० वर्षभन्दा माथिका महिलाहरू रहेका छन् । २०-२९ वर्षका १४३६ जना र दोस्रो उमेर समूहमा १० देखि १९ वर्षको पुरुष १३५८ जना रहेका छन् । यस तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट युवा अवस्थाको पुरुष जनसंख्या काम, रोजगारी, अध्ययन वा अन्य कारणले गाउँपालिका बाहिर हुनु भनेको गाउँपालिकाभित्र ती सबै खाले अवसरहरू न्यून हुनु हो । अर्कोतर्फ महिलाको अनुपस्थित जनसंख्या उल्लेख्य रूपमा कम हुनुले लैङ्गिक भेदभाव रहेको स्पष्ट हुन्छ । यसको अर्को अर्थ गाउँपालिकामा महिला, वृद्धहरू र केटाकेटीको जनसंख्याको वाहुल्यता रहेको समेत स्पष्ट हुन्छ । यसरी सक्रिय सक्षम र जुझारु युवा जनशक्तिको ठूलो हिस्सा गाउँपालिकाबाट बाहिर रहँदा गाउँपालिकाको समग्र विकासमा दीर्घकालीन नकारात्मक प्रभाव पर्दछ । गाउँपालिकाले त्यस्ता युवाहरूलाई गाउँपालिकामा फर्केर पेशा, व्यवसाय, रोजगारी लगायतका आय आर्जनको क्रियाकलापहरू गर्न प्रोत्साहित गर्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

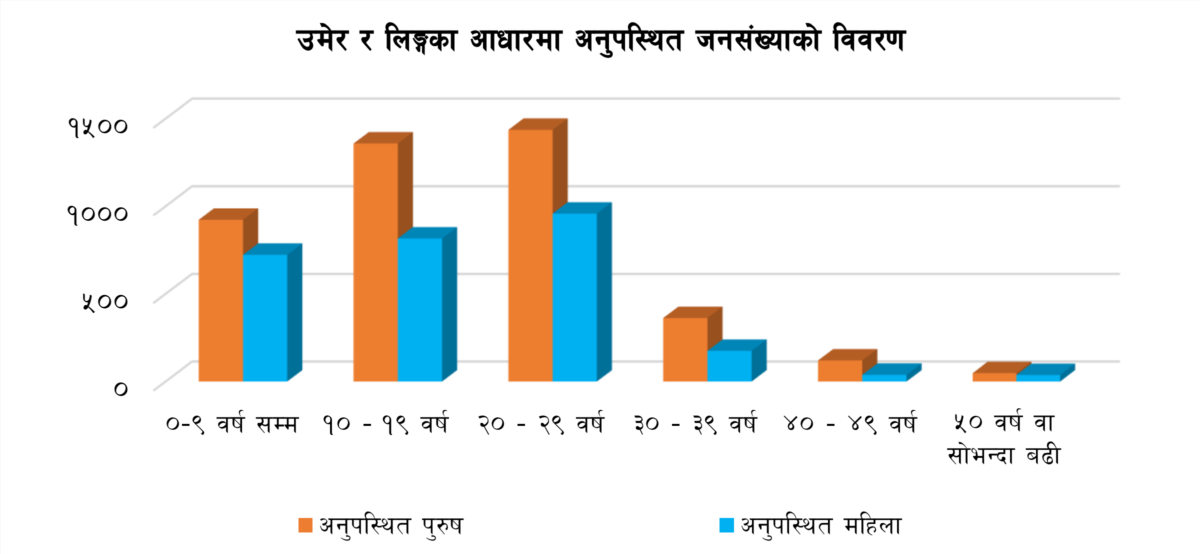

३.९.२ अनुपस्थित हुँदा उतीर्ण गरेको कक्षा अनुसार अनुपस्थित जनसंख्याको वडागत विवरण

तालिका नं. १५ : अनुपस्थित हुँदा उतीर्ण गरेको कक्षा अनुसार अनुपस्थित जनसंख्याको वडागत विवरण

अनुपस्थित हुँदा उत्तीर्ण गरेको कक्षारतह	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
नर्सरी/केजी	११	४४	१२	५२	४९	११	२३	२७	५०	६१	१९	८	३६७	५.२%
कक्षा १	५	३३	७	९	३२	६	९	१८	२५	४०	२	५	१९१	२.७%
कक्षा २	१३	२०	७	१९	४६	१६	२२	१३	२०	४१	५	४	२२६	३.२%
कक्षा ३	५	३९	१७	२०	६२	१९	३२	१३	४१	३८	११	५	३०२	४.३%
कक्षा ४	२३	३०	१६	३३	७०	२४	२३	१६	२९	४५	७	१०	३२६	४.७%
कक्षा ५	१०	६३	२७	३१	७२	३७	२५	४५	५०	४२	१२	७	४२१	६.०%
कक्षा ६	९	३४	८	३१	५७	१३	२४	१५	२८	३२	७	७	२६५	३.८%
कक्षा ७	१३	४१	१८	३४	५७	१८	२०	२२	२८	२९	९	१०	२९९	४.३%
कक्षा ८	२४	६७	१५	४७	८१	२३	२१	२३	४१	२८	२७	३	४००	५.७%
कक्षा ९	९	३३	१६	३४	२८	१९	२०	१८	८	२०	१०	५	२२०	३.१%
कक्षा १०	२२	११०	२५	५३	४२	४८	१८	६०	५३	१०३	१३	१	५४८	७.८%
एसईई/एसएलसी/सो सरह	३७	५८	६४	१३९	१३१	९७	७९	६३	८६	८९	३१	२१	८९५	१२.८%
प्रविणता प्रमाणपत्र वा सो सरह	४१	२०	८	५१	९८	११८	५८	६७	६२	९५	३९	१५	६७२	९.६%
स्नातक वा सो सरह	७	७	१९	५४	१७	९	१५	८	३०	१९	१२	२	१९९	२.८%
स्नातकोत्तर वा सो सरह	३	१	३	१२	३	१	१४	३	२	१०	२	३	५७	.८%
पीएचडी वा सो सरह	०	०	०	३	१	०	३	०	०	३	१	०	११	.२%
अन्य	१	७५	६	०	१६५	१३७	६९	१	१७	३	१	१६	४९१	७.०%
अनौपचारिक शिक्षा	२	०	२	१	१५	२	०	३	२	७	०	२	३६	.५%
साक्षर	१०	५५	७	७५	५६	९	६२	२७	८२	१०	८	२७	४२८	६.१%
थाहा नभएको	३८	१४	१९	२७	९७	५१	४१	९४	१०९	६९	२५	५६	६४०	९.२%
जम्मा	२८३	७४४	२९६	७२५	११७९	६५८	५७८	५३६	७६३	७८४	२४१	२०७	६९९४	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.९.३ लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १६ : लिङ्गअनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा गाउँपालिकामा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

अनुपस्थित हुँदा उत्तीर्ण गरेको तह		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
पूर्व प्राथमिक	पुरूष	५	२६	७	२८	२९	६	१३	१६	२६	३०	८	४	१९८
	महिला	६	१८	५	२४	२०	५	१०	११	२४	३१	११	४	१६९
	जम्मा	११	४४	१२	५२	४९	११	२३	२७	५०	६१	१९	८	३६७
कक्षा १-५	पुरूष	४०	१११	५४	८७	१८८	६४	६६	६८	१०८	१४६	२९	२५	९८६
	महिला	१६	७४	२०	२५	९४	३८	४५	३७	५७	६०	८	६	४८०
	जम्मा	५६	१८५	७४	११२	२८२	१०२	१११	१०५	१६५	२०६	३७	३१	१४६६
कक्षा ६-८	पुरूष	२८	१११	३४	८१	१२१	३२	४१	४१	६४	६१	३३	१९	६६६
	महिला	१८	३१	७	३१	७४	२२	२४	१९	३३	२८	१०	१	२९८
	जम्मा	४६	१४२	४१	११२	१९५	५४	६५	६०	९७	८९	४३	२०	९६४
कक्षा ९-१०	पुरूष	२०	९९	३०	७०	४२	३७	२८	३९	३४	८३	१७	५	५०४
	महिला	११	४४	११	१७	२८	३०	१०	३९	२७	४०	६	१	२६४
	जम्मा	३१	१४३	४१	८७	७०	६७	३८	७८	६१	१२३	२३	६	७६८
एसईई/ एसएलसी/ सो सरह	पुरूष	२३	३५	३६	१०६	८५	७४	४९	४१	५५	५३	२३	९	५८९
	महिला	१४	२३	२८	३३	४६	२३	३०	२२	३१	३६	८	१२	३०६
	जम्मा	३७	५८	६४	१३९	१३१	९७	७९	६३	८६	८९	३१	२१	८९५
कक्षा १२ वा सो सरह	पुरूष	२१	१२	४	३०	५१	६६	३२	४०	४१	५०	२०	९	३७६
	महिला	२०	८	४	२१	४७	५२	२६	२७	२१	४५	१९	६	२९६
	जम्मा	४१	२०	८	५१	९८	११८	५८	६७	६२	९५	३९	१५	६७२
स्नातक वा सो सरह	पुरूष	४	२	१४	२६	८	२	८	६	१५	१०	७	०	१०२
	महिला	३	५	५	२८	९	७	७	२	१५	९	५	२	९७
	जम्मा	७	७	१९	५४	१७	९	१५	८	३०	१९	१२	२	१९९
स्नातकोत्तर वा सोभन्दा माथि	पुरूष	२	०	०	१२	२	१	९	३	१	६	१	२	३९
	महिला	१	१	३	३	२	०	८	०	१	७	२	१	२९
	जम्मा	३	१	३	१५	४	१	१७	३	२	१३	३	३	६८
साक्षर	पुरूष	६	३५	५	३१	१४	४	३७	१३	३९	८	४	१८	२१४
	महिला	४	२०	२	४४	४२	५	२५	१४	४३	२	४	९	२१४
	जम्मा	१०	५५	७	७५	५६	९	६२	२७	८२	१०	८	२७	४२८
अनौपचारिक शिक्षा	पुरूष	२	०	१	१	१०	०	०	२	१	२	०	०	१९
	महिला	०	०	१	०	५	२	०	१	१	५	०	२	१७
	जम्मा	२	०	२	१	१५	२	०	३	२	७	०	२	३६

अनुपस्थित हुँदा उत्तीर्ण गरेको तह		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
अन्य	पुरूष	०	४४	५	०	७४	६३	३६	१	८	३	०	११	२४५
	महिला	१	३१	१	०	९१	७४	३३	०	९	०	१	५	२४६
	जम्मा	१	७५	६	०	१६५	१३७	६९	१	१७	३	१	१६	४९१
थाहा नभएको	पुरूष	२५	३	१०	१५	४४	१५	१५	५६	५८	३६	१२	२०	३०९
	महिला	१३	११	९	१२	५३	३६	२६	३८	५१	३३	१३	३६	३३१
	जम्मा	३८	१४	१९	२७	९७	५१	४१	९४	१०९	६९	२५	५६	६४०
जम्मा	पुरूष	१७६	४७८	२००	४८७	६६८	३६४	३३४	३२६	४५०	४८८	१५४	१२२	४२४७
	महिला	१०७	२६६	९६	२३८	५११	२९४	२४४	२१०	३१३	२९६	८७	८५	२७४७
	जम्मा	२८३	७४४	२९६	७२५	११७९	६५८	५७८	५३६	७६३	७८४	२४१	२०७	६९९४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका ६,९९४ जना मध्ये शैक्षिक स्तरको आधारमा हेर्दा पूर्व प्राथमिक तह उत्तीर्ण गर्नेहरूको संख्या ३६७, कक्षा १ देखि ५ उत्तीर्ण गर्नेको संख्या १४६६, कक्षा ६ देखि ८ उत्तीर्ण गर्ने ९६४, कक्षा ९ देखि १० उत्तीर्ण गर्ने ७६८ जना रहेका छन् । त्यसैगरी एसईई वा एसएलसी उत्तीर्ण गर्ने ८९५, कक्षा १२ वा सो सरह उत्तीर्ण गर्ने ६७२, स्नातक वा सो सरह उत्तीर्ण गर्ने १९९, स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथि उत्तीर्ण गर्ने ६८, साक्षर ४२८ जना, अनौपचारिक शिक्षा लिनेको संख्या ३६ र अन्य ४९१ जना रहेका छन् भने थाहा नभएको ६४० जना रहेका छन् । अनुपस्थित जनसंख्या काम तथा रोजगारी वा अन्य कारणले अनुपस्थित भएको पाइयो । प्राप्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा गाउँपालिकामा माध्यमिक तह अध्ययन गरी अनुपस्थित हुनेको संख्या धेरै रहेको देखिन्छ । माध्यमिक स्तरसम्मका अध्ययन पूरा गरी काम वा रोजगारीका सिलसिलामा बाहिरिने जनसंख्या र आठ कक्षा उर्त्तिण गरेर काम वा रोजगारीका लागि पढाइ छोड्नेको जनसंख्या उल्लेख्य रहेको पाइन्छ । यस हिसाबले शिक्षित र दक्ष जनशक्ति भन्दा अर्धशिक्षित र अदक्ष वा अर्धदक्ष जनसंख्याले अध्ययन भन्दा सामान्य स्तरको वा न्यून खालको रोजगारी वा काममा बाहिरिएका संकेत गर्दछ ।

३.९.४ लिङ्ग तथा उमेर अनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १७ : लिङ्ग तथा उमेर अनुसार शैक्षिक स्तरको आधारमा अनुपस्थित जनसंख्याको विवरण

अनुपस्थित हुँदा पास गरेको कक्षा/तह	०-९ वर्ष सम्म		१० - १९ वर्ष		२० - २९ वर्ष		३० - ३९ वर्ष		४० - ४९ वर्ष		५० वर्ष वा सोभन्दा बढी		जम्मा	
	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला
नर्सरी/केजी	१८०	१५४	७	५	४	४	२	३	२	०	३	३	१९८	१६९
कक्षा १	९०	५२	९	८	१५	४	३	३	३	२	१	१	१२१	७०
कक्षा २	७१	४६	३५	१२	२६	१०	६	१२	३	१	३	१	१४४	८२
कक्षा ३	४४	४०	६७	४२	३३	२४	३१	१२	८	०	१	०	१८४	११८

अनुपस्थित हुँदा पास गरेको कक्षा/तह	०-९ वर्ष सम्म		१० - १९ वर्ष		२० - २९ वर्ष		३० - ३९ वर्ष		४० - ४९ वर्ष		५० वर्ष वा सोभन्दा बढी		जम्मा	
	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला	पुरूष	महिला
कक्षा ४	३०	१५	११२	३५	६२	२८	२४	७	११	२	०	०	२३९	८७
कक्षा ५	१९	१६	११६	४६	१२२	५०	२७	८	१३	३	१	०	२९८	१२३
कक्षा ६	७	८	८१	४८	५८	२३	२६	५	७	०	१	१	१८०	८५
कक्षा ७	७	६	९१	४३	७४	४४	२४	५	४	०	१	०	२०१	९८
कक्षा ८	१९	६	१०५	४२	१२०	५७	३३	१०	५	०	३	०	२८५	११५
कक्षा ९	१०	४	५६	२५	६८	३८	१५	१	३	०	०	०	१५२	६८
कक्षा १०	८	११	१४७	७४	१६०	९८	२६	१२	११	१	०	०	३५२	१९६
एसईई/ एसएलसी/ सो सरह	११	१२	२९१	१६७	२५७	११९	२३	७	६	१	१	०	५८९	३०६
प्रविणता प्रमाणपत्र वा सो सरह	१६	१८	१२१	११३	२२०	१५५	१९	८	०	२	०	०	३७६	२९६
स्नातक वा सो सरह	५	६	२६	२६	६७	६१	३	४	०	०	१	०	१०२	९७
स्नातकोत्तर वा सो सरह	२	१	७	५	१७	१६	६	२	०	०	०	१	३२	२५
पीएचडी वा सो सरह	०	०	०	१	५	३	२	०	०	०	०	०	७	४
अन्य	१८७	१६६	२२	३४	१५	२७	८	७	६	२	७	१०	२४५	२४६
अनौपचारिक शिक्षा	३	४	२	१	१	४	६	४	५	१	२	३	१९	१७
साक्षर	११	१०	३७	३९	८२	१०१	४९	४४	२२	१३	१३	७	२१४	२१४
थाहा नभएको	२०३	१४८	२६	५०	३०	९२	२९	२१	११	१०	१०	१०	३०९	३३१
जम्मा	९२३	७२३	१३५८	८१६	१४३६	९५८	३६२	१७५	१२०	३८	४८	३७	४२४७	२७४७

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.९.५ अनुपस्थित जनसंख्याको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. १८ : अनुपस्थित व्यक्तिको अनुपस्थित हुनुको कारण सम्बन्धी विवरण

वडा	अनुपस्थित हुनुको कारण									
	काम/जागिरको खोजी	अध्ययन/ तालिम	निजी नोकरी	आश्रित	अन्य	व्यापार/ व्यवसाय	थाहा छैन	सरकारी जागिर	द्वन्द्व	जम्मा
१	१४६	७६	१२	२८	४	५	५	७	०	२८३
२	२३१	२३१	१३	३४	१४७	३७	६	४५	०	७४४
३	९७	९२	१५	१२	१३	५२	५	९	१	२९६
४	३३७	२३९	५१	१४	२४	४	१९	३५	२	७२५
५	१८०	३३४	३७१	१७०	२६	५८	१९	१७	४	११७९

वडा	अनुपस्थित हुनुको कारण									
	काम/जागिरको खोजी	अध्ययन/ तालिम	निजी नोकरी	आश्रित	अन्य	व्यापार/ व्यवसाय	थाहा छैन	सरकारी जागिर	द्वन्द्व	जम्मा
६	१७७	२५३	६४	८८	३६	११	१७	७	५	६५८
७	१९१	१४१	६६	४६	७६	१२	२९	१४	३	५७८
८	१२४	१०६	५०	१७५	१०	४३	१०	१७	१	५३६
९	२८६	२०३	६७	१८	७७	३४	६१	१७	०	७६३
१०	२०६	२११	१२२	८८	१७	१०२	२९	९	०	७८४
११	१२१	७३	१३	६	१५	१०	३	०	०	२४१
१२	६६	३९	१८	७३	२	४	१	३	१	२०७
जम्मा	२१६२	१९९८	८६२	७५२	४४७	३७२	२०४	१८०	१७	६९९४
	३०.९%	२८.६%	१२.३%	१०.८%	६.४%	५.३%	२.९%	२.६%	.२%	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका कुल ६९९४ जनसंख्या मध्ये ४४७ जनाले अन्य कारण र २०४ जनाको कारण थाहा नभएको उत्तर आएकोले त्यो संख्या अस्पष्ट छ। बाँकी जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा धेरै २१६२ जना अर्थात् ३०.९ प्रतिशत जागिर/रोजगारीको सिलसिलामा अनुपस्थित रहेका छन्। त्यसैगरी १,९९८ अर्थात २८.६ प्रतिशत अध्ययनको सिलसिलामा, ८६२ अर्थात १२.३ प्रतिशत निजी नोकरीको शिलशिलामा अनुपस्थित भएको देखिन्छ। अनुपस्थित हुने जनसंख्याको कारणहरू हेर्दा गाउँपालिका भित्र शिक्षा तथा रोजगारीको पर्याप्त अवसरहरू नभएर उपयुक्त अवसरको खोजीमा बाहिरिएको तथ्य देखिन्छ। अधिकांश बाहिरिनेहरूमा काम, रोजगारी तथा शिक्षाको खोजीमा नै परिवार सहित अनुपस्थित रहने हुँदा उनीहरूसँग आश्रित सदस्यहरू विशेषगरी विद्यालय जाने बालबालिका साथमा गएको देखिन्छ। वडा अनुसारको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

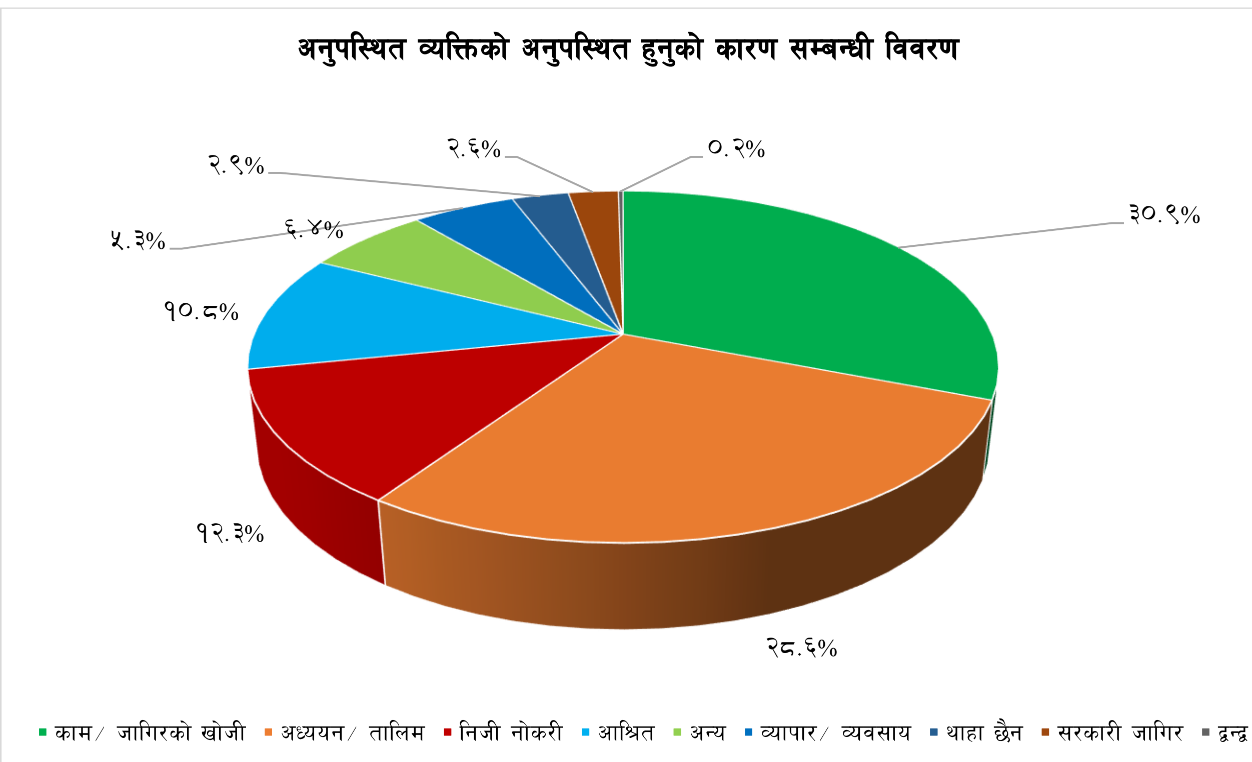

३.९.६ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण

तालिका नं. १९ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण

वडा	हाल बसिरहेको स्थान									
	यसै जिल्लाको अन्यत्र स्थान		नेपालको अन्य जिल्ला		विदेश		थाहा नभएको		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	३०	१०.६%	१६२	५७.२%	८९	३१.४%	२	.७%	२८३	४.०%
२	२०	२.७%	५८३	७८.४%	१४०	१८.८%	१	.१%	७४४	१०.६%
३	२३	७.८%	२१२	७१.६%	५९	१९.९%	२	.७%	२९६	४.२%
४	२०	२.८%	५०३	६९.४%	१९८	२७.३%	४	.६%	७२५	१०.४%
५	२६	२.२%	७९०	६७.०%	३४९	२९.६%	१४	१.२%	११७९	१६.९%
६	११	१.७%	५५९	८५.०%	७९	१२.०%	९	१.४%	६५८	९.४%
७	११	१.९%	४४७	७७.३%	११९	२०.६%	१	.२%	५७८	८.३%
८	२४	४.५%	४६३	८६.४%	४८	९.०%	१	.२%	५३६	७.७%
९	१२	१.६%	६०१	७८.८%	१४६	१९.१%	४	.५%	७६३	१०.९%
१०	२	.३%	६६८	८५.२%	१०५	१३.४%	९	१.१%	७८४	११.२%
११	०	०.०%	१४०	५८.१%	१०१	४१.९%	०	०.०%	२४१	३.४%
१२	७	३.४%	१६३	७८.७%	३५	१६.९%	२	१.०%	२०७	३.०%
जम्मा	१८६	२.७%	५२९१	७५.७%	१४६८	२१.०%	४९	.७%	६९९४	१००.० %

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका ६,९९४ जनसंख्या मध्ये सबैभन्दा बढी ५,२९१ अर्थात ७५.७ प्रतिशत जनसंख्या देशभित्रकै अन्य जिल्लाहरूमा रहेको, १४६८ अर्थात २१.० प्रतिशत जनसंख्या विदेशमा रहेको देखिन्छ। तथ्याङ्कको विश्लेषणबाट ठूलो संख्याको अनुपस्थित जनसंख्या देश बाहिर गएको देखिन्छ जसमा रोजगारीको सिलसिलामा एसियाका विभिन्न मुलुकहरूमा पुग्नेको संख्या भने सबै भन्दा बढी रहेका छन्। अको तर्फ अवसरको खोजीमा देशकै अन्य शहरी इलाकामा, सरकारी नोकरीको सिलसिलामा अन्य जिल्ला तथा अध्ययन तथा अन्य अवसरको कारण राजधानी काठमाडौंमा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यस बाहेक अन्य यूरोपियन देशहरू, अमेरिका र अष्ट्रेलिया जानेहरूको संख्या भने अत्यन्त न्यून रहेको छ। विकसित मूलुक भन्दा छिमेकी मुलुक भारत र उदाउँदा औद्योगिक खाडी राष्ट्रहरू तथा मलेसियामा कामको लागि जोखिमयुक्त र कडा श्रमयुक्त काम गर्न बाध्य रहेका छन्। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. २० : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको स्थानको विवरण

वडा	हाल बसिरहेको स्थान									
	नेपालको अर्को जिल्ला	एसियाली राष्ट्र	अष्ट्रेलिया/ न्यूजील्याण्ड	यूरोपेली राष्ट्र	उत्तर अमेरिकी राष्ट्र	दक्षिण अमेरिकी राष्ट्र	अफ्रिकन राष्ट्र	अन्य राष्ट्र	थाहा छैन	जम्मा
१	१९२	८१	०	०	०	०	०	८	२	२८३
२	६०३	६६	३	२	०	०	०	६९	१	७४४
३	२३५	३३	०	०	१	२	०	२३	२	२९६
४	५२३	१८३	२	१	८	०	०	४	४	७२५
५	८१६	१३१	४	७	३	०	१	२०३	१४	११७९

वडा	हाल बसिरहेको स्थान									
	नेपालको अर्को जिल्ला	एसियाली राष्ट्र	अष्ट्रेलिया/ न्यूजील्याण्ड	यूरोपेली राष्ट्र	उत्तर अमेरिकी राष्ट्र	दक्षिण अमेरिकी राष्ट्र	अफ्रिकन राष्ट्र	अन्य राष्ट्र	थाहा छैन	जम्मा
६	५७०	४०	५	२	५	०	१	२७	८	६५८
७	४५८	१९	०	२	४	०	०	९४	१	५७८
८	४८७	३७	०	१	०	०	०	१०	१	५३६
९	६१३	१०७	०	२	०	०	०	३७	४	७६३
१०	६७०	३०	२	२	०	०	०	७१	९	७८४
११	१४०	९२	१	५	०	०	०	३	०	२४१
१२	१७०	३५	०	०	०	०	०	०	२	२०७
जम्मा	५४७७	८५४	१७	२४	२१	२	२	५४९	४८	६९९४
प्रतिशत	७८.३%	१२.२%	.२%	.३%	.३%	.0%	.0%	७.८%	.७%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.९.७ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण

तालिका नं. २१ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको देशको विवरण

वडा	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
अन्य राष्ट्र	७	६९	२३	३	६०	२५	९३	१०	३७	७१	३	०	४०१	२६.४%
भारत	२	४	०	१९	१६५	१०	१	१	२८	२	३४	९	२७५	१८.१%
मलेसिया	३२	२८	१३	६३	४२	१२	३	६	३३	८	१५	११	२६६	१७.५%
कतार	३	३	३	२९	१४	३	४	१	१९	७	१६	४	१०६	७.०%
साउदी अरेबिया	७	१२	८	१७	८	५	४	५	११	३	१७	५	१०२	६.७%
थाहा छैन	२	१	२	४	१४	९	१	१	४	९	०	२	४९	३.२%
कुवेत	१२	५	३	१६	३	१	०	१	३	२	२	०	४८	३.२%
जापान	७	०	२	७	५	२	३	२	६	२	२	२	४०	२.६%
अन्य एशियाली राष्ट्र	१	५	०	२	१	१	१	७	२	३	१	४	२८	१.८%
युनाइटेड अरब इमिरेटस्	०	०	४	३	९	१	०	५	२	०	२	०	२६	१.७%
अमेरिका	०	०	१	४	५	५	३	०	०	०	०	०	१८	१.२%
ईराक	९	०	०	७	२	०	०	०	०	०	०	०	१८	१.२%
बेलायत	०	०	०	०	१४	०	०	०	०	०	३	०	१७	१.१%
अष्ट्रेलिया	०	३	०	२	४	५	०	०	०	२	१	०	१७	१.१%
अन्य यूरोपेली राष्ट्र	०	२	०	१	५	२	०	१	१	१	०	०	१३	०.९%
ब्रुनाई	०	०	०	९	०	३	०	१	०	०	०	०	१३	०.९%
बहराईन	१	१	०	३	२	०	१	२	२	०	०	०	१२	०.८%
ओमान	२	२	०	१	३	१	०	०	०	०	१	०	१०	०.७%
दक्षिण कोरिया	०	१	०	२	१	०	१	२	०	०	०	०	७	०.५%
जोर्डन	०	२	०	२	०	०	२	१	०	०	०	०	७	०.५%
क्यानाडा	०	०	०	४	१	०	१	०	०	०	०	०	६	०.४%

वडा	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
पोर्चुगल	०	०	०	०	०	०	२	०	०	१	१	०	४	०.३%
चीन	०	०	०	०	१	०	०	०	०	३	०	०	४	०.३%
सिंगापुर	२	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०	०	४	०.३%
ईरान	०	०	०	०	०	१	०	३	०	०	०	०	४	०.३%
अन्य दक्षिण अमेरिकी राष्ट्र	०	०	२	०	१	०	०	०	०	०	०	०	३	०.२%
लेवनन	३	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	३	०.२%
इजरायल	०	०	०	०	२	०	०	०	१	०	०	०	३	०.२%
म्यान्मार (बर्मा)	०	२	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	३	०.२%
इन्डोनेशिया	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२	०	३	०.२%
अन्य अफ्रिकी देश	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	२	०.१%
बंगलादेश	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	२	०.१%
दक्षिण अफ्रिका	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	१	०.१%
जर्मनी	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	०.१%
डेनमार्क	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	१	०.१%
जम्मा	९१	१४१	६१	२०२	३६३	८८	१२०	४९	१५०	११४	१०१	३७	१५१७	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेका कुल जनसंख्याको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा अन्य देशमा गएकाहरूको संख्या ४०१ अर्थात् २६.४ प्रतिशत, दोस्रोमा भारतमा गएकाहरूको संख्या २७५ अर्थात १८.१ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी मलेसिया गएकाहरूको संख्या २६६ अर्थात् १७.५ प्रतिशत रहेका छन् । यसपछि विदेशिएकाहरूको तथ्याङ्क हेर्दा धेरै एयिसाली मुलुकहरू गएको देखिन्छ । युरोपेली राष्ट्र, अमेरिका, अष्ट्रेलिया लगायतका विकसित देशहरूमा जानेहरूको संख्या भने कम देखिन्छ । यसरी ठूलो हिस्सा जनसंख्या बाहिरिदा विप्रेषणले मात्र कालान्तरमा गाउँपालिकाको विकास संभव हुँदैन । यसका लागि दूरदृष्टि सहित दिगो सोच र विकासको लक्ष्य लिएर अगाडि बढ्ने युवा जमातको उपस्थिति गाउँपालिकामै हुनु अनिवार्य छ। यसरी युवा शक्तिलाई गाउँपालिकाकै विकासका लागि परिचालन गरी अनुपस्थित जनसंख्यालाई कम गर्ने प्रभावकारी योजना र त्यसको कार्यन्वयन गर्नु स्थानीय सरकारको लक्ष्य हुनु जरुरी छ।

३.९.८ अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको आधारमा विवरण

तालिका नं. २२ : अनुपस्थित जनसंख्या हाल बसिरहेको जिल्लाको विवरण

जिल्ला	वडा नं.													
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
काठमाडौं	१५८	५२९	१२८	४४५	६९१	४८९	३२८	३७१	५३४	६२१	१२०	१३१	४५४५	८३.०%
काभ्रेपलाञ्चोक	०	१४	२५	६	१६	३३	२४	१७	२६	१४	६	२२	२०३	३.७%
भक्तपुर	०	८	२	९	३७	१२	४९	३०	१९	२१	५	७	१९९	३.६%
सिन्धुपाल्चोक	३०	२०	२३	२०	२६	११	११	२४	१२	२	०	७	१८६	३.४%
ललितपुर	१	२	२	१	२७	५	३०	१८	५	३	०	०	९४	१.७%

जिल्ला	वडा नं.													
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
नुवाकोट	२	६	३	६	०	४	०	१	३	०	०	१	२६	०.५%
धादिङ	०	२	४	६	०	१	१	४	०	०	१	०	१९	०.३%
चितवन	०	०	१	२	४	०	०	१	९	०	१	०	१८	०.३%
दोलखा	०	४	३	३	१	०	०	०	२	०	२	०	१५	०.३%
लमजुङ	०	०	१३	०	०	०	१	०	०	०	०	०	१४	०.३%
मकवानपुर	०	०	४	१	२	०	३	३	१	०	०	०	१४	०.३%
तनहूँ	०	०	५	०	०	४	०	०	०	४	०	०	१३	०.२%
बारा	०	२	०	७	०	०	०	०	०	०	०	०	९	०.२%
कास्की	०	१	१	०	१	१	०	३	०	१	०	०	८	०.१%
स्याङ्जा	०	१	२	०	०	०	४	०	०	०	०	०	७	०.१%
ओखलढुंगा	१	०	५	०	०	०	०	०	०	१	०	०	७	०.१%
सुनसरी	०	१	०	१	४	१	०	०	०	०	०	०	७	०.१%
कपिलवस्तु	०	०	०	१	०	०	०	५	०	०	०	०	६	०.१%
गुल्मी	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	५	०	६	०.१%
रसुवा	०	०	४	०	१	०	१	०	०	०	०	०	६	०.१%
रामेछाप	०	०	२	०	३	०	१	०	०	०	०	०	६	०.१%
दार्चुला	०	०	०	०	०	५	०	०	०	०	०	०	५	०.१%
रुपन्देही	०	०	०	०	०	०	०	५	०	०	०	०	५	०.१%
रौतहट	०	२	१	१	०	१	०	०	०	०	०	०	५	०.१%
सिन्धुली	०	१	०	२	२	०	०	०	०	०	०	०	५	०.१%
सुर्खेत	०	०	०	०	०	०	३	१	०	०	०	०	४	०.१%
सर्लाही	०	१	१	१	०	०	०	०	०	१	०	०	४	०.१%
खोटाङ	०	३	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	४	०.१%
दाङ	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०	३	०.१%
मनाङ	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०	०	३	०.१%
धनकुटा	०	१	०	१	०	०	०	१	०	०	०	०	३	०.१%
मोरङ	०	०	०	१	०	१	१	०	०	०	०	०	३	०.१%
इलाम	०	२	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	३	०.१%
डोटी	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	१	२	०.०२%
बागलुङ	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२	०.०२%
महोत्तरी	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	२	०.०२%
सोलुखुम्बु	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	२	०.०२%
भोजपुर	०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	२	०.०२%
डडेलधुरा	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%
रोल्पा	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%
नवलपरासी	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	०.०१%
पाल्पा	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०.०१%
पर्वत	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०%
मुस्ताङ	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	१	०.०१%
गोरखा	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	०.०१%
धनुषा	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%
सिरहा	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%

जिल्ला	वडा नं.													
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
तेह्रथुम	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%
पाँचथर	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%
ताप्लेजुङ	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.०१%
जम्मा	१९२	६०३	२३५	५२३	८१६	५७०	४५८	४८७	६१३	६७०	१४०	१७०	५४७७	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.१० व्यक्तिगत घटना दर्ता

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानुनी प्रक्रियाहरू पालना गर्नु पर्ने हुन्छ । नागरिकता, राहदानी, वा अन्य परिचयपत्र लिन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानूनी प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि सरकारले आधिकारीक प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउँछ । जन्म, मृत्यु, बसाईँसराइ विवाह र सम्बन्ध विच्छेद जस्ता घटना समयमा नै दर्ता गर्नु पर्ने हुन्छ । संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ । त्यसको प्रस्थान विन्दु भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो । ती व्यक्तिगत घटना दर्ताका आधारमा राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो । कहाँ ? कति जन्मे ? कतिको मृत्यु भयो ? कतिले बसाईँसराइ गरे ? कतिको सम्बन्ध विच्छेद ? भयो जस्ता कुराको जानकारी राज्यले पाउनु पर्छ । यसको आधारमा सरकारले नीति बनाउने हुँदा व्यक्तिगत घटनादर्ता समयमा नै गर्न जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ईन्द्रावती गाउँपालिकामा गत २०७५ बैशाख देखि फागुन महिनासम्म ईन्द्रावती गाउँपालिकाबाट प्राप्त जन्म, मृत्यु, बसाइँसराइ, विवाह, सम्बन्ध विच्छेद दर्तामा अभिलेख भए अनुसार व्यक्तिगत घटना दर्ताको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २३ : २०७५ सालको वार्षिक व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी विवरण

वडा	जन्म दर्ता संख्या			मृत्यु दर्ता संख्या			बिवाह दर्ता (जोडी)	सम्वन्ध विच्छेद दर्ता संख्या	दर्ता (परिवार)	वसाई सराई संख्या		
	बालिका	बालक	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा				आएको	गएको	जम्मा
१	५९	७३	१३२	८	१५	२३	३०	१	५	१	४	५
२	५२	५६	१०८	१२	२१	३३	३९	०	०	०	०	०
३	४४	६४	१०८	१२	९	२१	३७	२	४	०	१९	१९
४	५५	५८	११३	१९	२०	३९	३९	२	२	०	३	३
५	५३	६१	११४	२३	१९	४२	३३	०	०	०	०	०
६	४५	६०	१०५	१३	११	२४	३८	०	३	०	८	८
७	८१	७९	१६०	८	१९	२७	२४	०	४	२	५	७
८	३९	४६	८५	५	९	१४	१६	०	३	०	१३	१३
९	६१	५०	१११	९	४	१३	३३	०	२	०	१०	१०
१०	८१	९५	१७६	१२	२९	४१	३९	०	२	०	१३	१३
११	६६	५९	१२५	६	१३	१९	१५	१	१	०	५	५
१२	७१	९४	१६५	९	७	१६	३१	०	२	५	०	५
जम्मा	७०७	७९५	१५०२	१३६	१७६	३१२	३७४	६	२८	८	८०	८८

स्रोत : गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७६

यस गाउँपालिकामा २०७५ बैशाख देखि चैत महिनाको १२ महिनामा जन्मदर्ता १५०२ जना, मृत्यू दर्ता ३१२ जना, विवाह दर्ता ३७४ जोडी, बसाइँसराई परिवार २८ र सम्बन्ध विच्छेद ६ रहेको छन् । यस बाहेका अन्य व्यक्तिगत घटना दर्ता भएको देखिन्छ। यद्यपी गाउँपालिकाको संस्थागत तथ्यांकसँग घरधुरी सर्वेक्षणको तथ्यांकसँग भने मेल खाँदैन ।

३.१०.१ पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण

तालिका नं. २४ : पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ताको आधारमा वडागत विवरण

वडा	जन्मदर्ता भएको			जन्मदर्ता नभएको			जम्मा		
	पुरूष	महिला	जम्मा	पुरूष	महिला	जम्मा	पुरूष	महिला	जम्मा
१	८३	७४	१५७	६९	७९	१४८	१५२	१५३	३०५
२	६९	७६	१४५	२३	२१	४४	९२	९७	१८९
३	७७	६५	१४२	१५	११	२६	९२	७६	१६८
४	११८	८८	२०६	४९	५०	९९	१६७	१३८	३०५
५	११२	११०	२२२	४७	३७	८४	१५९	१४७	३०६
६	६३	७३	१३६	१९	१९	३८	८२	९२	१७४
७	९३	१००	१९३	८	१३	२१	१०१	११३	२१४
८	३१	२९	६०	२१	१४	३५	५२	४३	९५
९	५२	६३	११५	१३	१६	२९	६५	७९	१४४
१०	१०२	१०३	२०५	१५	२०	३५	११७	१२३	२४०
११	५१	६०	१११	३२	२०	५२	८३	८०	१६३
१२	१२६	१०७	२३३	३९	५८	९७	१६५	१६५	३३०
जम्मा	९७७	९४८	१९२५	३५०	३५८	७०८	१३२७	१३०६	२६३३
प्रतिशत	५०.८%	४९.२%	१००.०%	४९.४%	५०.६%	१००.०%	५०.४%	४९.६%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा जन्म भएका पाँच वर्ष मुनिका कुल २,६३३ बालबालिकाहरू मध्ये १,९२५ अर्थात ७३.१ प्रतिशतको जन्मदर्ता गरिएको र ७०८ जना अर्थात २६.९ प्रतिशतको जन्मदर्ता नभएको तथ्याङ्क देखिन्छ । जन्म, मृत्यु, बसाइँसराइ र विवाह जस्ता जीवनका प्रमुख व्यक्तिगत घटनाको अनिवार्य र समयमै दर्ता गर्नुपर्दछ । यसबाट स्थानीय सरकारलाई यकिन तथ्याङ्कको अभिलेख तयार पार्न सहयोग पुग्दछ भने अर्को तर्फ नागरिकहरूले राज्यबाट प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाका लागि नागरिकको पहिचान कायम गर्न र अन्य कानूनी क्रियाकलापहरूमा यसको आवश्यकता पर्दछ तसर्थ जन्मदर्तालाई समयमै अनिवार्य रुपमा गर्न प्रोत्साहन गर्ने स्थानीय सरकारले पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जन्मदर्ताको वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

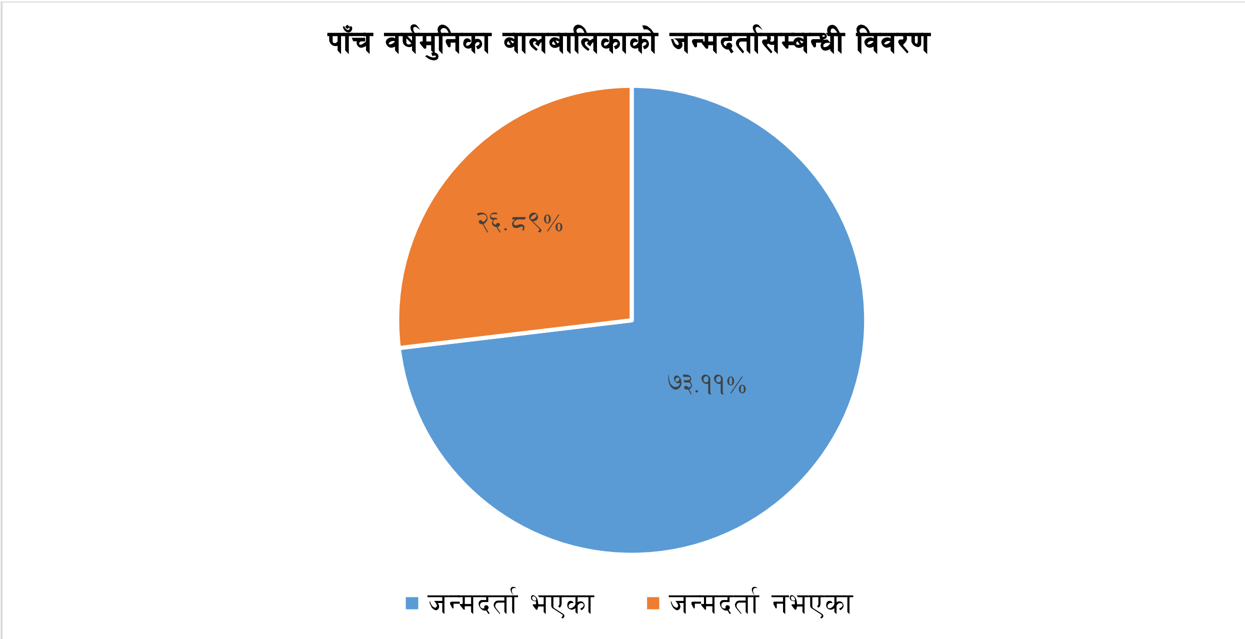

३.१०.२तथ्याङ्क संकलनको पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्यको मृत्यु सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. २५ : पछिल्लो १२ महिनामा परिवारको सदस्य मृत्यु सम्बन्धी विवरण

वडा	पुरूष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	७	४.३%	६	३.७%	१३	८.०%
२	४	२.५%	५	३.१%	९	५.६%
३	१	.६%	३	१.९%	४	२.५%
४	१९	११.७%	१५	९.३%	३४	२१.०%
५	९	५.६%	१०	६.२%	१९	११.७%
६	६	३.७%	६	३.७%	१२	७.४%
७	११	६.८%	४	२.५%	१५	९.३%
८	६	३.७%	०	०.०%	६	३.७%
९	५	३.१%	६	३.७%	११	६.८%
१०	८	४.९%	७	४.३%	१५	९.३%
११	३	१.९%	५	३.१%	८	४.९%
१२	६	३.७%	१०	६.२%	१६	९.९%
जम्मा	८५	५२.५%	७७	४७.५%	१६२	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा रहेका कूल २८४९२ घरपरिवारहरूमध्ये १६२ जनाको मृत्यु भएको छ । जसमा ८५ जना अर्थात ५२.५ प्रतिशत पुरुष र ७७ अर्थात ४७.५ प्रतिशत महिलाको मृत्यु भएको देखिन्छ। सबैभन्दा धेरै मृत्यूको अभिलेख भएको वडा ४ रहेको छ भने वडा नं. ३ मा कम मृत्यु भएको देखिन्छ । वडागत विस्तृत तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

$$\text{कोरा मृत्युदर} = \frac{\text{विगत १२ महिनामा भएको मृत्यु संख्या}}{\text{मध्य वर्षको जनसंख्या}} \times १००० = \frac{१६२}{२८४९२} \times १००० = ५.७ \text{ जना}$$

अर्थात प्रतिहजार जनसंख्यामा प्रतिवर्ष ५.७ जनाको मृत्यु हुने तथ्याङ्कले देखाउँछ। यद्यपी कोरा मृत्युदरले मृत्युको अवस्थाबारे यथार्थ चित्रण गर्न भने सक्दैन।

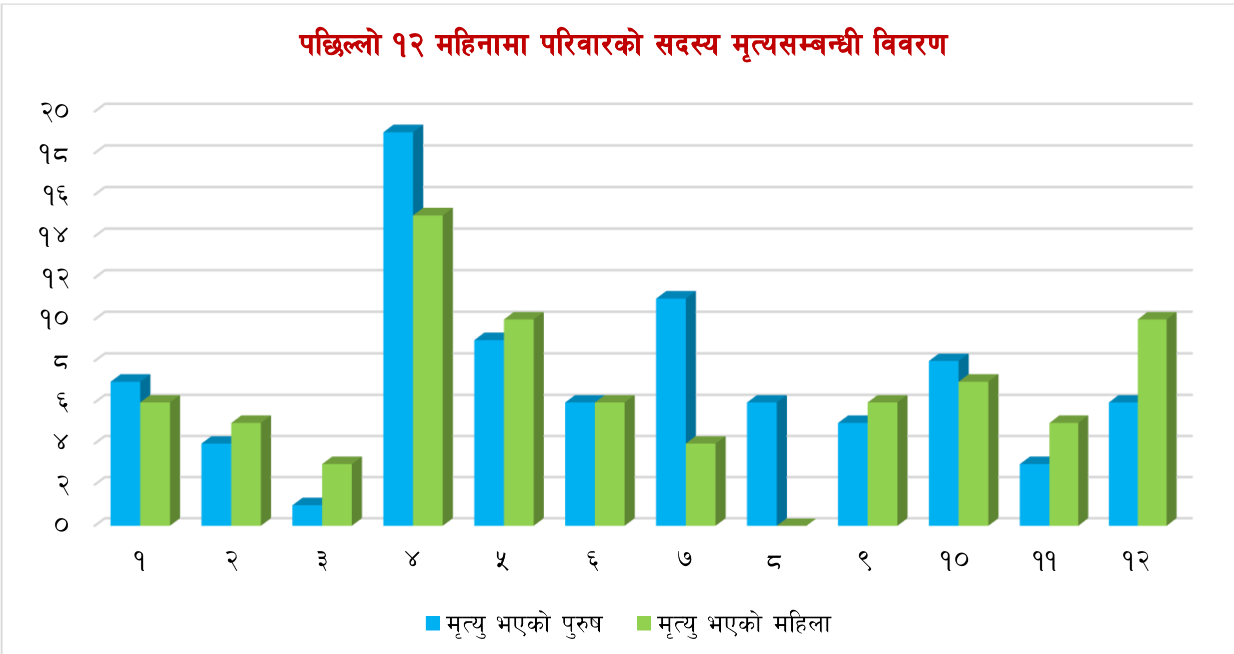

तालिका नं. २६ : विगत १२ महिनामा परिवारका सदस्य मृत्यु भएका घर परिवार र मृतक संख्या सम्बन्धी विवरण

वडा	विगत १२ महिनामा कसैको मृत्यु भएको छ				मृतकको संख्या			
	छ		छैन		एक जना सदस्य मृत्यू हुने परिवार		दुइ जना सदस्य मृत्य हुने परिवार	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	१२	७.६%	६००	८.५%	११	७.०%	१	.६%
२	८	५.१%	५७१	८.१%	७	४.४%	१	.६%
३	४	२.५%	५१६	७.३%	४	२.५%	०	०.०%
४	३४	२१.५%	८६१	१२.२%	३४	२१.५%	०	०.०%
५	१९	१२.०%	७८४	११.१%	१९	१२.०%	०	०.०%
६	१२	७.६%	५२२	७.४%	१२	७.६%	०	०.०%
७	१५	९.५%	६४७	९.२%	१५	९.५%	०	०.०%
८	६	३.८%	३८१	५.४%	६	३.८%	०	०.०%
९	११	७.०%	४१८	५.९%	११	७.०%	०	०.०%
१०	१४	८.९%	६८६	९.७%	१३	८.२%	१	.६%
११	८	५.१%	३९६	५.६%	८	५.१%	०	०.०%
१२	१५	९.५%	६८४	९.७%	१४	८.९%	१	.६%
जम्मा	१५८	१००.०%	७०६६	१००.०%	१५४	९७.५%	४	२.५%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.१०.३लिङ्ग र उमेर समुह अनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण

तालिका नं. २७ : लिङ्गअनुसार विगत १२ महिनामा मृत्यु भएकाको विवरण

मृतकको उमेर समूह	मृतकको लिङ्ग					
	पुरूष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
०-४ वर्ष	१	.६%	२	१.२%	३	१.९%
५ वर्ष - ९ वर्ष	०	०.०%	१	.६%	१	.६%
१० वर्ष - १४ वर्ष	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
१५ वर्ष - १९ वर्ष	३	१.९%	१	.६%	४	२.५%
२० वर्ष - २४ वर्ष	२	१.२%	१	.६%	३	१.९%
२५ वर्ष - २९ वर्ष	१	.६%	१	.६%	२	१.२%
३० वर्ष - ३४ वर्ष	७	४.३%	१	.६%	८	४.९%
३५ वर्ष - ३९ वर्ष	३	१.९%	३	१.९%	६	३.७%
४० वर्ष - ४४ वर्ष	२	१.२%	१	.६%	३	१.९%
४५ वर्ष - ४९ वर्ष	२	१.२%	४	२.५%	६	३.७%
५० वर्ष - ५४ वर्ष	२	१.२%	२	१.२%	४	२.५%
५५ वर्ष - ५९ वर्ष	७	४.३%	५	३.१%	१२	७.४%
६० वर्ष - ६४ वर्ष	१०	६.२%	६	३.७%	१६	९.९%
६५ वर्ष - ६९ वर्ष	४	२.५%	६	३.७%	१०	६.२%
७० वर्ष - ७५ वर्ष	७	४.३%	९	५.६%	१६	९.९%
७५ वर्ष - ७९ वर्ष	१२	७.४%	७	४.३%	१९	११.७%
८० वर्ष-८९ वर्ष	१४	८.६%	२१	१३.०%	३५	२१.६%
९० वर्ष - ९९ वर्ष	७	४.३%	४	२.५%	११	६.८%
१०० वर्ष वा सोभन्दा बढी	१	.६%	२	१.२%	३	१.९%
जम्मा	८५	५२.५%	७७	४७.५%	१६२	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा मृत्यु हुनेहरूको संख्यालाई हेर्दा सबै भन्दा बढी मृत्यु संख्या ७० वर्ष भन्दा माथिको उमेर समूहका महिलाहरूको देखिन्छ। जसमा सबैभन्दा बढी ८० देखि ८९ वर्षका २१ जना महिलाको मृत्यु भएको छ भने दोस्रोमा ८० देखि ८९ वर्षको १४ जना पुरुषहरूको मृत्यु भएको देखिन्छ। १० देखि १४ वर्षको उमेर समूहमा भने कुनै पनि बालबालिकाको मृत्यु नभएको देखिन्छ। चौधौँ आवधिक योजनाका अनुसार नेपालमा जन्मदाको बखत आम नेपालीको औसत आयु ६९ वर्ष उल्लेख गरिएको छ। सामान्यतया उमेर पुगेर हुने प्राकृतिक मृत्युलाई स्वाभाविक मान्न सकिन्छ तसर्थ यस गाउँपालिकामा बढी मृत्यू हुने उमेर समूह हेर्दा ६० वर्ष माथिको नै देखिन्छ। यद्यपि पछिल्लो समय औषधी विज्ञान र चिकित्सा पद्धतिमा भएको उच्च विकास र आधुनिक औषधि उपचारमा बृद्धि भएको पहुँच र क्रमिक रुपमा स्वास्थ्य चेतनाको वृद्धिका कारण नेपालको औसत आयू समेत विगतका वर्षमा भन्दा बढ्दै गैरहेको छ । यसका साथै २०-५९ वर्षको उमेर समूहका सक्रिय जनसंख्याको मृत्युदरले कार्यक्षेत्रमा हुने जोखिम तथा स्वास्थय समस्यालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

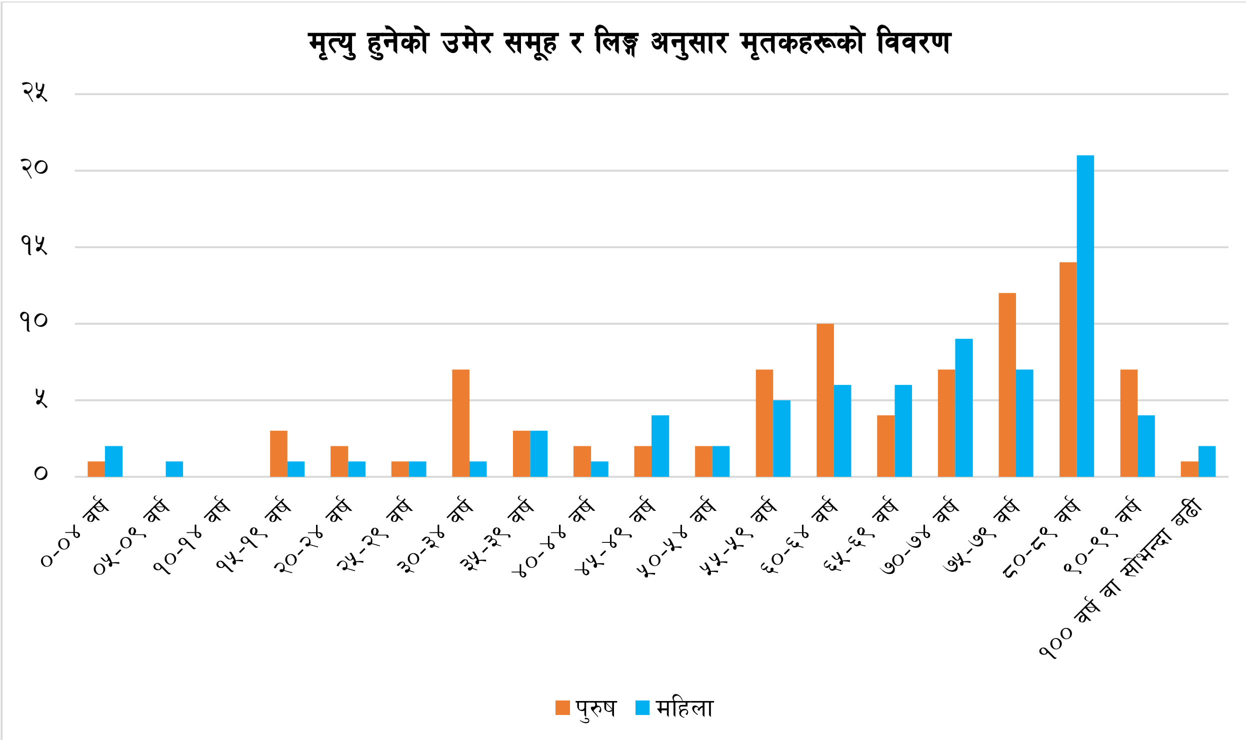

३.१०.४ मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्या

तालिका नं. २८ : मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्याको विवरण

मृत्यूको कारण	पुरूष		महिला		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
कालगतिले मर्नु	१४	४५.२%	१७	५४.८%	३१
थाहा नभएको / कारण नखुलेको	१४	६०.९%	९	३९.१%	२३
अन्य कारणले	१३	७६.५%	४	२३.५%	१७
दम	७	४३.८%	९	५६.३%	१६
क्यान्सर	४	३३.३%	८	६६.७%	१२
जण्डीस (कमलपित्त)	६	१००.०%	०	०.०%	६
रक्तचाप (उच्च तथा निम्न रक्तचाप)	२	४०.०%	३	६०.०%	५
श्वास प्रश्वाससम्बन्धी रोगहरू	१	२०.०%	४	८०.०%	५
मुटुसम्बन्धी रोगहरू	२	४०.०%	३	६०.०%	५
अन्य दुर्घटना	४	१००.०%	०	०.०%	४
टाउको सम्बन्धी (ब्रेन ह्यामरेज)	०	०.०%	४	१००.०%	४
कलेजो सम्बन्धी रोग	१	२५.०%	३	७५.०%	४
मृगौला सम्बन्धी रोग	२	५०.०%	२	५०.०%	४
क्षयरोग	३	७५.०%	१	२५.०%	४
निमोनिया	१	२५.०%	३	७५.०%	४
आत्महत्या	२	६६.७%	१	३३.३%	३
ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग	१	३३.३%	२	६६.७%	३
रुघाखोकी, फ्लु	३	१००.०%	०	०.०%	३
हैजारझाडा पखालारआउँ	१	३३.३%	२	६६.७%	३

मृत्यूको कारण	पुरूष		महिला		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
यातायात दुर्घटना	२	१००.०%	०	०.०%	२
टाइफाइड	१	५०.०%	१	५०.०%	२
अन्य यौन रोग	०	०.०%	१	१००.०%	१
कुष्टरोग	१	१००.०%	०	०.०%	१
जम्मा	८५	५२.५%	७७	४७.५%	१६२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा मृत्यु भएका परिवारका सदस्यहरूको विवरणलाई हेर्दा १६२ सदस्यहरूको मृत्यु भएको छ । यसमध्ये सबैभन्दा धेरै ३१ जनाको कालगतिले (प्राकृतिक मृत्यु) मृत्यु भएको देखिन्छ । दोस्रोमा र तेस्रोमा अन्य कारण र मृत्युको कारण थाहा नभएको देखिन्छ भने गाउँपालिकाका ३ जनाले आत्महत्या गरेको देखिन्छ । जसको कारण बढ्दो प्रतिस्पर्धात्मक जीवनका तनाव र सामाजिक र पारिवारिक काराणहरू हुन सक्ने देखिन्छ । समग्र तथ्याङ्को विश्लेषण गर्दा उमेर र दीर्घरोगका कराण मर्नेको संख्या उच्च देखिन्छ । यसको प्रमुख कारणहरूमा अस्वस्थकर जीवनशैली, खानपानको असन्तुलन, नियमित व्यायामको अभाव, मानसिक स्वास्थ्यमा सजगताको कमी, वंशानुगत कारण तथा समयमै स्वास्थ्य जाँच नगराउने परिपाटी आदि हुन् । सरुवा रोगका कारण बालबालिका मर्नु भनेको व्यक्तिगत, पारिवारिक तथा सामुदायिक स्वास्थ्य र सरसफाइ तथा प्राथमिक स्वास्थ्य जस्तै पोषण, खोप र नियमित स्वास्थ्य जाँचको बारेमा जनचेतनामा कमी, उपचार पहुँच र स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धतामा कमी हुनाले हो । यस गाउँपालिकामा स्वास्थ्य समस्याका हिसाबले सबै प्रकारका समस्याहरू रहेको हुनाले जनताको स्वास्थ्य अवस्था सुधारका साथै विशेषज्ञ सेवा सहितका अस्पतालहरूको स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ भने अर्कोतिर प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक स्वास्थ्य कार्यक्रमहरू समेत प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । मृत्युको कारण सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

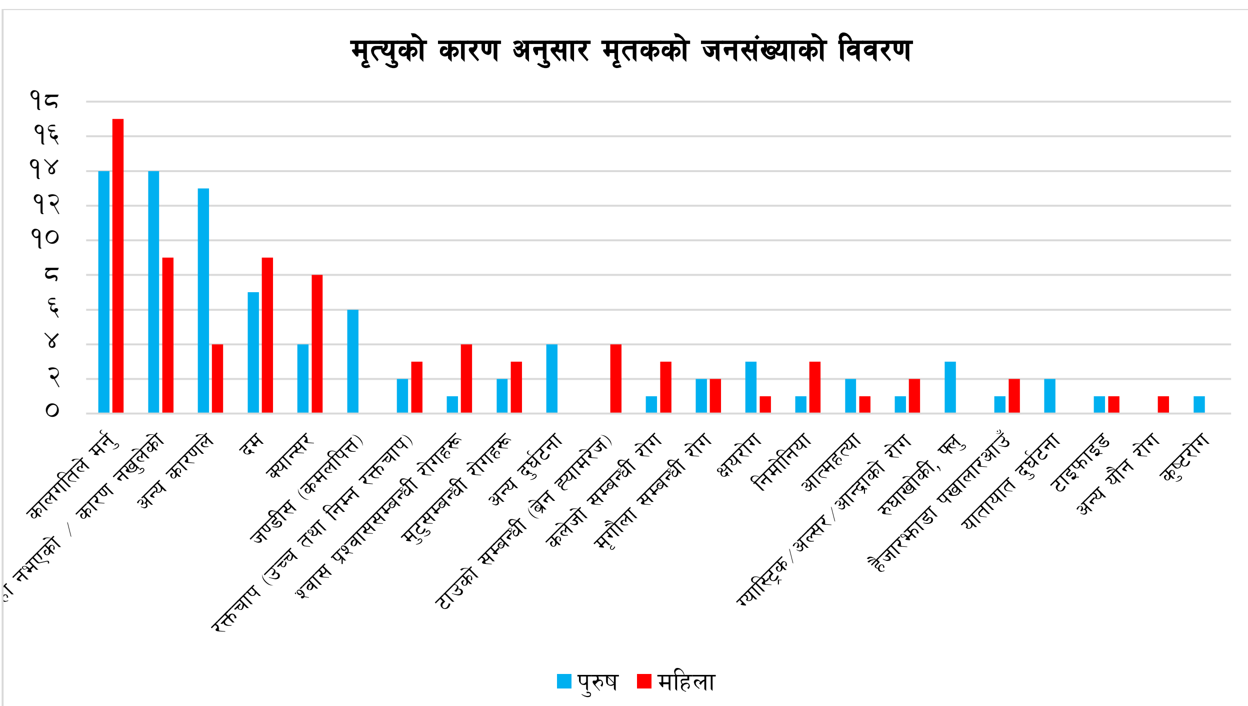

३.१०.५ मृतकको मृत्युदर्ता सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. २९ : मृत्यु दर्ता गराउने घरपरिवार

वडा	मृत्यू दर्ता भएको		मृत्यू दर्ता नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	३	२३.१%	१०	७६.९%	१३
२	६	६६.७%	३	३३.३%	९
३	३	७५.०%	१	२५.०%	४
४	१६	४७.१%	१८	५२.९%	३४
५	१३	६८.४%	६	३१.६%	१९
६	९	७५.०%	३	२५.०%	१२
७	११	७३.३%	४	२६.७%	१५
८	५	८३.३%	१	१६.७%	६
९	५	४५.५%	६	५४.५%	११
१०	५	३३.३%	१०	६६.७%	१५
११	४	५०.०%	४	५०.०%	८
१२	६	३७.५%	१०	६२.५%	१६
जम्मा	८६	५३.१%	७६	४६.९%	१६२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा तथ्याङ्क संकलन अवधिको विगत १२ महिनामा कुल १६२ जनाको मृत्यु भएकोमा ८६ जना अर्थात् ५३.१ प्रतिशतको मात्र मृत्युदर्ता भएको देखिन्छ भने ७६ जना अर्थात् ४६.९ प्रतिशतको मृत्युदर्ता नभएको देखिन्छ । यो तथ्याङ्क अनुसार मृत्यु दर्ता गराउनेको संख्या एकदम उच्च हो । स्थानीय सरकारको तथ्याङ्कको आधारको रुपमा रहने पञ्चिकरणलाई हरेक नागरिकले जिम्मेवार भएर सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ । यसका लागि थप प्रचार प्रसारको खाँचो देखिन्छ । मृत्यू दर्ता समयमै गर्दा अन्य कानुनी क्रियाकलाप जस्तै नामसारी, हकभोग आदि सहज हुने र तथ्याङ्क समेत अद्यावधिक गर्न सकिन्छ ।

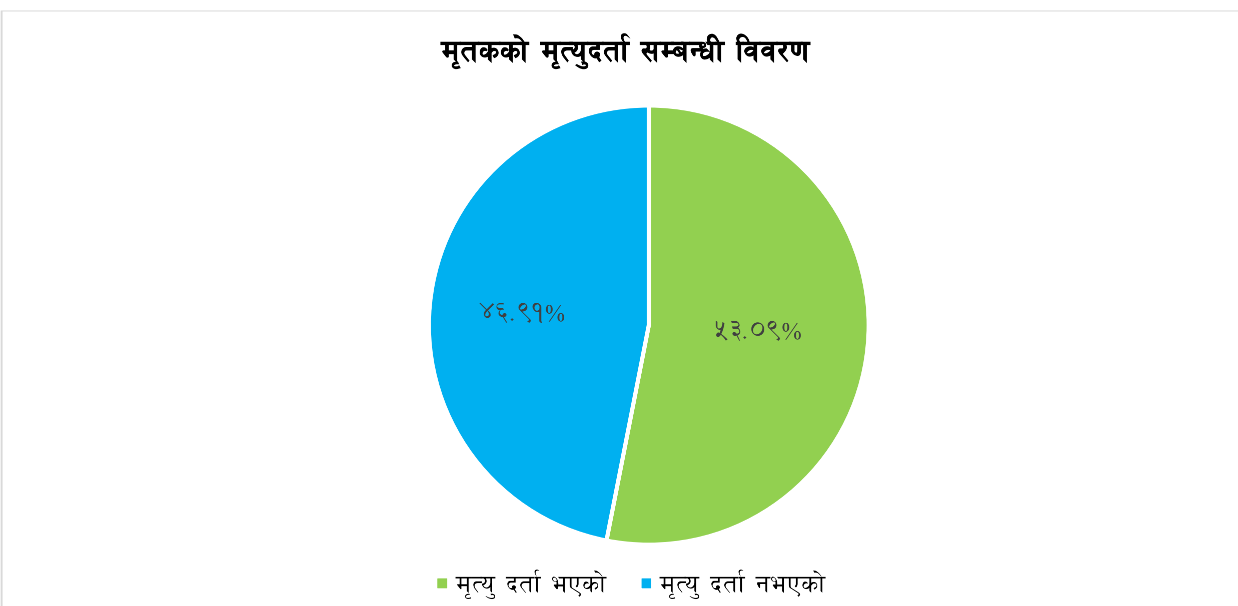

तालिका नं. ३० : उमेर समूह अनुसार मृत्यु दर्ता भएको विवरण

मृतकको उमेर समूह	मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्र					
	छ		छैन		जम्मा मृतक संख्या	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
०-४ वर्ष	०	०.०%	३	१.९%	३	१.९%
५ वर्ष - ९ वर्ष	०	०.०%	१	.६%	१	.६%
१० वर्ष - १४ वर्ष	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
१५ वर्ष - १९ वर्ष	१	.६%	३	१.९%	४	२.५%
२० वर्ष - २४ वर्ष	२	१.२%	१	.६%	३	१.९%
२५ वर्ष - २९ वर्ष	०	०.०%	२	१.२%	२	१.२%
३० वर्ष - ३४ वर्ष	७	४.३%	१	.६%	८	४.९%
३५ वर्ष - ३९ वर्ष	५	३.१%	१	.६%	६	३.७%
४० वर्ष - ४४ वर्ष	२	१.२%	१	.६%	३	१.९%
४५ वर्ष - ४९ वर्ष	३	१.९%	३	१.९%	६	३.७%
५० वर्ष - ५४ वर्ष	२	१.२%	२	१.२%	४	२.५%
५५ वर्ष - ५९ वर्ष	७	४.३%	५	३.१%	१२	७.४%
६० वर्ष - ६४ वर्ष	८	४.९%	८	४.९%	१६	९.९%
६५ वर्ष - ६९ वर्ष	६	३.७%	४	२.५%	१०	६.२%
७० वर्ष - ७५ वर्ष	६	३.७%	१०	६.२%	१६	९.९%
७५ वर्ष - ७९ वर्ष	१२	७.४%	७	४.३%	१९	११.७%
८० वर्ष-८९ वर्ष	१९	११.७%	१६	९.९%	३५	२१.६%
९० वर्ष - ९९ वर्ष	४	२.५%	७	४.३%	११	६.८%
१०० वर्ष वा सोभन्दा बढी	२	१.२%	१	.६%	३	१.९%
जम्मा	८६	५३.१%	७६	४६.९%	१६२	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

३.११ बसाइँसराइको अवस्था

कुनै पनि स्थानको जनसंख्या परिवर्तन हुने कारणहरूमध्ये बसाइँसराइ एक प्रमुख कारण मानिन्छ। यस इन्द्रवती गाउँपालिकामा छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिका एवम् जिल्लाबाट समेत बसाइँसराइ गरी आउने गरेको देखिन्छ। तर विभिन्न अवसर र रोजगारीको खोजीमा देश भित्र वा देश बाहिर एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थायी वा अस्थायी रुपमा बसाई सरेर जाने प्रवृत्ति क्रमश बढ्दै गएको पाइन्छ। यसरी बसाइँ सरी जानु वा आउनुका विभिन्न कारणहरू छन्। तिमध्ये पाँच मुख्य कारण आर्थिक बृद्धि, द्वन्द्व, सामाजिक कारण, व्यापार र रोजगार

हुन्।

३.११.१ जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण

तालिका नं. ३१ : जन्म स्थानको आधारमा जनसंख्या विवरण

वडा/लिङ्ग	जन्मस्थान					जम्मा
	यही गा.पा.मा	यही जिल्लामा	अन्य जिल्लामा	विदेशमा	उल्लेख नभएको	
१	२८५३	३	५	०	०	२८६१
२	१०७६	८५३	७४	०	०	२००३
३	१४६३	१८३	१०४	०	९	१७५९
४	३१६३	२८२	१८४	२	४	३६३५
५	२४००	४३५	११९	१२	१	२९६७
६	१८००	२७२	१८८	२	०	२२६२
७	१९८४	२१५	१५७	३	०	२३५९
८	१०७३	२८७	१३६	३	०	१४९९
९	१४००	१३५	८१	१	०	१६१७
१०	१९९१	५२९	१०६	०	०	२६२६
११	१५३७	१३८	९५	०	९	१७७९
१२	२७०२	१४९	२७४	०	०	३१२५
जम्मा	२३४४२	३४८१	१५२३	२३	२३	२८४९२
प्रतिशत	८२.३%	१२.२%	५.३%	०.१%	०.१%	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

माथिको तालिकाको आधारमा यस इन्द्रवती गाउँपालिकाको कुल जनसंख्यामध्ये २३,४४२ अर्थात् ८२.३ प्रतिशत यसै गाउँपालिकामा जन्मेको देखिन्छ । भने ३,४८२ अर्थात १२.२ प्रतिशत जनसंख्या यसै जिल्लाका अन्य नगरपालिकका वा गाउँपालिकाबाट बसाइँ सराइ गरेको देखिन्छ । १,५२३ जना अर्थात् ५.३ जना भने अन्य जिल्लाबाट यस गाउँपालिकामा बसाइँसराइ गरेर आएको देखिन्छ। यसको विस्तृत विवरण तालिकामा देखाइएको छ। गाउँपालिकाको आर्थिक, भौतिक, सामाजिक र अन्य क्षेत्रहरूको विकास हुँदा अन्य गाउँपालिका, नगरपालिका वा जिल्लाबाट बसाइँ सरेर आउने जनसंख्यामा वृद्धि हुने देखिन्छ। गाउँपालिकाले आगामी योजना बनाउँदा बसाइँ सरेर आउने जनसंख्यालाई समेत व्यवस्थित गर्ने खालको योजना बनाउनु पर्ने देखिन्छ।

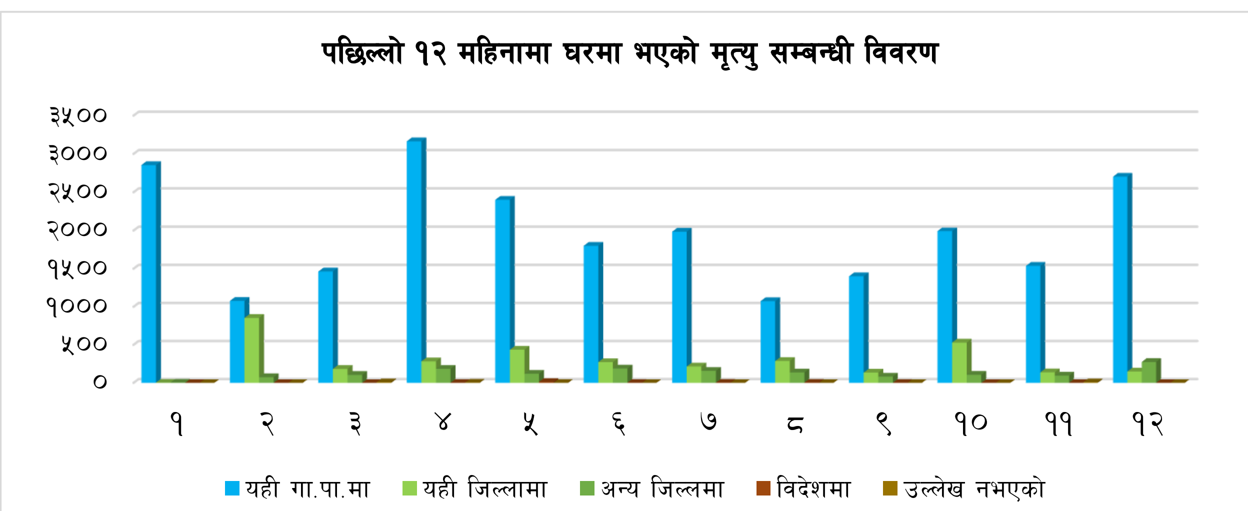

३.११.२ बाहिर जन्मस्थान भएका जनसंख्याको यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्नुका कारणको विवरण

तालिका नं. ३२ : बाहिर जन्मस्थान भएका जनसंख्याको यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्नुका कारणको विवरण

वडा	यहाँ बस्नुको मुख्य कारण								
	कृषि	व्यापार / व्यवसाय	जागिर / नोकरी	अध्ययन / तालिम	विवाह	आश्रित	कामको खोजी	अन्य	जम्मा
१	१	०	१	०	५	०	१	०	८
२	५	३	०	८	३९३	५०८	०	१०	९२७
३	५	५	३	४२	१७८	३९	२	१३	२८७
४	४	२	१६	११	३८७	२३	६	१९	४६८
५	७२	२	०	१९	४४२	२७	३	१	५६६
६	१	१	६	४	४१६	७	०	२७	४६२
७	४२	१	०	२	३१०	१०	०	१०	३७५
८	११	२	५	९	३०७	७०	१	२१	४२६
९	१	०	०	४	२०३	३	०	६	२१७
१०	२६०	०	६	१०१	२६५	१	०	२	६३५
११	२६	०	०	०	२०१	४	०	२	२३३
१२	१	०	१	१	४१५	५	०	०	४२३
जम्मा	४२९	१६	३८	२०१	३५२२	६९७	१३	१११	५०२७
प्रतिशत	८.५%	.३%	.८%	४.०%	७०.१%	१३.९%	.३%	२.२%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकाभन्दा बाहिर जन्मस्थान भएका जनसंख्याको यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्नुका कारणको विवरण हेर्दा कूल ५०२७ जनसंख्या अन्य स्थानमा जन्म भएर यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्दै आएका छन् । यसमध्ये सबैभन्दा धेरै विवाहको कारण यस गाउँपालिकामा आउनेहरूको संख्या ३,५२२ अर्थात ७०.१ प्रतिशत, अध्ययन र तालिमको कारणले आएका जनसंख्या २०१ अर्थात ४.० प्रतिशत, कृषि अर्थात खेतीपातीको कारणले आउनेको संख्या ४२९ अर्थात ८.५ प्रतिशत, जागिर अर्थात नोकरीको कारण आउनेको संख्या ३८ अर्थात ०.८ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी आश्रित, प्राकृतिक प्रकोप, कामको खोजी अन्य इत्यादी कारणले आउनेको संख्या समेत रहेको छ । गाउँपालिकामा आकर्षित हुनेमध्ये अधिकांश यहाँ उपलब्ध भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारको उपलब्धताको कारण बसाइँसराई गरी आएको हुनसक्ने देखिन्छ । आश्रित तथा विवाह भई बसाइँसराइ आउनु स्वभाविक हो । अन्य विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

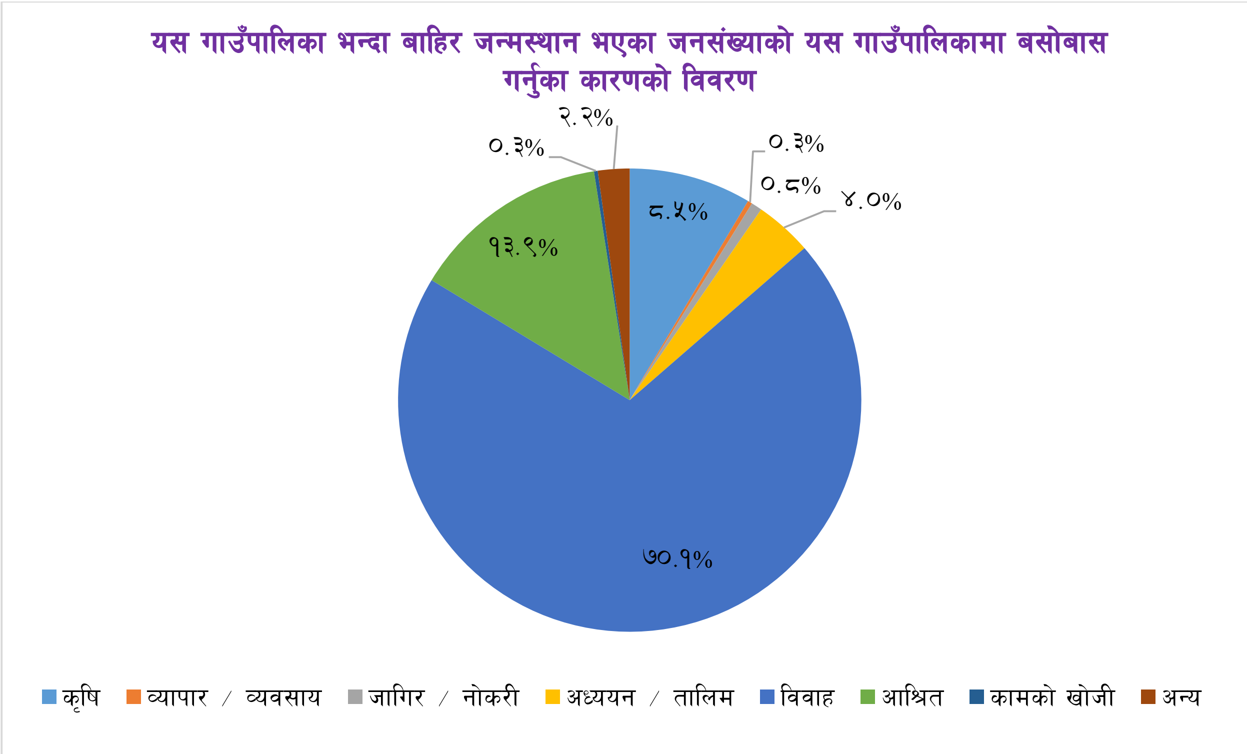
यस गाउँपालिका भन्दा बाहिर जन्मस्थान भएका जनसंख्याको यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्नुका कारणको विवरण
२.२%
०.३%
०.३%
०.८%
४.०%
८.५%
१३.९%
७०.१%
कृषि
व्यापार / व्यवसाय
जागिर / नोकरी
अध्ययन / तालिम
विवाह
आश्रित
कामको खोजी
अन्य

खण्ड ४ : आर्थिक स्थिति तथा रोजगार

४.१ मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरूको विवरण (मुख्य पेशा)

आर्थिक सम्वृद्धिका आधारहरूमा गाउँपालिकामा हुने मुख्य आर्थिक क्रियाकलापहरू नै हुन् । जति आर्थिक क्रियाकलापहरूमा तीब्रता आउँछ त्यति नै गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र चलायमान र सुदृढ हुँदै जान्छ । मुख्यतया नेपाली अर्थतन्त्र कृषि, पर्यटन, साना तथा घरेलु उद्योग, वैदेशिक रोजगार, बैङ्किङ, व्यापार, सेवा क्षेत्र आदिमा केन्द्रित छ । उच्च प्राविधिमा आधारित अन्तराष्ट्रिय स्तरका उद्योगहरूको विकास भै नसकेको अवस्थामा धेरैजसो आर्थिक धेरैजसो आर्थिक क्रियाकलापहरू निर्वाहमुखी नै रहेका छन् ।

तलको तालिका हेर्दा कृषि क्षेत्रले (५६.५२) पालिकाको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण हिस्सा ओगटेको देखिन्छ । यद्यपि ठूलो संख्या (४३.४६) गैह्र कृषितर्फ आकर्षित देखिन्छ । समग्र अर्थतन्त्रको आधार कृषिमा निर्भर रहने हुनाले कृषिलाई नै प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.१.१ आम्दानीका मुख्य श्रोतहरूको आधारमा परिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ३३ : आम्दानीका श्रोतहरूको आधारमा परिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

आम्दानीका स्रोतहरू	वडा नं.												
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
कृषि/पशुपालन/माछापालन / मौरीपालन	४६३	३७८	२५७	७४३	७२०	४६७	५७९	३२९	३०७	५७३	२९९	६५७	५७७२
उद्योगधन्दा सञ्चालन	४	१२	१४	१२	२२	६	७	७	४	७	३	६	१०४
व्यापार व्यवसाय	६२	८९	१७३	१५४	५८	३५	७६	५६	६०	४९	१४	७४	९००
नोकरी	२६	१०३	६३	१३२	१४३	१२६	१७५	६८	८०	७५	७२	५२	१११५
पेन्सन	६	३३	३	२२	१४	२८	११२	५	१	१६	७	७२	३१९
घर तथा जग्गाको भाडा	३	७	४	२१	३	१०	१३	१	३	४	२०	९	९८
सवारी साधन, मेसिन तथा उपकरणहरूको भाडा	५	५	८	२	६	४	१३	५	५	६	७	७	७३
ब्याज तथा लाभांश	०	१	४	२	१	०	०	०	०	१०	०	१२	३०
विप्रेषण (वैदेशिक)	९५	७४	५१	१२०	११७	३२	३७	२७	७२	६०	३१	१६	७३२
विप्रेषण (आन्तरिक)	२२	४२	३९	३९	१०६	३२	३५	५५	४३	६३	९	११	४९६
दैनिक ज्यालादारी	१९६	१७२	११०	२७१	११४	९२	९८	१५५	११३	१२२	२२४	५७३	२२४०
अन्य	११	२९	९	२७	७	८	३६	१३	१३	४	२	४	१६३

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

आम्दानीका मुख्य श्रोतहरूमा गाउँपालिकामा रहेका कूल ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये ५,७७२ घरपरिवारहरूको आम्दानीको श्रोत कृषि/पशुपालन/माछापालन/मौरीपालन रहेको छ भने दोस्रोमा दैनिक ज्यालादारी बाट आम्दानी गर्ने २२४०, नोकरी बाट १११५, व्यापार व्यवसायबाट ९०० घरपरिवारहरू रहेका छन् । त्यसैगरी ७३२ घरपरिवारको आम्दानीको श्रोत भने विप्रेषण वैदेशिक र ४९६ घरपरिवारको आन्तरिक विप्रेषण रहेको छ । अन्य आम्दानीका श्रोतहरू भने न्यून घरपरिवारहरूमा रहेको पाइन्छ । जुन यो तथ्याङ्कले समेत ठूलो नाफा हुने र उत्पादनमूखी व्यवसायमा मानिसको संलग्नता अत्यन्त न्यून र परम्परागत कृषि र सामान्य व्यापार व्यवसायमा अधिक संलग्नता रहेको देखिन्छ । राम्रो लगानि गरी उच्च प्रतिफल प्राप्त गर्न सक्ने क्षेत्रहरूको पहिचान गरी

व्यवसायीकतातर्फ यूवा उद्यमीहरूलाई तालिम तथा अभिमुखिकरण गरी आकर्षित गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

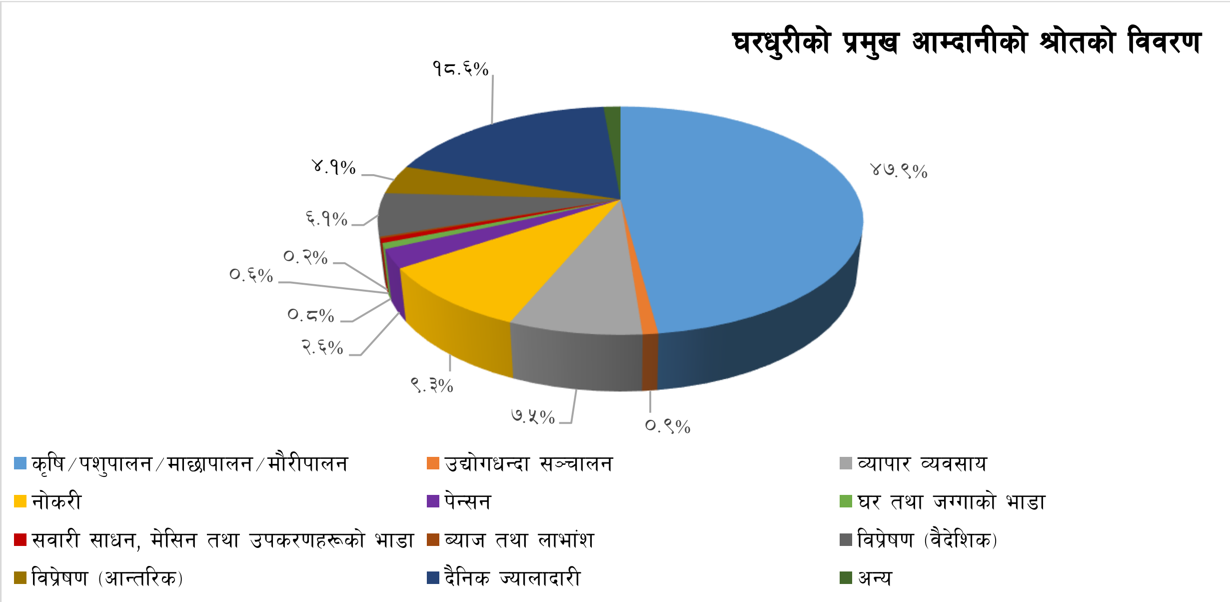

४.१.२ आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण (सबै प्रकारको आम्दानी)

तालिका नं. ३४ : आफ्नो वार्षिक आम्दानीले परिवार धान्न पुग्ने समय अवधिका आधारमा परिवारको विवरण

वडा	० - ३ महिना	४ - ६ महिना	७ - ९ महिना	१० - ११ महिना	१२ महिना	उल्लेख नगरिएको	जम्मा	औषत खान पुग्ने महिना
१	२०	२७	५७	१४	४९४	०	६१२	१०.९७
२	२१	१२०	४८	२२	३६८	०	५७९	९.९२
३	६	१९	६०	४४	३९१	०	५२०	११.०९
४	३८	१५७	९०	३१	५७७	२	८९५	१०.०३
५	४४	२०३	१५१	६१	३४४	०	८०३	९.०५
६	२४	९४	७०	४२	३०४	०	५३४	९.८०
७	८४	८३	५०	३७	४०८	०	६६२	९.७०
८	५	३९	९६	४०	२०७	०	३८७	१०.२३
९	४	३३	३७	२७	३२८	०	४२९	१०.९४
१०	४	६	२०	५	६६५	०	७००	११.७६
११	२५	६१	२७	२०	२७१	०	४०४	१०.११
१२	३७	१३१	१०६	३३	३९२	०	६९९	९.७४
जम्मा	३१२	९७३	८१२	३७६	४७४९	२	७२२४	१०.२३

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा रहेका कूल ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये आफ्नै वार्षिक आम्दानीले बाह्र महिना धान्नेको संख्या ४७४९ अर्थात ६५.७६ प्रतिशत देखिन्छ। त्यसैगरी १० देखि ११ महिनासम्म धान्न पुग्ने घरपरिवारको संख्या ३७६ अर्थात ५.२१ प्रतिशत, ७ देखि ९ महिनासम्म धान्न पुग्ने घरपरिवारको संख्या ८१२ अर्थात् ११.२४ प्रतिशत, ४ देखि ६ महिनासम्म धान्न पुग्नेको संख्या ९७३ अर्थात १३.४७ प्रतिशत र ० देखि ३ महिना मात्र धान्न पुग्नेको संख्या ३१२ अर्थात ४.३२ प्रतिशत रहेको छ। झण्डै आधा जनसंख्याले वार्षिकरुपमा गर्ने अत्यन्त न्यून आम्दानीले बाह्रै महिना दुःख गुजारा गरी खर्च धान्ने गरेको स्पष्ट हुन्छ। अर्कोतर्फ वार्षिक आम्दानीले वर्षभरी धान्न नसक्ने घरपरिवारहरू समेत रहेको तथ्याङ्कले यो अवस्थामा रहेको जनसंख्या चरम गरीबीको अवस्थामा रहेको पुष्टि हुन्छ। संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था लागू भैसकेको र स्थानीय सरकारमा धेरै हक अधिकारहरू प्रत्याभूत भैसकेको र दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य १ मै सबै प्रकारका गरिवीको अन्त्य गर्ने उल्लेख भएको अवस्थामा यस्ता गरीबीमा रहेको जनसंख्यालाई लोक कल्याणकारी राज्यको मूल मर्मअनुसार सवलीकरण र संरक्षण गर्नु आवश्यक देखिन्छ। वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

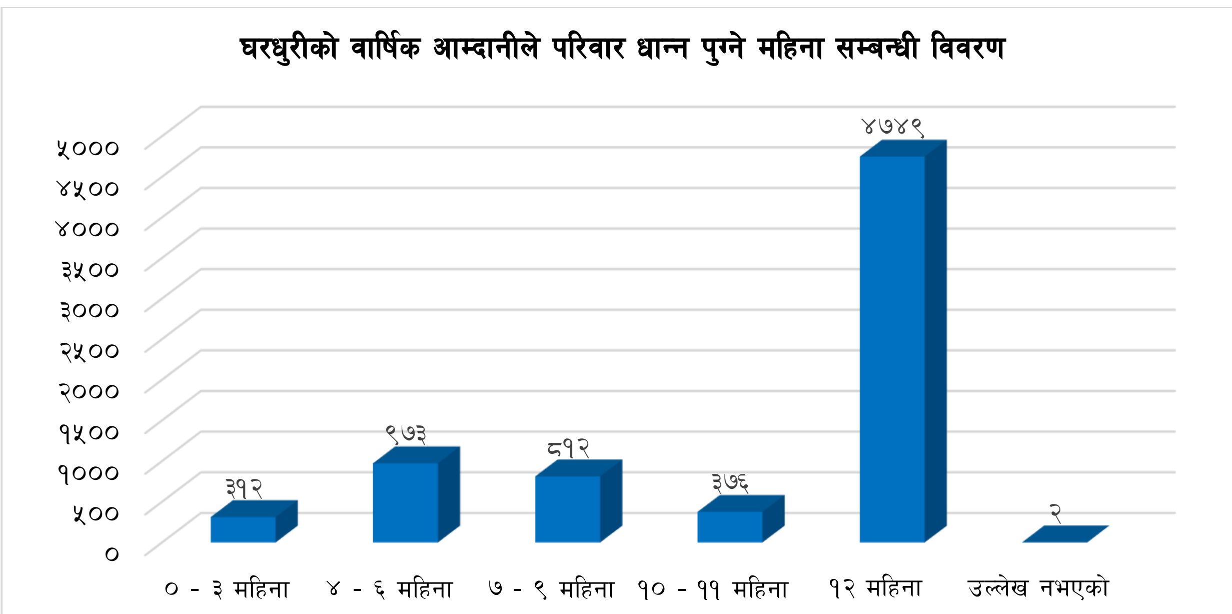

४.१.३ ऋणको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ३५ : ऋण भएका घरपरिवारको विवरण

वडा	छ		छैन		उल्लखे नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	१०२	१६.७%	५१०	८३.३%	०	०.०%	६१२
२	१९२	३३.२%	३८७	६६.८%	०	०.०%	५७९
३	२००	३८.५%	३२०	६१.५%	०	०.०%	५२०

वडा	छ		छैन		उल्लखे नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
४	४८२	५४.०%	४११	४६.०%	२	०.२%	८९५
५	६०६	७५.५%	१९७	२४.५%	०	०.०%	८०३
६	३५६	६६.७%	१७८	३३.३%	०	०.०%	५३४
७	४३४	६५.६%	२२८	३४.४%	०	०.०%	६६२
८	२३०	५९.४%	१५७	४०.६%	०	०.०%	३८७
९	२७४	६३.९%	१५५	३६.१%	०	०.०%	४२९
१०	२०९	२९.९%	४९१	७०.१%	०	०.०%	७००
११	२०७	५१.२%	१९७	४८.८%	०	०.०%	४०४
१२	४५८	६५.५%	२४१	३४.५%	०	०.०%	६९९
जम्मा	३७५०	५१.९%	३४७२	४८.१%	२	०.०%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कूल ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये विभिन्न वित्तीय संस्था, सहकारी वा अन्य तवरले आफ्ना विभिन्न आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न वा व्यापार व्यवसायमा लगानी गर्न ऋण लिने घरपरिवारहरूको संख्या ३७५० अर्थात ५१.९ प्रतिशत र ऋण नलिने घरपरिवारहरूको संख्या ३४७२ अर्थात ४८.१ प्रतिशत रहेका छन् । ऋण लिनुका उद्देश्यहरूमध्ये अत्यावश्यक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न ऋण लिनेको संख्या लगानी वा उत्पादनमूलक व्यवसाय गर्न ऋण लिनेको संख्याभन्दा बढी भएको अनुमान सजिलै लगाउन सकिन्छ ।

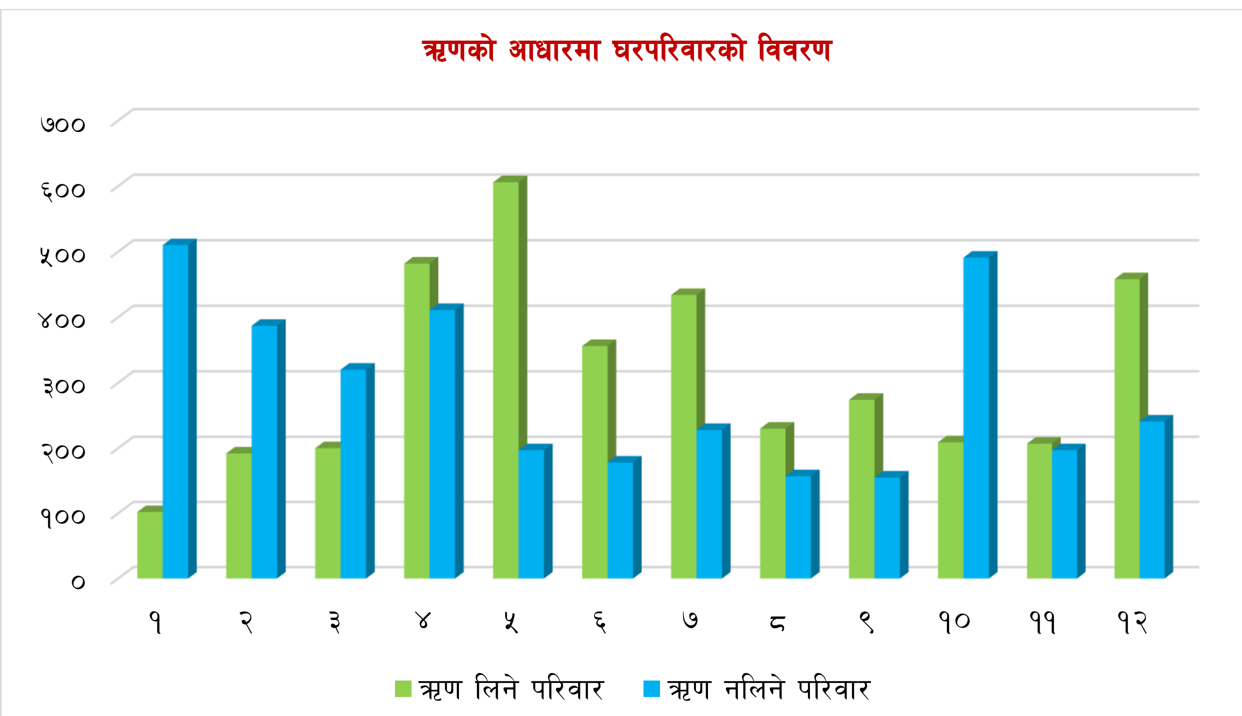

४.१.४ ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ३६ : ऋण लिनुको कारणका आधारमा घरपरिवारहरूको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

ऋण लिनुको कारण	वडा नं.												जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	
व्यापार/उद्योग व्यवसायको लागि	१२	२३	३६	४८	३९	१७	३४	३७	३३	१९	२१	५८	३७७
कृषि व्यवसायको लागि	१४	४	१६	२४	५८	५९	४६	८५	१७	११	४०	६३	४३७
घर बनाउनर जग्गा जमिन किन्न	६७	१३४	१६५	३७२	४७४	२६५	३५३	१८२	१८६	१६६	१४२	२८०	२७८६
जन्म/मृत्यु/विवाह/ब्रतबन्धको लागि	२७	४	०	२९	७८	५०	१५	४२	१९	१४	२२	२६	३२६
चाडपर्व मनाउन	२४	५	३	५	११०	१३	५	३३	८	१७	९	३५	२६७
औषधी उपचारको लागि	१०	३	७	३१	७४	६५	२०	३६	१२	१७	२६	५३	३५४
शैक्षिक शुल्क तिर्न / शैक्षिक सामग्री किन्न	१३	२	६	१८	३४	५१	८	४०	२	१७	१४	४१	२४६
घरायसी उपभोग गर्न	३९	३५	४९	५९	१२१	२२६	५९	१५०	९१	९०	५९	१७९	११५७
परिवारका सदस्यलाई विदेश पठाउन	०	२	२	३	२०	५	४	५	८	६	१०	५	७०
अन्य प्रयोजनका लागि	०	०	०	२	४	२	४	३	३	१	३	७	२९
जम्मा ऋणी	१०२	१९२	२००	४८२	६०६	३५६	४३४	२३०	२७४	२०९	२०७	४५८	३७५०

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा ऋण लिनेहरूको प्रयोजन हेर्दा सबैभन्दा बढी घर बनाउन/जग्गा जमिन किन्नका लागि ऋण लिने परिवारको संख्या २७८६ दोस्रोमा घरायसी उपभोग गर्नको लागि ऋण लिने परिवारको संख्या ११५७, तेस्रोमा कृषि व्यवसायको लागि ऋण लिनेको संख्या ४३७, चौथोमा औषधी उपचारको लागि ऋण लिने परिवारको संख्या ३५४ रहेका छन् । व्यापार व्यवसाय, शिक्षा र उत्पादन प्रवर्द्धन गर्न निकै कम घरपरिवारले ऋण लिएको देखिन्छ । जसमध्ये ३७७ व्यापार व्यवसायको लागि, २४६ ले शैक्षिक शुल्क तिर्न तथा शैक्षिक सामाग्री किन्न ऋण लिएको देखिन्छ । तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा दैनिक जीवन निर्वाह र सुरक्षाका आधारभूत मानवीय आवश्यकता पूर्ती गर्न जस्तै भवन निर्माण तथा घरायसी गर्जो टार्न अधिकांश ऋण लिएको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । नागरिकका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने दायितव राज्यको हुने संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधानले शिक्षा, स्वास्थ्य, खाद्यान्न जस्ता आवश्यकताहरूलाई मौलिक अधिकारको रुपमा स्थापित गरिसकेको सन्दर्भमा स्थानीय तथा संघीय सरकारले नागरिकका यी सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

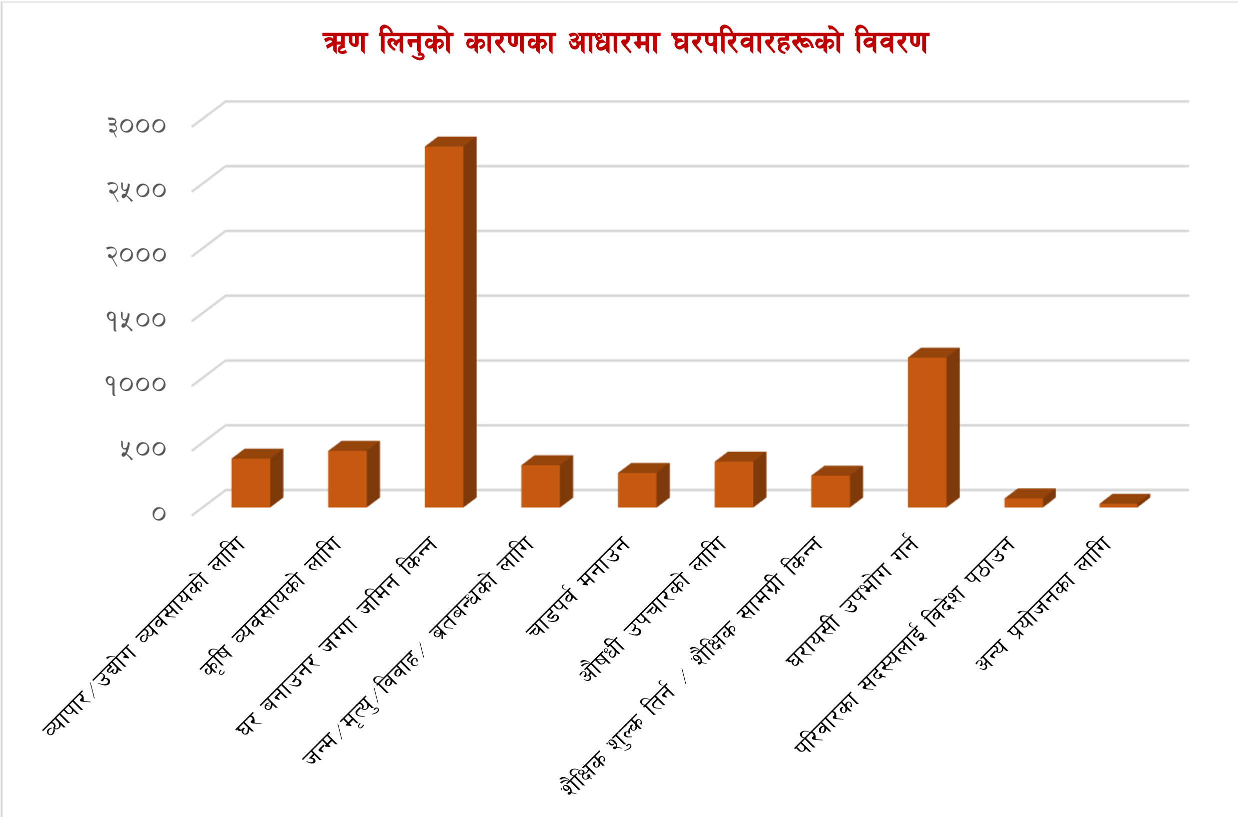

४.१.५ ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण

तालिका नं. ३७ : ऋण लिएको श्रोतको आधारमा घरधुरीको विवरण

वडा नं.	व्यक्तिबाट	बैंकबाट	सहकारीबाट	अन्य वित्तीय संस्था	अन्य श्रोत	जम्मा ऋणी
१	४७	१४	२८	४७	०	१०२
२	७१	५४	६३	१७	०	१९२
३	९८	१७	५०	९०	०	२००
४	२१८	११२	१८६	१७२	३	४८२
५	३४४	११५	३५१	२७२	२	६०६
६	१७३	७८	११८	१२४	१	३५६
७	१४४	८५	२९१	७५	०	४३४
८	१५२	३७	१५८	३२	०	२३०
९	१३३	४१	१२७	६७	०	२७४
१०	१५५	३२	१४०	०	०	२०९
११	१०५	६४	८२	१७	०	२०७
१२	२०६	४६	१९७	१८०	१	४५८
जम्मा	१८४६	६९५	१७९१	१०९३	७	३७५०

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा ऋण लिएका कूल घरपरिवारमध्ये सबैभन्दा धेरै (१८४६) परिवारले व्यक्तिबाट ऋण लिएको, १७९१ परिवारले सहकारी संस्थाबाट ऋण लिएको, ६९५ परिवारले बैंकबाट ऋण लिएको र १०९३ परिवारले अन्य वित्तिय संस्थाबाट ऋण लिएको तथ्याङ्क छ । गाउँपालिकामा कतिपय परिवारले एकभन्दा बढी स्रोतबाट ऋण लिएको देखिन्छ । सबैभन्दा धेरै घरपरिवारले व्यक्तिबाट ऋण लिएको यथार्थले के स्पष्ट गर्दछ भने नागरिकहरूको बैङ्क तथा ठूला वित्तिय संस्थाको पहुँच कमी रहेको हो कि भन्ने बुझाउँछ तर पछिल्लो समयमा सहकारी तथा वित्तिय संस्थाहरूबाट ऋण लिने प्रवृत्ति विगतको भन्दा बढी रहेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ बैङ्कबाट कर्जा लिँदा धितो तथा अन्य प्रशासनिक झन्झट हुने भएकोले चर्को व्याजको मारमा परेतापनि विना धितो व्यक्तिसँग ऋण लिन सहज हुने भएकोले साधारण मानिसहरू यसतर्फ बढी आर्कषित देखिन्छन् । यसले थप आर्थिक भार पर्न गई नागरिकलाई गरीबीमा धकेल्न बाध्य पार्दछ । हाल राष्ट्र बैङ्कले हरेक स्थानीय सरकार रहेको गाउँपालिकामा एक बैङ्क शाखा खोल्न गरेको निर्देशनले बैङ्कहरूमा ग्रामीण सर्वसाधारणको पहुँच वृद्धिहुने अपेक्षागर्न सकिन्छ । वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

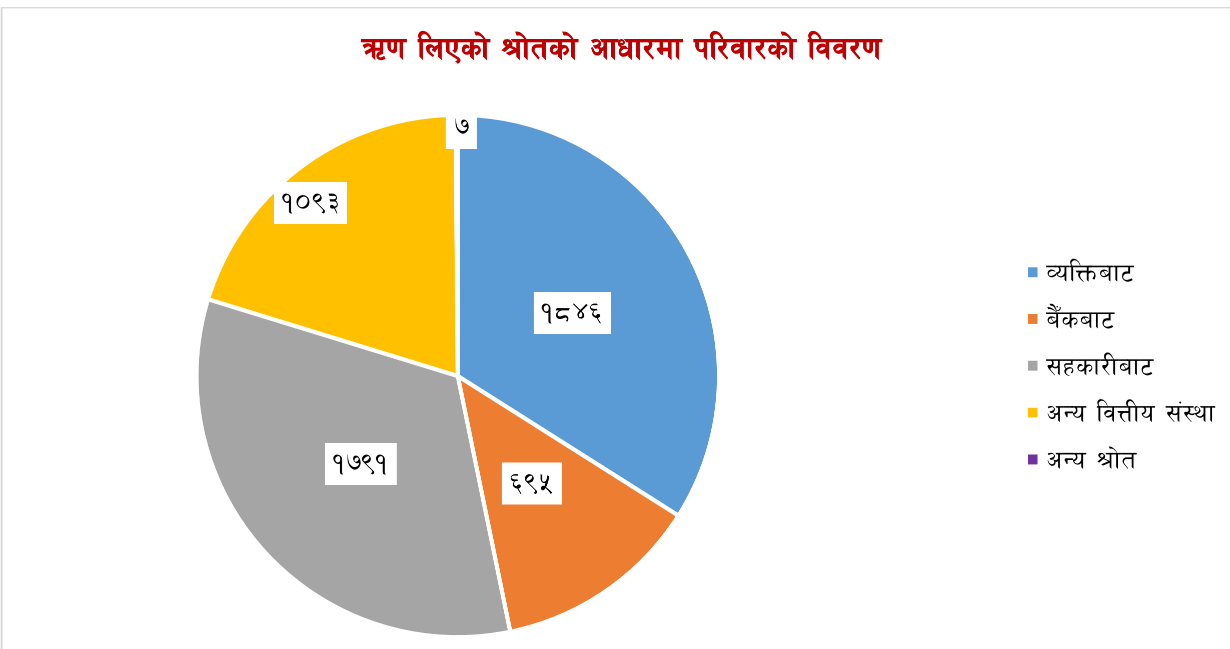

४.२ विप्रेषणबाट आएको रकम खर्च गर्ने क्षेत्र सम्बन्धी विवरण

गाउँपालिकामा अनुपस्थित रहेर आन्तरिक वा बाह्य (वैदेशिक) विप्रेषण प्राप्त गर्नेहरूको परिवारमा तपाईले विप्रेषणबाट प्राप्त रकमलाई खर्च गर्नुपर्दा कुन क्षेत्रलाई सबैभन्दा पहिलो प्राथमिकता दिनुभएको छ भनेर सोधिएकोमा ३४.१ प्रतिशत घरपरिवारले घरायसी उपभोगमा खर्च गर्ने र दोस्रोमा १७.० प्रतिशतले शिक्षामा खर्च गर्ने र तेस्रोमा १६.६ प्रतिशतले ऋण तिर्न खर्च हुने गरेको बताएका छन् । दोस्रो प्राथमिकता बारे सोधिएको प्रश्नमा २३.८ प्रतिशतले घरायसी उपभोगमा, १८.६ प्रतिशतले स्वास्थ्य उपचारमा र १५.८ प्रतिशतले वचत

गरेको पाइयो । त्यसैगरी तेस्रो प्राथमिकता बारे सोधिएको प्रश्नमा २५.९ प्रतिशतले घरायसी उपभोगमा, १५.२ प्रतिशतले ऋण तिरेकोमा र १२.० प्रतिशतले विवाह ब्रतबन्ध खर्चमा प्राथमिकता केन्द्रित गरेको पाइयो ।

यसरी समय र श्रम खर्चेर पठाएको रकम निरन्तर आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिमा मात्र खर्चनु पर्दा अन्य उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने विषय ओझेलमा पर्ने र जीवनस्तर सुधारमा प्रगति नहुने संकेत देखिन्छ। यसरी पहिलो, दोस्रो र तेस्रो प्राथमिकतालाई हेर्दा उत्पादनशिल क्षेत्रमा नभई साधारण र अत्यावश्यक जीवन निर्वाहका क्षेत्रमा मात्र विप्रेषणको अत्यधिक रकम खर्च हुने गरेको पाइन्छ । यसरी राज्यले विप्रेषणलाई उत्पादनशिल लगानीका क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, उद्योग, पर्यटन, उर्जा जस्ता क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने ठोस कार्ययोजना निर्माण नगरेमा युवाहरूको बहुमूल्य श्रमशक्तिको उचित सदुपयोग हुन नसक्ने र समाज थप विपन्नतातर्फ धकेलिने वा यथास्थितिमै रहने अवस्था देखिन्छ। यसरी पहिलो, दोस्रो र तेस्रो प्राथमिकतालाई हेर्दा उत्पादनशिल क्षेत्रमा नभई साधारण र अत्यावश्यक जीवन निर्वाहका क्षेत्रमा मात्र विप्रेषणको अत्याधिक रकम खर्च हुने गरेको पाइन्छ । यसरी राज्यले विप्रेषणलाई उत्पादनशिल लगानीका क्षेत्रहरू जस्तै कृषि, उद्योग, पर्यटन, उर्जा जस्ता क्षेत्रमा केन्द्रित गर्ने ठोस कार्ययोजना निर्माण नगरेमा युवाहरूको बहुमूल्य श्रमशक्तिको उचित सदुपयोग हुन नसक्ने र समाज यथास्थितिमै रहने अवस्था देखिन्छ। थप विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ। विप्रेषणबाट आएको रकम खर्च हुने पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, चौथौ र पाँचौ प्राथमिकताको क्षेत्र सम्बन्धी विस्तृत विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३८ : विप्रेशणबाट आएको रकम खर्च हुने स्थान सम्बन्धि विवरण

वडा		वडा नं.													
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
विप्रेषण खर्च भएको पहिलो क्षेत्र	घरायसी उपभोग	३२	१२८	३६	३३	१८४	४०	२५	१९	१२६	५६	३०	१४	७२३	३४.१%
	शिक्षामा खर्च गरेको	४५	३५	२९	४५	२५	१५	२१	३४	४४	५०	८	९	३६०	१७.०%
	ऋण तिरेको	१४	७६	१५	४३	६८	१२	२८	१७	२३	२६	१५	१५	३५२	१६.६%
	घर बनाएको	४	१५	२१	४६	८६	१३	७१	१०	११	३२	१२	११	३३२	१५.६%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	१७	१९	११	३५	७	२	९	३२	२९	१०	५	३	१७९	८.४%
	बचत गरेको	३	१६	०	५५	५	६	१३	४	१	३	०	३	१०९	५.१%
	विवाह/ ब्रतबन्ध/ चाडबाड मनाएको	४	१	२	३	१०	०	१	२	५	१	१	०	३०	१.४%
	अरूलाई ऋण दिएको	०	३	०	५	०	०	०	०	२	२	०	१	१३	.६%
	जग्गा किनेको	०	१	०	२	०	२	३	१	०	०	१	०	१०	.५%
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	०	१	१	०	०	१	०	०	२	०	०	०	५	.२%
	व्यापार/ व्यवसायमा लगानी गरेको	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०	२	४	.२%
	गरगहना खरिद गरेको	०	०	०	०	१	०	०	१	१	०	०	०	३	.१%

वडा		वडा नं.													
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
	अन्य	०	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	२	.१%
	थाहा छैन	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	.०%
	जम्मा	११९	२९६	११५	२६९	३८६	९१	१७१	१२०	२४५	१८०	७२	५९	२१२३	१००.०%
विप्रेषण खर्च भएको दोश्रो क्षेत्र	घरायसी उपभोग	२९	५६	३५	६०	६६	२६	१७	४४	५५	५८	२२	१२	४८०	२३.८%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	४१	६४	३५	३५	३८	१५	१३	३२	४४	३३	१८	६	३७४	१८.६%
	बचत गरेको	४	५२	०	५०	८७	५	२३	२	८०	५	७	३	३१८	१५.८%
	ऋण तिरेको	१३	५१	१९	२९	६५	१४	३७	१३	२३	२६	८	१४	३१२	१५.५%
	घर बनाएको	२	१२	४	२४	११	४	५७	१०	१४	२९	४	६	१७७	८.८%
	विवाह/ ब्रतबन्ध/ चाडबाड मनाएको	१७	१४	५	३	५१	८	२	८	११	३	१	३	१२६	६.३%
	शिक्षामा खर्च गरेको	६	२५	१६	१३	१५	५	५	६	६	१४	८	२	१२१	६.०%
	अन्य	०	०	०	०	४८	३	०	०	१	०	१	१	५४	२.७%
	अरूलाई ऋण दिएको	०	२	०	०	०	१	१	१	२	६	३	३	१९	.९%
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	०	०	०	०	०	३	०	०	६	०	०	२	११	.५%
	जग्गा किनेको	०	३	०	०	०	१	१	०	०	३	०	१	९	.४%
	थाहा छैन	३	०	१	०	०	०	०	०	१	०	०	१	६	.३%
	व्यापार/ व्यवसायमा लगानी गरेको	१	०	०	०	०	०	२	०	०	०	०	२	५	.२%
	गरगहना खरिद गरेको	०	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	२	.१%
	जम्मा	११६	२८०	११५	२१४	३८१	८५	१५८	११६	२४४	१७७	७२	५६	२०१४	१००.०%
विप्रेषण खर्च भएको तेश्रो क्षेत्र	शिक्षामा खर्च गरेको	३	२७	९	६	१०	४	८	२	२	७	१४	४	९६	५.७%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	११	३७	२३	१८	२८	७	१२	१२	८	४	१२	४	१७६	१०.४%
	घरायसी उपभोग	३७	४९	३१	५२	३५	२३	३५	३५	६१	७०	९	२	४३९	२५.९%
	विवाह/ ब्रतबन्ध/ चाडबाड मनाएको	१९	३७	१२	१३	३२	६	११	३२	२९	१	९	३	२०४	१२.०%
	ऋण तिरेको	२७	३७	१६	३७	४३	१५	२४	१२	१०	१८	७	१२	२५८	१५.२%
	अरूलाई ऋण दिएको	२	०	०	०	०	१	३	१	१	३	१	१	१३	.८%
	बचत गरेको	५	२८	७	१४	४३	९	१९	७	१८	२०	९	१२	१९१	११.३%
	घर बनाएको	४	६	१४	२१	२३	१०	१९	९	१४	४६	३	५	१७४	१०.३%
	जग्गा किनेको	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	३	.२%
	गरगहना खरिद गरेको	०	१	०	०	०	०	२	०	०	२	०	२	७	.४%

वडा		वडा नं.													
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	०	४	१	०	२	०	०	१	१६	१	१	१	२७	१.६%
	व्यापार/व्यवसायमा लगानी गरेको	०	०	२	२	०	१	१	०	१	०	०	१	८	.५%
	अन्य	०	०	०	०	७८	४	१	१	३	०	०	०	८७	५.१%
	थाहा छैन	४	१	०	०	०	०	०	२	१	०	०	५	१३	.८%
	जम्मा	११२	२२८	११५	१६४	२९४	८०	१३५	११४	१६४	१७२	६५	५३	१६९६	१००.०%
विप्रेषण खर्च भएको चौथो क्षेत्र	ऋण तिरेको	३९	४५	२१	६७	२२	११	१७	३७	१७	२८	११	४	३१९	२१.२%
	घर बनाएको	६	१६	१९	३१	४७	१७	९	१४	२३	४४	६	३	२३५	१५.६%
	घरायसी उपभोग	७	३१	९	३२	१३	२०	२५	६	२७	४४	४	५	२२३	१४.८%
	विवाह/ब्रतबन्ध/चाडबाड मनाएको	१६	५७	२२	८	२८	१	११	१९	२८	६	१०	२	२०८	१३.८%
	अन्य	०	२	१	१	१०१	५	१	०	१३	०	२	३	१२९	८.६%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	८	२१	१७	५	१४	७	१७	८	८	५	९	४	१२३	८.२%
	बचत गरेको	११	१५	८	३	११	४	१९	८	७	२०	५	८	११९	७.९%
	शिक्षामा खर्च गरेको	३	१०	६	२	१२	१	३	५	४	२	२	४	५४	३.६%
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	३	२	१	०	०	४	४	६	१३	०	१	२	३६	२.४%
	थाहा छैन	१०	०	१	१	०	०	०	२	१	२	०	३	२०	१.३%
	अरूलाई ऋण दिएको	४	१	०	०	१	०	६	१	०	१	५	०	१९	१.३%
	व्यापार/व्यवसायमा लगानी गरेको	०	०	२	०	०	०	४	०	३	०	०	०	९	.६%
	जग्गा किनेको	०	०	१	०	२	१	०	०	१	०	०	३	८	.५%
	गरगहना खरिद गरेको	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०	१	०	३	.२%
	जम्मा	१०७	२००	१०८	१५०	२५१	७१	११६	१०७	१४६	१५२	५६	४१	१५०५	१००.०%
विप्रेषण खर्च भएको पाँचौं क्षेत्र	घर बनाएको	६	१६	१७	४५	४०	१०	२	३५	३८	४०	१३	४	२६६	१९.२%
	घरायसी उपभोग	६	४६	६	२३	२०	१७	४६	८	२०	४४	७	१	२४४	१७.६%
	ऋण तिरेको	१६	६३	२८	२८	१२	४	१५	१४	१३	१४	७	५	२१९	१५.८%
	अन्य	०	२	२	९	१२५	९	४	३	२४	०	१	३	१८२	१३.१%
	बचत गरेको	१८	१४	६	४	४	७	९	८	४	१६	६	२	९८	७.१%
	विवाह/ब्रतबन्ध/चाडबाड मनाएको	११	१७	१५	८	१६	०	७	१०	९	०	४	०	९७	७.०%
	स्वास्थ्य उपचारमा खर्च	५	९	१२	१८	११	९	५	५	८	१	२	५	९०	६.५%
	शिक्षामा खर्च गरेको	४	७	८	१	६	४	३	६	२	९	२	१	५३	३.८%
	थाहा छैन	२८	०	२	३	०	०	०	३	१	१	०	९	४७	३.४%

वडा		वडा नं.													
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
	वस्तुभाउ खरिद गरेको	१	७	२	३	१	३	४	४	१४	३	०	२	४४	३.२%
	जग्गा किनेको	०	१	०	२	१	३	१	१	१	२	१	१	१४	१.०%
	अरूलाई ऋण दिएको	१	०	०	२	१	१	१	०	१	०	७	०	१४	१.०%
	व्यापार/ व्यवसायमा लगानी गरेको	०	२	१	१	०	०	०	०	२	२	१	०	९	.६%
	गरगहना खरिद गरेको	०	१	१	०	३	०	०	२	२	०	०	०	९	.६%
	जम्मा	९६	१८५	१००	१४७	२४०	६७	९७	९९	१३९	१३२	५१	३३	१३८६	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

४.३ परिवारको औषत आम्दानीको विवरण

गाउँपालिका वा गाउँपालिका बाहिरबाट हुने विभिन्न आम्दानीका श्रोतहरूबाट प्राप्त आम्दानी रकमलाई सो आम्दानीको श्रोतमा संलग्न घरपरिवारको संख्याले भाग गर्दा आउने औषत वार्षिक रकमको आधारमा गाउँपालिकामा भइरहेका प्रमुख आर्थिक गतिविधिहरूको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । तथ्याङ्क हेर्दा सबैभन्दा धेरै अर्थात २७५९ घरपरिवारले आफ्नो आम्दानी दैनिक ज्याला मजदुरीबाट आम्दानी भएको बताएका छन् भने दोस्रोमा ११५७ घरपरिवारले नोकरीबाट भएको र तेस्रोमा ९३१ घरपरिवारले व्यापार व्यवसायबाट आम्दानी गर्ने गरेको बताएका छन् । त्यस पश्चात् चौथो, र पाँचौमा क्रमश : आन्तरिक विप्रेषणबाट र पेन्सनबाट भएको आम्दानीहरू पर्दछन् । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने उद्योग र बढी आम्दानी हुने खालका उत्पादनशील क्षेत्रमा संलग्न परिवारहरूको संख्या न्यून छ भने सेवा र व्यापार व्यवसायमा संलग्न परिवारहरूको संख्या उच्च रहेको छ । दीर्घकालीन विकास र सम्वृद्धिका हिसाबले कमाइको लागि आफ्नो स्थान छाडेर बाहिरिने युवा जनसंख्याको अनुपस्थितिले स्थानीय स्तरमा विकास असम्भव प्राय: हुन्छ । जल्दो बल्दो उमेरको उत्पादनशील जनशक्ति उर्जावान समयमा बाहिरिने र शिथिल हुँदा फर्किने वा पलायन हुने परिस्थिति श्रृजना हुँदा विकास निर्माण कार्य अपेक्षाकृत अगाडि बढ्न सक्दैन ।

अर्कोतर्फ ज्यालादारी कामबाट आम्दानी गर्ने परिवारको संख्या समेत उच्च हुनुले निम्न आयस्तर भएका परिवारहरूको संख्या धेरै रहेको संकेत मिल्दछ । वार्षिक औषत आम्दानी मध्ये सबै भन्दा उच्च अर्थात सावरी, मेसिन तथा उपकरणको भाडाबाट प्राप्त आम्दानीलाई रु ५१६०१६ लाई मासिक आम्दानीमा परिणत गर्दा रु ४३,००१।- हुन आउँछ । यस बाहेक अन्य सबै क्षेत्रबाट प्राप्त औषत आम्दानी तुलनात्मकरुपमा कम रहेको देखिन्छ । गाउँपालिका सम्पन्न हुन उत्पादनमुखी रोजगारी तर्फ जनतालाई उन्मुख बनाउनु जरुरी हुन्छ । तसर्थ गाउँपालिकाले रोजगारीका अवसरहरू श्रृजना गरी युवाहरूलाई उत्पानशील क्षेत्रमा आकर्षण गर्दै दिगो विकासको अवधारण अनुरुप कार्ययोजना बनाई अगाडि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३९ : वार्षिक आम्दानीको विवरण

आम्दानिका श्रोत		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
उद्योग सञ्चालनबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	१२	१६	१६	१७	३१	६	८	१३	५	१२	८	८	१५२
	जम्मा आम्दानी	२७९६०००	२२९२०००	३६६००००	८२३२०००	७०६८०००	३४८००००	२०८८०००	३१८००००	१२०००००	२१८४०००	१५८४०००	२३१६०००	४००८००००
	औषत आम्दानी	२३३०००	१४३२५०	२२८७५०	४८४२३५.३	२२८०००	५८००००	२६१०००	२४४६१५.४	२४००००	१८२०००	१९८०००	२८९५००	२६३६८४.२१
व्यापार व्यवसायबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	६७	९०	१७६	१५६	६४	३६	७७	५६	६०	५६	१९	७४	९३१
	जम्मा आम्दानी	१९१७६०००	१५०६००००	८४६२४०००	३५१३६०००	९३०००००	४२९१२०००	२५२००००००	१४४३६०००	१३३९२०००	१६०२००००	३९३६०००	१८१३२०००	२९७३२४०००
	औषत आम्दानी	२८६२०८.९६	१६७३३३.३	४८०८१८.२	२२५२३०.८	१४५३१२.५	११९२०००	३२७२७२.७	२५७७८५.७	२२३२००	२८६०७१.४	२०७१५७.९	२४५०२७.०३	३१९३५९.८३
नोकरी बाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२८	१०५	६६	१३४	१४८	१२९	१७९	६८	८०	८६	७९	५५	११५७
	जम्मा आम्दानी	८८४५२००	३०१८६०००	१९२२१६००	३९०५४०००	४०५९३६००	६४८६००००	५३४५४०००	१८७३९२००	२४३३००००	२४७५६०००	१७४१३२००	१२७०२०००	५४१५४८००
	औषत आम्दानी	३१५९००	२८७४८५.७	२९१२३६.४	२९१४४७.८	२७४२८१.१	५०२७९०.७	२९८६२५.७	२७५५७६.५	३०४१२५	२८७८६०.५	२२०४२०.३	२३०९४५.४५	३०६०९७.४९
पेन्सन बाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	६	३३	४	२२	१६	२८	११७	६	१	१९	१३	७२	३३७
	जम्मा आम्दानी	३८४०००	६९०६०००	५३०४०००	३४६८०००	३०८४०००	१०२९१२००	३२०७६००	८८८०००	१२००००	८०६४००	६८४०००	४२३९६००	३९३८२८००
	औषत आम्दानी	६४०००	२०९२७२.७	१३२६०००	१५७६३६.४	१९२७५०	३६७५४२.८६	२७४१५.३८	१४८०००	१२००००	४२४४२.११	५२६१५.३८	५८८८३.३३	११६८६२.९१
घर तथा जग्गा भाडाबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	४	७	७	२२	४	१०	१३	३	३	६	२३	१०	११२
	जम्मा आम्दानी	१२३६०००	३९१२००	७११६००	२६७००००	३९००००	१०३८०००	२२८६०००	३६७२००	२६६४००	५४६०००	३९९००००	७४४०००	१४६३६४००
	औषत आम्दानी	३०९०००	५५८८५.७१	१०१६५७.१	१२१३६३.६	९७५००	१०३८००	१७५८४६.२	१२२४००	८८८००	९१०००	१७३४७८.३	७४४००	१३०६८२.१४

आम्दानिका श्रोत		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
सवारी, मेसिन तथा उपकरणको भाडाबाट वार्षिक	परिवार संख्या	५	५	८	३	६	४	१३	५	५	६	१०	७	७७
	जम्मा आम्दानी	१६८००००	८१६०००	४४७६०००	३३६००००	२२८००००	९२४००००	४३८००००	१६३२०००	३६६००००	२५८००००	२८६९२००	२७६००००	३९७३३२००
	औषत आम्दानी	३३६०००	१६३२००	५५९५००	११२००००	३८००००	२३१००००	३३६९२३.१	३२६४००	७३२०००	४३००००	२८६९२०	३९४२८५.७१	५१६०१५.५८
ब्याज तथा लाभांशबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२	२	४	३	१	०	०	०	०	१२	२	२१	४७
	जम्मा आम्दानी	१२०६०००	६६००००	१०२००००	९००००	६०००००					६१२०००	१२०१२००	५६८८०००	११०७७२००
	औषत आम्दानी	६०३०००	३३००००	२५५०००	३००००	६०००००					५१०००	६००६००	२७०८५७.१४	२३५६८५.११
वैदेशिक विप्रेषणबाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	११७	९८	५९	१२३	१२५	३७	४५	२८	७८	७३	४०	१६	८३९
	जम्मा आम्दानी	१६८६७०००	१४६९३०००	१२२३७०००	२३६५२०००	३४५८४५००	७७०३०००	४६१८०००	४४८००००	११७८२०००	१२४४१०००	५२७५०००	१९२५०००	१५०२५७५००
	औषत आम्दानी	१४४१६२	१४९९२९	२०७४०७	१९२२९३	२७६६७६	२०८१८९	१०२६२२	१६००००	१५१०५१	१७०४२५	१३१८७५	१२०३१३	१७९०९१
आन्तरिक विप्रेषण बाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२६	४९	४२	४०	११७	४३	३५	५६	४८	१५०	१७	१३	६३६
	जम्मा आम्दानी	३७५०००	४२९६०००	४५६४०००	१९९३०००	११३५७५००	१०९८५००	२७१५०००	३३५७०००	२९३५०००	१७५५४०००	७६३०००	१६६५००	५११७४५००
	औषत आम्दानी	१४४२३	८७६७३	१०८६६७	४९८२५	९७०७३	२५५४७	७७५७१	५९९४६	६११४६	११७०२७	४४८८२	१२८०८	८०४६३
दैनिक ज्यालादारी बाट वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	२२९	१९५	१२२	२९१	३५३	१०२	१९५	१६२	१२१	१४९	२५७	५८३	२७५९
	जम्मा आम्दानी	२७०७३२००	२०११९२००	१८१३९२००	३७९९६८००	२२४२५६००	१८७६५६००	२१३७३२००	२६७३३६००	१८९९६०००	४०१४२४००	४७२३९२००	४२२४०८००	४१२४४८००
	औषत आम्दानी	११८२२३.५८	१०३१७५.४	१४८६८२	१३०५७३.२	६३५२८.६१	१८३९७६.४७	१०९६०६.२	१६५०२२.२	१५६९९१.७	२६९४१२.१	१८३८१०.१	२४३९८०.७९	१५९९२९.२५
अन्य वार्षिक आम्दानी	परिवार संख्या	११	२६	११	६६	६२	१४४	७६	७	१९	१३४	८०	२२८	८६४
	जम्मा आम्दानी	५१६०००	२५४४०००	११४००००	७९५१२००	४५५८८००	१२४१४६०००	९०६००००	५६८८००	२४२४०००	६००७८०००	६०७९२००	१३६६६८००	२३२७३२८००
	औषत आम्दानी	४६९०९.०९	९७८४६.१५	१०३६३६.४	१२०४७२.७	७३५२९.०३	८६२१२५	११९२१०.५	८१२५७.१४	१२७५७९	४४८३४३.३	७५९९०	५९९४२.११	२६९३६६.६७

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

४.४ परिवारको औषत खर्चको विवरण (खर्चका मुख्य शीर्षकहरू)

गाउँपालिकामा घरपरिवारले वार्षिकरुपमा गर्ने खर्चका प्रमुख शीर्षकहरू मध्ये औसतरुपमा सबैभन्दा बढी चाडपर्व, सामाजिक संस्कारमा भएको खर्च उच्च रहेको छ। तत्पश्चात दोस्रोमा खाद्य वस्तुमा खर्च, तेस्रोमा शिक्षामा र चौथोमा स्वास्थ्यमा खर्च गरेको पाइन्छ। चाडपर्व, सामाजिक संस्कारको खर्च पछि आधारभूत मानवीय आश्यकता मध्येको प्रमुख खाद्य क्षेत्रमा गरेको खर्च समेत प्रमुख तीन खर्च मध्येमा पर्दछ। यसरी तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा कल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरुप संघीय संविधानले आधारभूत मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेका खाद्य संम्प्रभुता, नि:शुल्क आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यमा सबैको पुहँच जस्ता हकहरूको सुनिश्चितता गर्न समग्र राज्य तथा स्थानीय सरकारले यी क्षेत्रहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी काम गर्नुपर्ने देखिन्छ। यी हकहरूको सुनिश्चितता राज्य पक्षबाट हुन सकेमा अधिकांश गाउँपालिकावासीहरूलाई गरिबीको रेखामुनिबाट माथि उठाउन सकिन्छ। राज्यको दायित्वमा पर्ने क्षेत्रहरूमा साधारण नागरिकहरूले ठूलो रकम खर्च गर्नुपर्ने अवस्था हुनु सकारात्मक होइन। यस गाउँपालिकाका घरपरिवारले खर्चको विस्तृत वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ४० : वार्षिक औषत खर्चका आधारमा परिवारको विवरण

खर्च शिर्षक		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
खाद्य वस्तुमा खर्च	परिवार संख्या	६११	५७८	५१३	८८६	८००	५३४	६१६	३८४	४२७	६९४	४०३	६९९	७१४५
	जम्मा खर्च	३९६२७६००	४५३९८४००	४१०३४०००	७०९८७२००	४६०८२४००	१६६२०८४००	४५४७४०००	२०६७२४००	३२४९९६००	४१५०८०००	२९७०३६००	४१६०८८००	६२०८०४४००
	औषत खर्च	६४८५६.९६	७८५४३.९४	७९९८८.३	८०१२०.९९	५७६०३	३११२५१.६९	७३८२१.४३	५३८३४.३८	७६११.४८	५९८०९.८	७३७०६.२	५९५२६.१८	८६८८६.५५
फलफूल, दुध, दही, घ्युमा खर्च	परिवार संख्या	२३६	४४८	३८२	२७२	३१४	१९२	९४	२६८	२७३	३१५	१०८	५३६	३४३८
	जम्मा खर्च	५७३३६००	८५३३२००	७६६५६००	६९०१२००	५००४०००	२७९५०४००	१०३३२००	३६७०८००	४७१४८००	७५४६८००	२५९४४००	८३६०४००	८९७०८४००
	औषत खर्च	२४२९४.९२	१९०४७.३२	२००६७.०२	२५३७२.०६	१५९३६.३१	१४५५७५	१०९९१.४९	१३६९७.०१	१७२७०.३३	२३९५८.१	२४०२२.२२	१५५९७.७६	२६०९३.१९

खर्च शिर्षक		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
माछा, मासु, अण्डामा खर्च	परिवार संख्या	५९२	५७६	५१०	८४०	७०४	४२४	६२९	३७३	४२५	५१४	३९९	६९९	६६८५
	जम्मा खर्च	१६४६२८००	२२१५४४००	२०५२१२००	२२३०२०००	२०२७६४००	७८९७०८००	१२१६०८००	८९४३६००	१३५९४८००	१४२२००००	१०३७४०००	२९९४४८००	२६९९२५६००
	औषत खर्च	२७८०८.७८	३८४६२.५	४०२३७.६५	२६५५०	२८८०१.७	१८६२५१.८९	१९३३३.५५	२३९७७.४८	३१९८७.७६	२७६६५.३७	२६०००	४२८३९.४८	४०३७७.८
शिक्षामा खर्च	परिवार संख्या	२९९	३५५	२७७	३४०	३४८	३४९	३३३	२४४	१८२	३२४	२१७	४३९	३७०७
	जम्मा खर्च	१४६४३६००	१७२५३६००	१५४९८०००	२३४५५२००	१३५१६८००	७७९९५२००	२९२१०४००	१३९६६८००	८४६६०००	१५४९५६००	९७६४४००	३३७२७२००	२७२९९२८००
	औषत खर्च	४८९७५.२५	४८६०१.६९	५५९४९.४६	६८९८५.८८	३८८४१.३८	२२३४८१.९५	८७७१८.९२	५७२४०.९८	४६५१६.४८	४७८२५.९३	४४९९७.२४	७६८२७.३३	७३६४२.५१
स्वास्थ्यको लागि खर्च	परिवार संख्या	४४७	५११	३८७	४६०	३१४	३४७	२८३	३३६	२१४	३४६	२८७	६६५	४५९७
	जम्मा खर्च	६३१६८००	१५००३६००	१२७०२०००	४४९३७६००	२५१९७६००	७०२२१६००	१८३०७२००	१४९४३६००	८६१९६००	११४९३६००	१०८३८४००	२६१९७२००	२६४७७८८००
	औषत खर्च	१४१३१.५४	२९३६१.२५	३२८२१.७१	९७६९०.४३	८०२४७.१३	२०२३६७.७२	६४६८९.७५	४४४७५	४०२७८.५	३३२१८.५	३७७६४.४६	३९३९४.२९	५७५९८.१७
चाडपर्व, सामाजिक संस्कारमा खर्च	परिवार संख्या	५९१	५५८	४५०	७६६	५२९	३७८	४७३	३५८	४०७	४९९	३३६	६९२	६०३७
	जम्मा खर्च	७६२८५२००	२६२५६०००	१९२५५२००	११३८६९२००	९७३१२८००	१९२१८००००	५६२३४४००	४०१२२०००	४४५८८४००	२९७७४४००	२६०१२४००	९२१४८०००	८१४०३८०००
	औषत खर्च	१२९०७८.२	४७०५३.७६	४२७८९.३३	१४८६५४.३१	१८३९५६.१	५०८४१२.७	११८८८८.८	११२०७२.६	१०९५५३.८	५९६६८.१४	७७४१७.८६	१३३१६१.९	१३४८४१.४८

खर्च शिर्षक		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
लत्ताकपडा, जुत्ता, चप्पल आदिमा खर्च	परिवार संख्या	५८६	५७८	४६३	८६७	७७७	५२४	४१६	३८६	४२३	६०८	३६९	६९८	६६९५
	जम्मा खर्च	१६५१९०००	७४८६८००	८२७६८००	२२८७२०००	१७९००४००	४२६२७०००	८४०६८००	७६५८४००	५४७२२००	१२७५४४००	५७४०६००	१२४०२०००	१६८११६४००
	औषत खर्च	२८१८९.४२	१२९५२.९४	१७८७६.४६	२६३८०.६२	२३०३७.८४	८१३४९.२४	२०२०८.६५	१९८४०.४१	१२९३६.६४	२०९७७.६३	१५५५७.१८	१७७६७.९१	२५११०.७४
विगत ६ महिनमा सामान्य घरायसी मर्मत सम्भार खर्च	परिवार संख्या	३५	४९६	१२२	३०७	१८२	३८८	७६	२७९	२६७	४४९	२२१	५७४	३३९६
	जम्मा खर्च	१६२८५००	२५४३३००	२४२१०००	२०३४९२००	१८९११२००	४१६१६१००	८०३५०००	१०१७३९००	५५८६१००	१३९३९०००	३२३३३००	१०२३६४००	१३८६७३०००
	औषत खर्च	४६५२९	५१२८	१९८४४	६६२८४	१०३९०८	१०७२५८	१०५७२४	३६४६६	२०९२२	३१०४५	१४६३०	१७८३३	४०८३४
विगत १ वर्षमा कृषिमा भएको खर्च	परिवार संख्या	३०१	५०९	३४९	७४७	६४६	४६२	४६६	३३४	३६७	४९९	३७९	६६४	५७२३
	जम्मा खर्च	२७५०१००	४२३९६००	३९४१०००	१३७९५४००	८७४३१००	४९८४३५००	७४४३६००	४९९१०००	४१३६५००	७३०७५००	४५९२७००	२१८४४३००	१३३६२८३००
	औषत खर्च	९१३७	८३२९	११२९२	१८४६८	१३५३४	१०७८८६	१५९७३	१४९४३	११२७१	१४६४४	१२११८	३२८९८	२३३४९
अन्य खर्च	परिवार संख्या	१०२	५३६	२४२	४६३	३८४	४३६	१६७	१९६	३४६	३४३	२१९	६५४	४०८८
	जम्मा खर्च	३९७८०००	१५४१२८००	७०३९२००	१२५९७६००	१३२३६०००	५९६०६४००	२७६७२००	५३३५२००	१०२१३२००	१७५२७२००	८१७३२००	२०३५६८००	१७६२४२८००
	औषत खर्च	३९०००	२८७५५.२२	२९०८७.६	२७२०८.६४	३४४६८.७५	१३६७११.९३	१६५७०.०६	२७२२०.४१	२९५१७.९२	५१०९९.७१	३७३२०.५५	३११२६.६१	४३११२.२३

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

४.५ गरिवीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको विवरण (दैनिक प्रतिव्यक्ति आम्दानीका आधारमा)

विश्व बैङ्कको सहयोगमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले तयार पारेको 'नेपालमा गरिबी : नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण तेस्रो २०६६/६७' नाम दिएर प्रकाशन गरिएको प्रतिवेदनमा नेपालमा सालाखाला गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या २५ प्रतिशत रहेको उल्लेख छ । त्यस पश्चात थप प्रतिवेदन तयार भएको छैन भने हाल त्यो प्रतिशत घटेको अनुमान लगाउन सकिन्छ । उक्त प्रतिवेदनमा औषतमा प्रतिव्यक्ति प्रतिवर्ष रु. १९,२६१।- रुपैयालाई गरिबीको रेखा मानिएको छ । भने त्यो शहरी क्षेत्रमा बढी अर्थात् ४०,९३३ र ग्रामीण क्षेत्रमा १५, ९९८ रहेको उल्लेख छ ।

४.६ खाद्यान्न सुरक्षा तथा आपूर्तिको अवस्था

मौलिक हक अन्तर्गत नेपालको संविधानको धारा ३६ मा खाद्य सम्बन्धी हकको व्यवस्था गरिएको छ । सोही धाराको उपधारा २ मा प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ । माथि उल्लेख गरिएको छ भने उपधारा ३ मा प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य संम्प्रभुताको हक हुनेछ भनी स्पष्ट उल्लेख छ । यसरी गाउँपालिकाले जीवनको प्रमुख आधारको रुपमा रहेको खाद्यान्नको सूरक्षा र आपुर्तिको अवस्था प्रति संवेदनशील हुनुपर्ने देखिन्छ ।

४.७ आयात तथा निर्यातको अवस्था

कुनै पनि गाउँपालिका आर्थिकरुपले सबल हुनका लागि आयात भन्दा निर्यात बढी हुनु अनिवार्य छ । आयात भन्दा निर्यातको आयतन ठुलो हुँदा यसले व्यापार नाफा वृद्धि भई आर्थिक स्तर माथि उठ्न मद्दत गर्दछ । गाउँपालिका भित्र उत्पादन हुने उपजहरूलाई प्रर्वद्धन गरी स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने उपजमा आत्मनिर्भर भई निर्यात बढाउन सकेमात्र गाउँपालिकाको आर्थिक हैसियत वृद्धि हुन सक्छ ।

४.८ स्थानीय श्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थहरू जस्तै काठ, खोटो, जडिबुटी, लोक्ता, अल्लो, चुनढुङ्गा, मार्वल स्लेट, फलफूल, खाद्यान्न आदि)

स्थानीय श्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थको प्रचुरताका हिसाबले नेपाल सम्पन्न रहेतापनि यसको दिगो सदुपयोगमा भने निकै पछाडि परेको यर्थाथ हामी सामु छ । हामी कहाँ उपलब्ध श्रोतहरूमा काठ, जडिबुटी, खोटो, लोक्ता, अल्लो, चुनढुङ्गा, मार्बल, स्लेट, फलफूल, कोइला, खाद्यान्न, तरकारी आदि पर्दछन् । यस प्रकारका कच्चा पदार्थहरूको व्यवसायिक उत्पादन र दिगो सदुपयोग गर्दा गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष सकारात्मक योगदान पुग्दछ ।

४.९ सुकुम्बासी जनसंख्याको विवरण

नेपालमा परिवारको जमिन माथिको स्वामित्वको विषयलाई आर्थिक हैसियतसँग गाँसेर हेरिन्छ । नेपालको अर्थतन्त्र कृषिमा आधारित हुँदा जमिन माथिको स्वामित्वलाई आर्थिक हैसियतसँग गाँसेर हेर्नु स्वाभाविक भएतापनि पछिल्लो समयमा वैदेशिक रोजगार लगायत अन्य सेवा क्षेत्रमा मानिसहरूको पहुँच वृद्धि हुँदा गैह्र कृषि क्षेत्रबाट आफ्नो आर्थिक हैसियत निर्माण गर्ने परिपाटी सुरु भएको पाईन्छ । अर्कोतर्फ जमिनमाथिको स्वामित्वलाई आफ्नो थातथलो वा आवासको स्थलकारुपमा समेत हेरिन्छ । यसर्थ हरेक नागरिकको जमिनमाथिको स्वामित्वलाई सदियौंदेखि एक प्रमुख आर्थिक सामाजिक तथा राजनैतिक मुद्दाकोरुपमा हेरिँदै

आएको छ । त्यस्तै नेपालमा जमिनको वितरण अवैज्ञानिक रहेको । भूमिहीनहरू किसान छन् भने भूमिमा प्रशस्त स्वामित्व भएकाहरूले सामान्यतया खेतिपानी गर्दैनन् वा केहीले मात्र गर्दछन् । सामुदायिक आत्मनिर्भर केन्द्र (CSRC) को वेबसाइटमा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा २६.१ प्रतिशत कृषक परिवारहरूको आफ्नो स्वामित्व रहेको जमिन छैन । जम्मा १९.७१ प्रतिशत महिलाहरूको जमिनमा स्वामित्व रहेको छ र करिब ४४ प्रतिशत तराई दलितहरू सुकुम्बासी अवस्था रहेका छन् ।

४.१० बेसहारा सडक बालबालिका तथा जनसंख्याको विवरण

नेपालको संविधानको धारा ३९ अन्तर्गत उपधारा ९ बमोजिम मौलिक हकमा, असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, द्वन्द पिडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालवालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख छ भने धारा ४३ मा आर्थिकरुपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एक महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोउन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ । यसर्थ स्थानीय सरकारको रुपममा रहेको गाउँपालिकाले यस प्रकारको वेसहारा अवस्थामा रहेका बालबालिका र अन्य नागरिकलाई अनिवार्य संरक्षण गर्नुपर्ने दाहित्व रहेको छ ।

४.११ कृषि तथा पशुपंक्षी, माछापालन तथा अन्य

आज उच्चतम विकास हासिल गरेका औद्योगिक राष्ट्रहरूको विकासको मेरुदण्ड कृषि नै रहेको इतिहासले देखाउँछ । यूरोप, अमेरिका तथा एसियाली महाशक्ति राष्ट्रहरूको सम्पन्नताको आधारशीला समेत कृषि क्रान्तिमा आधारित भएको पाईन्छ । तसर्थ कृषि बाहेकका अन्य विकल्पहरू न्यून रहेको र कृषिमा पर्याप्त संभावना रहेको हाम्रो देशमा विकासका अन्य महत्वकांक्षी योजना कार्यान्वयन गर्नुपूर्व खाद्यान्न, फलफूल तरकारीका साथै समग्र कृषि उपजहरूमा आत्मनिर्भर बनी निर्यात समेत वृद्धि गर्न कृषि क्षेत्रमा क्रान्ति नै गर्नुपर्ने पहिलो अनिवार्य आवश्यकता रहेको छ । उच्च प्रविधिहरू विकास भैसकेको आजको यूगमा समेत हाम्रो निर्वाहमूखी परम्परागत खेति प्रणाली सिमित रहिरहनु एक प्रकारको विडम्बना नै छ । तसर्थ स्थानीय सरकारले संभव्यता हेरि व्यवसायिक र वैज्ञानिक कृषिका लागि आवश्यक सम्पुर्ण कृषि पूर्वाधारहरूको विकास मार्फत कृषि उत्पादन र विकासमा क्रान्ति गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

४.११.१मुख्य कृषिजन्य उत्पादनहरूको विवरण (वार्षिक उत्पादन उपलब्ध भएसम्म)

(क) खाद्यान्न बाली

- गाउँपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले भरिएको हुँदा कृषिका लागि उपयोगी क्षेत्र कम रहेको छ । सामान्यतः कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरूमकै, धान, कोदो, गहुँ आदि हुन् । यस्तै दलहन बालीमा बोडी, मास, मसुरो, सानो केराउ, गहत, भटमास आदी उत्पादन हुने गर्दछ । तेलहन बालीमा तोरी, बदाम, तिल, रायो, सर्स्यु उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, फर्सी, लौका, सिमी, स्कुस, घिँरौला, रायो , बन्दा, प्याज, काउली, भिन्डी, लसुन, अदुवा, बेसार लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यिनको उत्पादकत्व पनि बढी छ । फलफुलमा आँप, नास्पाती, हलुवावेद, खुर्पानी, आरु, लप्सी, रुख कटहर, जुनार, ज्यामिर, भोगटे, कागती, अम्बा, केरा, आदीको उत्पादन हुन्छ । गाउँपालिकामा सबैभन्दा ठूलो क्षेत्रमा खाद्यान्न, दलहन र तरकारी बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रुपले सानो क्षेत्रमा फलफुल बाली लगाइने गरेको छ ।

तालिका नं. ४१ : प्रमुख कृषि बाली सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	खाद्यन्न बाली	नगदे वाली	मसला वाली,	तेलहनवाली	दलहनवाली
१	वर्षे धान, वर्षे मकै, गहुँ, जौ, फापर, आलु	अदुवा, कुरीलो, आलु, प्याज, लसुन, खुर्सानी, गेडागुडी	बेसार, लसुन, खुर्सानी, धनिया, सुप	तोरी, सर्स्यू, बदाम, झुस तिल, तिल	मास, गहत, केराउ, चना, भटमास, राजमा, बोडी, सिमि
२	तरकारी वाली	फलफूल	अन्य		
	काउली, वन्दा, चिप्ली भिण्डी, भन्टा, मुला, धनिया, लसुन, प्याज, रायको साग, तोरीको साग, पालुङ्गो, चम्स्युर, वेथेको साग, लटेको साग, गाण्टे मुला	आप, लिच्ची, केरा, मेवा, भुइकटर, रुखकटहर, अनार, उखु, अम्बा, आरुबखडा, आरु, निमारो, खनायो, नासपाती, सुन्तला, ज्यामिर, निबुवा, कागती	माछापालन, च्याउ खेती		

स्रोत : ईन्द्रावती गाउँपालका पार्श्वचित्र, २०७४

(ख) हिउँदे बाली

- गाउँपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरूमा कोदो, फापर, गहुँ, जौ, उखु, मुसुरो, मास, गहत, भटमास, तोरी, तिल, केरा, सुन्तला जात, वर्षे तरकारी, आलु, आदि छन् ।

(ग) वर्षे बाली

- गाउँपालिकाका प्रमुख वर्षे बालीहरूमा धान, मकै, केरा, अम्बा, नासपाति, रुखकटर आदि छन् ।

४.११.२ खेतीजन्य जमिनको विवरण

नेपाल भू-उपयोग र भुमि सुधार कार्यक्रमहरू निष्प्रभावी रहेका छन् । वैज्ञानिक र व्यवसायिक ढङ्गले भू-उपयोग नहुँदा कृषि क्षेत्रमा ठुलो घाटा व्यहोर्नु परेको अवस्था छ । हरेक स्थानीय तहमा उपलब्ध सम्पर्ण खेतियोग्य जमिनको वैज्ञानिक र व्यवसायिक ढङ्गले सदुपयोग हुन सकेको पाइँदैन । खेतियोग्य जमिनको उपलब्धता भएपनि पूर्ण सदुपयोग नहुँदा एकातर्फ जमिन बाँझो हुँदै जाने त अर्कोतर्फ कृषि उत्पादनमा कमी भई आयात गर्नुपर्ने अवस्था श्रृजना भैरहेको छ ।

४.११.३ खेतीयोग्य मध्य सिंचित र असिंचित जमिनको विवरण

जमिन खेतियोग्य भएर मात्र हुँदैन त्यसमा सिँचाईको सुविधा अनिवार्य पुगेको हुनपर्दछ । खेतियोग्य जमिनमा खेतिपाती गरी पूर्ण सदुपयोग गर्न त्यसमा सिँचाईको सुविधा पुऱ्याउनु अनिवार्य हुन्छ । तसर्थ स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा रहेको खेतियोग्य जमिनको यथार्थ विवरण तयार पारी त्यसमध्ये सिँचाई पुगेको र नपुगेको जमिनको समेत सही तथ्याङ्क हुनपर्दछ । यस पश्चात सिँचाई नपुगेको जमिनमा एक वा अर्को प्रकारले सिँचाई पुऱ्याउन प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु आवश्यक हुन्छ । पालिकाको कुल खेतियोग्य जमिन ३८९९ हेक्टर मध्ये २९४८ हेक्टरमा जमिनमा खेति गरिएको र कुल सिँचित क्षेत्रफल १५८० हेक्टर रहेको छ । कुल खेतियोग्य जमिनको २३१९ अर्थात ५९.४८ प्रतिशत भूभागमा अझै सिँचाई पुऱ्याउन बाँकी देखिन्छ ।

४.११.४ बाँझो जमिनको विवरण

गाउँघरमा कतिपय क्षेत्रहरू प्रयोगहीन अवस्थामा बाँझो रहेका हुन्छन् । सबै प्रकारका जमिनहरूको एक वा अर्को प्रकारले सदुयोग गर्न सकिन्छ । जमिन आफैमा एक अमूल्य प्राकृतिक सम्पदा हो । खेति नहुने क्षेत्रमा डालेघाँस वा जडिबुटी लगाउन सकिन्छ भने उपयुक्त स्थानहरू भए खुल्ला क्षेत्र, मनोरञ्जन स्थल, पार्क वा बगैंचाको रुपमा समेत विकास गर्न सकिन्छ । खेति नहुने अवस्थामा आवास विकासका लागि समेत यस्तो जमिनको सदुपयोग गर्न सकिन्छ । पालिकाको करिब ९५१ हेक्टरमा अझै कृषि कार्य गर्न सकिने संभावना पनि रहेको पाईन्छ ।

४.११.५ खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग तथा किरा

कृषि बालीबाट अपेक्षित उत्पादन लिनका लागि बालीनालीको उचित स्याहार संभार आवश्यक छ । विशेषत बालीनालीलाई रोग तथा किराले आक्रमण गर्ने हुँदा रोग तथा किराबाट बच्न समयमै उच्च सतर्कता अपनाउने र रोकथाम बारे जानकारी हासिल गर्नु अति आवश्यक छ । अर्कोतर्फ बालीनालीमा लाग्ने र लाग्न सक्ने रोग तथा किराको सही ढङ्गले पहिचान हुन समेत जरुरी छ । रोग तथा किराको सही पहिचान हुन सके समय मै त्यसको रोकथाम हुन गई उत्पादनलाई सुरक्षित गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ४२ : खाद्यान्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	धान	ब्लाष्ट, खैरोथोप्ले, फेदकुहिने आदि ।	पतेरो, गवारो, फड्के, पातबेरुवा
२	गहुँ	सिन्दुरे, कालोपोके	लाही,खुर्मे,फट्याँग्रा, फेदकटुवा
३	मकै	कालोपोके, पातको धर्सेरोग, डाँठ र फल कुहिने, ध्वाँसे आदि ।	लाही, फट्याग्रा, खुम्रै, फेदकटुवा, गवारो आदि।

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
४	आलू	लाही, फेद कटुवा, खुम्रे, रातो कमिला, धमिरा, आलुको पुतली	लेटव्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने रोग, खोस्टे रोग, डढुवा
५	तरकारी	भण्टाको गवारो, लाही, वन्दाको पुतली, टमाटरको फलको गवारो, फल कुहाउने औसा, सुलसुले, रातो खपटे, डल्ले खपटे, थ्रिप्स, खुम्रे	ओइलाउने रोग, अल्टरनोरिया, क्लवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, डाइ ब्याक, जरा कुहिने, पाउडरी मिल्ड्यू
६	फलफूल	आपको मधुवा, गवारो, फल कुहाउने औसा सुलसुले, अनारको पुतली, होपर	एनथ्राक्नोजा, ससेतो ढुसी, डाईव्याक, आँपको गुच्चा हुने, डाउनी मिल्ड्यू
७	केरा खेती	केराको स्किपर, थाम र गानोका गवारा तथा घुनहरू, खपटे	जरा कुहिने रोग, ओईलाउने रोग, गुवो कुहिने, डढुवा, बन्चिटप

स्रोत : गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७५

४.११.६ तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा

तालिका नं. ४३ : तरकारी तथा फलफूलमा लाग्ने रोग तथा किरा

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१.	गोलभेडा	टुटायप्सुलुटा, सेतो झिंगा, लाही, फलको गवारो, पतेरो आदि ।	उडुवा– अगौटे, पछौटे आईलाउने, ममाजाईक आदि ।
२.	काउली, बन्दा	डाईमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्ने फडके आदि ।	सफ्ट रट , ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट डेम्पीङ अफ आदि ।
३.	आलु	पि.टी. एम., लाही, पात खाने लाभ्रे आदि ।	डढुवा , मोजाइफ खैरो पिप, चक्के आदि ।
४.	रायो	डाईमण्ड ब्याक मोथ, टोवाको क्याटरपिलर, लाही, उफ्ने फडके आदि ।	सफ्ट रट , ब्लाक रट, अल्टरवेरिया, क्लव रुट डेम्पीङ अफ आदि ।
८.	सुन्तला	पतेरो, लाही, फुट फ्लाई , स्केल लिफ, भाईनर, लेमन डग आदि ।	क्याकर, फुट रट , रुटरघ , स्वीटीमोल्ड आदि ।
९.	अलैंची	गवारो, लाही, हेरो क्याटर पिलर, थ्रीप्स आदि ।	पात कुहिने, वगान डढ्ने, जरा कुहिने रोग आदि ।
१०.	चिया	हेलोपोटिस, लुपर, थ्रीप्स , एफिड आदि ।	जरा कुहिने, ग्रेब्लाईट आदि ।

४.१२ पशुपालन

गाउँपालिकामा विशेषगरी गाई, भैंसी, बाखा, सुँगुर नै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन् । यसबाट गाउँपालिकाबासीहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार भैरहेको छ । पशुजन्य उत्पादनहरू जस्तै, दुध, दही, घिउ तथा मासुका लागि कुखुरा, बंगुर, खसी, बोकाहरूको बिक्रीबाट आम्दानी बढेको देखिन्छ । यहाँ डेरी उद्योग, व्यापारिक फार्म, गाई, भैसी, कुखुरा फार्महरू लगायतका कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् । त्यस्तै गरी भेटेनरी सेवा समेत गाउँपालिकामा उपलब्ध रहेको छ ।

४.१२.१ घरपालुवा पशुपंक्षी पालनको आकारका आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४४ : घरपालुवा पशुपंक्षीपालनको आकारका आधारमा घर परिवारको विवरण

वडा	पशुपंक्षी पालन गर्ने परिवार		पशुपंक्षी पालन नगर्ने परिवार		उल्लेख नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	३५१	५७.४%	२६१	४२.६%	०	०.०%	६१२
२	४५९	७९.३%	१२०	२०.७%	०	०.०%	५७९
३	३१४	६०.४%	२०६	३९.६%	०	०.०%	५२०
४	६८२	७६.२%	२१२	२३.७%	१	०.१%	८९५
५	५७६	७१.७%	२२७	२८.३%	०	०.०%	८०३
६	३७२	६९.७%	१६२	३०.३%	०	०.०%	५३४
७	४७२	७१.३%	१९०	२८.७%	०	०.०%	६६२
८	२९४	७६.०%	९३	२४.०%	०	०.०%	३८७
९	३२९	७६.७%	१००	२३.३%	०	०.०%	४२९
१०	५४८	७८.३%	१५२	२१.७%	०	०.०%	७००
११	३११	७७.०%	९३	२३.०%	०	०.०%	४०४
१२	५३८	७७.०%	१६१	२३.०%	०	०.०%	६९९
जम्मा	५२४६	७२.६%	१९७७	२७.४%	१	०.०%	७२२४

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

पशुपंक्षीपालन क्षेत्रले देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब ११% र कुल कृषि गार्हस्थ्य उत्पादनमा २९.३७% योगदान गर्दै आएको सन्दर्भमा यस क्षेत्रको विशेष आर्थिक महत्व रहेको छ । गाउँपालिकाको कुल ७२२४ घरपरिवारमध्ये पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारको संख्या ५२४६ अर्थात् ७२.६ प्रतिशत र पशुपंक्षी नपाल्ने घरपरिवारको संख्या १९७७ अर्थात् २७.४ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट अधिकांश घरपरिवारले पशुपंक्षी पाल्ने गरेको तथ्य तथ्याङ्कबाट स्पष्ट हुन्छ । वडा नं. ४,५,१० र १२ मा धेरै घरपरिवारहरूले पशुपंक्षी पालेका छन् । वडागत विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

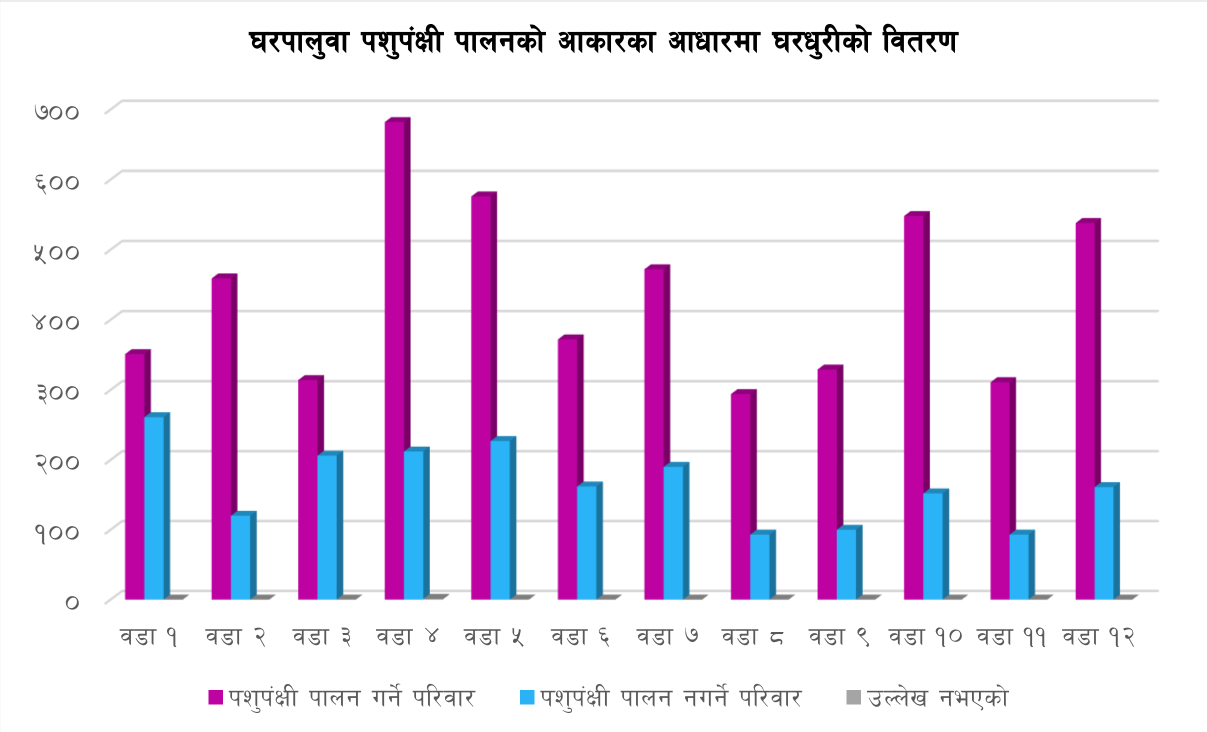

४.१२.२ कृषि प्रयोजनको लागि हाल परिवारमा भएको पशुपन्छी सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४५ : विभिन्न पशुपंक्षी पाल्ने कृषकहरूका आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा नं.	गाई/गोरू	भैंसी/राँगा	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	बंगुर/सुंगुर	अन्य चौपाया	हाँस/कुखुरा	अन्य पंक्षी
१	१९२	२२८	२४५	०	०	१६५	२
२	१७८	१५६	४३१	८	३	३१०	४
३	११८	१०२	२८९	४	३६	२४७	२०
४	२६३	४१३	५७९	९	६	३९२	७
५	३१४	२३२	४७९	१०	३	२८४	१
६	२३७	१२८	२८१	४	०	१४४	०
७	१९९	१९८	३९३	३	४	१६६	१
८	११६	१५९	२३८	१	१	१६७	१
९	१८५	१०६	२८४	५	१	२४०	०
१०	३०६	२४८	४०२	३३	१	१९५	२
११	१९८	१४३	२०३	६७	२	१६६	१
१२	२०७	३२६	२९४	३२	२	३९०	१
जम्मा	२५१३	२४३९	४११८	१७६	५९	२८६६	४०

स्रोतः घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

गाउँपालिकामा कुल पशुपंक्षी पाल्ने ७२२४ घरपरिवारहरूमध्ये २५१३ घरपरिवारले गाई/गोरु, २४३९ घरपरिवारले भैंसी/राँगा, ४११८ घरपरिवारले भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा, १७६ घरपरिवारले बंगुर/सुंगुर, २८६६ घरपरिवारले हाँस/कुखुरा र कम मात्रामा अन्य चौपाया तथा अन्य पंक्षी पाल्ने गरेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकामा पशुपंक्षी पालन व्यवसायलाई आधुनिकीकरण गरी पशुपंक्षी पल्न सकिने सम्भावना रहेको हुनाले त्यसका लागि पशुपंक्षी पालक कृषकहरूलाई प्रोत्साहन गरी प्राविधिक ज्ञान बजारीकरणको व्यवस्था तथा सहुलियतपूर्ण ऋण र पशुपंक्षी विमालाई प्रभावकारी ढंगले लागु गर्न सके स्थानीय अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्नुका साथै रोजगारीका अवसरहरू वृद्धि हुन्छन्। पशुपंक्षीपालनको वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

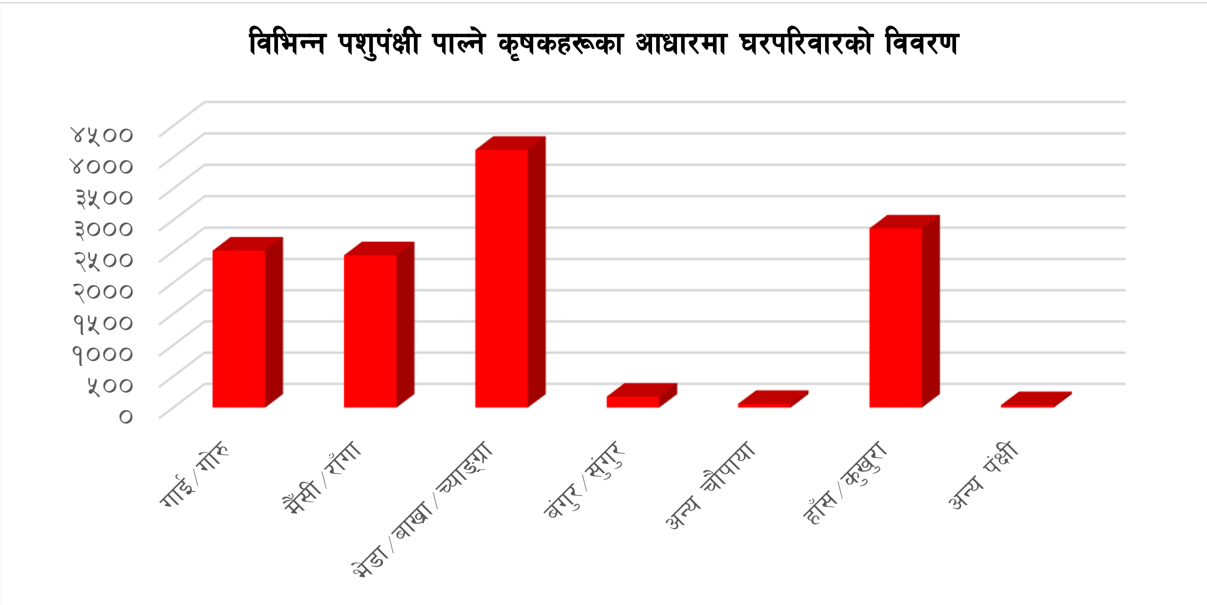

तालिका नं. ४६ : कृषि प्रयोजनका लागि हाल परिवारमा भएको पशुपंक्षीसम्बन्धी विवरण

वडा		हाल पशुपंक्षी				गत वर्ष पशुपंक्षीको बिक्री			
		भएको		नभएको		भएको		नभएको	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	गाई/गोरू	१९२	५४.७%	१५९	४५.३%	६	१.७%	३४५	९८.३%
	भैंसी/राँगा	२२८	६५.०%	१२३	३५.०%	१०	२.८%	३४१	९७.२%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२४५	६९.८%	१०६	३०.२%	३५	१०.०%	३१६	९०.०%
	बंगुर/सुंगुर	०	०.०%	३५१	१००.०%	०	०.०%	३५१	१००.०%
	अन्य चौपाया	०	०.०%	३५१	१००.०%	१	.३%	३५०	९९.७%
	हाँस/कुखुरा	१६५	४७.०%	१८६	५३.०%	७	२.०%	३४४	९८.०%
	अन्य पंक्षी	२	.६%	३४९	९९.४%	०	०.०%	३५१	१००.०%
२	गाई/गोरू	१७८	३८.८%	२८१	६१.२%	६	१.३%	४५३	९८.७%
	भैंसी/राँगा	१५६	३४.०%	३०३	६६.०%	८	१.७%	४५१	९८.३%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	४३१	९३.९%	२८	६.१%	१८९	४१.२%	२७०	५८.८%
	बंगुर/सुंगुर	८	१.७%	४५१	९८.३%	४	.९%	४५५	९९.१%
	अन्य चौपाया	३	.७%	४५६	९९.३%	०	०.०%	४५९	१००.०%
	हाँस/कुखुरा	३१०	६७.५%	१४९	३२.५%	९९	२१.६%	३६०	७८.४%
	अन्य पंक्षी	४	.९%	४५५	९९.१%	५	१.१%	४५४	९८.९%
३	गाई/गोरू	११८	३७.६%	१९६	६२.४%	३	१.०%	३११	९९.०%
	भैंसी/राँगा	१०२	३२.५%	२१२	६७.५%	४	१.३%	३१०	९८.७%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२८९	९२.०%	२५	८.०%	४९	१५.६%	२६५	८४.४%
	बंगुर/सुंगुर	४	१.३%	३१०	९८.७%	१	.३%	३१३	९९.७%
	अन्य चौपाया	३६	११.५%	२७८	८८.५%	६	१.९%	३०८	९८.१%
	हाँस/कुखुरा	२४७	७८.७%	६७	२१.३%	२५	८.०%	२८९	९२.०%
	अन्य पंक्षी	२०	६.४%	२९४	९३.६%	२	.६%	३१२	९९.४%
४	गाई/गोरू	२६३	३८.६%	४१९	६१.४%	१७	२.५%	६६५	९७.५%
	भैंसी/राँगा	४१३	६०.६%	२६९	३९.४%	१२२	१७.९%	५६०	८२.१%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	५७९	८४.९%	१०३	१५.१%	२०५	३०.१%	४७७	६९.९%
	बंगुर/सुंगुर	९	१.३%	६७२	९८.७%	४	.६%	६७७	९९.४%
	अन्य चौपाया	६	.९%	६७५	९९.१%	६	.९%	६७५	९९.१%
	हाँस/कुखुरा	३९२	५७.६%	२८९	४२.४%	७१	१०.४%	६१०	८९.६%
	अन्य पंक्षी	७	१.०%	६७४	९९.०%	१	.१%	६८०	९९.९%
५	गाई/गोरू	३१४	५४.५%	२६२	४५.५%	२०	३.५%	५५६	९६.५%
	भैंसी/राँगा	२३२	४०.३%	३४४	५९.७%	७०	१२.२%	५०६	८७.८%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	४७९	८३.२%	९७	१६.८%	१६१	२८.०%	४१५	७२.०%
	बंगुर/सुंगुर	१०	१.७%	५६६	९८.३%	२	.३%	५७४	९९.७%
	अन्य चौपाया	३	.५%	५७३	९९.५%	१	.२%	५७५	९९.८%
	हाँस/कुखुरा	२८४	४९.३%	२९२	५०.७%	३९	६.८%	५३७	९३.२%
	अन्य पंक्षी	१	.२%	५७५	९९.८%	१	.२%	५७५	९९.८%
६	गाई/गोरू	२३७	६३.७%	१३५	३६.३%	१०	२.७%	३६२	९७.३%
	भैंसी/राँगा	१२८	३४.४%	२४४	६५.६%	२५	६.७%	३४७	९३.३%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२८१	७५.५%	९१	२४.५%	६८	१८.३%	३०४	८१.७%
	बंगुर/सुंगुर	४	१.१%	३६८	९८.९%	०	०.०%	३७२	१००.०%
	अन्य चौपाया	०	०.०%	३७२	१००.०%	०	०.०%	३७२	१००.०%

वडा		हाल पशुपंक्षी				गत वर्ष पशुपंक्षीको बिक्री			
		भएको		नभएको		भएको		नभएको	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
	हाँस/कुखुरा	१४४	३८.७%	२२८	६१.३%	९	२.४%	३६३	९७.६%
	अन्य पंक्षी	०	०.०%	३७२	१००.०%	०	०.०%	३७२	१००.०%
७	गाई/गोरू	१९९	४२.२%	२७३	५७.८%	८	१.७%	४६४	९८.३%
	भैंसी/राँगा	१९८	४१.९%	२७४	५८.१%	३८	८.१%	४३४	९१.९%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	३९३	८३.३%	७९	१६.७%	१३२	२८.०%	३४०	७२.०%
	बंगुर/सुंगुर	३	.६%	४६९	९९.४%	१	.२%	४७१	९९.८%
	अन्य चौपाया	४	.८%	४६८	९९.२%	१	.२%	४७१	९९.८%
	हाँस/कुखुरा	१६६	३५.२%	३०६	६४.८%	४५	९.५%	४२७	९०.५%
	अन्य पंक्षी	१	.२%	४७१	९९.८%	१	.२%	४७१	९९.८%
८	गाई/गोरू	११६	३९.५%	१७८	६०.५%	११	३.७%	२८३	९६.३%
	भैंसी/राँगा	१५९	५४.१%	१३५	४५.९%	२८	९.५%	२६६	९०.५%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२३८	८१.०%	५६	१९.०%	७४	२५.२%	२२०	७४.८%
	बंगुर/सुंगुर	१	.३%	२९३	९९.७%	०	०.०%	२९४	१००.०%
	अन्य चौपाया	१	.३%	२९३	९९.७%	१	.३%	२९३	९९.७%
	हाँस/कुखुरा	१६७	५६.८%	१२७	४३.२%	२०	६.८%	२७४	९३.२%
	अन्य पंक्षी	१	.३%	२९३	९९.७%	०	०.०%	२९४	१००.०%
९	गाई/गोरू	१८५	५६.२%	१४४	४३.८%	७	२.१%	३२२	९७.९%
	भैंसी/राँगा	१०६	३२.२%	२२३	६७.८%	२७	८.२%	३०२	९१.८%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२८४	८६.३%	४५	१३.७%	१२२	३७.१%	२०७	६२.९%
	बंगुर/सुंगुर	५	१.५%	३२४	९८.५%	०	०.०%	३२९	१००.०%
	अन्य चौपाया	१	.३%	३२८	९९.७%	०	०.०%	३२९	१००.०%
	हाँस/कुखुरा	२४०	७२.९%	८९	२७.१%	४५	१३.७%	२८४	८६.३%
	अन्य पंक्षी	०	०.०%	३२९	१००.०%	०	०.०%	३२९	१००.०%
१०	गाई/गोरू	३०६	५५.८%	२४२	४४.२%	१७	३.१%	५३१	९६.९%
	भैंसी/राँगा	२४८	४५.३%	३००	५४.७%	१३	२.४%	५३५	९७.६%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	४०२	७३.४%	१४६	२६.६%	१३५	२४.६%	४१३	७५.४%
	बंगुर/सुंगुर	३३	६.०%	५१५	९४.०%	२	.४%	५४६	९९.६%
	अन्य चौपाया	१	.२%	५४७	९९.८%	१	.२%	५४७	९९.८%
	हाँस/कुखुरा	१९५	३५.६%	३५३	६४.४%	१६	२.९%	५३२	९७.१%
	अन्य पंक्षी	२	.४%	५४६	९९.६%	४	.७%	५४४	९९.३%
११	गाई/गोरू	१९८	६३.७%	११३	३६.३%	३	१.०%	३०८	९९.०%
	भैंसी/राँगा	१४३	४६.०%	१६८	५४.०%	११	३.५%	३००	९६.५%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२०३	६५.३%	१०८	३४.७%	५९	१९.०%	२५२	८१.०%
	बंगुर/सुंगुर	६७	२१.५%	२४४	७८.५%	२६	८.४%	२८५	९१.६%
	अन्य चौपाया	२	.६%	३०९	९९.४%	१	.३%	३१०	९९.७%
	हाँस/कुखुरा	१६६	५३.४%	१४५	४६.६%	२३	७.४%	२८८	९२.६%
	अन्य पंक्षी	१	.३%	३१०	९९.७%	३	१.०%	३०८	९९.०%
१२	गाई/गोरू	२०७	३८.५%	३३१	६१.५%	१०	१.९%	५२८	९८.१%
	भैंसी/राँगा	३२६	६०.६%	२१२	३९.४%	१३६	२५.३%	४०२	७४.७%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	२९४	५४.६%	२४४	४५.४%	६४	११.९%	४७४	८८.१%
	बंगुर/सुंगुर	३२	५.९%	५०६	९४.१%	७	१.३%	५३१	९८.७%
	अन्य चौपाया	२	.४%	५३६	९९.६%	०	०.०%	५३८	१००.०%

वडा		हाल पशुपंक्षी				गत वर्ष पशुपंक्षीको बिक्री			
		भएको		नभएको		भएको		नभएको	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
	हाँस/कुखुरा	३९०	७२.५%	१४८	२७.५%	३०	५.६%	५०८	९४.४%
	अन्य पंक्षी	१	.२%	५३७	९९.८%	१	.२%	५३७	९९.८%
जम्मा	गाई/गोरू	२५१३	४७.९%	२७३३	५२.१%	११८	२.२%	५१२८	९७.८%
	भैंसी/राँगा	२४३९	४६.५%	२८०७	५३.५%	४९२	९.४%	४७५४	९०.६%
	भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा	४११८	७८.५%	११२८	२१.५%	१२९३	२४.६%	३९५३	७५.४%
	बंगुर/सुंगुर	१७६	३.४%	५०६९	९६.६%	४७	.९%	५१९८	९९.१%
	अन्य चौपाया	५९	१.१%	५१८६	९८.९%	१८	.३%	५२२७	९९.७%
	हाँस/कुखुरा	२८६६	५४.६%	२३७९	४५.४%	४२९	८.२%	४८१६	९१.८%
	अन्य पंक्षी	४०	.८%	५२०५	९९.२%	१८	.३%	५२२७	९९.७%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

४.१२.३ पशुपंक्षीहरूको बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४७ : पशुपंक्षीहरूको विक्रिका आधारमा घर परिवारको विवरण (गत १२ महिनामा)

वडा	गाई/ गोरू		भैंसी / राँगा		भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा		बंगुर/सुंगुर		अन्य चौपाया		हाँस/कुखुरा		अन्य पंक्षी	
	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या	बिक्री गर्ने परिवार	बिक्री संख्या
१	६	९	१०	११	३५	६९	०		१	४	७	४२	०	
२	६	७	८	८	१८९	४०४	४	९	०		९९	१२९५	५	३७
३	३	७	४	४	४९	१३४	१	७	६	१३	२५	१५८	२	३
४	१७	३४	१२२	२५४६	२०५	१२५१९	४	२०	६	२७	७१	३२५९	१	३
५	२०	२७	७०	८३	१६१	३३७	२	१५	१	१	३९	१८५	१	८
६	१०	१३	२५	२६	६८	१२८	०		०		९	४२१	०	
७	८	१२	३८	३५४४	१३२	२९५	१	३	१	१	४५	८५९	१	१
८	११	१७	२८	३४	७४	१७८	०		१	१	२०	२०८३	०	
९	७	९	२७	२९	१२२	१२८८	०		०		४५	४९७१	०	
१०	१७	३९	१३	२९	१३५	४०८	२	५	१	८	१६	१५७६	४	२२
११	३	३	११	११	५९	१३३	२६	३४	१	२०००	२३	८०५६	३	१२०६
१२	१०	२५	१३६	१६५	६४	१०४	७	१०	०		३०	१४५४	१	८
जम्मा	११८	२०२	४९२	६४९०	१२९३	१५९९७	४७	१०३	१८	२०५५	४२९	२४३५९	१८	१२८८

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

गाउँपालिकामा कुल पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारहरूमध्ये ११८ घरपरिवारले बितेका १२ मिहनाभित्र २०२ वटा गाई/गोरु बिक्री गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी ४९२ घरपरिवारले ६४९० वटा भैंसी/राँगा, १२९३ घरपरिवारले १५,९९७ वटा भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा, ४७ घरपरिवारले १०३ वटा बंगुर/सुंगुर, १८ घरपरिवारले २०५५ वटा अन्य चौपाया, ४२९ घरपरिवारले २४३५९ वटा हाँस/कुखुरा र १८ घरपरिवारले १,२८८ वटा अन्य पंक्षी बिक्री गरेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकामा पशुपंक्षी पालन व्यवसायलाई आधुनिकीकरण गरी पशुपंक्षी पल्न सकिने सम्भावना भएको हुनाले त्यसका लागि पशुपंक्षी पालक कृषकहरूलाई प्रोत्साहन गरी प्राविधिक ज्ञान बजारको व्यवस्था तथा सहुलियतपूर्ण ऋण र पशुपंक्षी बिमालाई प्रभावकारी ढंगले लागू गर्न सके स्थानीय अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्नुका साथै रोजगारीका अवसरहरू वृद्धि हुन्छन्। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा

उल्लेख गरिएको छ। यसपूर्व उल्लेख गरिए जस्तै अन्य पशुपंक्षीको तुलनामा यस गाउँपालिकामा भेडा/बाखा/च्याङ्ग्रा र हाँस/कुखुराको पालन तुलनात्मक रूपमा सहज र राम्रो आम्दानी दिने भएकोले तथ्याङ्कमा बढी देखिएको हो। यद्यपि तथ्याङ्कलाई हेर्दा नगण्य संख्यामा बाहेक सबै प्रकारका पशुपंक्षीहरूको ठूलो परिमाणमा व्यवसायिक उत्पादन भएको देखिँदैन। यसले निर्वाहमूखी पशुपंक्षीपालनको नै निरन्तरता देखाउँछ। वडागत विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

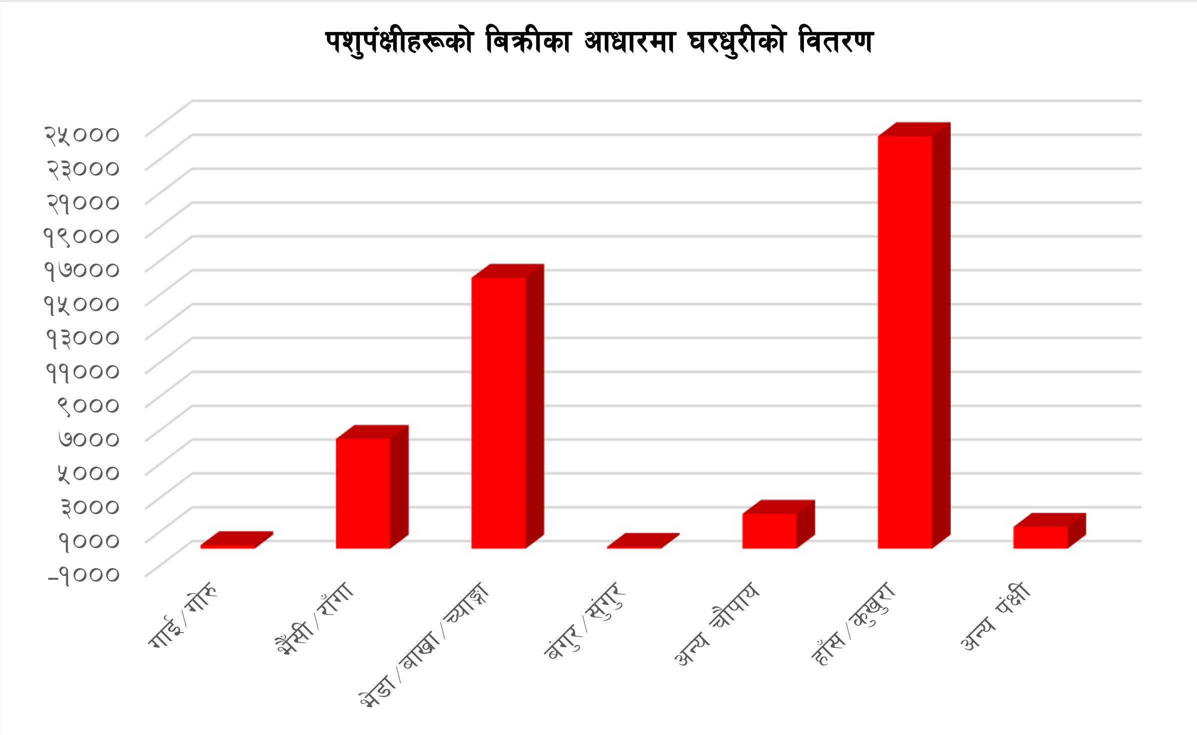

४.१२.४ पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४८ : पशुपंक्षी जन्य वस्तुको उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	दूध		दूधजन्य वस्तु (घ्यू, चिज, मखन आदि)		अण्डा		पशुपंक्षी जन्य अन्य उत्पादन	
	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको	उत्पादन भएको	उत्पादन नभएको
१	२७	३२४	१७	३३४	०	३५१	०	३५१
२	२७	४३२	१३	४४६	१०	४४९	०	४५९
३	३९	२७५	२२	२९२	१२	३०२	०	३१४
४	१२०	५६१	९	६७२	३	६७८	१	६८०
५	१६४	४१२	७५	५०१	१	५७५	०	५७६
६	१३४	२३८	८२	२९०	६०	३१२	१	३७१
७	८०	३९२	९	४६३	३	४६९	०	४७२
८	९३	२०१	१०	२८४	८	२८६	०	२९४
९	४४	२८५	१८	३११	३३	२९६	१	३२८
१०	८५	४६३	०	५४८	१	५४७	०	५४८
११	६१	२५०	२	३०९	२	३०९	०	३११
१२	४५	४९३	०	५३८	२	५३६	०	५३८
जम्मा	९१९	४३२६	२५७	४९८८	१३५	५११०	३	५२४२

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

गाउँपालिकामा पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारहरूमध्ये कुल ९१९ घरपरिवारले मात्र दुध उत्पादन गर्ने गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी २५७ परिवारले दुग्धजन्य पदार्थ, १३५ घरपरिवारले अण्डा उत्पादन र ३ जनाले पशुपंक्षी जन्य अन्य उत्पादन गर्ने गरेको देखिन्छ । पशुपंक्षी पाल्ने घरपरिवारको (घरधुरीको) संख्याको आधारमा हेर्दा पशुपंक्षीजन्य पदार्थको उत्पादन गर्नेको संख्या नगण्य देखिन्छ । तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा उत्पादनमुखीभन्दा अनुपात्दक पशुपंक्षीको संख्या अधिक रहेको पाइन्छ । यद्यपि हाँस/कुखुरा तथा भेंडा बाखाको पशुपंक्षीजन्य उत्पादनभन्दा सिधै बिक्री वितरण गर्न सहज हुने हुँदा उत्पादन कम देखिएको हुनसक्छ । पशुपंक्षी पालनलाई उत्पादनमुखी र व्यवसायिक बनाउन नसक्दा आम्दानी सीमित तथा श्रम र समयको खेर हुन जान्छ । यसतर्फ सम्बन्धित सरोकारवाला सबैको ध्यान जानु जरुरी छ । वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

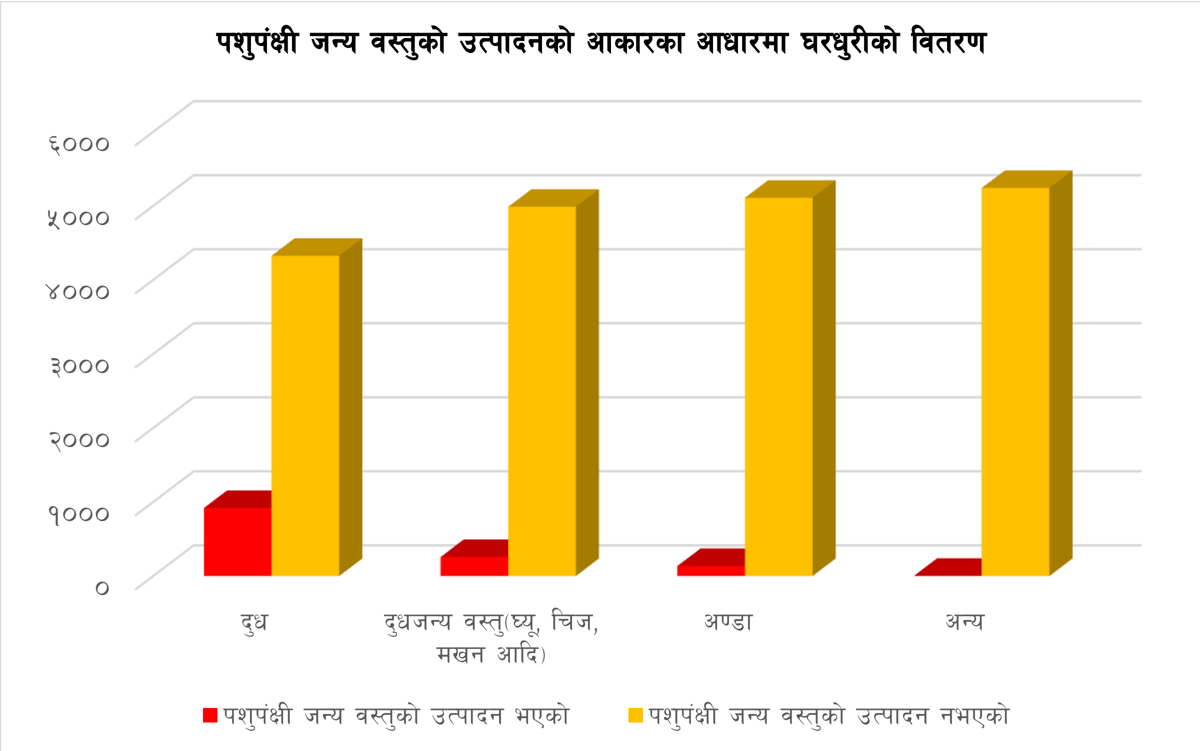

४.१३ पशु नश्ल

गाउँपालिकामा पालन गरिने मुख्य पशुपंक्षीहरूमा गाई, भैंसी, बाख्रा, भेंडा र बंगुर रहेका छन् । सामान्यतया व्यवसायिक पशुपालनको विकाससँगै वर्णशंकर तथा उन्नत जातका पशुहरूको हिस्सा कुल पशुको तुलनामा वृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ । गाई भैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा उपलब्ध हुनु तथा बाख्रा र बंगुरतर्फ उन्नत जातका भालेहरूसँग प्रजनन् गराउने परिपाटी बसेको हुँदा यी जातका जनावरहरूमा वर्णशंकरको संख्या बढ्दो छ । तथापि बँधुवा पशुपालन पद्धतिको कमी, कमजोर पशु स्वास्थ्य व्यवस्थापन, कुपोषण तथा पशुपालनसम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा चेतनाको अभावको कारण वर्ण शंकरबाट उत्पादनमा खासै उत्साह थपिएको अवस्था छैन । त्यसैगरी ठूलो संख्यामा रहेका कम उत्पादक जनावरहरूले अपेक्षाकृत बढी उत्पादक जनावरहरूको आहारा खाई दिनु तथा सबै न्यून उत्पादक जनावरहरूलाई हटाएर उन्नत जातको जनावर किनेर पाल्नु न त सम्भव छ, न व्यवहारिक हुन्छ । तसर्थ नश्ल सुधारमार्फत् नयाँ जन्मिएका जनावरका बच्चाहरू भविष्यको लागि राम्रो माउ हुने कुरा मध्यनजर गरी थप कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ ।

सारांशमा, विगतका वर्षहरूमा गाउँपालिकाको पशुपालन क्षेत्रले राम्रो फड्को मारेको छ जसले गर्दा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनमा परिमाणत्मक विकास सम्भव भएको छ । तर हालको परिमाणात्मक विकासको गति सुस्त छ । पशुपालन क्षेत्रमा क्रमिक रूपमा व्यवसायिकता थपिएको छ तर पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रशोधनका लागि पर्याप्त उद्योगहरूको स्थापना हुन सकेको पाईंदैन । त्यसैगरी पशुपालनतर्फ गुणात्मक विकासको समेत खाँचो सर्वत्र महसुस गरिएको छ। पशुपालनसँग आवद्ध श्रमिक तथा महिला वर्गहरूको उत्पादकत्व अति न्यून हुनु, युवा वर्गहरू विदेश पलायन हुनु र सो अनुरूप पशुपालनमा यान्त्रिकीकरण हुन नसक्नु, पशु पालन क्षेत्रमा पुँजी लगानीको आकार धेरै सानो हुनु तथा सर्वसाधारण पशुपालनले कृषि अर्थतन्त्रमा दिएको योगदानको बारेमा अज्ञानता आदि कारणले गर्दा पशुपालन क्षेत्रबाट आशातीत उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन ।

४.१३.१पशुपंक्षीमा लाग्ने रोग तथा किरा

कृषकहरूको मुख्य आम्दानीको स्रोतको रूपमा रहेको पशुपंक्षीहरूको पालन यस गाउँपालिकाको प्रमुख पेशामध्ये एक हो । गाउँपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेविज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन् सम्बन्धी र जुका पर्दछन्। गाउँपालिकाको वन जङ्गलसँग जोडिएका वडाहरूमा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर जस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस गाउँपालिकामा एदाकदा देखिने गरेको छ। यसका कारणहरूलाई हेर्दा पशुको अवैध आवत जावत, दयनिय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी आदि मान्न सकिन्छ। यी रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ।

जिवाणुबाट हुने रोगहरूमध्ये भ्यागुत्ते, चरचरे विरुद्ध यस गाउँपालिकाका किसानहरूले खोप लगाउने गरेको पाइन्छ। तापनि यी रोगहरू फाटफुट रूपमा देखिने गरेका छन्। गाउँपालिकामा स्वाइन फिवर, खोरेत, रेविज विरुद्धको खोपकार्य समेत गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा समेत सञ्चालन गर्न सकेमा धेरै हदसम्म रोग नियन्त्रण कार्य सफल हुने देखिन्छ।सामान्यतया पशुपंक्षीमा ठूलो माहामारी फैलिएको पाईंदैन ।तथापि यहाँका पशुपंक्षीहरूमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्लेजुका, रेवीज जस्ता रोगहरूको र पंक्षीहरूमा मुलत रानीखेत, गम्बोरा, सिआरडी र बर्डफ्लू मुख्य रूपमा लाग्ने गरेको छ ।

४.१३.२पशुपंक्षी, खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, माछा, मौरी, रेशम खेती आदि सम्बन्धी व्यवसायिक फर्महरूको विवरण

नेपालका अधिकांश क्षेत्रमा निर्वाहमुखी, परम्परागत र असंगठित खेति गर्ने प्रचलन विद्यमान छ । कृषि व्यवसायलाई सम्मानित, प्रतिफलमुखी र वैज्ञानिक बनाउन यसलाई संगठित र संस्थागत ढङ्गले विकास गर्नु जरुरी छ। हाल देशका विभिन्न स्थानहरूमा व्यवसायिक कृषि फर्महरू दर्ता भई संगठित र संस्थागत हिसाबले खेतिपाती गर्ने अभ्यासको सुरुवात भएको छ । यसरी वैज्ञानिक हिसाबले फर्म दर्ता गरी कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्दा राज्यद्वारा दिइने अनुदान र प्रविधिहरू सहयोग प्रदान गर्न समेत सहयोग पुग्दछ। यसले कृषि व्यवसायलाई संगठित र व्यवसायिक बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ ।

४.१४ कृषि

४.१४.१ कृषियोग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ४९ : कृषि योग्य जमिनको स्वामित्वका आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	कृषि योग्य जमिन भएको		कृषि योग्य जमिन नभएको	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	१३०	२१.२%	४८२	७८.८%
२	४५५	७८.६%	१२४	२१.४%
३	२६५	५१.०%	२५५	४९.०%
४	७९८	८९.२%	९७	१०.८%
५	७१०	८८.४%	९३	११.६%
६	३५७	६६.९%	१७७	३३.१%
७	६१०	९२.१%	५२	७.९%
८	३५४	९१.५%	३३	८.५%
९	३३५	७८.१%	९४	२१.९%
१०	२२०	३१.४%	४८०	६८.६%
११	२४८	६१.४%	१५६	३८.६%
१२	६८१	९७.४%	१८	२.६%
जम्मा	५१६३	७१.५%	२०६१	२८.५%

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कुल घरपरिवारहरूमध्ये कृषि प्रयोजनको जमिनको स्वामित्व भएका वा प्रयोग गरेका घरपरिवारहरूको संख्या ५१६३ अर्थात् ७१.५ प्रतिशत र त्यस प्रकारको जमिन नभएकाको संख्या २०६१ अर्थात् २८.५ प्रतिशत रहेका छन्। यस तथ्याङ्कले गाउँपालिकाको ठूलो जनसंख्या कृषिमा संलग्न भएको देखाउँछ। यस प्रकारको संलग्नताबाट कृषिलाई उच्च प्रतिफलमूखी बनाउन ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने र कृषि क्षेत्रमा रहेको अदृष्य बेरोजगारीलाई न्यून गर्ने कार्यक्रमहरू तय गर्नुपर्ने हुन्छ। वडागत विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ। नेपालको संविधानको भाग ३ धारा ३६ (३) बमोजिम "प्रत्येक नागरिकलाई कानुनबमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक" को सुनिश्चितता गरिएको परिप्रेक्ष्यमा कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्न भूमिको वैज्ञानिक वितरण र व्यवस्थापन गर्दै व्यवसायिक खेतीतर्फ कृषकलाई आर्कषित गर्ने नीति राज्यद्वारा अंगिकार गरिनुपर्छ।

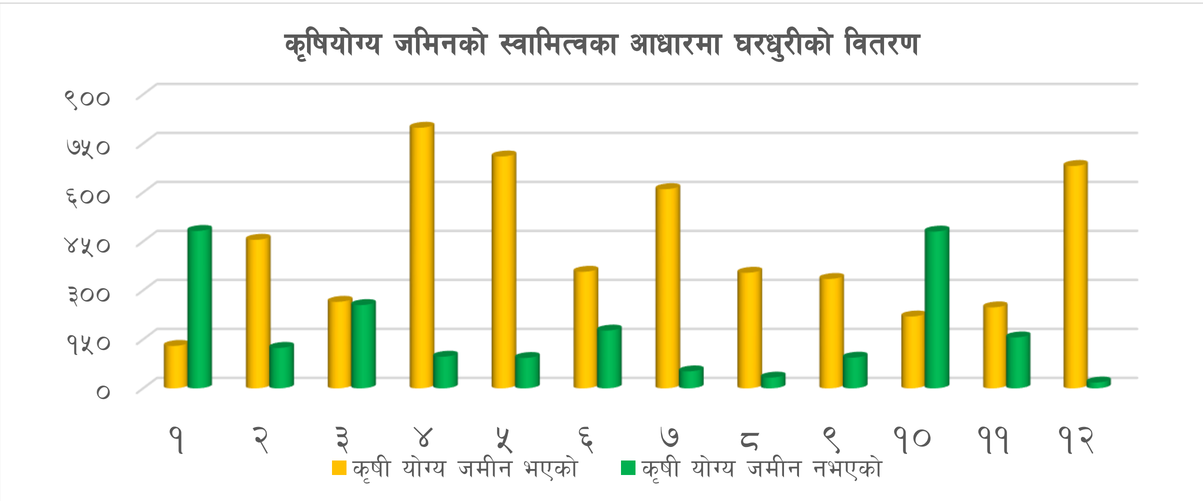

४.१४.२ कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण

तालिका नं. ५० : कृषि पेशा अंगाल्ने परिवार, कृषक परिवार र उनीहरूले भोगचलन गरेको जमिनको विवरण

वडा	आफ्नो जग्गा आफैंले चलन गरेको		अरूको जग्गा आफूले चलन गरेको		आफ्नो जग्गा अरूले चलन गरेको		जम्मा	
	छ		छ		छ		छ	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	११९	२.५%	३०	४.२%	९	२.४%	१५८	२.७%
२	४४०	९.१%	१०	१.४%	९	२.४%	४५९	७.८%
३	२४८	५.१%	२८	४.०%	३	.८%	२७९	४.७%
४	७५९	१५.८%	२३४	३३.१%	८३	२२.४%	१०७६	१८.३%
५	६५२	१३.५%	१६२	२२.९%	१०२	२७.६%	९१६	१५.५%
६	३२३	६.७%	५९	८.४%	४२	११.४%	४२४	७.२%
७	५८८	१२.२%	१९	२.७%	११	३.०%	६१८	१०.५%
८	३३५	७.०%	३३	४.७%	१८	४.९%	३८६	६.६%
९	२९३	६.१%	२६	३.७%	३७	१०.०%	३५६	६.०%
१०	१७९	३.७%	१४	२.०%	८	२.२%	२०१	३.४%
११	२३८	४.९%	२१	३.०%	१९	५.१%	२७८	४.७%
१२	६४३	१३.३%	७०	९.९%	२९	७.८%	७४२	१२.६%
जम्मा	४८१७	१००.०%	७०६	१००.०%	३७०	१००.०%	५८९३	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा कृषि प्रयोजनको जमिन भएका वा कृषि प्रयोजनको जमिन भोगचलन गर्ने परिवारको संख्या ५८९३ मध्ये आफ्नो जग्गा आफैले चलन गरेको ४८१७ घरपरिवार, अरुको जग्गा आफुले चलन गरेको ७०६ घरपरिवार र आफ्नो जग्गा अरुलाई चलन गर्न दिएको ३७० घरपरिवार रहेको छ । सबै कृषि प्रयोजनको जमिन हुने परिवारले कृषि कर्म गरेको छैनन् भने कृषि प्रयोजनको जमिन नहुने परिवारले पनि अरुको जमिनमा खेति गर्ने गरेका छन् । मूलत यस तथ्याङ्कले कृषि प्रयोजनको जमिनको पूर्णरुपमा सदुपयोग भई दिगो उत्पादनशील काममा प्रयोग भएको छ कि छैन भन्ने कुरालाई इङ्गित गर्दछ । पहिलो कुरा वास्तविक कृषि कर्ममा संलग्न परिवारले जमिनको सही सदुपयोग गर्न पाउनुपर्दछ भने दोस्रो कृषि योग्य जमिनलाई जमिनको स्तरअनुसार बालीनाली लगाई सदुपयोग गर्नुपर्दछ ।

४.१४.३ खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ५१ : खेतीपातीमा उपयोग भएको जग्गा जमिनको आकारको आधारमा घरपरिवारको विवरण

	०.०१ हे - ०.५ हे.		०.५ हे. - १ हे.		१ हे. - २ हे.		२ हे. - ५ हे.		५ हे. - १० हे.		१० हे. भन्दा बढी		जम्मा
१	३	१.९%	२	१.३%	१५	९.५%	५२	३२.९%	४८	३०.४%	३८	२४.१%	१५८
२	१८	३.९%	५४	११.८%	८७	१९.०%	२१५	४६.८%	६४	१३.९%	२१	४.६%	४५९
३	१	.४%	११	३.९%	१६	५.७%	११४	४०.९%	८४	३०.१%	५३	१९.०%	२७९
४	१५	१.४%	४७	४.४%	६६	६.१%	३४९	३२.४%	३६८	३४.२%	२३१	२१.५%	१०७६
५	५	.५%	३६	३.९%	९१	९.९%	३९८	४३.४%	२४२	२६.४%	१४४	१५.७%	९१६
६	०	०.०%	९	२.१%	३१	७.३%	१८३	४३.२%	१३५	३१.८%	६६	१५.६%	४२४
७	३	.५%	३५	५.७%	४५	७.३%	३०७	४९.७%	१७१	२७.७%	५७	९.२%	६१८
८	४	१.०%	५	१.३%	३५	९.१%	१७६	४५.६%	१०१	२६.२%	६५	१६.८%	३८६

	०.०१ हे - ०.५ हे.		०.५ हे. - १ हे.		१ हे. - २ हे.		२ हे. - ५ हे.		५ हे. - १० हे.		१० हे. भन्दा बढी		जम्मा
९	०	०.०%	८	२.२%	१७	४.८%	१११	३१.२%	१२३	३४.६%	९७	२७.२%	३५६
१०	१	.५%	०	०.०%	२	१.०%	३७	१८.४%	८१	४०.३%	८०	३९.८%	२०१
११	२	.७%	३१	११.२%	५४	१९.४%	१४२	५१.१%	४४	१५.८%	५	१.८%	२७८
१२	२४	३.२%	६३	८.५%	१५२	२०.५%	३५२	४७.४%	१२४	१६.७%	२७	३.६%	७४२
जम्मा	७६	१.३%	३०१	५.१%	६११	१०.४%	२४३६	४१.३%	१५८५	२६.९%	८८४	१५.०%	५८९३

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेको कृषियोग्य जमिनको घरपरिवारअनुसार आधा हेक्टरभन्दा कम जमिनमा खेती गरी निर्वाह गर्ने घरपरिवारको संख्या ७६ अर्थात् १.३ प्रतिशत, आधा हेक्टर देखि १ हेक्टर जमिनमा खेती गर्ने घरपरिवारको संख्या ३०१ अर्थात् ५.१ प्रतिशत, १ हेक्टर देखि २ हेक्टर जमिनमा खेतीगर्नेको घरपरिवार संख्या ६११ अर्थात् १०.४ प्रतिशत, २ हेक्टर देखि ५ हेक्टर खेतीगर्ने घरपरिवारको संख्या २४३६ अर्थात ४१.३ प्रतिशत, ५ देखि १० हेक्टर जमिनमा खेती गर्नेको घरपरिवारको संख्या १५८५ अर्थात २६.९ प्रतिशत र १० हेक्टर भन्दा माथि जमिनमा खेती गर्ने घर परिवारको संख्या ८८४ अर्थात १५.० प्रतिशत रहेको छ । माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा दुईवटा तथ्यहरू स्पष्ट देखिन्छन् । पहिलो, अधिकांश घरपरिवारहरूको २ हेक्टरभन्दा बढी आकारको जमिन रहेकोले जमिनको खण्डिकरणका कारण व्यवसायिक र वैज्ञानिक कृषि प्रणालीअनुसार खेती गर्न कठिन हुने र अर्कोतर्फ निर्वाहमूखी कृषिमा मात्र समय र श्रम खर्चिनुपर्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । नेपालको संविधानको, भाग ४, धारा ५१ (ङ)२) बमोजिम "अनुपस्थित भू-स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्लाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने" राज्यको कृषि तथा भूमिसुधार नीतिअनुसार जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृतिलाई न्यूनीकरण गर्दै व्यावसायिक र नाफामूलक कृषिमा जोड दिनु आवश्यक देखिन्छ ।

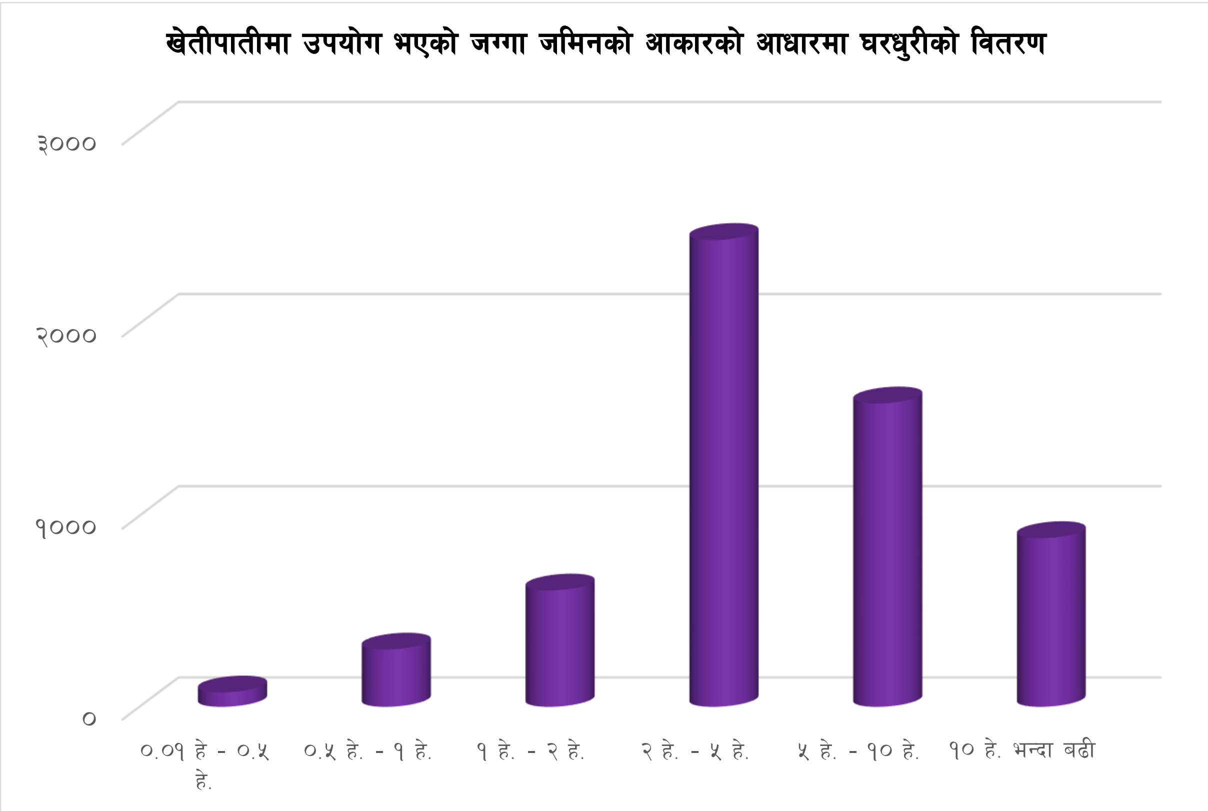

४.१४.४ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धि विवरण

तालिका नं. ५२ : कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सिंचाइ सुविधा सम्बन्धि विवरण

वडा	सिंचित जग्गाको क्षेत्रफल (हे.)			असिंचित जग्गाको क्षेत्रफल (हे.)		
	संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपरिवार औषत जमिन	संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपरिवार औषत जमिन
१	१५८	२३७.००	१.५०	१५८	८८५.३६	५.६०
२	४५९	६८४.४३	१.४९	४५९	९०१.१७	१.९६
३	२७९	८६४.९६	३.१०	२७९	९६८.९०	३.४७
४	१०७६	५०८८.१७	४.७३	१०७६	२११४.३३	१.९६
५	९१६	१६५५.४५	१.८१	९१६	३७१८.७५	४.०६
६	४२४	१२९६.४२	३.०६	४२४	१३१९.०९	३.११
७	६१८	५६१.१४	.९१	६१८	२५०३.८६	४.०५
८	३८६	७६४.४२	१.९८	३८६	१६२१.६३	४.२०
९	३५६	७१०.४२	२.००	३५६	१९७०.५७	५.५४
१०	२०१	३५८.०३	१.७८	२०१	१३४३.५८	६.६८
११	२७८	५२५.७६	१.८९	२७८	३२७.८५	१.१८
१२	७४२	१९१६.८२	२.५८	७४२	६४०.०६	.८६
जम्मा	५८९३	१४६६३.०२	२.४९	५८९३	१८३१५.१५	३.११

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा कृषि प्रयोजनको जमिन भएका वा कृषि प्रयोजनको जमिन भोगचलन गर्ने परिवारको संख्या ५८९३ रहेको छ। त्यसैगरी कूल १४६६३.०२ हेक्टर सिंचित जमिन उपयोग गर्ने परिवार संख्या ५८९३ रहेको छ जसमा प्रतिपरिवार औषत २.४९ हे. जमिन हुन आउछ । त्यस्तै कूल १८३१५.१५ हेक्टर असिंचित जमिन उपभोग गर्ने परिवार ५८९३ रहेको छ जसमा प्रतिपरिवार औषत ३.११ हे. जमिन हुन आउछ । असिंचित जमिनको क्षेत्रफल ज्यादै बढी हुनु र सिंचित जमिनको सही र पूर्ण सदुपयोग नहुँदा खाद्यान्न, तरकारी र अन्य कृषिजन्य उपजहरू आयात गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले परनिर्भरता बढाउँछ । तसर्थ गाउँपालिकालाई कृषि र खाद्यान्न उत्पादनमा सबल बनाउन सके आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ सिँचाइ सुविधा नपुगेको कृषि योग्य जमिनमा सुविधा पुऱ्याउन पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । सिँचाइ सुविधा पुग्न नसक्ने स्थानहरूमा डालेघाँस, फलफुल खेति वा कृषिका कम सिँचाइ वा सिँचाइ आवस्यक नपर्ने वैकल्पिक उत्पादन हुने विधिहरू अपनाई जमिनको सदुपयोग गर्न सकिन्छ ।

४.१४.५ कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धि विवरण

तालिका नं. ५३ : कृषि प्रयोजनका लागि भएको जग्गा जमिन सम्बन्धि विवरण

वडा	जमिन भएको वा भोगचलन गर्ने परिवार	जमिन भोगचलन गर्ने परिवार	जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल (हे)	
	संख्या	संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपरिवार औषत जमिन
१	१५८	१४९	११२२.३६	७.१०
२	४५९	४५०	१५८५.६०	३.४५
३	२७९	२७६	१८३३.८५	६.५७
४	१०७६	९९३	७२०२.५०	६.६९
५	९१६	८१४	५३७४.२१	५.८७

वडा	जमिन भएको वा भोगचलन गर्ने परिवार	जमिन भोगचलन गर्ने परिवार	जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल (हे)	
	संख्या	संख्या	जम्मा क्षेत्रफल	प्रतिपिरवार औषत जमिन
६	४२४	३८२	२६१५.५१	६.१७
७	६१८	६०७	३०६५.००	४.९६
८	३८६	३६८	२३८६.०४	६.१८
९	३५६	३१९	२६८०.९९	७.५३
१०	२०१	१९३	१७०१.६१	८.४७
११	२७८	२५९	८५३.६१	३.०७
१२	७४२	७१३	२५५६.८८	३.४५
जम्मा	५८९३	५५२३	३२९७८.१७	५.६०

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा आफ्नै स्वामित्वमा कृषियोग्य जमिन भएका कुल घरपरिवार ५८९३ मध्ये ५५२३ अर्थात् ९३.७२ प्रतिशत घरपरिवारहरूको जमिन खेतीपातीको लागि प्रयोग भएको छ। जुन हेक्टरमा ३२,९७८.१७ हेक्टर हुन आउँछ। वडाअनुसार विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

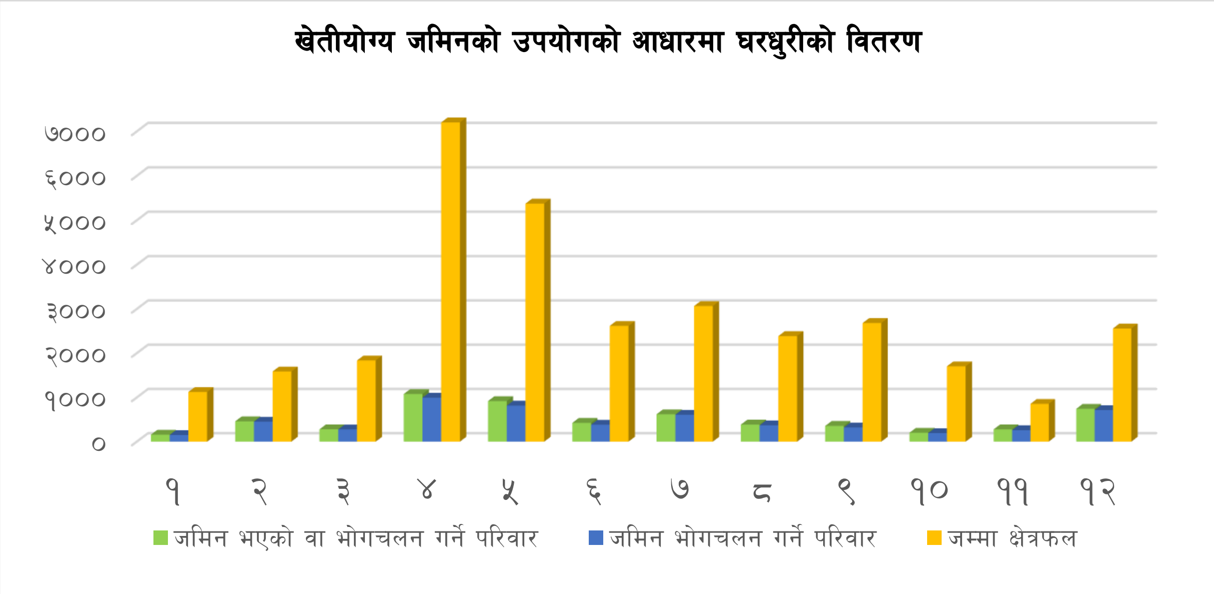

४.१४.६ कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ५४ : कृषि उत्पादनमा आबद्ध घरपरिवारको विवरण

वडा	कृषिमा आवद्ध भएको		कृषिमा आवद्ध नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	४६७	७६.३%	१४५	२३.७%	६१२
२	५१५	८८.९%	६४	११.१%	५७९
३	३४८	६६.९%	१७२	३३.१%	५२०
४	७६१	८५.०%	१३४	१५.०%	८९५
५	७१६	८९.२%	८७	१०.८%	८०३
६	४६०	८६.१%	७४	१३.९%	५३४
७	५८३	८८.१%	७९	११.९%	६६२
८	३३८	८७.३%	४९	१२.७%	३८७

वडा	कृषिमा आवद्ध भएको		कृषिमा आवद्ध नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
९	३६३	८४.६%	६६	१५.४%	४२९
१०	५९३	८४.७%	१०७	१५.३%	७००
११	३६५	९०.३%	३९	९.७%	४०४
१२	६४२	९१.८%	५७	८.२%	६९९
जम्मा	६१५१	८५.१%	१०७३	१४.९%	७२२४

स्रोतः घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

आफ्नै स्वामित्वको जमिनमा होस् वा अर्काको जमिन, खेतीपातीमा संलग्न कुल घरपरिवारको संख्या ६१५१ अर्थात् ८५.१ प्रतिशत र असंलग्न घरपरिवारको संख्या १०७३ अर्थात् १४.९ प्रतिशत रहेको छ। यसमध्ये सबैभन्दा बढी खेतीपातीमा संलग्न घरपरिवारहरू ७६१ वडा नं. ४ मा र कम घरपरिवारहरू ३३८ वडा नं. ८ मा रहेका छन्। विगतमा भन्दा खेतीपातीमा संलग्न घरपरिवारको संख्या क्रमश कम हुँदै गएको देखिन्छ। यसको कारण कृषिमा अपेक्षाकृत आम्दानी नहुनु र अन्य पेशा र रोजगारीका अवसरहरू समेत वृद्धि हुनु हुन्। वडाअनुसार विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

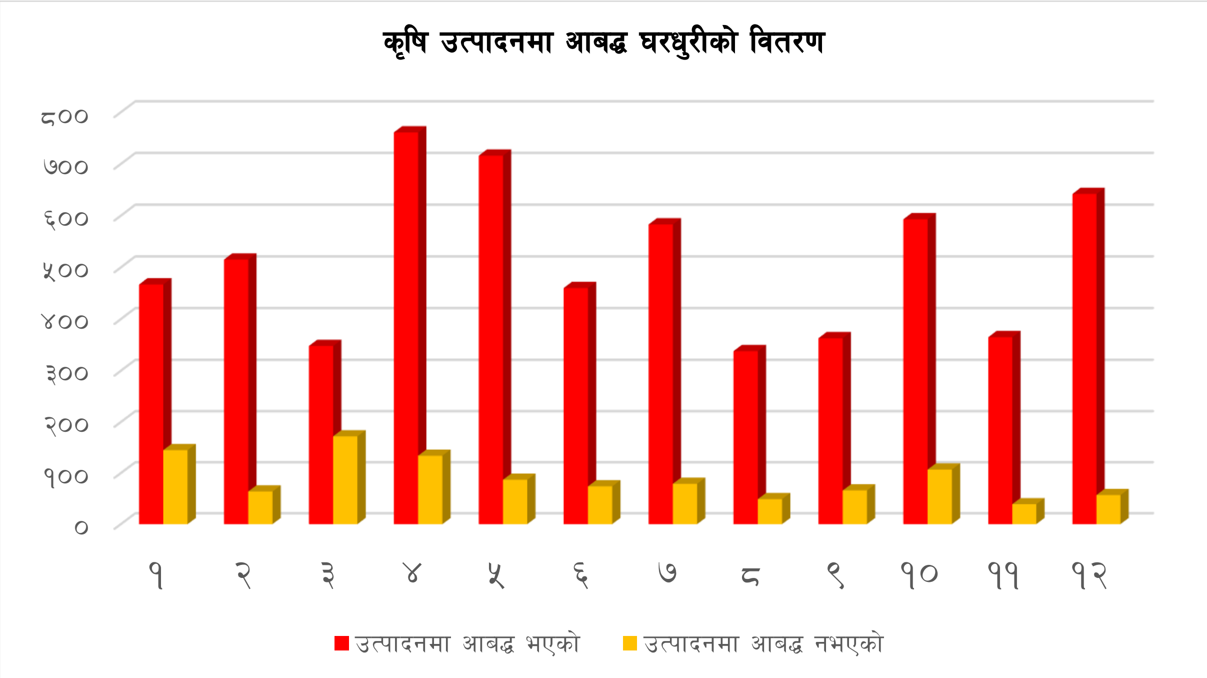

४.१४.७ कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ५५ : कृषि बाली उत्पादनको आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

बाली समूह		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
अन्नबाली	उत्पादन भएको	४५६	५१२	३४६	७४९	७१५	४५७	५८१	३३४	३६२	५७९	३६२	६४२	६०९५
	उत्पादन नभएको	११	३	२	१२	१	३	२	४	१	१४	३	०	५६
	जम्मा	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१
दालबाली	उत्पादन भएको	८५	१०३	५७	२३७	३१८	१८१	६९	८५	१७०	१८१	३१३	५९२	२३९१
	उत्पादन नभएको	३८२	४१२	२९१	५२४	३९८	२७९	५१४	२५३	१९३	४१२	५२	५०	३७६०
	जम्मा	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१
तेलबाली	उत्पादन भएको	२६	४	०	१०६	१०७	३६	४५	८९	१२	३१	१२०	१०५	६८१
	उत्पादन नभएको	४४१	५११	३४८	६५५	६०९	४२४	५३८	२४९	३५१	५६२	२४५	५३७	५४७०
	जम्मा	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१
तरबारी बाली	उत्पादन भएको	१०४	२२९	८४	३१७	३५९	२२९	४०७	१११	२१७	२२४	११८	३९९	२७९८
	उत्पादन नभएको	३६३	२८६	२६४	४४४	३५७	२३१	१७६	२२७	१४६	३६९	२४७	२४३	३३५३
	जम्मा	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१
मसलाबाली	उत्पादन भएको	७३	२०९	८०	२९४	४२३	२२३	३३३	१५०	२२०	२१६	१२०	१८५	२५२६
	उत्पादन नभएको	३९४	३०६	२६८	४६७	२९३	२३७	२५०	१८८	१४३	३७७	२४५	४५७	३६२५
	जम्मा	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१
फलफूलबाली	उत्पादन भएको	२२	४६	१२	८२	१२५	१२०	५१	७२	६६	१५	६	५५	६७२
	उत्पादन नभएको	४४५	४६९	३३६	६७९	५९१	३४०	५३२	२६६	२९७	५७८	३५९	५८७	५४७९
	जम्मा	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१
अन्य कृषि बाली	उत्पादन भएको	१९	४	२	१४	१७	१४	४	१०	५	२	०	२	९३
	उत्पादन नभएको	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	१९	४	२	१४	१७	१४	४	१०	५	२	०	२	९३

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा खेतीपातीमा संलग्न कुल घरपरिवारमध्ये ६०९५ घर परिवारले अन्नबाली, २३९१ घर परिवारले दलहनबाली, ६८१ घर परिवारले तेलहन बाली, २७९८ घर परिवारले तरकारीबाली, २५२६ घर परिवारले मसलाबाली, ६७२ घरपरिवारले फलफूल र बाँकिले अन्य बाली लगाउने गरेका छन् । समग्र तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा परम्परागत रूपमा अन्न बाली भने झण्डै सबै घरपरिवारहरूले लगाउने गरेको देखियो तर फलफूल, तेलहन र तरकारी जस्ता नगदेबालीको खेतीगर्ने घरपरिवारहरू भने उल्लेख्य रूपमा कम देखिन्छ । यस तथ्याङ्कले परम्परागत निर्वाहमूखी खेतीपातीमा ग्रामीण अर्थतन्त्र सीमित रहेको देखिन्छ । फलफूल, तरकारी र अन्य नगदेबालीको वैज्ञानिक र व्यवसायिक खेतीबाट उर्वर जमिनको पूर्ण सदुपयोग गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकेमात्र ग्रामीण अर्थतन्त्र सबल हुने देखिन्छ । यसका लागि गाउँपालिकाले बृहत कृषि विकास गुरुयोजना निर्माण गरी युवा कृषक तथा अन्य कृषकहरूलाई व्यवसायिक ढंगले अधिक फाइदा हुने खालका नगदेबाली, फलफूल तथा तरकारी बालीमा आकर्षण गरी कृषि विमा, विउविजनमा सहुलियत, बजारीकरणको व्यवस्था, कोल्ड स्टोर, तालिम, किटनाशक तथा मलखादको उपलब्धता जस्ता विषयहरूमा स्थानीय सरकारले ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ । कृषि सम्बन्धि थप विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

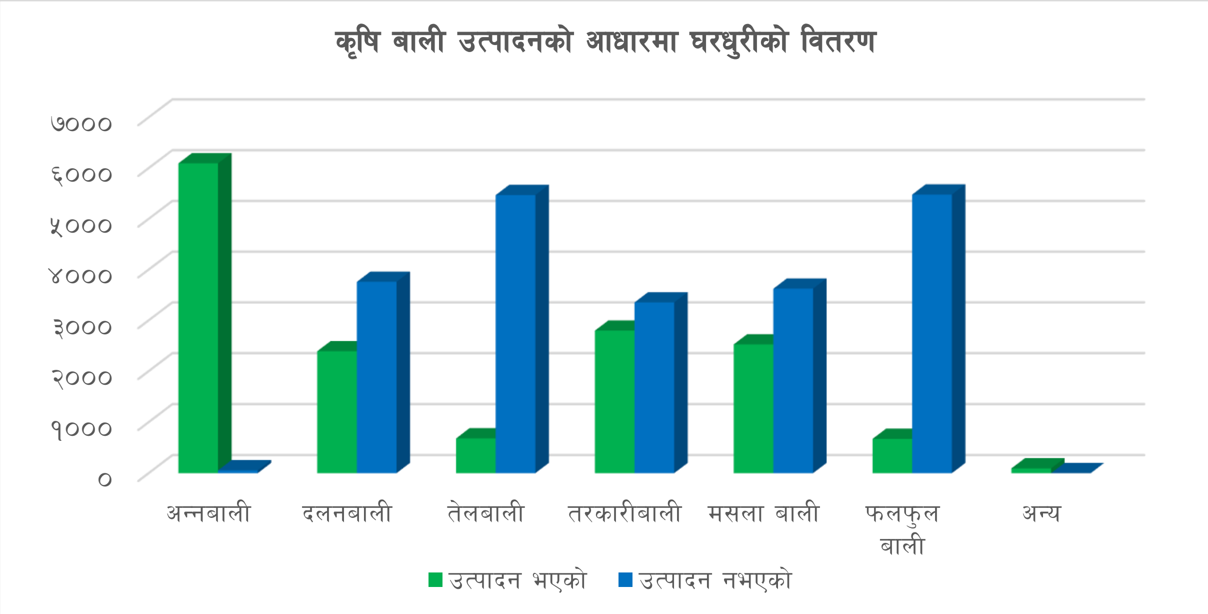

४.१४.८ परिवारको आधारमा कृषिबाली सम्बन्धि विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ५६ : परिवारको आधारमा कृषिबाली सम्बन्धि विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

कृषिबाली	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
अन्य मसाला बाली खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
खुर्सानी खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
वेसार खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
प्याज खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%

कृषिबाली	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
लसुन/ छ्यापी खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
अदुवा खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
अन्य तरकारी खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
च्याउ खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
हरियो साग खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
करेला/ घिरौला/ चिचिण्डो खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
काँक्रा/ फर्सी/ लौका खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
गोलभेडा खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
बन्दा/ काउली खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
आलु खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
अन्य तेलबाली खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
सुर्यमुखी खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
आलस खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
तोरी/ सर्स्यूँ खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
अन्य दालबाली खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
भटमास खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
बोडीरसिमी खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
चना खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
गहत खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
मुसुरो खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
रहर खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
मास खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
अन्य अन्नबाली खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%

कृषिबाली	वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
कोदो खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
मकै खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
गहुँ खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
धान खेती	४६७	५१५	३४८	७६१	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५१	२.३%
मौरी पालन	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
माछापालन	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
फूल खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
ऊखु खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
अन्य फलफूल खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
मेवा खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
जुनार/ मौसम खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
नास्पति खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
केरा खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
स्याउ खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
सुन्तला खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
लिची खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
आँप खेती	४६७	५१५	३४८	७६०	७१६	४६०	५८३	३३८	३६३	५९३	३६५	६४२	६१५०	२.३%
जम्मा	२०५४८	२२६६०	१५३१२	३३४७१	३१५०४	२०२४०	२५६५२	१४८७२	१५९७२	२६०९२	१६०६०	२८२४८	२७०६३१	१००%

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

४.१४.९ कृषिजन्य बाली बिक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

तालिका नं. ५७ : कृषिजन्य बाली विक्रीका आधारमा घरपरिवारको विवरण (बहुउत्तरमा आधारित)

बाली समूह		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
अन्न उत्पादन बिक्री	बिक्री भएको	९	६	३९	२४६	८७	३१	११०	४४	१७	३३	७	१३९	७६८
	बिक्री नभएको	४४७	५०६	३०७	५०३	६२८	४२६	४७१	२९०	३४५	५४६	३५५	५०३	५३२७
	जम्मा	४५६	५१२	३४६	७४९	७१५	४५७	५८१	३३४	३६२	५७९	३६२	६४२	६०९५
दलहन बिक्री	बिक्री भएको	१	०	०	१३६	४	२	२	१०	५	२	१०	१४९	३२१
	बिक्री नभएको	८४	१०३	५७	१०१	३१४	१७९	६७	७५	१६५	१७९	३०३	४४३	२०७०
	जम्मा	८५	१०३	५७	२३७	३१८	१८१	६९	८५	१७०	१८१	३१३	५९२	२३९१
तेलहन बिक्री	बिक्री भएको	१	०	०	५९	०	०	०	०	०	०	०	५	६५

बाली समूह		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
	बिक्री नभएको	२५	४	०	४७	१०७	३६	४५	८९	१२	३१	१२०	१००	६१६
	जम्मा	२६	४	०	१०६	१०७	३६	४५	८९	१२	३१	१२०	१०५	६८१
तरबारी बिक्री	बिक्री भएको	७	४	७	२०२	१३	२०	१८	२०	१०	१८	१२	३०४	६३५
	बिक्री नभएको	९७	२२५	७७	११५	३४६	२०९	३८९	९१	२०७	२०६	१०६	९५	२१६३
	जम्मा	१०४	२२९	८४	३१७	३५९	२२९	४०७	१११	२१७	२२४	११८	३९९	२७९८
मसला बिक्री	बिक्री भएको	१	०	३	१७२	५	६	६	१०	१५	२	०	१	२२१
	बिक्री नभएको	७२	२०९	७७	१२२	४१८	२१७	३२७	१४०	२०५	२१४	१२०	१८४	२३०५
	जम्मा	७३	२०९	८०	२९४	४२३	२२३	३३३	१५०	२२०	२१६	१२०	१८५	२५२६
फलफूल बिक्री	बिक्री भएको	१	०	०	५९	८	२	६	९	९	१	०	६	१०१
	बिक्री नभएको	२१	४६	१२	२३	११७	११८	४५	६३	५७	१४	६	४९	५७१
	जम्मा	२२	४६	१२	८२	१२५	१२०	५१	७२	६६	१५	६	५५	६७२
अन्य कृषि उत्पादन बिक्री	बिक्री भएको	०	२	०	११	०	०	३	१	०	०	०	१	१८
	बिक्री नभएको	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	०	२	०	११	०	०	३	१	०	०	०	१	१८

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

गाउँपालिकामा खाद्यान्न बाली खेती गर्ने कूल घरपरिवार मध्येबाट आफूले प्रयोग गरी बढी भएको अन्न बेच्नेको संख्या ७६८ घरपरिवार रहेको छ भने ५३२७ घरपरिवारले खाद्यान्न बालीको बिक्री गर्दैनन् । यसमा कारण अवैज्ञानिक र परम्परागत कृषि प्रणाली निर्वाहमुखी खेती, उद्यमशिलता र व्यवसायिक सोचको न्युनता जस्ता कारणहरू रहेका छन् । यसको कारण सीमित जमिन र न्यून परिमाणको उत्पादन नै हो । त्यसैगरी दलहन बालीको खेतीगर्ने २३९१ मध्ये जम्मा ३२१ घरपरिवारले मात्र दलहन बाली बिक्री गर्ने गरेको पाइन्छ । गाउँपालिकामा तेलहन बालीको खेती गर्ने जम्मा ६८१ घरपरिवारहरूमध्ये ६५ घरपरिवारले मात्र बिक्री गर्ने गरेको पाइन्छ । तेलहनबाली बिक्री नगर्नुको कारण सीमित परिमाणको उत्पादन भई घरायसी प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग हुनु वा सोको समेत अभाव हुनाले हो ।

गाउँपालिकामा कृषिजन्य उत्पादनमध्ये तरकारी बालीको बिक्री समेत सन्तोषजनक देखिदैन । तरकारी बालीको खेती गर्ने जम्मा २७९८ घरपरिवारहरूमध्ये ६३५ परिवारहरूले तरकारीबाली बेच्ने गरेको पाइन्छ । समग्रमा कृषिजन्य उत्पादन व्यवसायिक नभई प्रायजसो घरायसी प्रयोजनको लागि मात्र उत्पादन हुने गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी मसला बालीको उत्पादन गर्ने घर परिवार मध्ये २२१, फलफूल बाली १०१ र अन्य बाली १८ घर परिवारले बिक्री गर्ने गरेको पाइयो । अधिकांश घरपरिवारले बाली बिक्री नगर्नु र ठूलो संख्यामा रहेका किसानहरूले खेती नै नगर्नुको प्रमुख कारणमा प्राविधिक ज्ञानको कमी, बजारीकरण, विउविजन तथा परम्परागत सोचको खेती प्रणाली हुन सक्छन् । तसर्थ आधारभूत कृषि पूर्वाधारको विकास मार्फत उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि, कृषिजन्य उपजहरूको व्यवसायीकरण र बजारीकरण, कृषि सूचना तथा सञ्चार, प्रसार र तालिम लगायत गुणस्तर नियमन, मानव तथा पशु रोग व्यवस्थापन एवम् विपद् व्यवस्थापन तथा सचेतना जस्ता ठोस कार्यक्रमको कार्यान्वयन मार्फत् कृषि क्षेत्रको पुनरुत्थान गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

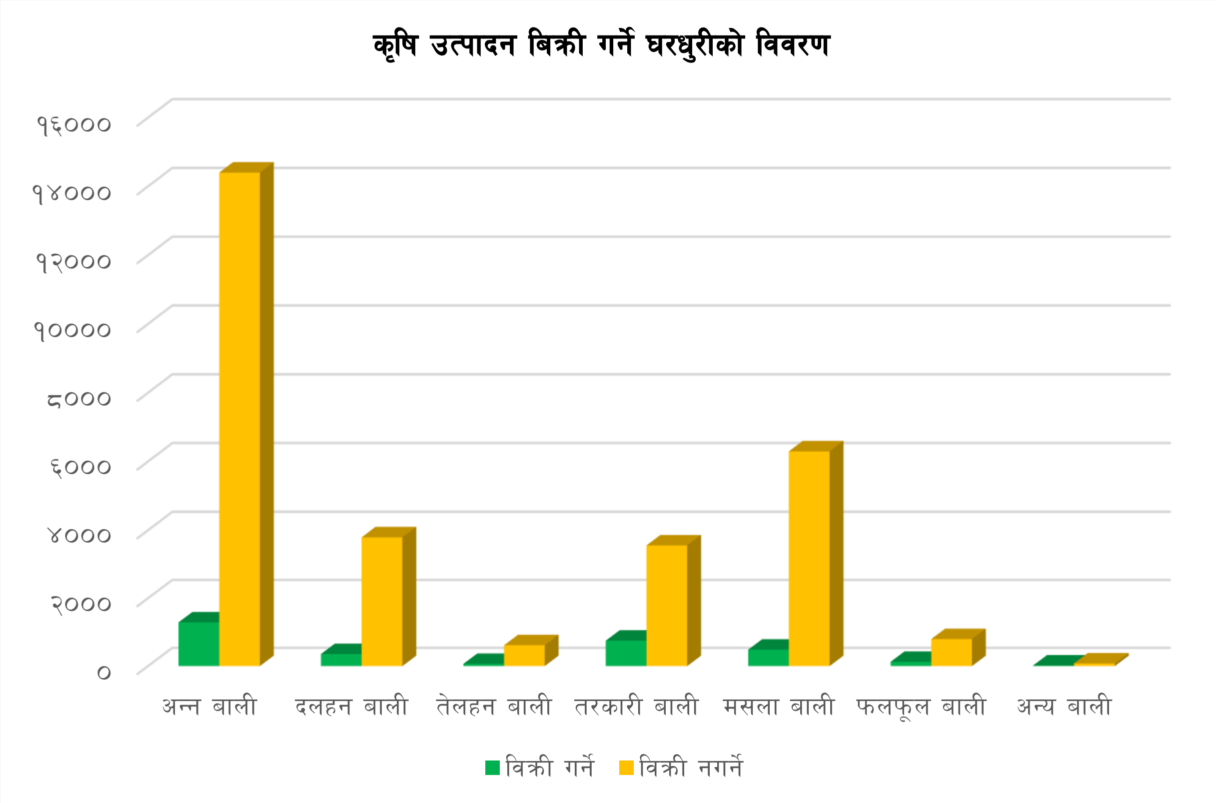

४.१५ बाली पात्रो

तालिका नं. ५८ : बाली पात्रो

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान वर्षे	आषाढ/साउन	असोज / कार्तिक
२	मकै	चैत / बैशाख	साउन / भदौ
३	गहुँ	कार्तिक / मंसिर	चैत्र / वैशाख
४	तोरी	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
५	आलु	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
६	मास, मस्याङ, भटमास	आषाढ/साउन	असोज/कार्तिक
७	तरकारी वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
८	तरकारी हिउँदे	भदौ / असोज	मंसिर / फागुन
९	तरकारी बसन्ते	पौष / माघ	वैशाख / आषाढ
१०	कोदो (काभ्रे, डल्ले आदि)	साउन/भदौं	माघ / फागुन
११	फापर	भदौ / असोज	मंसिर/ पुस
१२	गहत	वैशाख/जेठ	मंसिर / पुस

स्रोत: गाउँपालिकाको कार्यालय २०७५

४.१६ कृषि बजारीकरण

परम्परागत कृषि बजारीकरणमा उत्पादकहरूले असंगठीत रूपमा आफ्नो उपजको आफैँ बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविध खाले बजार शृङ्खला पार गर्दै कृषि उपजहरूको बजारीकरण गर्ने प्रचलन विकास हुन थालेको छ। गाउँपालिका निर्माणका प्रारम्भिक दिनदेखि यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका विभिन्न खालका ढाँचाहरू अभ्यासमा आएका छन् । यद्यपि आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भइ नसके पनि बन्ने र बनाउने दिशामा भएका प्रयत्नहरूले कृषि बजारको क्रमिक विकासमा टेवा पुऱ्याएका छन् । हालसम्म बजारीकरण ढाँचामा विभिन्न कृषि बजारीकरणका मोडलहरू विकास र अभ्यास भएको देखिन्छ । कृषि उपज बजारीकरणका ढाँचाहरूले एकले अर्कोलाई विस्थापन गरेका छैनन्, तर एकले अर्काको विकास गर्ने परिस्थिति निर्माण गरेका भने पक्कै छन् । गाउँपालिकामा विभिन्न हाट बजारहरूबाट कृषि लगायत अन्य वस्तुहरूको (तरकारी, आलु, फलफूल तथा माछा) बजारीकरण हुने गरेको देखिन्छ ।

४.१६.१ कृषि सहकारी संस्थाको विवरण/कृषि समूहको विवरण

नेपाल जस्तो असंगठित उत्पादन प्रणाली भएको देशमा सहकारीको अवधारणा आफैमा एक बरदान हुन सक्छ । सहकारीले संगठित भएर एक आपसमा सहयोग आदानप्रदान गर्ने आधार तयार गर्दछ । कृषि सहकारीहरूले ग्रामीण साना किसानका कर्म र उत्पादनहरूलाई संगठित गर्न ठुलो मद्दत पुऱ्याउनुका साथै संगठित भएर काम गर्दा किसानहरूको आत्मबल वृद्धि भई ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई माथि उठाउन मद्दत पुग्दछ। अर्कोतर्फ कृषि समुहहरूले समेत सामुहिक उर्जाका साथ संगठित भएर काम गर्दा किसानहरूको आत्मबल वृद्धि भई ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्र माथि उठाउन मद्दत पुग्दछ । अर्कोतर्फ कृषि समुहहरूले समेत सामुहिक उर्जाका

साथ संगठित भएर अगाडि बढ्न मार्ग प्रशस्त गर्दछन् । कृषकले स्थानीय स्तरमा भोगेका समस्याहरूको सामुहिक समाधन खोज्ने, एक आपसमा सहयोग आदान-प्रदान गर्ने संस्थागत सहयोग प्राप्त गर्न सहज हुने र उत्पादित सामानहरूको बजारीकरण गर्न समेत आयतन पुऱ्याउन सहज हुने हुँदा यस्ता समूहहरू विशेषगरी साना किसानहरूका लागि अत्यन्त प्रभावकारी हुन्छन् ।

(क) कृषक समूहको विवरण

परम्परागत कृषि को व्यवसायिकरण तथा आधुनिकीकरण गर्न अहिले विभिन्न कृषि समूहहरू सञ्चालित छन् यसले कृषि व्यवसायलाई सहजीकरण गर्नुको साथै कृषि व्यवसायमा केही सेवा सुविधाहरू दिँदै व्यवसायीहरूलाई उर्जा प्रदान गरेको छ । कृषक समूहको विवरणले कुनै पनि गाउँपालिका कृषि क्षेत्रमा रहेको कृषकको संलग्नता र कृषि क्रियाकलापको अवस्थाको जानकारी गराउनुको साथै आगामी दिनहरूमा के कस्ता कार्यक्रमहरू ल्याउन आवश्यक छ भन्ने कुरालाई सहज बनाउँदा र यसले कृषि प्रधान देश नेपालको कृषि क्षेत्रको सुधार गरी आर्थिक विकासमा टेवा पुग्छ । गाउँपालिकामा कुल २३४ सदस्यहरू सहितको १० वटा कृषक समूहहरूरहेका छन् । यस गाउँपालिकामा रहेका कृषक समूहको विस्तृत विवरण तल उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५९ : ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्रभित्र भएका कृषक समूहहरूको विवरण

क्र.सं.	समूहको नाम	ठेगाना	अध्यक्षको नाम	उद्देश्य	सम्पर्क नं.	सदस्य सङ्ख्या	
						महिला	पुरुष
१	बहुउद्देश्यीय भोर्ले चिलाउने कृ.स.	ईन्द्रावती-२	भरत मल्ल ठकुरी	अलैची	९८१३४९३५०३	७	१७
२	गोदावरी कृ.स.	ईन्द्रावती-३	डिल्ला ब. थापा	तरकारी	९७४१२६०३९७	७	९
३	कालिका देवी कृ.स.	ईन्द्रावती-४	अलैची अधिकारी	तरकारी	९८२३१२६३९९	३०	०
४	गोसाइकुण्ड कृ.स.	ईन्द्रावती-४	जेठी माई तामाङ	मसला बाली	९८०८६८५१३३	२९	०
५	गोसाइकुण्ड महिला सामुहिक विकास कृ.स.	ईन्द्रावती-४	जेठी तामाङ	तरकारी	९८०८६८५१३३	०	२९
६	फलफुल कृ.स.	ईन्द्रावती-३	विर बा.तामाङ	तरकारी	९७५१०१३०८६	११	१०
७	अधिकारी टार कृ.स.	ईन्द्रावती-११	पशुपति न्यौपाने	तरकारी	९८४३९२९२४६	४	१७
८	घर मासि खाद्यान्न कृ.स.	ईन्द्रावती-२	कविता गिरी	तरकारी	९८०८२१३४२३	१८	१
९	ज्वसीजेना सामुदायिक कृ.स.	ईन्द्रावती-१	अष्टमायाँ तामाङ	तरकारी	९८२३३१८८५५	१४	३
१०	न्यौपानिटार तथा फलफुल उत्पादक कृ.स.	ईन्द्रावती-११	केदार प्रसाद न्यौपाने	केराखेती	९८४३०३२६०१	१०	१५
					जम्मा	१३३	१०१

श्रोत: गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७५

४.१६.२ कृषि उपज संकलन केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण

ठुलोस्तरको कृषि उत्पादन तथा संकलन केन्द्रको व्यवस्था नभएको ग्रामीण परिवेशमा सानो परिमाणमा उत्पादन हुने उपजहरूलाई विभिन्न पायक पर्ने स्थानहरूमा संकलन केन्द्रकोरुपमा विकास गर्दा बजारीकरण गर्न सहयोग पुग्दछ । यसरी विभिन्न स्थानमा संकलन केन्द्रको विकास गर्दा व्यापरिहरू लाई निश्चित स्थानबाट निश्चित परिमाणमा उपजहरूमा खरिद गर्न सहयोग पुग्ने हुँदा यसले बजार प्रणालीको विकास गर्न सहयोग पुग्दछ ।

४.१६.३ चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र तथा डेरीहरूको विवरण

कृषि उत्पादन वृद्धि गर्नु जति जरुरी छ त्यति नै उत्पादित सामाग्रीहरूको सूरक्षित भण्डारण गर्नु जरुरी हुन्छ । उचित ढङ्गले भण्डारण गर्दा कृषि उपजमा रहेको पोषक तत्वलाई कायम राख्न समेत मद्दत पुग्दछ । भण्डारण वैज्ञानिक नहुँदा एकातर्फ उत्पादित उपजको गुणस्तर कमजोर हुने र नष्ट हुनेसमेत हुन जान्छ तसर्थ कृषि उपजलाई वैज्ञानिक तवरले भण्डारण गरी बेमौसममा समेत बजारमा उपलब्धता भए बजार मूल्य सन्तुलनमा राख्न सहयोग पुग्दछ । यसका लागि आवश्यकताका आधारमा विभिन्न स्थान चिस्यान केन्द्र, भण्डारण केन्द्र र डेरीहरू स्थापना गर्नु आवश्यक छ ।

४.१६.४ कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

नेपालमा भौगोलिक विविधिताका कारणले जलवायूमा ठुलो विविधता रहेको छ । माटो बनावट समेत स्थान पिच्चे फरक-फरक रहेको छ । तसर्थ एक प्रकारको जलवायू र माटोमा हुने विरुवा अर्को प्रकारको जलवायू र माटोमा हुँदैन । र अर्को भिन्न प्रकारको विरुवा हुने गर्दछ । यसैका कारण स्थान विशेष कृषि उपज पकेट क्षेत्र निर्धारण गरी त्यस्ता स्थानहरूका सघनरुपमा जलवायू उपयुक्त बालीनालीहरू लगाउने नीति नेपाल सरकारले लिएको छ । यस्ता पकेट क्षेत्रहरूले कुनै पनि स्थानको उपज विशेष पहिचान स्थापित गर्न समेत ठुलो सहयोग पुग्दछ ।

पकेट क्षेत्र भन्नाले राष्ट्रिय आवश्यकता र स्थानीय संभाव्यताका आधारमा तोकिएको बाली/ वस्तुमा न्युनतम १० हेक्टर जमिनमा जिल्ला स्तरमा सञ्चालन गरेको साना व्यवसायिक उत्पादन केन्द्रलाई बुझिन्छ । यसको प्रमुख उद्देश्य पकेटमा समावेश गरिएका बाली/वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नुको साथै पकेट क्षेत्रमा मौसमी रोजगारी सिर्जना गर्नु हो । कृषि मन्त्रालयले स्थानीय संभाव्यताको आधारमा सडकको पहुँच, सिँचाईको उपलब्धता, विद्युतको उपलब्धता, तोकिएको क्षेत्रफल चक्लाबन्दी भएको एउटै कोरिडोरमा रहेको कृषि बाली/व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्र भनिन्छ । कृषि, भूमि व्यवस्थापन तथा सहकारी मन्त्रालयले परिवर्तित नेपालको संरचना अनुसार ७ प्रदेशमा संभावित व्यवसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट क्षेत्र) निर्धारण गरेको छ । हिमाल, पहाड, तराई र हिमाली जिल्लाहरूमा बालीको प्रकृति अनुसार सार्वजनिक/निजी साझेदारीमा पकेट क्षेत्र घोषणा भईरहेको छ । राष्ट्रियस्तरमा कृषि क्षेत्रको विकास गर्न पकेट क्षेत्र अवधारणा अनुसार कृषि उत्पादन बढाउने लक्ष्य राखिएको छ ।

ईन्द्रावती गाउँपालिकामा कृषि पेशा अगाल्ने परिवारको संख्या उच्च रहेको छ । कृषि पेशामा संलग्न श्रम शक्ति उच्च रहेको यस गाउँपालिकामा कृषि व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले गाउँपालिकामा विभिन्न क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गरी नगदे, तरकारी, फलफुल, खाद्यान्न, मौरी पालन, चिया, सुन्तला, उखुजस्ता कृषि उत्पादनको वृद्धि गर्न सक्ने प्रसस्त संम्भावना देखिन्छ। यस गाउँपालिकामा रहेका पकेट क्षेत्रको विवरण निम्नअनुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ६० : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

क्र.स.	पकेट क्षेत्र	वडा नं.
१	सुन्दरीपुर (तरकारी पकेट क्षेत्र)	८
२	भिमटार (धान पकेट क्षेत्र)	१२, ११
३	मकै पकेट क्षेत्र	५ देखि १२
४	कफी पकेट क्षेत्र	४,५
५	कागती पकेट क्षेत्र	१, ३

श्रोतः ईन्द्रावती गाउँपालिका पार्श्वचित्र, २०७४

४.१६.५ कृषि आधुनिकिकरण परियोजनाहरूको विवरण

परम्परागत र निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीले थेगेको नेपालको कृषि क्षेत्रमा व्यापकरुपमा आधुनिकीकरण गर्नु टड्कारो आवश्यकता छ । राज्यले समेत विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू मार्फत कृषिमा आधुनिकीकरण गर्ने योजना तय गरेको छ । यसको उदाहरण देशका विभिनन स्थानहरू सञ्चालित प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाहरू हन् । यी बाहेक नेपाल सरकार तथा अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैह्र सरकारी संस्थाहरूले कृषि आधुनिकीकरण सम्बन्धी प्रविधि भित्र्याउने काम गरिरहेको पाइन्छ । आजको यूगमा कृषिको आधुनिकीकरणविना उत्पादन लागतमा कमी ल्याई व्यवसायिक उत्पादन गर्न कठित र असंम्भव हुन्छ ।

४.१६.६ कृषि मेला तथा प्रर्दशनीहरूको विवरण

विभिन्न समयमा आयोजना हुने कृषि मेला तथा कृषि प्रर्दशनीहरूले एकातर्फ कृषि बजारीकरणलाई व्यापक सहयोग पुऱ्याउँछन् । भने अर्कोतर्फ किसानहरूको आत्मबल समेत वृद्धि हुन गई कृषि क्षेत्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । स्थानीय तहहरूले कृषक तथा व्यापारीहरूको सहकार्यमा प्रत्येक वर्ष नियमितरुपमा यस प्रकारका कृषि मेला तथा प्रर्दशनीहरूको आयोजना गर्दा वार्षिक कृषि गतिविधि सम्बन्धी पात्रोको निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

४.१७ पर्यटन विकास

एउटा विशिष्ट भौगोलिक संरचनाले श्रृजना गरेको हावापानी, जनजीवन, वन वनस्पति र वन्यजन्तु तथा साँस्कृतिक विविधताको कारण नेपाल विश्वमा नै एउटा पर्यटकीय गन्तब्य स्थलकोरुपमा परिचित छ । पर्यटन हाम्रो लागि प्रकृतिले प्रदान गरेको वरदान हो । अत्यन्त रमणीय विश्वकै उच्च हिमश्रृंखलाहरू, अनवरत बग्ने कञ्चन हिमनदीहरू, झरना, तालतलैया, प्राकृतिक गुफा, विविधतायुक्त वन जंगल यहाँको प्राकृतिक निधिहरू हुन भने यहाँको संस्कृति, जाति तथा रहनसहन समेत पर्यटनका आकर्षक पक्षहरू हुन् । यी सम्पुर्ण पर्यटकीय सम्पतिको पूर्ण सदुपयोग गरेमा देशको आर्थिक सम्वृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याई देशको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन सकिने निश्चित छ । तसर्थ पर्यटन नीति, २०६५ ले मुलभूतरुपमा पर्यटन मार्फत स्वरोजगार श्रृजना, गरिबी निवारण, मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको खोज अनुसन्धान, हवाई तथा स्थलमार्गको थप विकास र विस्तार गर्ने र पर्यटन पूर्वाधारलाई दिगो विकासको अवधारणा अनुरुप अगाडि बढाउने उद्देश्य लिएको छ ।

४.१७.१ मुख्य पर्यटकिय क्षेत्रहरूको विवरण (धार्मिक, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, प्राकृतिक)

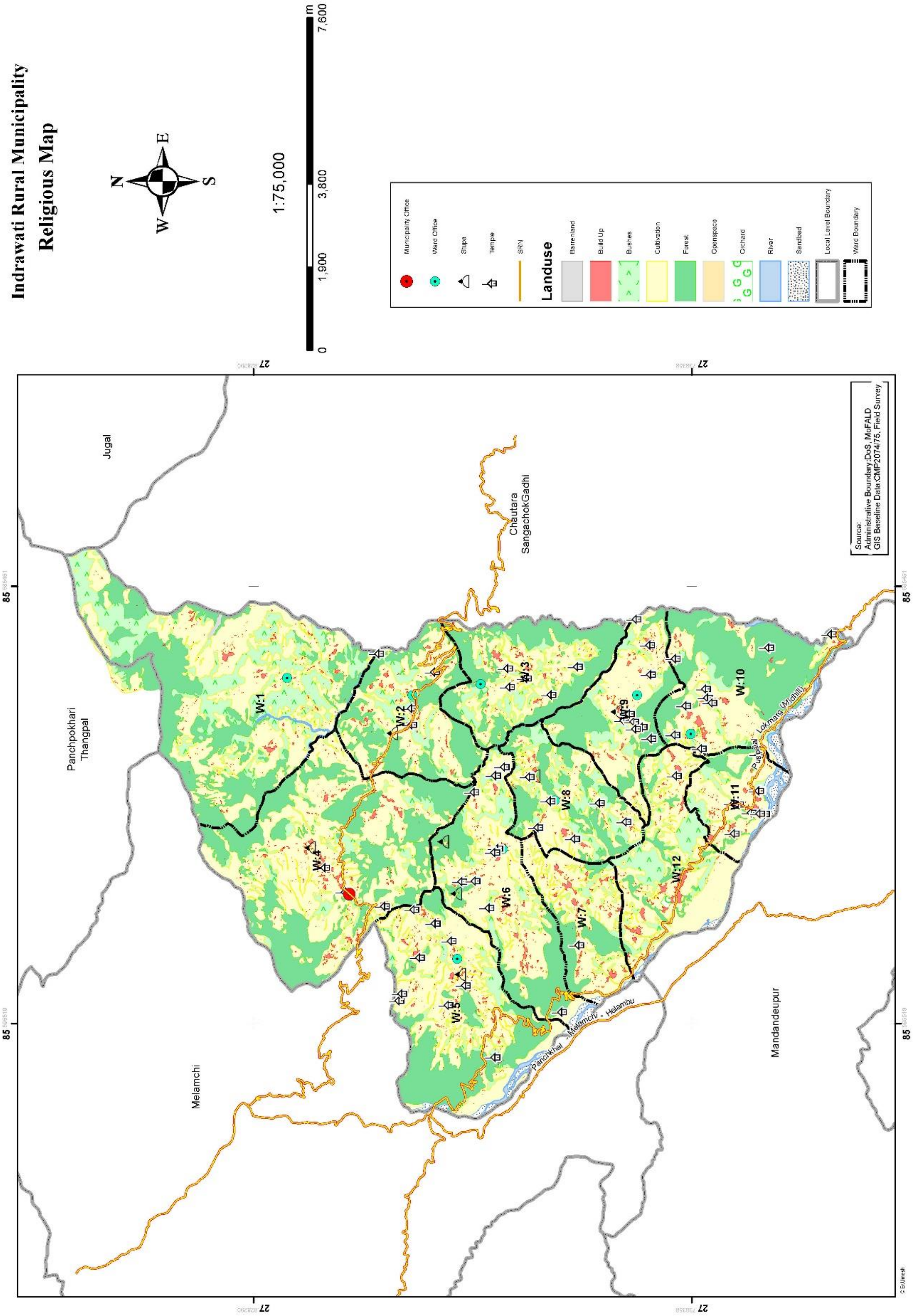

नक्सा नं. १ : *गाउँपालिकाका धार्मिक क्षेत्रहरू*

अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता, बहुजातीय, बहुभाषीय बहुधर्म र सामाजिक विविधता एवं ईन्द्रावती गाउँपालिका हरियाली पहाडी मनोरम दृश्य सेता हिमालको शिर अनि कलकल सुसाउँदै बग्ने ईन्द्रावती र मुलका पानीहरू मिसिएर बग्ने ईन्द्रावती नदीको काखमा रहेको छ। यस गाउँपालिकामा विशेष पर्यटकिय स्थलहरू नभए पनि गाउँको सुन्दर हरियाली एवं प्राकृतिक मनोरम दृश्य तथा केही मठ मन्दिर तथा गुफाहरू साथै विभिन्न जातजातिहरूको संस्कृति पर्यटक आकर्षणको कारकहरू हुन्।

तालिका नं. ६१ : पर्यटकीय स्थलहरूको विवरण

क्र.सं.	धार्मिक स्थलहरू	ठेगाना	महत्व
१	नौलिङ्गेश्वर महादेव	वडा नं. १	जनैपुर्णिमा र धान्यपुर्णिमा विशेष मेला लाग्ने
२	रणेश्वर महादेव मन्दिर	वडा नं. ५ ऐसेलुखर्क	तिजमा विशेष
३	भिमसेन मन्दिर	वडा न. ४	धान्यपुर्णिमा विशेष मेला लाग्ने
४	कालिका मन्दिर	वडा नं. ८	धार्मिक महत्व
५	ग्रामेश्वर महादेव मन्दिर	वडा नं. ८	धार्मिक महत्व
६	चन्द्रावती मन्दिर	वडा नं. ८	एकादशीमा विशेष मेला
७	सुन्दरीपुर देवि मन्दिर	वडा नं. ८	धान्यपुर्णिमा विशेष मेला लाग्ने
८	गुम्बाहरू	वडा नं. ४,३,५,९	धार्मिक पाठपुजा
९	गुफा डाँडा	वडा नं. १	दृश्यावलोकन (काठमाडौ उपत्यका देख्न सकिन्छ। टेलिफोनको टावर रहेको छ।)
१०	नौलिङ डाँडा	वडा नं. १	दृश्यावलोकन
११	नयाँपानी		धार्मिक महत्व

स्रोत : ईन्द्रावती गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

४.१७.२ पर्यटकिय पूर्वाधारहरूको विवरण

कुनैपनि क्षेत्रको विकासका लागि सो क्षेत्रसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पूर्वाधारहरूको समुचित विकास गर्नु अनिवार्य हुन्छ । नेपालमा पर्यटनको प्रचुर संभावना भएतापनि पर्यटन पूर्वाधारको अभाव कारण पर्यटन क्षेत्रको व्यापक विकासमा वाधा श्रृजना भएको छ । पर्यटन पूर्वाधार अन्तर्गत सहज यातायात सुविधा, होटल, लज तथा रेष्टुरेन्ट, पर्यटन गाईड, सूचना केन्द्रहरू, उद्धार संयन्त्र, सञ्चार, सूरक्षा तथा पर्यटकीय गतिविधिहरू नै हुन् । पर्यटनको संभावना हेरी यी पूर्वाधारहरूको आवस्यकताका आधारमा क्रमश विकास गर्नु पर्यटन विकासका लागि अपरिहार्य छ ।

४.१८ उद्योग व्यापार तथा बैङ्कीङ

४.१८.१ हाल संचालित समग्र उद्योगहरूको विवरण

कृषिको विकास पश्चात कुनै पनि देशको आर्थिक क्रान्ति लागि आवश्यक क्षेत्र भनेको उद्योग नै हो । औद्योगिक विकासका लागि राणशासन काल देखि नै विभिन्न प्रयासहरू हुँदै भएता पनि औद्योगिक क्रान्ति नै हुने प्रकारका ठुला स्तरका उद्योगहरू नेपालमा खुल्न सकेका छैनन् । भएका उद्योगहरू समेत रुग्ण हुँदै बन्द हुनु अर्को दुर्भाग्यपूर्ण अवस्था छ । कृषिको विकास सँगसँगै कृषि र स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गरी नेपालका उत्पादनहरूको उपभोग विश्व बजारमा पुऱ्याउन सकेमात्र नेपाल अतिकम विकसित राष्ट्रबाट माथि उठ्ने आधार तयार हुन्छ । उद्योगलाई प्रर्वद्धन गर्न स्थानीय श्रोतमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूलाई उत्तिकै प्राथमिकता र प्रोत्साहन गर्नू जरुरी हुन्छ ।

साना उद्योग, कृषिमा आधारित सबै प्रकारका उद्योगहरू, घरेलु उद्योग, मझौला उद्योग, ठूला उद्योग, सेवामूलक उद्योग, सरकारी उद्योग समुदायमा आधारित उद्योग, घट्ट मील, संकलन तथा प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग गाउँपालिकामा ठुला उद्योगहरू सञ्चानमा आउन नसके पनि गाउँपालिकामा उपलव्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु तथा कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ ।

तालिका नं. ६२ : ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्र भित्र सञ्चालनमा रहेका कृषि जन्य उद्योगहरूको विवरण

क.स.	उद्योगको नाम	ठेगाना	दर्ता भएको वर्ष	सम्पर्क नं.
१	बाघमारा लक्ष्मी गाई फर्म	ईन्द्रावती-५	२०६९	९८१८८४४३३७
२	इन्द्रावती पोल्ट्री फर्म	ईन्द्रावती-१२	२०६९	९७४१२२२५८९
३	ग्याल्मो कुखुरा फर्म	ईन्द्रावती-६	२०६९	९८४९५१३१७२
४	नयाँपानी नमुना गाई फर्म	ईन्द्रावती-५	२०६८	९८४९४८७५२५
५	न्यौपाने गाई फर्म	ईन्द्रावती-११	२०६८	९८४१७७५८८७
६	शिवशक्ति पशुपालन व्यवसाय	ईन्द्रावती-६	२०६९	
७	दुर्गाल देवि पोल्ट्री फर्म	ईन्द्रावती-९	२०७०	
८	पिपिआर पोल्ट्री फर्म एण्ड दाना उद्योग	ईन्द्रावती-६	२०६०	
९	न्यौपाने पोल्ट्री फर्म	ईन्द्रावती-६	२०६९	
१०	प्रशान्त गाई, भैसी पालन व्यवसाय	ईन्द्रावती-५	२०६९	
११	ईन्द्रावती पोल्ट्री फर्म	ईन्द्रावती-१२	२०६९	
१२	यसोदा गाई तथा बाखा फर्म	ईन्द्रावती-१०	२०७२	
१३	चौलागाई कृषि तथा पशु फर्म	ईन्द्रावती-८	२०७२	
१४	हर्रोबोटे कृषि फर्म	ईन्द्रावती-८	२०७२	

श्रोत: गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७५

तालिका नं. ६३ : ईन्द्रावती गाउँपालिका क्षेत्र भित्र सञ्चालनमा रहेका राईस मिलहरूको विवरण

क.स.	उद्योगको नाम	ठेगाना
१	गोरखा राईस मिल	ईन्द्रावती-५
२	तुल्सी राईस एण्ड फ्लोर मिल	ईन्द्रावती-७
३	सिहंमति अन्न प्रशोधन उद्योग	ईन्द्रावती-२
४	राजेश्वरी राईस एण्ड फ्लोर मिल	ईन्द्रावती-७
५	कविता राईस मिल	ईन्द्रावती-८
६	सुन लामा राईस मिल	ईन्द्रावती-४
७	भिमसेन राईस मिल	ईन्द्रावती-४
८	भोलेश्वरी राईस मिल	ईन्द्रावती-२
९	सेतिदेवि राईस मिल	ईन्द्रावती-१०
१०	सिपाटार राईस एण्ड फ्लोर मिल	ईन्द्रावती-९
११	सिङ्गेश्वरी राईस एण्ड फ्लोर मिल	ईन्द्रावती-१
१२	न्यु भुमेश्वरी कुटानी पिसानी मिल	इन्द्रावीती-१२
१३	श्री कुञ्चोक पानी घट्ट	ईन्द्रावती-२
१४	श्री सिपा तिनघरे कुटानी पिसानी मिल	ईन्द्रावती-९
१५	सिंहमती पानी घट्ट	ईन्द्रावती-३
१६	सुन्दरीपुर राईस मिल	ईन्द्रावती-८
१७	नेत्र राईस एण्ड फ्लोर मिल	ईन्द्रावती-५
१८	सिपाटार राईस एण्ड फ्लोर मिल	ईन्द्रावती-९

श्रोत: गाउँपालिकाको कार्यालय २०७५

४.१८.२ मुख्य व्यापारको विवरण (किराना थोक, आयात, निर्यात)

कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकाससँग अनोन्याश्रित सम्बन्ध भएको क्षेत्र हो व्यापार । कृषि र उद्योग मार्फत उत्पादित सामाग्रीहरूलाई राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय बजारमा पुऱ्याउने माध्यम व्यापार भएकाले व्यापार र

बाणिज्यको विकास अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । स्थानीय तहहरू आर्थिकरुपले सबल हुन स्थानीय उत्पादनमा सबल भई निर्यात गर्न सक्ने अवस्थामा पुग्नु पर्दछ । आफ्नो क्षेत्र भन्दा बाहिर उत्पादित सामाग्रीहरूको व्यापार गरेर अर्थतन्त्र माथि उठ्न सक्दैन । यसका लागि कुनै न कुनै प्रकारले स्थानीय उत्पादनमा केन्द्रित भई यस्ता उत्पादनहरूलाई निर्यात गर्न सक्नुपर्दछ ।

४.१८.३ खनिज तथा खानी सम्बन्धी विवरण

खनिज तथा खानीको अध्ययन र उत्खनन् साथै प्रशोधनका क्षेत्रमा नेपाल अत्यन्त पछाडि परेको छ । प्रविधि, जनशक्ति र ठोस योजनाको अभावका कारण नेपालको खानी तथा खनिज क्षेत्र झण्डै कुमारी अवस्थामा नै छ । यस क्षेत्रबाट लाभ लिन स्थानीय तहहरूले आफ्नो क्षेत्रमा यस सम्बन्धी अध्ययन तथा अनुसन्धान गराउनु आवश्यक छ ।

ईन्द्रावती गाउँपालिकाको खानी सम्बन्धी सम्भाव्यता हेर्दा स्लेट खानी, ढुङ्गा खानी, बालुवा खानी, ग्राभेल खानी को प्रसस्त संभावना देखिएको छ । त्यसैले वातावरणीय र पर्यावरणी अध्ययन गरेर उक्त क्षेत्रमा उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ। गाउँपालिकामा उपलब्ध हुने अन्य कच्चा पदार्थमा रोडा, ढुंगा, बालुवा आदि प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । त्यसैले गाउँपालिकामा रहेको संभावना पल्याएर विभिन्न प्राकृतिक साधनको प्रशोधन गरी उद्योगको विकास तथा अर्थतन्त्र बलियो सम्भावना देखिन्छ । हाल सञ्चालित आयोजनाहरले पनि यसलाई थप पुष्टि गर्दछन् । तर यिनिहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन जरुरी देखिन्छ ।

४.१८.४ मुख्य बजार तथा व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण

देशका ठुला शहरहरू बाहेक ग्रामीण इलाकाहरूमा सघन बस्तीहरू भएका क्षेत्रमा मानवीय गतिविधिहरू जस्तै : शिक्षा, स्वास्थ्य, अन्य सेवा, व्यापार तथा वाणिज्य केन्द्रित भएको पाईन्छ । यस्ता केन्द्रहरूलाई नै बजार केन्द्रहरू भनिन्छ । शहरी विकास र सुविधाका दृष्टिकोणले पूर्णरुपमा विकास हुन नसकेता पनि भविष्यमा विकसित हुन सक्ने क्षेत्रकारुपमा यस्ता केन्द्रहरूमा मानवीय गतिविधिहरू केन्द्रित र विकसित भैरहेको पाईन्छ । उपयुक्तता हेरी नयाँ क्षेत्रमा बजारको विकास गर्न नसकिने होइन तथापि केही मात्रामा विकसित भईसकेका यस्ता क्षेत्रहरूमा थप विकास गर्न सहज भने हुन्छ ।

मध्य पहाडी लोकमार्ग कै राष्ट्रिय प्राथमिकतामा परेको शहरहरू हुन् यसका अलावा ईन्द्रावती गाउँपालिका स्थित नवलपुर बजार गाउँपालिकाको मुख्य बजार केन्द्र हो । यस्ता बजारहरूबाट विशेषगरी खुद्रा तथा थोक व्यापार हुने गरेको छ। थोक व्यापार अन्तर्गत खाद्य मिलबाट उत्पादित चामल, पिठो, तेल अन्य पहाडी तथा तराई जिल्लासँग हुने गरेको छ भने अन्य थोक व्यापारमा विस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिया, चिनी आदिको हुने गरेको छ। यसका अतिरिक्त तेस्रो मुलुकमा निर्मित इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरूका साथै फरेन गुड्सको नाममा विभिन्न तेस्रो मुलुकहरूबाट उत्पादन भई आयात गरिएका घरेलु उपयोगका सामानहरूको समेत थोक र खुद्राबिक्री यस गाउँपालिकाबाट हुने गरेको पाइन्छ।

गाउँपालिकाका यी व्यापारिक केन्द्रहरूबाट कृषिजन्य तथा उत्पादनमुलक उद्योग अन्तर्गत पर्ने खाद्य मिलबाट उत्पादन हुने बस्तु, दाल, चामल, तेल, पिठो, मसला, आदिले स्थानीय बजारको आवश्यकता पुर्ति गर्नुको साथै केहि मात्रामा यिनले अन्य गाउँपालिका तथा छिमेकी जिल्लाहरूको बजारको रूपमा सेवा समेत पुऱ्याइरहेका छन्। स्थानिय उत्पादन तथा आयातित उत्पादनहरूको बजारीकरण हुने गरेको छ । कृषि योग्य

जमिनको उपलब्धता कृषि तथा वनजन्य कच्चा पदार्थहरूको उपलब्धता, परम्परागत तथा जातिगत सीप, कौशल, पर्यटकीय महत्वका स्थलहरूको उपलब्धता लगायतका विभिन्न कारणले गाउँपालिकामा कृषि तथा स्थानिय परम्परा र सीपमा आधारित उद्योगहरूको विकासको राम्रो सम्भावना रहेको छ । त्यसैगरी साप्ताहिक रूपमा लाग्ने ईन्द्रावती गाउँपालिकामा विभिन्न हाट बजारमा स्थानीय उत्पादन तथा दैनिक उपभोग्य वस्तुहरू चौपायाको किनबेच हुने गर्दछ । यसले पनि गाउँपालिकाको आर्थिक कारोबारको मात्रामा वृद्धि गराएको छ । गाउँपालिकाको मुख्य व्यापरिक केन्द्रहरूको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ६४ : वडाअनुसार मुख्य वस्तीहरू तथा बजार केन्द्रको विवरण

वडा नं.	मुख्य वस्तीहरू तथा बजार केन्द्र
१	सिम्पल, काभ्रे, गोल्मे, कात्तिके, थाले, भिरखर्क, बसेरी, डाँडे, घिसिङटोल, नौलिङ, मानेडाँडा, भारती, ओखेनी, रत्नौले, डढुवा, देविथान, अलडाँडा, घ्याङ
२	पाटीगाउँ, कोटडाँडा, गडरे, पदममरुवा, पोखरे, कुडारे, कल्छे, ठूलोचौर, भारती, भोर्ले, भोर्ले तिनघरे
३	थापागाउँ, कामीडाँडा, बरपिपले, कोलगैरा, भुमेडाँडा, कुन्चोक डाँडागाउँ, गैरीगाउँ, कुटुमे, बुढीचौर, तल्लो कुन्चोक
४	नवलपुर, मानेडाँडा, टाकुरे, खरेलटोल, गैरीभ्र्याङ, पैयन, पैया, कैडाले, बेसीगाउँ, सल्ले, भिमिरे, लम्पटे, मुले, डाडागाउँ
५	कोइरलटार, माथिल्लो प्युघर, धुसेनी, माभिटार, ऐसेलुखर्क, गंगुर भ्र्याङ, माथिल्लो डुढे, तल्लो डुढे, भदौरे
६	बसन्तपुर, तिनघरे, तिनढुंगे, सल्ले, आपचौर, बिसमुरे, बितलब, सिपाखोलागाउँ
७	भँगेरी, कमलटार, दुमिनडाँडा, गैरीगाउँ, तुलसीडाँडा, भण्डारीथोक, धोत्तर
८	अर्चले, अलमपुर, सुन्दरीपुर, गहते, ज्यामिरे, सिमबारी, कार्कीडाँडा, छाचोक
९	तिनधारा, भोटसिपा, सिपाटार, कमलडाँडा, ठूलोचौर, गैरीगाउँ, हुलाकगाउँ
१०	सिपाबडरे, डाँडागाउँ, सानु न्यौपानेगाउँ, विसदेवतार, भोलुङ्गे
११	बोडगाउँ, न्यौपानेटार, अधिकारीटार
१२	भिमटार, भडटार, आपटार, भोटार

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७५

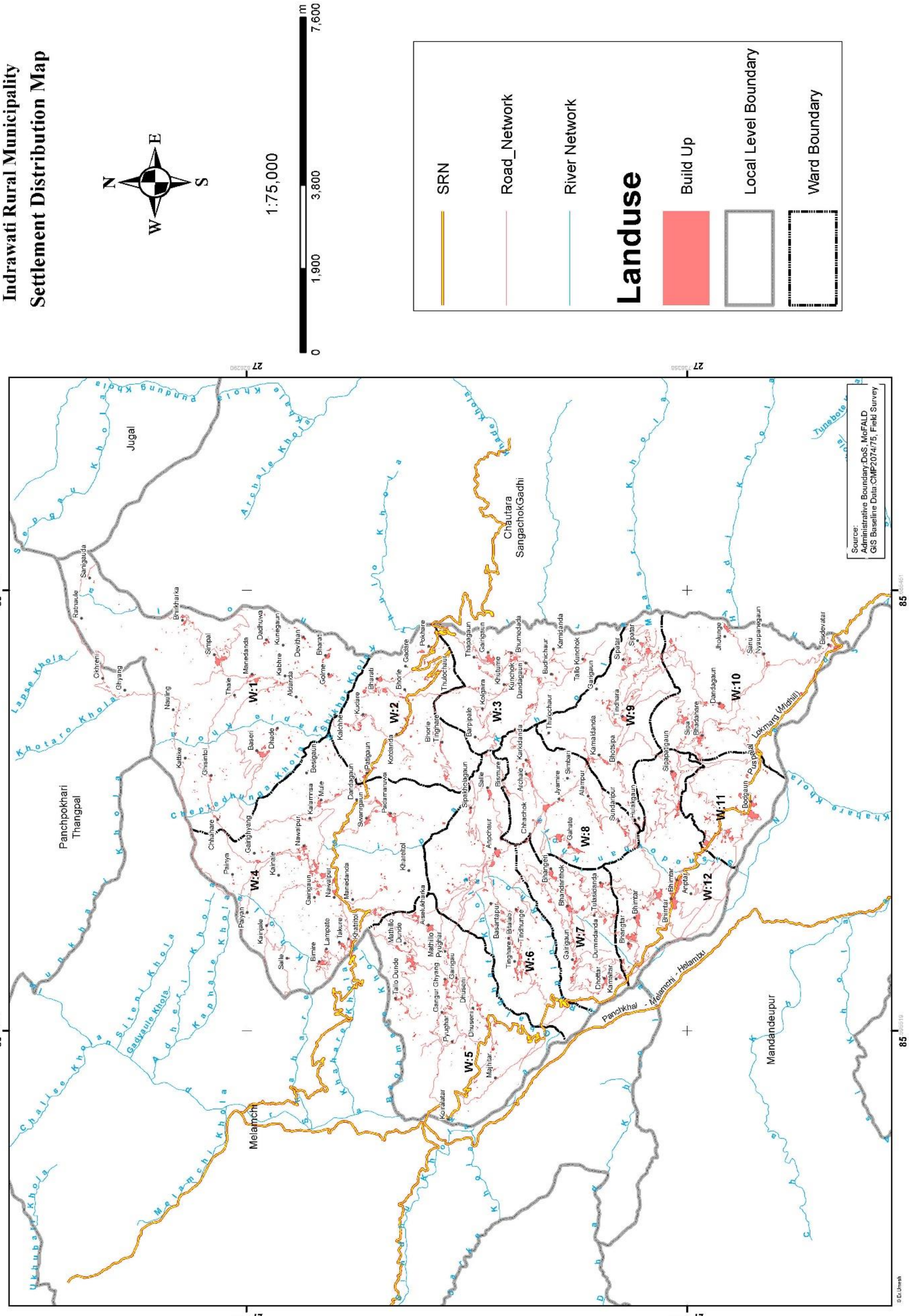

नक्सा नं. २ : *आवासीय क्षेत्रहरू*

४.१८.५ क्रमिक विकास भइरहेका बस्तीहरूको विवरण

ईन्द्रावती गाउँपालिका विषम भौगोलिक अवस्था भएपनि जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ। हुलाक, टेलीफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथै यातायातको आंसिक सुविधा हुनाले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुऱ्याइरहेको पाइन्छ। यसका साथै विभिन्न स्थानहरूमा गाउँपालिकाहरूले आफ्ना आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा हाट बजारको व्यवस्थापन गर्ने काम साथै स-साना व्यापारिक केन्द्रको रुपमा क्रमिक विकास भइरहेको छ।

नेपाल सरकारले बजारोन्मुख बस्तीहरूमा हाट बजारको विकासको लागि केही आवश्यक छाना/सेड तथा भण्डारणको व्यवस्था गरिदिएमा ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई बजार अर्थतन्त्रमा परिणत गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ। यसका अतिरिक्त एकातर्फ यी बस्तीहरूको छेउछाउको जमिनको समेत अप्रत्याशितरुपले मूल्य वृद्धि भइरहेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ भोलिका दिनहरूमा यस्तो बस्तीको लागि आवश्यक पर्ने खेलमैदान, पार्क जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक जग्गाको योजना अहिलेदेखि नै बनाउनु आवश्यक छ।

गाउँपालिका क्षेत्रहरूको व्यवस्थित तवरले विकास गर्न प्रत्येक घडेरीमा आवत जावत गर्न मोटर वाटो, खुल्ला क्षेत्रका प्रावधान, चारपाटे आकार मिलेका घडेरीहरू लगायत भौतिक तथा पूर्वाधारको निर्माण सहितको व्यवस्थित वस्तीको विकास गर्न जग्गा एकीकरण वा सेवा सुविधा जस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु पर्दछ । यसरी जग्गा विकास कार्यक्रम संचालन गर्दा शहरी विस्तार क्षेत्र प्रस्तावना गरिएका क्षेत्रहरूलाई टेवा पुऱ्याउने हिसावले प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

४.१८.६ सहकारी संस्थाहरूको विवरण

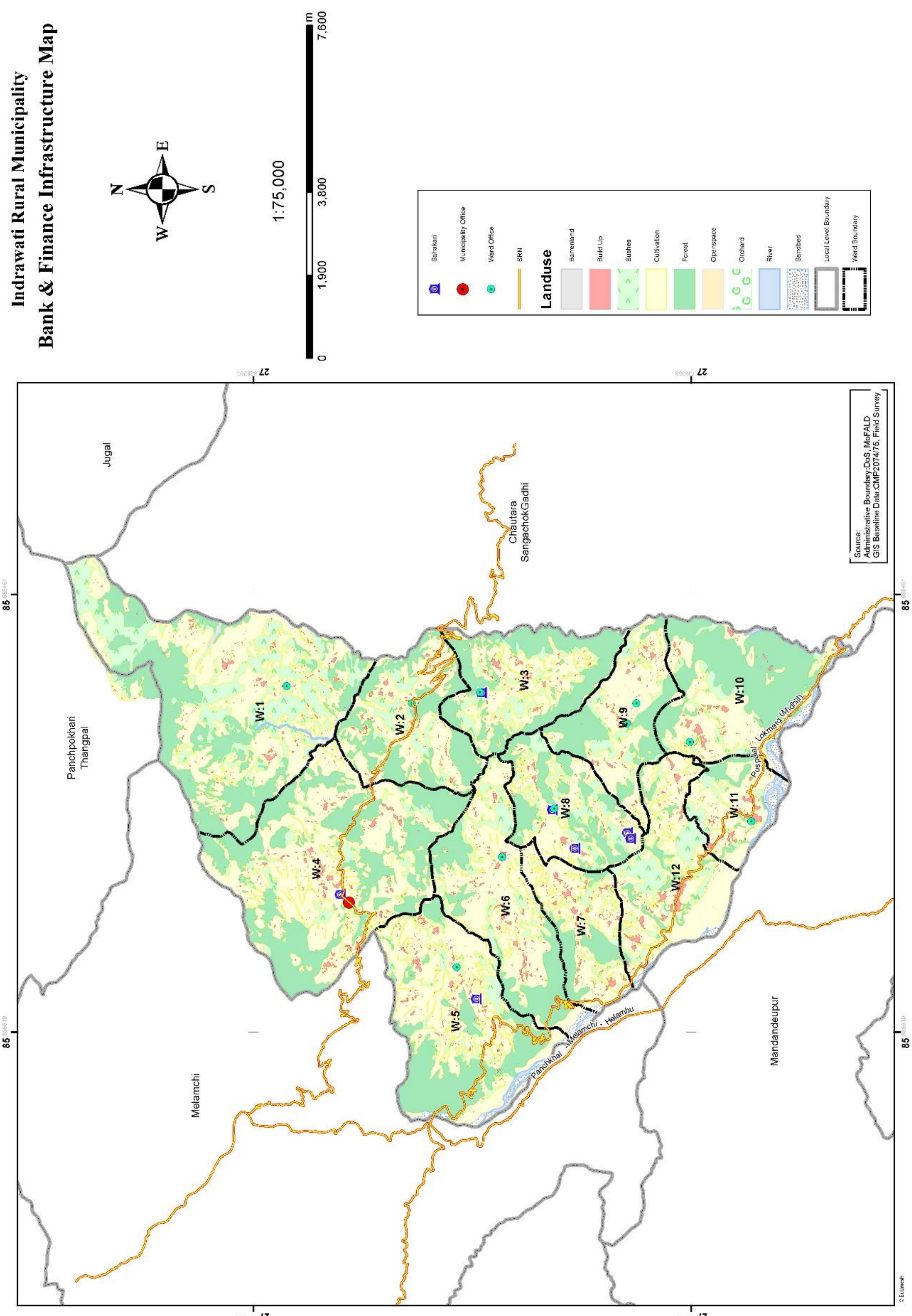

नक्सा नं. ३ : *बैंक तथा सहकारी संस्थाहरू*

गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा यहाँका सहकारी संस्थाको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ। सहकारी संस्थाले स्थानीय स्तरको बचतलाई गाउँपालिका बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा विभिन्न आय मूलक कार्यमा लगानी गरिरहेका छन्। सहकारी संस्थाप्रति जनताको अपनत्व बढी र प्रशासनिक झन्झट कमी हुने हुँदा वित्तिय क्षेत्रमा यहाँका जनताको पहुँच समेत बढेको छ। नगरको उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ बचत तथा ऋण, कृषि, उपभोक्ता, चिया/कफी उत्पादन र बहुद्देश्यीय आदि प्रकृतिका सहकारी संस्थाहरूबाट कर्जा लगानी हुने गरेको छ। साथै यी संस्थाहरूले नियमित रुपमा सदस्यहरूबाट बचत सङ्कलन पनि गर्दै आएको देखिन्छ। यी सहकारी संस्थाहरूबाट कृषि, उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी हुने गरेको छ। यस गाउँपालिकामा रहेका सहकारी संस्थाहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६५ : सहकारी संस्थाको विवरण

क्र.स.	कृषि सहकारी संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नम्वर
१	साना सिपाली किसान कृषि संस्था लि.	ईन्द्रावती-८, सिपापोखरे	९८४१७१४७०२
२	ईन्द्रावती एकीकृत कृषि सहकारी संस्था लि.	ईन्द्रावती-५, बाँडेगाउँ	९८०८६७०७१३
३	सर्वाङगीण विकास कृषि सहकारी संस्था लि.	ईन्द्रावती-७, सिपापोखरे	९७४१००२६१९
४	सुर्यकोट कफि सहकारी संस्था लि.	ईन्द्रावती-५, बाँडेगाउँ	९८१३४५४४३०
५	बोधिसत्व कृषि सहकारी संस्था लि.	ईन्द्रावती-१२, भिमटार	
६	सितल छाहारी कृषि सहकारी संस्था लि.	ईन्द्रावती-३, कुन्चोक	
७	माता सरस्वती कृषि सहकारी संस्था लि.	ईन्द्रावती-१, भिमटार	९८५११५२२१८

***श्रोत** :- स्थलगत सर्वेक्षण २०७५*

४.१८.७ बैङ्कहरूको विवरण

आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ। बैङ्किङ प्रणालीहरूमा व्यापक विकास भइरहँदा उनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाहरू समेत विस्तार हुँदै गईरहेका छन्। हाल विभिन्न बैंङ्कहरूले ए.टी.एम. सेवा, भिसा काड सेवा महशुल भुक्तानी सेवा लगायत बीमाहरूको समेत व्यवस्था गरेका छन्। यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवामा पहुँच पुऱ्याउन अपरिहार्य जस्तै भैसकेको छ।

गाउँपालिकामा सहकारीहरूको साथसाथै ५ वटा विकास बैंकहरू बैंकिङसेवा पुऱ्याइरहेका छन्। गाउँ यी बैंक तथा सहकारी मार्फत कर्जा समेत लगानी हुनको साथै रकमलाई निक्षेपको रुपमा स्विकार गरी बचत पनि गर्दै आएका छन्। यी संस्थाहरूको लगानीको मुख्य क्षेत्रकोरुपमा व्यापार, कृषि, उद्योग आदी रहेका छन्। गाउँपालिकामा संञ्चालित बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरूको विस्तृत विवरण तलको तालिमा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६६ : बैंक सम्बन्धी विवरण

क.सं.	बैक तथा वित्तीय संस्थाहरू	स्थान
१	निर्धन उत्थान बैंक लि.	नवलपुर
२	सामुदायिक लघुवित्त वित्तीय संस्था लि.	नवलपुर
३	मानुषी लघुवित्त कार्यक्रम	नवलपुर
४	मध्य सिन्धु बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	नवलपुर
५	मेगा वैंक नेपाल लिमिटेड	नवलपुर

***श्रोत** :- स्थलगत सर्वेक्षण २०७५*

४.१८.८ बैंक खाता भएका घरपरिवारको संख्याको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ६७ : परिवारको सदस्यको बैंक खाता भएको आधारमा घर परिवारको विवरण

वडा	छ		छैन		थाहा छैन		उल्लेख नभएको		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	२७८	४५.४%	३०१	४९.२%	३३	५.४%	०	०.०%	६१२	१००.०%
२	१७७	३०.६%	३४८	६०.१%	५४	९.३%	०	०.०%	५७९	१००.०%
३	२८३	५४.४%	२३३	४४.८%	४	.८%	०	०.०%	५२०	१००.०%
४	५७९	६४.८%	३०७	३४.४%	७	.८%	२	०.२%	८९५	१००.०%
५	४३४	५४.०%	३६३	४५.२%	६	.७%	०	०.०%	८०३	१००.०%
६	२८७	५३.७%	२३८	४४.६%	९	१.७%	०	०.०%	५३४	१००.०%
७	२९२	४४.१%	३५५	५३.६%	१५	२.३%	०	०.०%	६६२	१००.०%
८	२०३	५२.५%	१७४	४५.०%	१०	२.६%	०	०.०%	३८७	१००.०%
९	२०८	४८.५%	२०१	४६.९%	२०	४.७%	०	०.०%	४२९	१००.०%
१०	२०२	२८.९%	४१३	५९.०%	८५	१२.१%	०	०.०%	७००	१००.०%
११	२४८	६१.४%	१५२	३७.६%	४	१.०%	०	०.०%	४०४	१००.०%
१२	३९२	५६.१%	२९८	४२.६%	९	१.३%	०	०.०%	६९९	१००.०%
जम्मा	३५८३	४९.६%	३३८३	४६.८%	२५६	३.५%	२		७२२४	१००.०%

स्रोतः घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा रहेका कुल ७२२४ घरपरिवारमध्ये ३३८३ अर्थात् ४६.८ प्रतिशत घरपरिवारको बैङ्क खाता नरहेको र बाँकी अर्थात् ३५८३ अर्थात् ४९.६ प्रतिशत घरपरिवारको बैङ्क खाता रहेको देखिन्छ भने २५६ घरपरिवार अर्थात ३.५ प्रतिशतको उल्लेख नभएको देखिन्छ । यस गाउँपालिकाका ग्रामीण जनतालाई आधुनिक बैङ्किङ सुविधा प्रदान गर्न धेरै काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसो गर्दा नागरिकले गर्ने सबै आर्थिक कारोबारको पूर्ण अभिलेख रहन्छ र राज्यद्वारा प्राप्त हुने विभिन्न सुविधाहरू बैङ्किङ प्रणालीबाट गर्दा त्यो लक्षित वर्गमा पुग्ने सुनिश्चितता समेत हुनजान्छ । राज्यलाई वित्तीय व्यवस्थापन गरी सम्पूर्ण जनसाधारणहरूमा बैङ्किङ प्रणालीप्रति सकारात्मक धारणा विकास गर्न सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

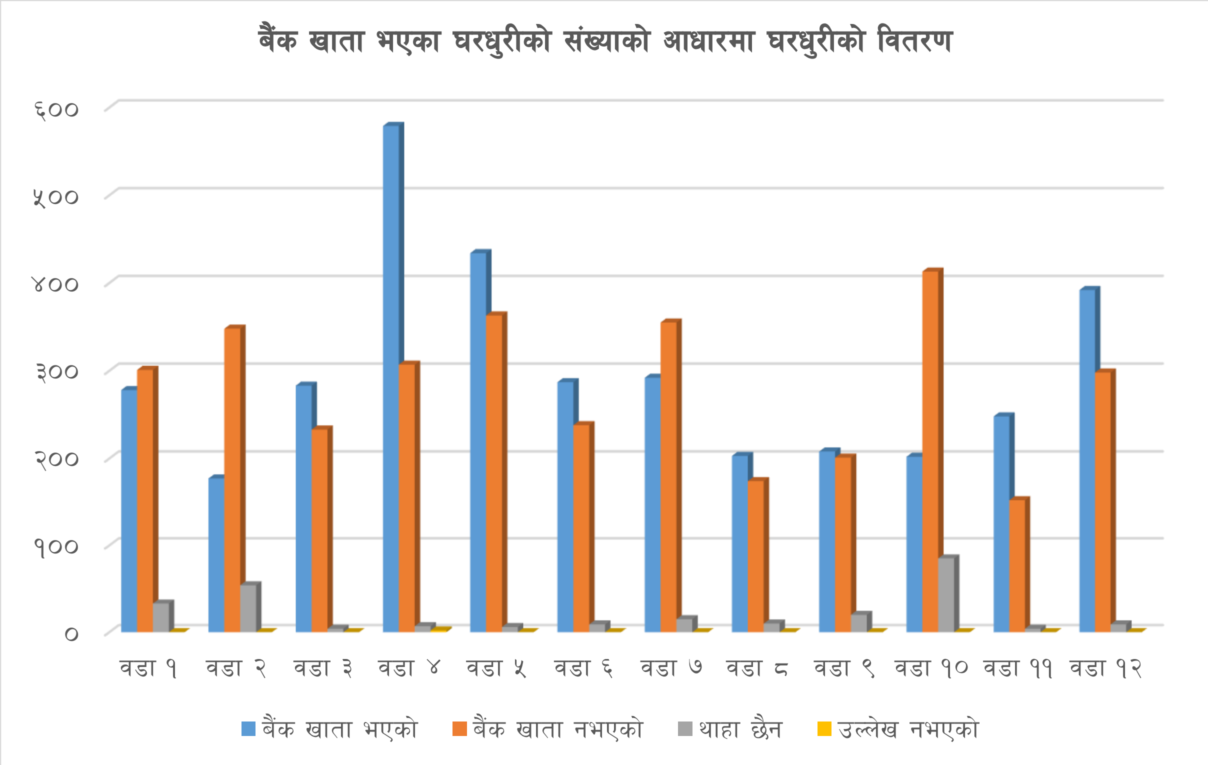

४.१८.९ वैदेशिक लगानीका उद्योग वा आयोजनाहरू

उचित ढङ्गले वैदेशिक लगानी भित्र्याउन सके एउटा ठुलो स्तरको उद्योगले समेत गाउँपालिका वा गाउँपालिकाको कायापलट गर्न सक्दछ । यसले रोजगारी श्रृजना गर्नुको साथै राजश्वमा व्यापक वृद्धि भई अर्थतन्त्रमा ठुलो टेवा पुग्न सक्छ । बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको विस्तार हुनसके विश्व बजारमा नेपालको पहुँच स्थापित हुन गई समग्र राष्ट्रकै अर्थतन्त्रमा व्यापक सुधार आउन सक्दछ । यसतर्फ स्थानीय, संघीय तथा केन्द्रिय सरकारको चासो केन्द्रित हुन जरुरी छ ।

खण्ड - ५ : सामाजिक अवस्था

५.१ शिक्षा तथा मानव संशाधन

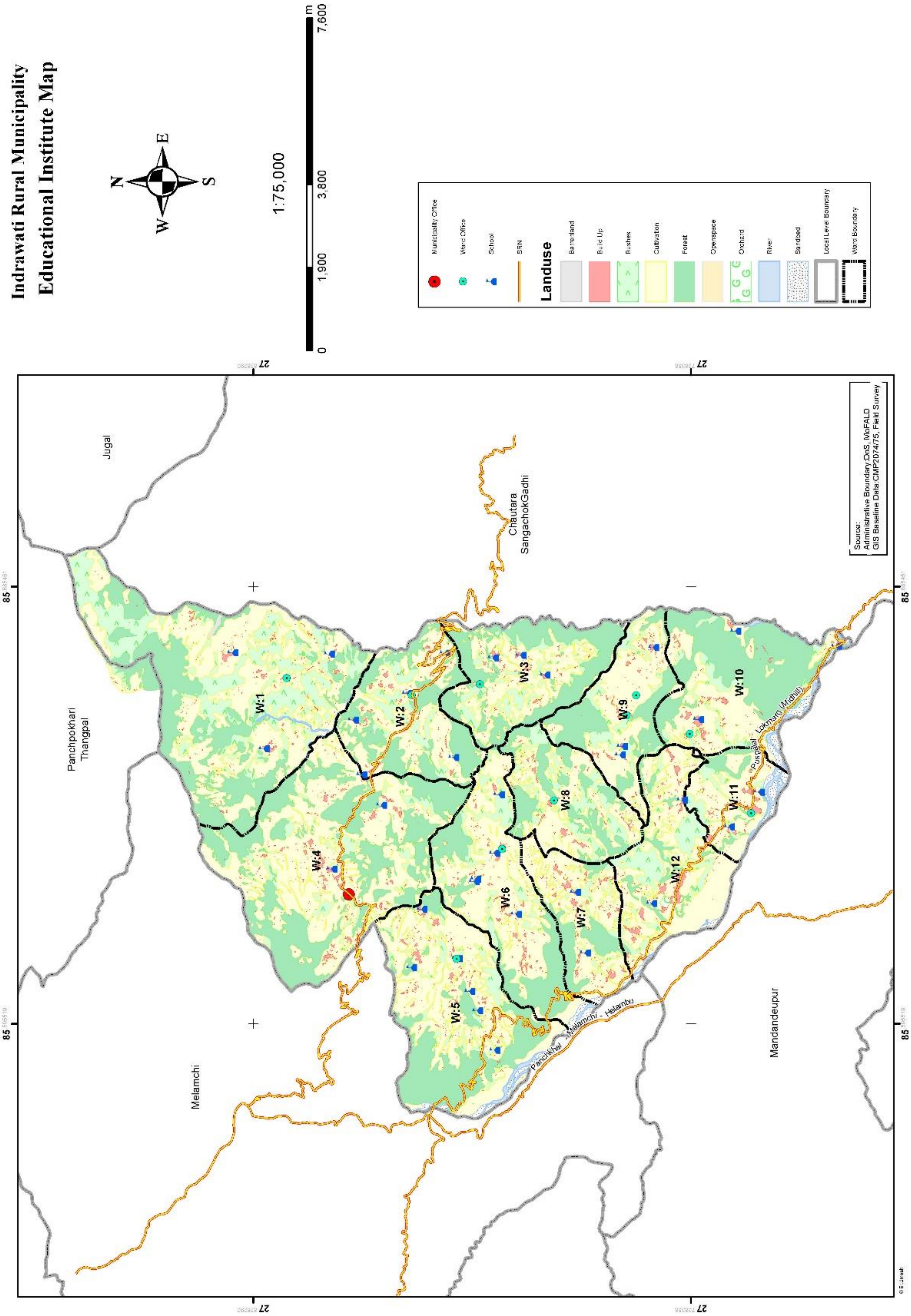

नक्सा नं. ४ : *बैंक तथा सहकारी संस्थाहरू*

चौधौ योजनाको ५ वटा रणनीतिक स्तम्भहरू मध्ये शैक्षिक पूर्वाधारको विकास र गुणस्तर वृद्धि पनि एक हो । कुनै पनि देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ । यसै सिलसिलामा यहाँ ईन्द्रावती गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन खोजिएको छ। विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहि आएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रुपमा नीतिगत रुपमा अबलम्बन गरिएको छ। राज्यको निति समेत शिक्षालाई विकासको प्रमुख पूर्वाधारको रुपमा विकसित, सर्वसुलभ र प्रभावकारी बनाउँदै लैजाने रहेको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३, धारा ३१ शिक्षा सम्बन्धि मौलिक हकमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ :

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ ।

२. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ ।

३. अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउनेहक हुनेछ ।

४. दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइ सम्बन्धी अपांगता भएका नागरिकलाई सांकेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।

५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ ।

संविधान तथा योजनाको ठूला ठूला वहस भएता पनि विश्व सामु तुलनात्मक अध्ययन गर्दा हाम्रो शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेखनीय विकास भने भएको देखिँदैन । शिक्षाले ज्ञान र सिपको प्रयोगात्मक परिवर्तन ल्याउने, पिछडिएको, विपन्न र अभावग्रस्त वर्गको पक्षपोषण गर्ने, अवोध बालबालिका एवं आवाज विहिनका पक्षमा रही देशलाई समृद्ध बनाउने परिकल्पनालाई साकार पार्नुपर्दछ । देशका लागि आवश्यक नेतृत्वदायी क्षमताको विकास, अथकरूपमा सिक्ने र सिकाउने प्रवृति, सामाजिक र मानवीय मूल्यमान्यता र आत्मविश्वास जस्ता आधारभूत समग्र पक्षको विकास गर्न सघाउनु नै गुणस्तरीय शिक्षाको विशेषता हो । यस्तो शिक्षामा विश्लेषणात्मक र मौलिक सोचको पर्याप्तता हुनुपर्छ । निर्दिष्ट सिकाइमात्र स्तरीयता होइन । आज व्यावहारिक परिवर्तन, श्रमसँगको आस्था, जीवनोपयोगी खोज अनुसन्धान, सान्दर्भिकता देश र संस्कृतिप्रति प्रेम, नैतिक जिम्मेवारी, मौलिकरूपमा विज्ञानको उपयोग गर्न स्तरीय शिक्षाको आवश्यकता छ । शिक्षाको स्तरीय विकासले रोजगारीको अवसर, कलकारखानाको विकास, सुविधाको पहुँच, प्रविधिको विस्तार, उत्पादनमुखी कृषि, आयमुखी व्यवसाय, स्थानीय साधनश्रोतको प्रचुर सदुपयोगले जनताको जीवनस्तर उकास्न सकिन्छ जसले गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र बलियो हुनुको साथै सामाजिक विकासमा महत्वपुर्ण टेवा पुऱ्याउँछ ।

शिक्षा क्षेत्रको परिशूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै सिलसिलामा यस गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन यहाँको साक्षरता स्थिति, शिक्षण संस्थाको विवरण, दरबन्दी शिक्षकहरूको विवरण, विद्यार्थीको भर्ना, तहगत तथा विषयगत शैक्षिक विवरण देखाउन खोजिएको छ। यसबाट ईन्द्रावती गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्थालाई बुझी आगामी दिनमा सुधार गर्न नीति तथा कार्यक्रम बनाउन सकिन्छ।

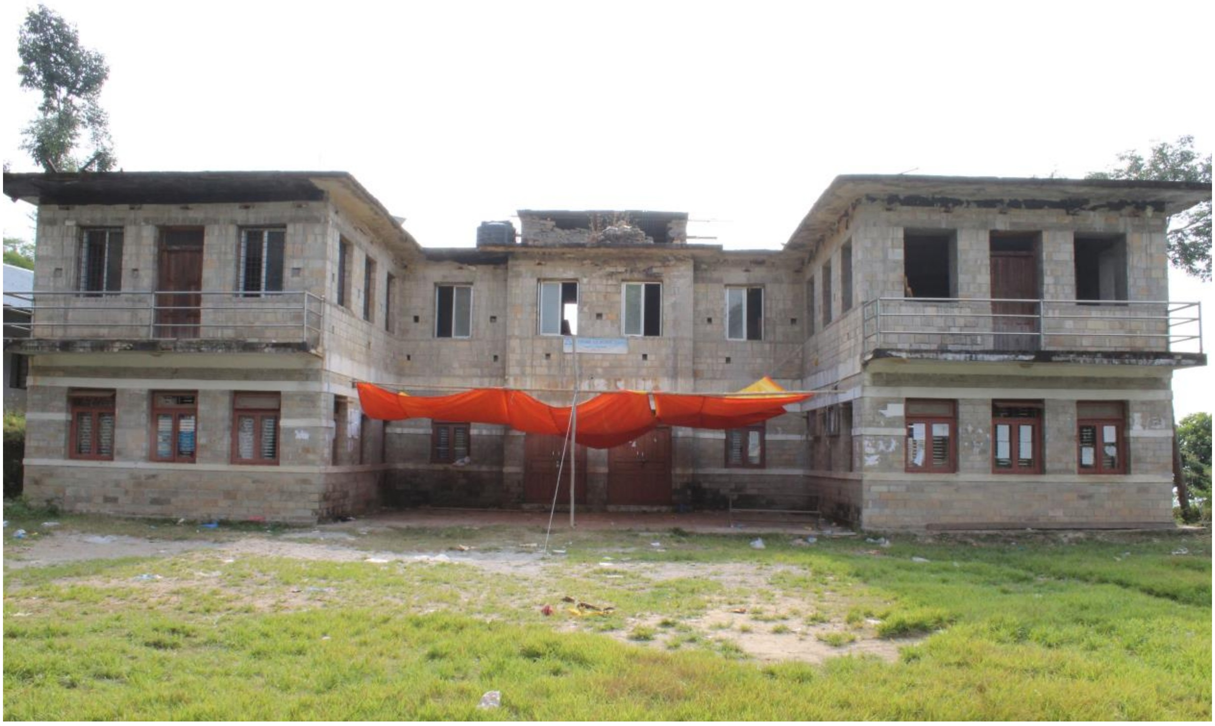

५.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूको विवरण (मदरशा, गुम्बा समेत)

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७४/७५ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि सामुदायिक बालविकास केन्द्र ८, आधारभूत विद्यालयको सङ्ख्या ३९ र माध्यमिक विद्यालयको संख्या १२ गरी जम्मा ५९ वटा सामुदायिक शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन्। वर्तमान समयमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै गईरहेको अवस्थामा ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्युन संलग्नता देखिन्छ यद्यपि समुदायिक र संस्थागत निजी क्षेत्रले शिक्षाको क्षेत्रमा विभिन्न समस्याको बावजुत उल्लेख्य योगदान पुर्‍याउँदै आएको देखिन्छ।

तालिका नं. ६८ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको किसिम	संख्या
१	सामुदायिक बालविकास केन्द्र	८
२	आधारभुत विद्यालय	३९
३	माध्यमिक विद्यालय	१२
	जम्मा	५९

स्रोत: गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

५.१.२ शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

तालिका नं. ६९ : गाउँपालिकामा रहेका शैक्षिक संस्थाहरूको नामावली

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना
माध्यमिक विद्यालयहरू :		
१	महेन्द्र मा.वि.	ईन्द्रावती २, कुञ्चोक
२	ऐसेलुखर्क मा.वि.	ईन्द्रावती ५, बाँडेगाउँ
३	सिपातीनघरे सं.मा.वि.	ईन्द्रावती ६, बाँडेगाउँ
४	राजेश्वरी मा.वि.	ईन्द्रावती७, सिपापोखरे
५	चण्डेश्वरी मा.वि.	ईन्द्रावती १०, भोटसिपा
६	सिम्पालेश्वरी मा.वि.	ईन्द्रावती १, सिम्पालकाभ्रे
७	सिंहमती मा.वि.	ईन्द्रावती ३, कुञ्चोक
८	नवलपुर मा.वि.	ईन्द्रावती ४, नवलपुर
९	कमलादेवी मा.वि.	ईन्द्रावती ६, आँपचौर
१०	सिपातीनधारा जनता मा.वि.	ईन्द्रावती ९, गाईखर्क
११	सेतीदेवी मा.वि.	ईन्द्रावती ११, बोडगाउँ
१२	भिमेश्वरी मा.वि.	ईन्द्रावती १२, भिमटार
आधारभुत विद्यालयहरू :		
१	जलेश्वर आ.वि.	ईन्द्रावती ४, पाडामरुवा
२	जनसुधार आ.वि.	ईन्द्रावती ५, बाँडेगाउँ
३	बालबालिका सुधार आ.वि.	ईन्द्रावती७, सिपापोखरे
४	पञ्चकन्या आ.वि.	ईन्द्रावती ८, सिपापोखरे
५	जलेश्वरी आ.वि.	ईन्द्रावती ९, भोटसिपा
६	सरस्वती आ.वि.	ईन्द्रावती १०, पाटीगाउँ
७	परोपकार आ.वि.	ईन्द्रावती ११, न्यौपानेटार
८	ढोटार आ.वि.	ईन्द्रावती १२, भिमटार
९	हिमाञ्चल आ.वि.	ईन्द्रावती १, सिम्पालकाभ्रे
१०	भूवनेश्वरी आ.वि.	ईन्द्रावती १, सिम्पालकाभ्रे
११	गोल्मेश्वरी आ.वि.	ईन्द्रावती १, सिम्पालकाभ्रे
१२	पञ्चकन्या आ.वि.	ईन्द्रावती २, कुञ्चोक
१३	प्रतिभा आ.वि.	ईन्द्रावती २, कुञ्चोक
१४	सरस्वती आ.वि.	ईन्द्रावती २, कुञ्चोक
१५	सिद्धार्थ आ.वि.	ईन्द्रावती ४, बिमिरे
१६	भिमसेन आ.वि.	ईन्द्रावती ४, मूले
१७	टाकुरे आ.वि.	ईन्द्रावती ४, टाकुरे
१८	पुष्पगंगा आ.वि.	ईन्द्रावती ५, बाँडेगाउँ
१९	कालिका आ.वि.	ईन्द्रावती ५, सुर्यकोट
२०	फलाँटेश्वर आ.वि.	ईन्द्रावती ६, बसन्तपुर
२१	कालिका आ.वि.	ईन्द्रावती ६, हवेली
२२	कालिका आ.वि.	ईन्द्रावती७, सिपापोखरे

क.सं.	विद्यालयको नाम	ठेगाना
२३	सर्वसुधार आ.वि.	ईन्द्रावती , सिपापोखरे
२४	सेतीदेवी आ.वि.	ईन्द्रावती ३, कुञ्चोक
२५	ओमराम आ.वि.	ईन्द्रावती ८, सिपापोखरे
२६	सुर्यकिरण आ.वि.	ईन्द्रावती ३, कुञ्चोक
२७	चन्द्रावती आ.वि.	ईन्द्रावती ८, सिपापोखरे
२८	सूर्योदय आ.वि.	ईन्द्रावती १०, भोटसिपा
२९	विसदेउटार आ.वि.	ईन्द्रावती ११, भिमटार
३०	नवकन्या आ.वि.	ईन्द्रावती १, सिम्पालकाभ्रे
३१	बागेश्वरी आ.वि.	ईन्द्रावती १, सिम्पालकाभ्रे
३२	गणेश आ.वि.	ईन्द्रावती ४, नवलपुर
३३	जुगे पञ्चकन्या आ.वि.	ईन्द्रावती ४, नवलपुर
३४	नमोबुद्ध आ.वि.	ईन्द्रावती ५, बाँडेगाउँ
३५	गोरखनाथ आ.वि.	ईन्द्रावती ५, बाँडेगाउँ
३६	बालकल्याण आ.वि.	ईन्द्रावती७, सिपापोखरे
३७	कालिका आ.वि.	ईन्द्रावती १०, भोटसिपा
३८	ईन्द्रावती आ.वि.	ईन्द्रावती १२, भाँङटार
३९	पञ्चकन्या आ.वि.	ईन्द्रावती , आँपटार
बालविकास केन्द्रहरू :		
१	फुलबारी सामुदायिक बा.वि.के.	ईन्द्रावती २, कुञ्चोक
२	बालसुधार बा.वि.के.	ईन्द्रावती ३, कुञ्चोक
३	भिमसेन बा.वि.के.	ईन्द्रावती ४, नवलपुर
४	सार्की गाउँ बा.वि.के.	ईन्द्रावती७, सिपापोखरे
५	लामाटोल बा.वि.के.	ईन्द्रावती ९, लामाटोल
६	सिपातीनधारा बा.वि.के.	ईन्द्रावती ९, तीनधारा
७	चण्डेनी बा.वि.के.	ईन्द्रावती १०, भोटसिपा
८	भिमसेनस्थान बा.वि.के.	ईन्द्रावती १२, भिमटार
जम्मा : ५९		

स्रोतः गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७४

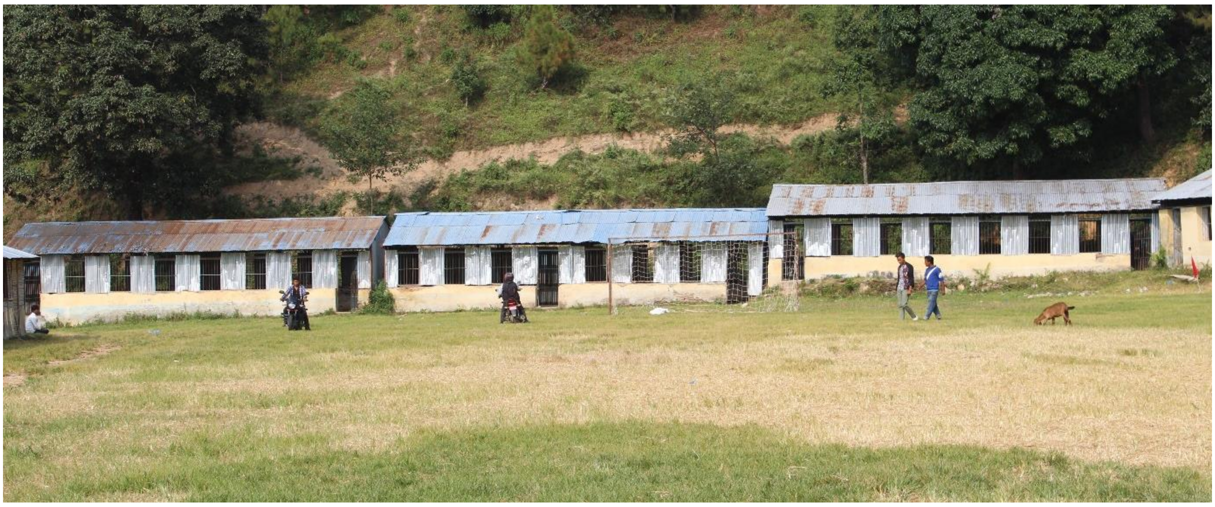

५.१.३ स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण

तालिका नं. ७० : स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण

विद्यालयको तह	स्थायी	अस्थायी	राहत	करार	रित्त	अन्य	जम्मा
आधारभूत	४१	२७	३४		१०		११२
माध्यमिक	७१	१४	४१	४	२	८	१४०
जम्मा	११२	४१	७५	४	१२	८	२५२

स्रोत: गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७५

माथिको तालिकामा स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षकहरू आधारभूत र मा.विकोस्थायी, अस्थायी, राहत, करार आदि दरबन्दीको विवरण देखाइएको छ। जसमा स्थायी दरबन्दी अन्तरर्गत आधारभूत शिक्षक ४१ जना, मा.वि.शिक्षक७१ जना गरी जम्मा ११२ शिक्षकहरू स्थायी दरबन्दीमा,आधारभूत शिक्षक२७ जना, मा.वि.शिक्षक १४ जना गरी जम्मा ४१ जना शिक्षकहरू अस्थायी दरबन्दीमा र आधारभूत शिक्षक३४ जना, मा.वि.शिक्षक४१ जना गरी जम्मा ७५ शिक्षकहरू राहत दरबन्दी लगायत अन्य दरबन्दी गरी जम्मा २४० जना शिक्षक स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत छन्। यसैगरी १२ जना शिक्षकहरूको पद रित्त रहेको छ। जस्को विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरीएको छ। यसलाई तलको स्तम्भ चित्रमा पनि देखाईएको छ।

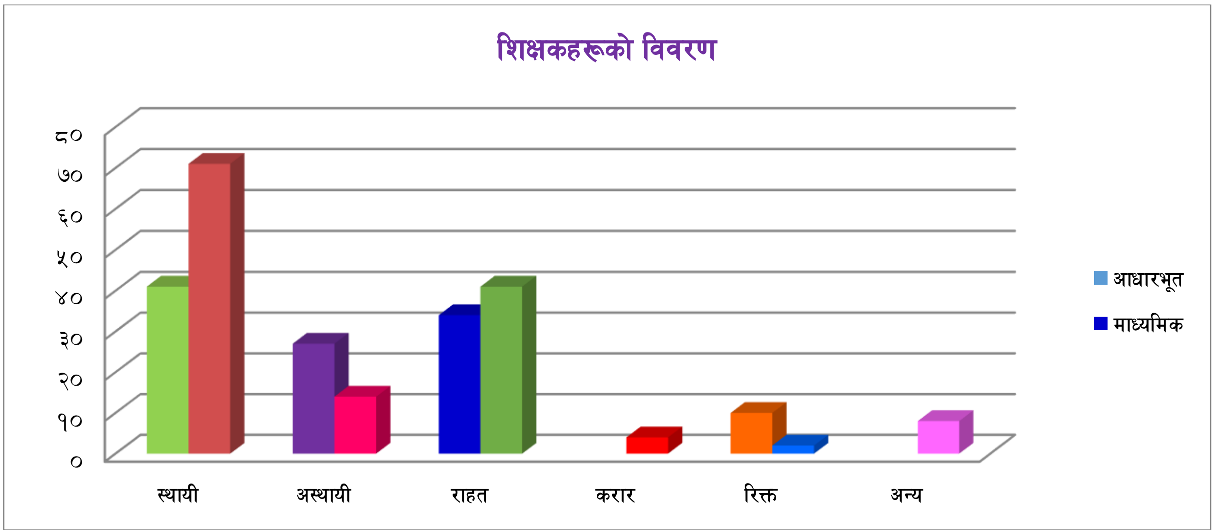

५.१.४ पाँच वर्ष माथिको जनसंख्याको समग्र साक्षरता/निरक्षरता विवरण (महिला/पुरुष दुबै)

साक्षरताले पढ्न र लेख्न सक्ने सिपभन्दा माथि समग्र मानव विकास सूचकलाई इंगित गर्दछ। तथ्यहरूका अनुसार महिला साक्षरताले समग्र बहुआयामिक गरिबी सूचकमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ। गाउँपालिकामा ५ वर्ष वा सो भन्दा माथि उमेर समूहका कूल २६,३०२ जनसंख्या रहेका छन्। पालिकामा ५ वर्ष वर्ष वा सो भन्दा माथि उमेर समूहका कूल जनसंख्यामध्ये ६६.९ प्रतिशत साक्षर रहेका छन्। पालिकामा पढ्न र लेख्न सक्ने साक्षर जनसंख्या १७२१६ रहेका छन् भने पढ्न मात्र सक्ने ३६४ जना रहेका छन्। पढ्ने र लेख्ने दुवै सिप नभएका अर्थात निरक्षर जनसंख्या ८७२२ अर्थात ३३.२ प्रतिशत रहेको छ। वडागत रुपमा तुलना गर्दा सबैभन्दा बढी साक्षरता प्रतिशत वडा नं १२ मा रहेको छ जसको साक्षरता ८४.९ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून साक्षरता वडा नं १० जसको साक्षरता ५१.४ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका नं. ७१ : ५ वर्ष वा सो भन्दा माथि उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिति

वडा	पढ्न लेख्न जानेको		पढ्नमात्र जानेको		पढ्न लेख्न नजानेको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	१२६०	४८.५%	१३	.५%	१३२७	५१.०%	२६००
२	१०९५	५९.३%	१९	१.०%	७३३	३९.७%	१८४७
३	१०२२	६३.२%	३०	१.९%	५६४	३४.९%	१६१६
४	२२६९	६७.२%	३३	१.०%	१०७६	३१.९%	३३७८
५	१९१४	७०.५%	१०	.४%	७९२	२९.२%	२७१६
६	१५५३	७३.१%	४१	१.९%	५३१	२५.०%	२१२५
७	१३५६	६२.२%	५७	२.६%	७६७	३५.२%	२१८०
८	९५६	६७.५%	२८	२.०%	४३३	३०.६%	१४१७
९	९९३	६६.२%	४०	२.७%	४६६	३१.१%	१४९९
१०	१२४८	५१.४%	५४	२.२%	११२७	४६.४%	२४२९
११	११३१	६८.८%	३४	२.१%	४८०	२९.२%	१६४५
१२	२४१९	८४.९%	५	.२%	४२६	१४.९%	२८५०
जम्मा	१७२१६	६५.५%	३६४	१.४%	८७२२	३३.२%	२६३०२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

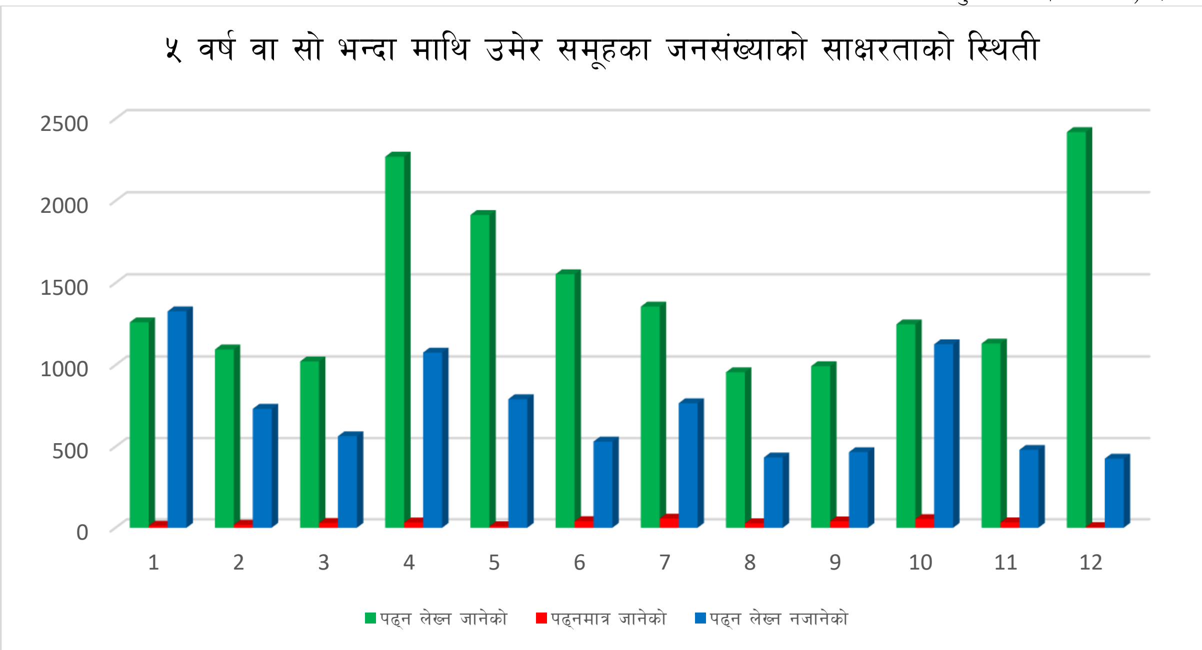

तालिका नं. ७२ : ५ वा सो भन्दा माथिका साक्षर जनसंख्याले उत्तीर्ण गरेको तह अनुसार विवरण

वडा	शैक्षिक तह								
	पूर्व प्राथमिक तह	कक्षा १-५	कक्षा ६-८	कक्षा ९-१०	एसईई/ एसएलसी/ सो सरह	मा.वि. वा सो सरह	स्नातक वा सो सरह	स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथि	जम्मा
१	१९	५०६	३२२	१७१	६२	१०१	१४	२	११९७
२	२३	४०२	३०३	२२१	७१	१९	१७	४	१०६०
३	२७	३५९	२४४	१५९	८७	७०	२८	१५	९८९
४	४७	६७०	४४२	३४०	१८८	१३७	१४७	६५	२०३६
५	५४	७१२	३४३	१७७	१३५	२४१	५३	२९	१७४४
६	२८	३४३	२३३	१६१	२१२	२५२	४४	४९	१३२२

वडा	शैक्षिक तह								
	पूर्व प्राथमिक तह	कक्षा १-५	कक्षा ६-८	कक्षा ९-१०	एसईई/ एसएलसी/ सो सरह	मा.वि. वा सो सरह	स्नातक वा सो सरह	स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथि	जम्मा
७	६७	२९१	२१६	१६२	९२	१०७	८७	६२	१०८४
८	५	२९४	२१६	१४५	६०	८७	४९	११	८६७
९	२०	३०४	२३६	१४०	६०	६५	२२	५	८५२
१०	६७	४२०	२९७	२४५	८४	९२	२१	१०	१२३६
११	३९	३५८	२९०	१३४	१००	९६	४२	११	१०७०
१२	९८	६५०	४८६	१५४	१६३	१३०	२२	१५	१७१८
जम्मा	४९४	५३०९	३६२८	२२०९	१३१४	१३९७	५४६	२७८	१५१७५
प्रतिशत	३.२६%	३४.९९%	२३.९१%	१४.५६%	८.६६%	९.२१%	३.६०%	१.८३%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.१.५ ५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिती

साक्षरताले पढ्न र लेख्न सक्ने सिपभन्दा माथि समग्र मानव विकास सूचकलाई इंगित गर्दछ। तथ्यहरूका अनुसार महिला साक्षरताले समग्र बहुआयामिक गरिबी सूचकमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । गाउँपालिकामा ५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका कूल १८,१७० जनसंख्या रहेका छन्। गाउँपालिकामा ५ वर्ष देखि ६० वर्ष उमेर समूहका कूल जनसंख्यामध्ये ६३.७ प्रतिशत साक्षर रहेका छन्। गाउँपालिकामा पढ्न र लेख्न सक्ने साक्षर जनसंख्या ११७६६ रहेका छन् भने पढ्न मात्र सक्ने २६१ जना रहेका छन्। पढ्ने र लेख्ने दुवै सिप नभएका अर्थात निरक्षर जनसंख्या ६१४३ अर्थात ३३.८ प्रतिशत रहेको छ। वडागत रुपमा तुलना गर्दा सबैभन्दा बढी साक्षरता प्रतिशत वडा नं १२ मा रहेको छ जसको साक्षरता ८५.५ प्रतिशत रहेको छ भने सबैभन्दा न्यून साक्षरता वडा नं १ जसको साक्षरता ४४.२ प्रतिशत रहेको छ। जसलाई तालिकामा पनि प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ७३ : ५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका जनसंख्याको साक्षरताको स्थिती

वडा	पढ्न लेख्न जानेको		पढ्नमात्र जानेको		पढ्न लेख्न नजानेको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	८०२	४४.२%	११	.६%	१००२	५५.२%	१८१५
२	६८८	५६.६%	१२	१.०%	५१५	४२.४%	१२१५
३	६८०	६३.३%	१८	१.७%	३७६	३५.०%	१०७४
४	१५७९	६७.७%	१८	.८%	७३७	३१.६%	२३३४
५	१३१०	७०.८%	७	.४%	५३२	२८.८%	१८४९
६	११५२	७६.९%	३१	२.१%	३१६	२१.१%	१४९९
७	९४७	६१.१%	४९	३.२%	५५३	३५.७%	१५४९
८	६५३	६६.४%	२०	२.०%	३११	३१.६%	९८४
९	६७७	६७.४%	२७	२.७%	३००	२९.९%	१००४
१०	७५१	४५.८%	४१	२.५%	८४७	५१.७%	१६३९
११	७९९	६७.३%	२३	१.९%	३६५	३०.७%	११८७
१२	१७२८	८५.५%	४	.२%	२८९	१४.३%	२०२१
जम्मा	११७६६	६४.८%	२६१	१.४%	६१४३	३३.८%	१८१७०

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.१.६ ५ देखि ३५ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण

तालिका नं. ७४ : ५ देखि ३५ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण

वडा	हाल स्कुल / कलेज गइरहेको			हाल गइरहेको स्कुल / कलेजको प्रकार					कहिल्यै स्कूल / कलेज गएको		
	छ	छैन	जम्मा	सामुदायिक/ सरकारी	संस्थागत/ निजी	गुरूकुल/ मदरसा/ गुम्बा	अन्य	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
१	५८५	१०७२	१६५७	५२९	५३	३	०	५८५	५५६	५१६	१०७२
२	५५६	५१२	१०६८	५४६	७	२	१	५५६	३८१	१३१	५१२
३	४५१	४९९	९५०	३७७	७१	०	३	४५१	४०४	९५	४९९
४	९७१	१०७०	२०४१	८४७	११९	१	४	९७१	७८७	२८३	१०७०
५	८००	७६१	१५६१	७००	१००	०	०	८००	६१४	१४७	७६१
६	५८८	६१७	१२०५	४००	१८०	०	८	५८८	५०४	११३	६१७
७	६०६	७६२	१३६८	४६३	१४३	०	०	६०६	४७६	२८६	७६२
८	४२१	३९४	८१५	३८२	३९	०	०	४२१	३३६	५८	३९४
९	४५५	४१७	८७२	३९७	५८	०	०	४५५	३२७	९०	४१७
१०	७११	७२९	१४४०	६६४	४७	०	०	७११	३९७	३३२	७२९
११	४६४	५९०	१०५४	३९९	६५	०	०	४६४	४८१	१०९	५९०
१२	७८४	१२१०	१९९४	५५९	२२५	०	०	७८४	८६६	३४४	१२१०
जम्मा	७३९२	८६३३	१६०२५	६२६३	११०७	६	१६	७३९२	६१२९	२५०४	८६३३
प्रतिशत	४६.१%	५३.९%	१००%	८४.७%	१५.०%	०.१%	०.२%	१००%	७१.०%	२९.०%	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा ५ देखि ३५ वर्ष उमेर भित्रका कूल १६,०२५ जनसंख्यालाई के तपाइँ हाल तथा कहिल्यै स्कूल/कलेज जानुभएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा हाल स्कूल कलेज गइरहेकाहरूको संख्या ७३९२ अर्थात ४६.१ प्रतिशत रहेका छन् । अर्कोतफ ८,६३३ अर्थात ५३.९ प्रतिशत विद्यालय/कलेज गएका छैनन् । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ५ देखि ३५ वर्षको उमेर समूह भनेको अध्ययन र सीप विकासको सबैभन्दा महत्वपूर्ण समयको उमेर समूह हो । तसर्थ यस उमेर समूहका ८६३३ जना अर्थात ५३.९ प्रतिशत विद्यालय/कलेज नजानुले मानव संशोधन विकासको अपरिहार्य आधार शिक्षा तथा सीप विकासको अवसरबाट टाढा हुनु हो । तसर्थ यस उमेर समूहको जनसंख्या विद्यालय/कलेज जान नसक्नु वा नपाउनुका कारणहरूको पहिचान गरी समाधानतर्फ पहल गर्नु जरुरी देखिन्छ । त्यसैगरी हाल गइरहेको कलेज र स्कुलको प्रकार अनुसार सामुदायिक/सरकारीमा ६२६३ अर्थात ८४.७ प्रतिशत, संस्थागत/निजीमा ११०७ अर्थात १५ प्रतिशत, गुरूकुल/मदरसा/गुम्बामा ६ अर्थात ०.१ प्रतिशत र अन्यमा १६ अर्थात ०.२ प्रतिशत रहेका छन् । हाल स्कुल नगएका वा छाडेकाहरू कूल ८६३३ जनालाई विगतमा स्कूल/कलेज जानुभएको थियो भन्ने प्रश्नमा गएका जम्मा ७१.० प्रतिशत र कहिल्यै नगएकोमा २९.० प्रतिशत रहेका छन् । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१.७ ५ देखि ३५ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण

तालिका नं. ७५ : ५ देखि ३५ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण

		वडा नं.												
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
हाल स्कुल / कलेज गइरहेको	छ	५८५	५५६	४५१	९७१	८००	५८८	६०६	४२१	४५५	७११	४६४	७८४	७३९२
	छैन	१०७२	५१२	४९९	१०७०	७६१	६१७	७६२	३९४	४१७	७२९	५९०	१२१०	८६३३
	जम्मा	१६५७	१०६८	९५०	२०४१	१५६१	१२०५	१३६८	८१५	८७२	१४४०	१०५४	१९९४	१६०२५
हाल स्कुल / कलेज नजानुको कारण	अरु पढ्ने ठाउँ नभएकोले	३८	२०	६	३	१	१	१	२	२	४०	३८	१०	१६२
	धेरै महँगो भएकोले	३३	१४	२	२७	४	६	९	६	७	२६	१३	२०	१६७
	धेरै टाढा भएकोले	२०१	६	१२	१६	१६	११	३	४	०	४४	८३	५३	४४९
	घरमा काम सघाउनु परेकोले	३९६	११२	१६०	८६	३४०	८५	२१८	८०	१३१	६८	१२२	३६४	२१६२
	बाबु/आमाले नचाहेकोले	३७	८	७	९	४	१३	११	९	१२	२२	२७	७५	२३४
	चाहेजति पढिसकेकोले	१२	२	५	८	११	१४	०	८	१२	२४	६	१९	१२१
	विवाह भएकोले	१६१	१०७	१४९	११०	२२०	२१२	१६५	१७३	१०२	३१०	१३७	२५८	२१०४
	काम शुरु गरेको/ जागिर पाएर	२६	१८	४५	५७	५८	६७	१०१	३६	४२	३७	३२	६२	५८१
	विद्यालयले भर्ना गर्न नमानेकोले	१४०	२	५०	२००	१०	१२	४	३३	२	२१	२८	२४	५२६
	अन्य	२८	२२३	६३	५५४	९७	१९६	२५०	४३	१०७	१३७	१०४	३२५	२१२७
	जम्मा	१०७२	५१२	४९९	१०७०	७६१	६१७	७६२	३९४	४१७	७२९	५९०	१२१०	८६३३

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा ५ देखि ३५ वर्ष भित्रका जनसंख्यामध्ये हाल विद्यालय/कलेज नजानेको संख्या ८६६३ जना रहेका छन् । हाल विद्यालय नजानेहरूलाइ विद्यालय/कलेज नजानुको कारण के हो भनेर सोधिएको प्रश्नमा विद्यालय/कलेज नजानुको कारण हेर्दा सबैभन्दा बढी २१६२ जनाले घरमा काम सघाउनु परेकोले, २१०४ जनाले विवाह भएकाले र तेस्रोमा ५८१ जनाले काम शुरु गरेको/जागिर पाएकोले भन्ने जवाफ दिएका छन् । त्यसैगरी अन्य कारणले बताउने जस्तै विद्यालयले भर्ना गर्न नमानेकोले, चाहेजति पढिसकेकोले, धेरै टाढा भएकाले, अभिभावकको चाहना नभएर नगएको बताउने जनसंख्या पनि उल्लेख्य रहेको छ। जे सुकै कारणले भए पनि उचित शिक्षाबाट बञ्चित हुनु राम्रो होइन । तसर्थ शिक्षालाई प्राथमिकता दिने र यूवाहरूलाई शिक्षातर्फ उत्साहित गर्न रोजगारमूलक र जीवनोपयोगी शिक्षा, व्यवसायीक, शिक्षा तथा सीपमूलक शिक्षाको व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुन्छ। नेपालमा परम्परागत हिसाबले विवाह पश्चात महिलाहरू घरायसी धन्दा र बालबच्चा जन्माउने र हुर्काउने कार्यमा लाग्ने साथै विवाह भएर जाने घरबाट शिक्षामा प्रोत्साहन नगर्ने जस्ता कारणले उनीहरू शिक्षाबाट टाढिएका हुनसक्छन् । यसतर्फ सामाजिक जागरण र महिला हक अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सम्बन्धित सबैले ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ।

५.१.८ ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण

तालिका नं. ७६ : ५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका हाल स्कूल कलेज गए नगएको विवरण

वडा	हाल स्कुल/ कलेज गइरहेको			हाल गइरहेको स्कुल / कलेजको प्रकार					कहिल्यै स्कूल / कलेज गएको		
	छ	छैन	जम्मा	सामुदायिक/ सरकारी	संस्थागत/निजी	गुरूकुल/ मदरसा/ गुम्बा	अन्य	जम्मा	छ	छैन	जम्मा
१	५८३	५२४	११०७	५२८	५३	२	०	५८३	३३२	१९२	५२४
२	५५५	१९९	७५४	५४५	७	२	१	५५५	१७७	२२	१९९
३	४५०	१८८	६३८	३७६	७१	०	३	४५०	१६८	२०	१८८
४	९५०	४३७	१३८७	८३२	११३	१	४	९५०	३६६	७१	४३७
५	७८१	२६९	१०५०	६८२	९९	०	०	७८१	२४१	२८	२६९
६	५६९	२१७	७८६	३८७	१७५	०	७	५६९	१९२	२५	२१७
७	५९९	३०८	९०७	४५७	१४२	०	०	५९९	२१७	९१	३०८
८	४१५	१४५	५६०	३७६	३९	०	०	४१५	१३७	८	१४५
९	४५२	१६७	६१९	३९४	५८	०	०	४५२	१४७	२०	१६७
१०	७११	३१३	१०२४	६६४	४७	०	०	७११	२०९	१०४	३१३
११	४५३	२६२	७१५	३९०	६३	०	०	४५३	२४२	२०	२६२
१२	७७२	६०८	१३८०	५५०	२२२	०	०	७७२	५३४	७४	६०८
जम्मा	७२९०	३६३७	१०९२७	६१८१	१०८९	५	१५	७२९०	२९६२	६७५	३६३७
प्रतिशत	६६.७%	३३.३%	१००.०%	८४.८%	१४.९%	०.१%	०.२%	१००%	८१.४%	१८.६%	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा ५ देखि २४ वर्ष उमेर भित्रका कूल १०,९२७ जनसंख्यालाई के तपाइँ हाल तथा कहिल्यै स्कूल/कलेज जानुहुन्छ भनि सोधिएको प्रश्नमा हाल स्कूल कलेज गईरहेकाहरूको संख्या ७,२९० अर्थात ६६.७ प्रतिशत रहेका छन् । अर्कोतफ ३,६३७ अर्थात ३३.३ प्रतिशत विद्यालय/कलेज गएका छैनन् । यो तथ्यलाई हेर्दा आधुनिकता, विकास र नवजागरणको चहल पहल चरम अवस्थामा पुगेको वर्तमान विश्व परिवेशमा यस गाउँपालिकामा विद्यालय/कलेज नै नगएको संख्या उल्लेख्य हुनु गम्भिर विषय हो । तसर्थ यो अवस्थालाई प्रभावकारी ढंगले अन्त्य गर्न अविलम्ब पहल गरिनु आवश्यक छ । यसका लागि औपचारिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, प्रौढ शिक्षा तथा अन्य शैक्षिक विकासका व्यवहारिक र कार्यन्वयनमुखी योजना निर्माण गरी लागू गर्नु जरुरी छ । त्यसैगरी हाल गइरहेको कलेज र स्कुलको प्रकारअनुसार सामुदायिक/सरकारीमा ६१८१ अर्थात ८४.८ प्रतिशत, संस्थागत/निजीमा १०८९ अर्थात १४.९ प्रतिशत, गुरूकुल/मदरसा/गुम्बामा ५ अर्थात ०.१ प्रतिशत र अन्यमा १५ अर्थात ०.२ प्रतिशत रहेका छन् । हाल स्कुल नगएका वा छाडेकाहरू कूल ३,६३७ जनालाई विगतमा स्कूल/कलेज जानुभएको थियो भन्ने प्रश्नमा गएका जम्मा ८१.४ प्रतिशत र कहिल्यै नगएकोमा १८.६ प्रतिशत रहेका छन् । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

५.१.९ ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूल/कलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण

तालिका नं. ७७ : ५-२४ वर्ष उमेरसमूहका हाल स्कूलरकलेज नजानुको कारणका आधारमा विवरण

		वडा नं.													
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
हाल स्कुल/ कलेज गइरहेको	छ	५८३	५५५	४५०	९५०	७८१	५६९	५९९	४१५	४५२	७११	४५३	७७२	७२९०	६६.७२%
	छैन	५२४	१९९	१८८	४३७	२६९	२१७	३०८	१४५	१६७	३१३	२६२	६०८	३६३७	३३.२८%
	जम्मा	११०७	७५४	६३८	१३८७	१०५०	७८६	९०७	५६०	६१९	१०२४	७१५	१३८०	१०९२७	१००%
हाल स्कुल/ कलेज नजानुको कारण	अरु पढ्ने ठाउँ नभएकोले	१२	९	३	३	०	१	०	१	०	२४	१०	६	६९	१.९०%
	धेरै महँगो भएकोले	१५	५	१	१०	१	२	३	४	४	२३	५	७	८०	२.२०%
	धेरै टाढा भएकोले	११७	४	५	८	५	७	१	४	०	२६	४३	३२	२५२	६.९३%
	घरमा काम सघाउनु परेकोले	१५२	४०	५१	३६	१३५	२४	९१	१७	५५	२७	५६	१७१	८५५	२३.५१%
	बाबु/ आमाले नचाहेकोले	१५	३	३	१	१	३	४	१	२	१०	९	१७	६९	१.९०%
	चाहेजति पढिसकेकोले	९	२	४	४	४	७	०	६	६	१३	३	१४	७२	१.९८%
	विवाह भएकोले	८५	४५	५१	४६	६३	६९	६१	५६	४१	११०	५७	१५५	८३९	२३.०७%
	काम शुरु गरेको/जागिर पाएर	१६	४	२३	१७	१९	१५	३२	२०	१७	१९	१४	२४	२२०	६.०५%
	विद्यालयले भर्ना गर्न नमानेकोले	८३	१	१९	६६	८	७	१	११	२	११	११	२०	२४०	६.६०%
	अन्य	२०	८६	२८	२४६	३३	८२	११५	२५	४०	५०	५४	१६२	९४१	२५.८७%
	जम्मा	५२४	१९९	१८८	४३७	२६९	२१७	३०८	१४५	१६७	३१३	२६२	६०८	३६३७	१००%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा ५ देखि २४ वर्ष भित्रका जनसंख्यामध्ये हाल विद्यालय/कलेज नजानेको संख्या ३६३७ जना रहेका छन् । हाल विद्यालय नजानेहरूलाई विद्यालय/कलेज नजानुको कारण के हो भनेर सोधिएको प्रश्नमा विद्यालय/कलेज नजानुको कारण हेर्दा सबैभन्दा बढी ८५५ अर्थात २३.५१ प्रतिशतले घरमा काम सघाउनु परेकोले, ८३९ अर्थात २३.०७ प्रतिशतले विवाह भएकाले र तेस्रोमा २५२ अर्थात ६.९ प्रतिशतले धेरै टाढा भएकाले भन्ने जवाफ दिएका छन् । त्यसैगरी अन्य कारणले बताउने २५.८७ प्रतिशत भएकाले यी जनसंख्या विद्यालय नजानुको कारण स्पष्ट देखिँदैन भने विद्यालयले भर्ना गर्न नमानेकोले, चाहेजति पढिसककेकोले, धेरै टाढा भएकाले, अभिभावकको चाहना नभएर नगएको बताउने जनसंख्या पनि उल्लेख्य रहेको छ । जे सुकै कारणले भएपनि उचित शिक्षाबाट बञ्चित हुनु राम्रो होइन तसर्थ शिक्षालाई प्राथमिकता दिने र यूवाहरूलाई शिक्षातर्फ उत्साहित गर्न रोजगारमूलक र जीवनोपयोगी शिक्षा, व्यवसायीक, शिक्षा तथा सीपमूलक शिक्षाको व्यवस्था गर्नु आवश्यक हुन्छ । नेपालमा परम्परागत हिसाबले विवाह पश्चात महिलाहरू घरायसी धन्दा र

बालबच्चा जन्माउने र हुर्काउने कार्यमा लाग्ने साथै विवाह भएर जाने घरबाट शिक्षामा प्रोत्साहन नगर्ने जस्ता कारणले उनीहरू शिक्षाबाट टाढिएका हुनसक्छन् । यसतर्फ सामाजिक जागरण र महिला हक अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सम्बन्धित सबैले ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

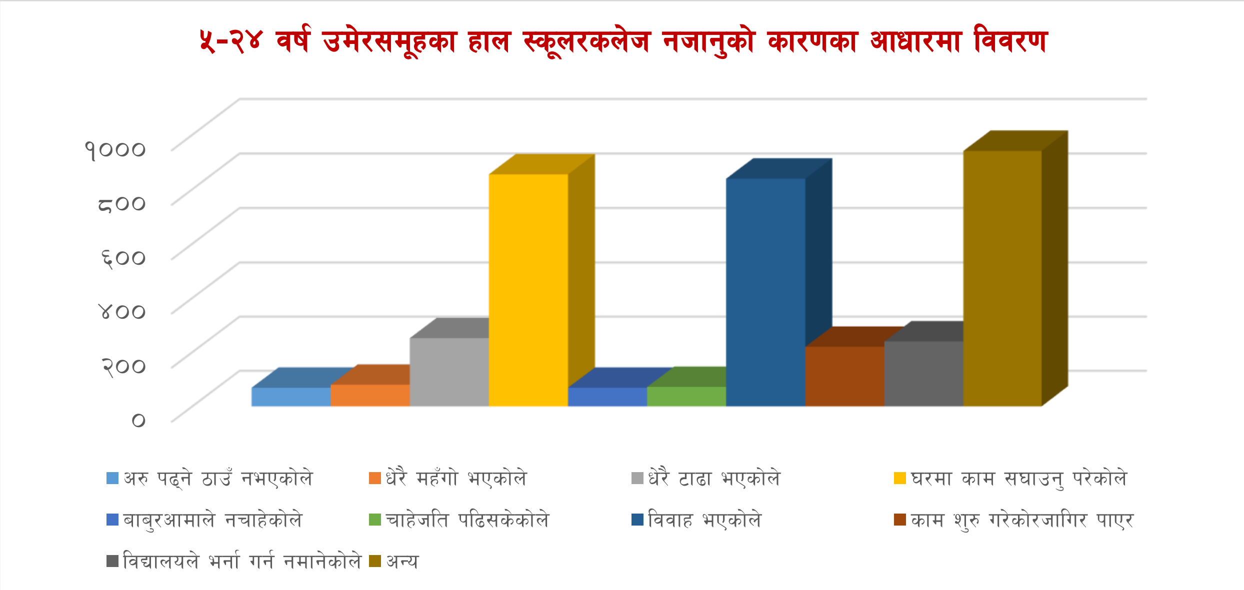

५.१.१० १० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेर भएका जनसंख्या औपचारिक/अनौपचारिक तालिमसम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ७८ : १० वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेर भएका जनसंख्या औपचारिक/अनौपचारिक तालिमसम्बन्धी विवरण

वडा	औपचारिक / अनौपचारिक तालिम					
	छ		छैन		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	५४	२.३%	२३२७	९७.७%	२३८१	९.९%
२	७३	४.३%	१६०९	९५.७%	१६८२	७.०%
३	१००	६.८%	१३६१	९३.२%	१४६१	६.१%
४	४४८	१४.६%	२६२८	८५.४%	३०७६	१२.८%
५	३६४	१४.८%	२१०१	८५.२%	२४६५	१०.३%
६	१५५	७.९%	१८०१	९२.१%	१९५६	८.२%
७	२०१	१०.१%	१७९७	८९.९%	१९९८	८.३%
८	१९९	१५.१%	१११७	८४.९%	१३१६	५.५%
९	१११	८.१%	१२६०	९१.९%	१३७१	५.७%
१०	७९	३.६%	२१०९	९६.४%	२१८८	९.१%
११	९७	६.५%	१४०१	९३.५%	१४९८	६.३%
१२	४८१	१८.८%	२०७३	८१.२%	२५५४	१०.७%
जम्मा	२३६२	९.९%	२१५८४	९०.१%	२३९४६	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा १० वर्षभन्दा माथिका कूल २३,९४६ जनालाई औपचारिक र अनौपचारिक तालिम लिएको छ/छैन भन्ने प्रश्नमा २,३६२ अर्थात ९.९ प्रतिशतले तालिम लिएको र २१,५८४ अर्थात ९०.१ प्रतिशतले ले तालिम नलिएको देखियो ।

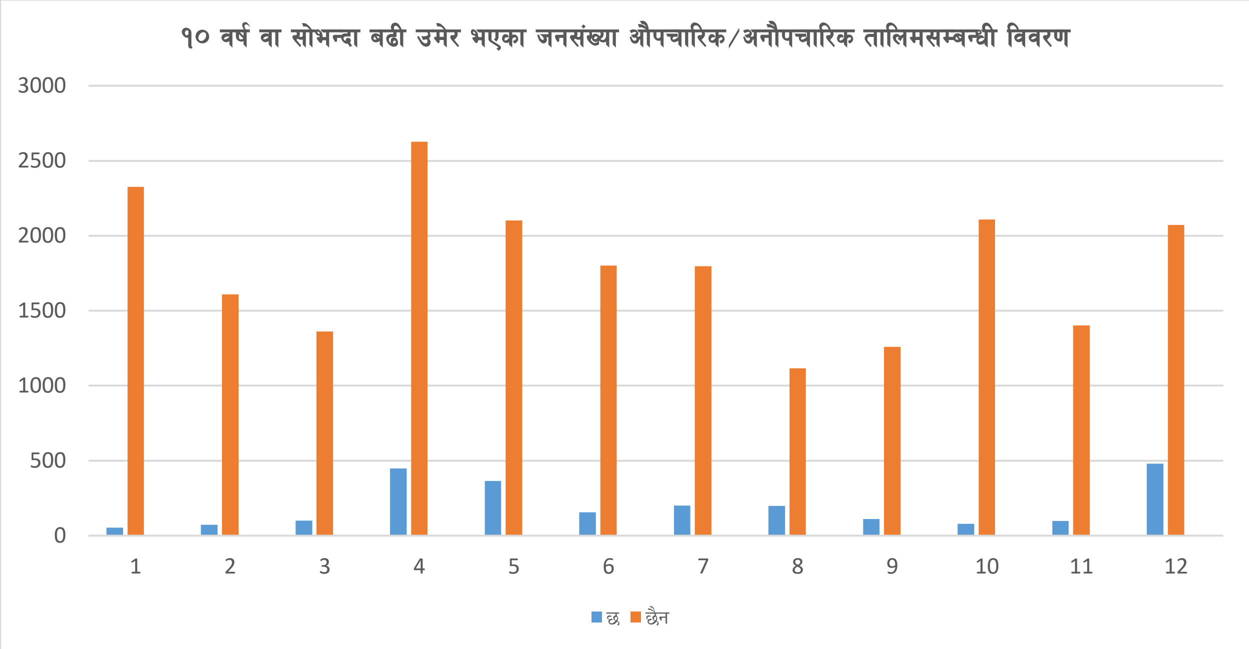

तालिका नं. ७९ : औपचारिक तालिमको विषयको आधारमा वडागत विवरण

तालिमको विषय	वडा नं.												
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
सिकर्मी, डकर्मी सम्बन्धी	१३	२१	२१	१२७	८०	४८	३३	२२	२८	२४	२१	२१२	६५०
शिक्षण शिकाई सम्बन्धी	११	८	२१	१६४	१२३	४९	२४	९२	८	१२	१४	३०	५५६
सवारी चालक सम्बन्धी	६	८	१३	१८	३२	३	३२	४	३०	८	२२	३६	२१२
पोशाक बनाउने र सिउने	४	१४	२	१८	३१	६	१६	१३	१६	११	९	३८	१७८
अन्य	१	३	३	१७	८	११	३२	१७	३	५	३	४२	१४५
कृषि, पशुपालन, माछापालन, मौरी पालन सम्बन्धी	१	६	३	२३	१६	८	६	७	५	३	३	३८	११९
बिजुली जडान सम्बन्धी	१	३	३	५	२६	८	१०	२	०	१	३	३	६५
मानव स्वास्थ्यसँग सम्बन्धी	२	१	६	२०	३	८	४	४	२	३	२	८	६३
फर्निचर बनाउने सम्बन्धी	१	०	५	३	३	२	५	१	०	७	५	२६	५८
होटल तथा रेष्टुरेन्ट सम्बन्धी	१	१	३	३	१०	०	११	४	७	२	५	३	५०
आत्मसुरक्षा सम्बन्धी र शारीरिक सुगठन	१	२	१२	१८	३	१	२	७	०	०	०	१	४७
कम्प्युटर विज्ञान सम्बन्धी	०	१	१	९	२	१	३	४	३	०	१	१९	४४
मूर्तिकला, प्रस्तरकला, काष्ठकला	३	०	१	०	५	०	२	७	०	०	०	७	२५
हस्तकला / चित्रकला सम्बन्धी	५	०	०	२	२	३	२	२	४	०	०	२	२२

तालिमको विषय	वडा नं.												
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
यान्त्रिक (मेकानिक्स) सम्बन्धी	०	०	२	२	३	२	४	३	१	०	०	४	२१
केश सजावट / श्रृंगार सम्बन्धी	०	२	०	३	०	०	०	१	०	०	३	८	१७
पशुचिकित्सा तथा पशुस्वास्थ्य सम्बन्धी	०	१	१	२	१	४	२	१	१	१	२	१	१७
रेडियो, टेलिभिजन, मोबाईल, तथा अन्य ईलेक्ट्रिक	०	०	०	०	३	०	२	३	३	१	३	०	१५
प्लम्बिङ सम्बन्धी	२	०	०	२	४	०	४	१	०	०	०	२	१५
इन्जिनियरिङ डिजाईन सम्बन्धी	०	०	१	८	१	०	०	१	०	०	०	०	११
गीत, संगीत, नाटक तथा कलाकारिता	०	२	१	०	३	१	०	१	०	०	०	०	८
श्रव्यदृष्य तथा फोटोग्राफी सम्बन्धी	०	०	०	०	३	०	१	१	०	१	०	०	६
जुत्ता चप्पल बनाउने	०	०	०	०	०	०	५	०	०	०	०	०	५
गरगहना बनाउने / मर्मत गर्ने	२	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	४
छपाई सम्बन्धी	०	०	१	१	१	०	१	०	०	०	०	०	४
जमिनको सर्भेक्षण सम्बन्धी	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	१	०	३
साहित्य श्रृजना सम्बन्धी	०	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०	०	२
जम्मा	५४	७३	१००	४४८	३६४	१५५	२०१	१९९	१११	७९	९७	४८१	२३६२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

विशेष सीप तथा दक्षता हुनेहरूमध्ये सबैभन्दा बढी सिकर्मी, डकर्मी सम्बन्धी तालिम हासिल गर्नेको संख्या ६५० जना रहेका छन् भने दोस्रोमा शिक्षण सिकाईसम्बन्धी सीप हासिल गरेको जनसंख्या ५५६ जना रहेको छ। तेस्रोमा सवारी चालक सम्बन्धी सीप हासिल गर्नेको संख्या २१२ जना रहेका छन्। यी बाहेक पोशाक बनाउने र सिउने, कृषि, पशुपालन, माछापालन, मौरी पालन सम्बन्धी, छपाइसम्बन्धी, कम्प्युटर विज्ञान सम्बन्धी, होटल तथा रेष्टुरेन्ट सम्बन्धी प्लम्बिङसम्बन्धी, साहित्य श्रृजना तथा इन्जिनियरिङ सम्बन्धि डिजाइन गर्ने र अन्यको संख्या नगण्य रहेको छ। समग्रमा हेर्दा कुनैपनि प्रकारको सीप वा दक्षता हुनु आफैमा राम्रो भएता पनि गाउँपालिकामा आधुनिक समाजमा आवश्यक पर्ने खालका विशेष सिपहरू तथा विश्वविद्यालयबाट प्राज्ञिक सर्टिफिकेट (प्रमाणपत्र) लिएर तयार भएको दक्ष जनशक्ति जस्तै डाक्टर, इन्जिनियर, मेकानिक्स, विषयगत विशेषज्ञहरूको संख्या अत्यन्त न्यून देखिन्छ। दक्ष जनशक्तिको आयस्तर उच्च हुने हुनाले विकास निर्माणमा सहयोग पुग्नुका साथै उक्त जनशक्तिको जीवनयापन गुणस्तरीय हुन्छ। यस प्रकारको जनशक्तिले दिगो विकासमा प्रत्यक्ष भूमिका खेल्दछ। गाउँपालिकामा रहेका अदक्ष वा अर्धदक्ष जनसंख्याले गाउँपालिकाको दिगो विकासमा ठूलो प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै मानव संसाधन विकासलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ।

५.१.११ तालिमको अवधिको आधारमा विवरण

तालिका नं. ८० : तालिम अवधिको आधारमा विवरण

वडा	तालिमको अवधि							
	१ महिना	२ – ३ महिना	४ – ६ महिना	७ महिना- १ वर्ष	१ – २ वर्ष	२ – ३ वर्ष	३ वर्ष भन्दा बढी	जम्मा
१	१६	१६	१७	४	०	०	१	५४
२	२७	२९	१४	३	०	०	०	७३
३	३१	८	३४	२३	४	०	०	१००
४	२२४	४२	३९	१०५	२७	७	४	४४८
५	५७	४९	२१७	३९	१	१	०	३६४
६	३८	६९	१३	२५	८	१	१	१५५
७	२८	६०	७८	१२	१४	८	१	२०१
८	४२	८१	५४	१४	६	१	१	१९९
९	३३	१६	१०	२८	२३	०	१	१११
१०	२२	१२	४	१२	७	२२	०	७९
११	२३	३४	३०	९	१	०	०	९७
१२	१३६	१६७	६७	९४	१६	१	०	४८१
जम्मा	६७७	५८३	५७७	३६८	१०७	४१	९	२३६२
प्रतिशत	२८.७%	२४.७%	२४.४%	१५.६%	४.५%	१.७%	.४%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा १ महिना तालिम लिनेको संख्या ६७७ जना अर्थात २८.७ प्रतिशत रहेको, २ देखि ३ महिनासम्म तालिम लिनेको संख्या ५८३ अर्थात २४.७ प्रतिशत रहेको छ भने ४ देखि ६ महिनासम्म तालिम लिनेको संख्या ५७७ अर्थात २४.४ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी ७ महिना देखि ३ वर्षसम्म तलिम लिनेको संख्या न्यून रहेको देखियो ।

५.१.१२ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु : विद्यार्थीहरू प्राथमिक तह पुरा नगर्दै विद्यालय छाड्ने, विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइएको भएता पनि दलित, आदिवासीहरूको विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु शैक्षिक विकासको बाधकको रुपमा देखिएको छ ।

कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनु : प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरूको तथ्याङकलाई आधार मानेर हेर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनुले शैक्षिक गुणस्तर सुधारको आवश्यकतालाई इङ्गित गरेको छ ।

दलित, आदिवासी जनजाती भर्नादर न्यून हुनु : विपन्न, दलित, आदिवासी जनजातीको भर्नादर न्यून हुनु गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासको चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।

दलित, आदिवासी जनजाती विद्यालय छाड्ने दर : गाउँपालिकाको औषत विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण आदिवासी र दलितहरूको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनु हो ।

विद्यालयहरू आर्थिक रुपले कमजोर हुनु : नेपाल सरकारबाट प्राप्त सीमित अनुदान तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिले समेत आवश्यक श्रोत जुटाउन नसकेको कारणले बहुसंख्यक विद्यालयहरूको आर्थिक स्थिति निकै कमजोर देखिन्छ। दुर्बल आर्थिक अवस्थाले गर्दा शैक्षिक सामग्री जुटाउन तथा अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ।

अभिभावकहरू चनाखो नहुनु : बालबालिकाहरूको शैक्षिक प्रगतिबारे अभिभावकहरूको चासो कम हुनु तथा विद्यालयद्वारा समेत बालबालिकाहरूको स्थितिबारे अभिभावकलाई जानकारी नदिइनुले पनि शैक्षिक गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ।

शिक्षक दरबन्दी कम हुनु : दरबन्दीअनुसार शिक्षकको कमी हुनु तथा केही समयका लागि कुनै शिक्षकको अनुपस्थिति हुँदा कक्षाहरू खाली रहने गरेको देखिन्छ। यसरी शिक्षकहरू तालिममा जाँदा, सुत्केरी बिदा वा सञ्चित बिदामा रहँदा विद्यालयले अल्पकालित शिक्षकको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छैन। एकातिर नेपाल सरकारबाट आवश्यक दरबन्दीअनुसार शिक्षक उपलव्ध गराउन नसक्नु अर्कोतर्फ स्थानीय निकाय एवम् व्यवस्थापन समितिले त्यसको आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्नु आदि कारणले गर्दा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको देखिँदैन।

राजनीतिकरण हुनु : विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूले शिक्षकहरूको संगठनहरू मार्फत शिक्षकहरूलाई आफ्नो पार्टीको स्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गरिरहेको देखिएको छ। राजनीतिक पार्टीहरूको दबावका कारण शिक्षकहरूमाथि अनुशासनको कारवाहीसमेत गर्न नसकेको पाइएको छ। यस बाहेक व्यवस्थापन समितिले समेत शिक्षकहरूलाई आफ्नो दलगत स्वार्थ परिपूर्ति गर्ने साधनका रुपमा प्रयोग गर्दै आएको देखिएको छ।

आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु : सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आएका अत्याधुनिक परिवर्तन र सुविधाबाट बहुसंख्यक विद्यालयहरू बञ्चित हुनु पनि शैक्षिक विकासमा बाधा पुगेको देखिन्छ। प्रायः धेरै विद्यार्थी र शिक्षकहरू कम्प्युटर र इन्टरनेटको प्रयोगको सुबिधाबाट बञ्चित रहेका छन्।

५.२ अपाङ्गता सम्बन्धी विवरण

शरीरका अङ्गहरू र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्याका कारण भौतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वातावरणका साथै सञ्चारसमेत बाट सिर्जना भएको अवरोधसमेतले दैनिक क्रियाकलाप सामान्यरूपमा सञ्चालन गर्न एवं सामाजिक जीवनमा पूर्ण सहभागी हुन कठिनाइ हुने अवस्थालाई अपाङ्गता भनिन्छ। खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न (Trachoma) रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ।

अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गताका आधारमा शारीरिक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्यून दृष्टियुक्त, स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहुअपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीर्यताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग (पहेलो रङको परिचयपत्र) र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधन र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।

घरधुरी तथ्याङ्क सर्वेक्षण २०७५ को तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा रहेको कूल २८४९२ जनसंख्यामध्ये, २७,७५८ अर्थात ९७.४ प्रतिशतमा कुनै पनि अपाङ्गता नभएको देखिन्छ भने ७११ अर्थात २.५ प्रतिशतमा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता रहेको देखिन्छ भने २३ जना उल्लेख गरिएको छैन । अपाङ्गता हुनेहरूमा सबैभन्दा बढी शारीरिक अपाङ्गता भएका ४२३ जना, दृष्तिसम्बन्धी अपाङ्गता ९५ जना, सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता भएका ५४ जना, स्वर बोलाईसम्बन्धी अपाङ्गता भएका ५३ जना, मानसिक अपाङ्गता ५२ जना, बहुअपाङ्गता १७ जना, बौद्धिक अपाङ्गता ९ र श्रवण दृष्टिविहिन ८ जना रहेका छन् । वडागत अपाङ्गताको विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८१ : अपाङ्गताको किसिमअनुसार जनसंख्याको विवरण

वडा	अपाङ्गता नभएको	शारीरिक अपाङ्गता	दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता	सुनाई सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण दृष्टिविहीन	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहुअपाङ्गता	उल्लेख नभएका जम्मा	कूल जम्मा
१	२८२७	२१	१	१	०	६	४	१	०	०	२८६१
२	१९४६	३६	२	७	१	९	२	०	०	०	२००३
३	१७१३	२४	७	२	०	१	२	१	०	९	१७५९
४	३५३६	५२	१६	११	२	७	६	०	१	४	३६३५
५	२८९४	४८	२	४	०	७	७	३	१	१	२९६७
६	२१९४	५३	६	२	०	५	२	०	०	०	२२६२
७	२२९०	३६	९	७	२	५	६	१	३	०	२३५९
८	१४५१	२७	६	६	०	७	१	०	१	०	१४९९
९	१५८२	१२	६	७	३	२	५	०	०	०	१६१७
१०	२५९६	१९	२	०	०	२	४	२	१	०	२६२६
११	१७०१	५०	७	२	०	१	८	०	१	९	१७७९
१२	३०२८	४५	३१	५	०	१	५	१	९	०	३१२५
जम्मा	२७७५८	४२३	९५	५४	८	५३	५२	९	१७	२३	२८४९२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

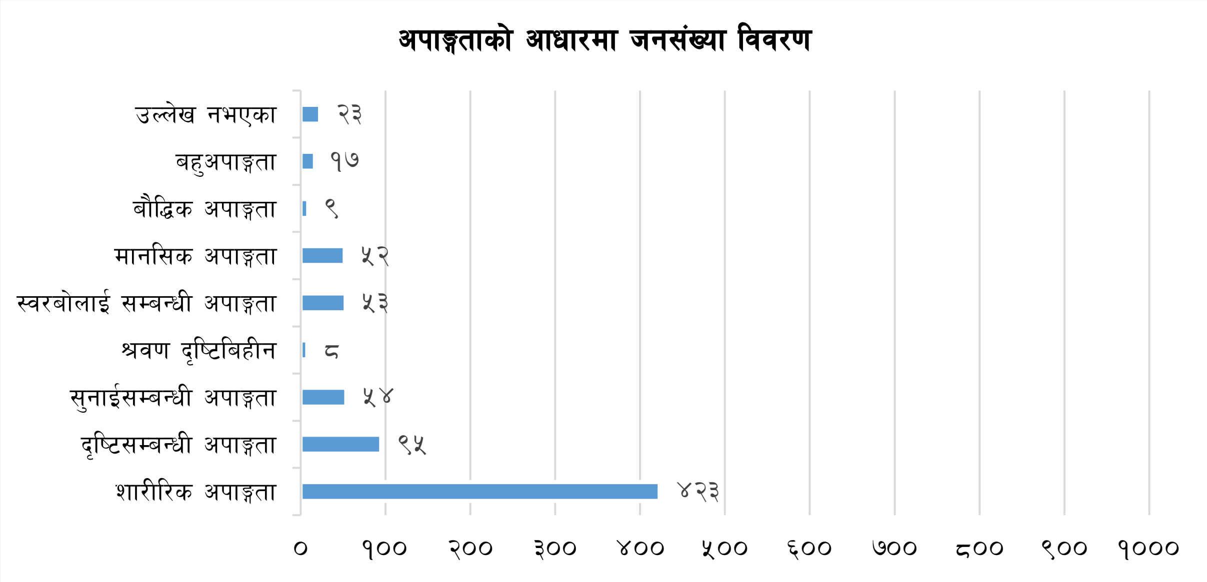

तालिका नं. ८२ : अपाङ्गता भएको अवधिको आधारमा जनसंख्या विवरण

वडा	अपाङ्गता भएको अवधि									
	०-१ वर्ष	२-३ वर्ष	४-५ वर्ष	६-९ वर्ष	१०-१४ वर्ष	१५-२५ वर्ष	२६-४० वर्ष	४० वर्ष भन्दा बढी	जन्मैदेखि	जम्मा
१	०	१	०	०	०	०	३	३	६	१३
२	१	१	१	१	१	०	१	१	१४	२१
३	०	०	०	०	१	५	६	१	०	१३
४	१	५	७	५	२	६	२	२	१३	४३
५	१	३	२	१	१	३	३	३	७	२४
६	१	०	०	२	१	३	०	२	६	१५
७	०	६	४	१	१	६	२	०	१३	३३
८	१	२	०	२	२	४	०	४	६	२१
९	०	२	०	१	३	२	२	१	१२	२३
१०	०	०	१	०	०	३	२	०	५	११
११	४	५	१	१	२	१	१	०	४	१९
१२	७	४	१	११	७	८	२	१	११	५२
संख्या	१६	२९	१७	२५	२१	४१	२४	१८	९७	२८८
प्रतिशत	५.६%	१०.१%	५.९%	८.७%	७.३%	१४.२%	८.३%	६.३%	३३.७%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

तालिका नं. ८३ : अपाङ्गता परिचयपत्रको आधारमा जनसंख्या विवरण

वडा	अपाङ्गता परिचयपत्र किसिम					
	रातो कार्ड	नीलो कार्ड	पहेंलो कार्ड	सेतो कार्ड	कार्ड नपाएको	जम्मा
१	११	४	३	२	१४	३४
२	६	७	८	१२	२४	५७
३	७	३	६	३	१८	३७
४	२२	११	४	४	५४	९५
५	२	१२	१०	४	४४	७२
६	८	१४	३	०	४३	६८
७	५	९	४	५	४६	६९

वडा	अपाङ्गता परिचयपत्र किसिम					
	रातो कार्ड	नीलो कार्ड	पहेँलो कार्ड	सेतो कार्ड	कार्ड नपाएको	जम्मा
८	७	३	४	४	३०	४८
९	९	१	०	०	२५	३५
१०	८	१	१	१	१९	३०
११	९	२	०	१	५७	६९
१२	१०	१३	३	१	७०	९७
जम्मा	१०४	८०	४६	३७	४४४	७११
प्रतिशत	१४.६%	११.३%	६.५%	५.२%	६२.४%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.३ विगत १२ महिनामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जनसंख्याको विवरण

समाजमा पछाडि पारिएका तथा परेका ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ताको नाममा राज्यकोषबाट सहयोग गर्ने अवधारणा कल्याणकारी राज्यको अवधारणा हो। वि.सं. २०५१ देखि ज्येष्ठ नागरिकलाई मासिक १०० रूपैयाँ भत्ता दिने नारा सहित सुरु गरिएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता अहिले ज्येष्ठ नागरिकका साथसाथै एकल महिला, अपाङ्गता भएका र दलित ज्येष्ठ नागरिकलाई समेत प्रदान गरिन्छ। यसले समाजमा पछाडि परेका अशक्तहरूलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न प्रोत्साहन हुने विश्वास गरिएको छ। यस गाउँपालिकामा वितरण गरिएको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ८४ : विगत १२ महिनामा सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जनसंख्याको विवरण

वडा नं.	सामाजिक सुरक्षा भत्ताको किसिम									
	लागू नहुने	जेष्ठ नागरिक	एकल महिला	अशक्त र अपाङ्ग	लोपोन्मुख जातजाति	बाल संरक्षण	निवृत्तिभरण (पेन्सन)	अन्य	नपाएको	उल्लेख नभएका
१	२६७१	१५०	२२	१७	०	०	०	०	१	०
२	१५५८	९६	४९	२६	०	०	१	३	२७०	०
३	१३११	८०	४५	१५	०	३	१	०	२९५	९
४	३३५८	१५०	५७	३४	२	०	३	४	२३	४
५	२७२७	१२३	७१	२२	०	८	१	०	१४	१
६	२०४०	१०४	४१	२१	०	३	४	५	४४	०
७	२११६	१११	६०	२०	०	४१	१	०	१०	०
८	१३७७	६८	२८	१२	०	४	०	०	१०	०
९	१४८४	६३	३९	१०	०	०	१	२	१८	०
१०	२४२४	१७३	७	९	०	१	२	१	९	०
११	१६६२	५७	३१	१०	०	०	०	१	९	९
१२	२९३१	९३	४७	२९	१	०	२	०	२२	०
जम्मा	२५६५९	१२६८	४९७	२२५	३	६०	१६	१६	७२५	२३
प्रतिशत	९०.१%	४.५%	१.७%	०.८%	०.०%	०.२%	०.१%	०.१%	२.५%	०.१%

स्रोत : गाउँपालिकाको कार्यालय,२०७५

५.४ स्वास्थ्य क्षेत्रको अवस्था

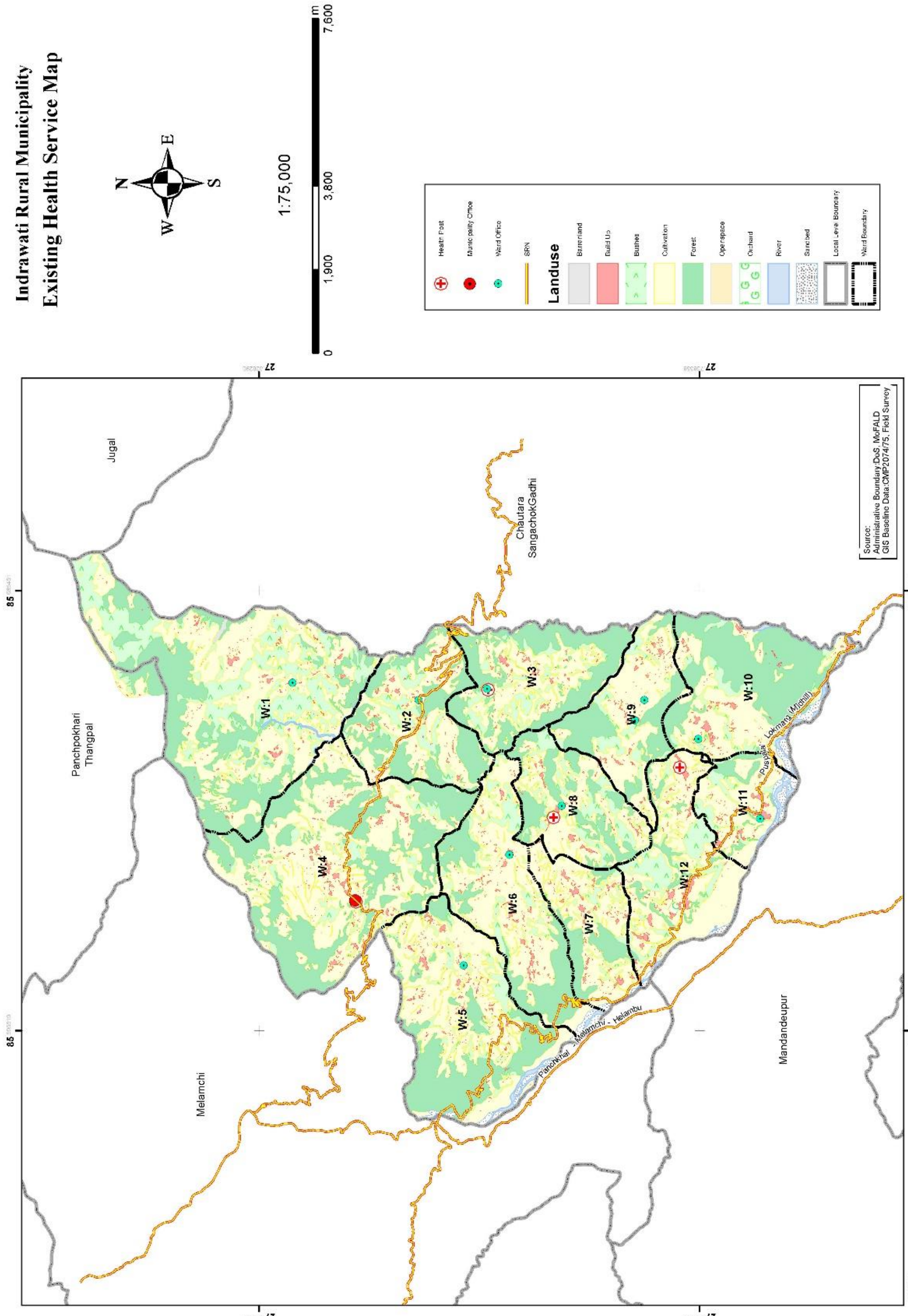

नक्सा नं. ५ : *गाउँपालिकाका स्वास्थ्य क्षेत्रहरू*

ईन्द्रावती गाउँपालिकाबासीहरू स्वास्थ्य सम्बन्धि सेवा लिन जिल्ला सदरमुकाम जाने गरेको देखिन्छ । यसको अलावा सामान्य स्वास्थ्य सुविधाको लागि गाउँलेहरूले स्थानीय स्वास्थ्य चौकीहरूको प्रयोग गर्ने गरेका छन् । यस गाउँपालिकामा जनसमुदायहरूले चेतनाको क्रमिक विकास संगै स्वास्थ्य, सरसफाइ तथा समुदायको स्वस्थकर बानी व्यवहार अबलम्बन गर्दै गैरहेको देखिन्छ। तथापी जनताले आवश्यकता अनुसारको स्वास्थ्य सुविधा लिन सकेका छैनन् । गाउँपालिकाको केन्द्र क्षेत्रका जनताहरूको पहुँच सहज देखिएता पनि बाँकी जनताको पहुँच केवल स्वास्थ्य चौकी सम्म रहेको छ जहाँ सबै स्वास्थ्य समस्याको समाधान संभव छैन । हेल्थपोष्टहरूमा पर्याप्त स्वास्थ्यकर्मी र औषधीको उपलब्धता नहुँदा समस्या झेल्नुपर्ने बाध्यता छ। गाउँपालिकामा विभिन्न वडाहरूमा स्वास्थ्य चौकी रहेका छन् तर आवश्यक भौतिक पूर्वाधार तथा दरबन्दी अनुसार स्वास्थ्यकर्मीहरू छैनन्। तसर्थ ग्रामीणस्तरमा उपचारात्मक स्वास्थ्य स्थिति कमजोर रहेको छ ।

५.४.१ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था

सन् १९८८ मा पहिलो संक्रमण भेटिएपछि नेपालमा एच.आई.भी.को प्रकोप विस्तारै बालबालिकामा पनि फैलिन थालेको छ। बालबालिका पनि यो समस्याबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपमा प्रभावित हुदै गएका छन्। हाल नेपालमा एच.आई.भी. संक्रमित बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको छ। राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका अनुसार २०७१ को साउन महिना सम्म नेपालमा भेटिएका जम्मा २२,९९४ एच.आई.भी. संक्रमण मध्ये १६१८ जना १५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा एच.आई.भी. संक्रमण भेटिएको छ। भारतलगायतका अन्य मुलुकमा कामको खोजीमा जाने अभ्यास, बढ्दो रुपमा भइरहेको देह व्यापार, चेलीबेटी बेचविखन, सुईद्वारा लागुपदार्थको प्रयोग, अशिक्षा र गरिबीजस्ता सामाजिक समस्याले एच.आई.भी.को प्रकोप बढाउनमा भूमिका खेलिरहेका छन्। यस रोगबाट बच्न यस गाउँपालिकामा समेत जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.४.२ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदा देखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरू विभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ। गर्भमा रहँदा मूलतः आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थामा बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ। बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनुपर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ। कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानिनोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानूनी रुपमा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ। तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू (१५ देखि १९ वर्ष उमेरका) गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११)। सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभागमार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरै मद्दत पुऱ्याएको छ। तर पनि उक्त सेवाहरू कार्यक्रम केन्द्रित भएका कारण सबै लक्षित वर्गमा अझै पुग्न सकेको देखिँदैन। ग्रामीण भेगहरूमा समयमा नै गर्ववती महिला स्वास्थ्य चौकी नपुग्दा र स्वास्थ्यकर्मी पर्याप्त नहुँदा कति शिशुहरू को मृत्यु हुने गरेको कुरा हामी साम् सर्वविदित् नै छ ।

५.४.३ विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको सुत्केरी गराएको स्थानसम्बन्धि विवरण

तालिका नं. ८५ : सुत्केरी भएका महिलाहरूको सत्केरी गराएको स्थान सम्बन्धि विवरण

वडा	सुत्केरी गराएको स्थान							
	घरमा		स्वास्थ्य संस्थामा		अन्य		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	२०	२८.२%	१८	६.६%	०	०.०%	३८	१०.३%
२	१२	१६.९%	१४	५.२%	१	३.६%	२७	७.३%
३	८	११.३%	१२	४.४%	०	०.०%	२०	५.४%
४	५	७.०%	४४	१६.२%	३	१०.७%	५२	१४.१%
५	५	७.०%	४८	१७.७%	०	०.०%	५३	१४.३%
६	१	१.४%	१२	४.४%	९	३२.१%	२२	५.९%
७	८	११.३%	१८	६.६%	२	७.१%	२८	७.६%
८	१	१.४%	६	२.२%	०	०.०%	७	१.९%
९	३	४.२%	१२	४.४%	३	१०.७%	१८	४.९%
१०	२	२.८%	१०	३.७%	१	३.६%	१३	३.५%
११	५	७.०%	२१	७.७%	०	०.०%	२६	७.०%
१२	१	१.४%	५६	२०.७%	९	३२.१%	६६	१७.८%
जम्मा	७१	१००.०%	२७१	१००.०%	२८	१००.०%	३७०	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.४.४ विगत १२ महिनामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको प्रोटोकलअनुसार ४ पटक गर्भ जाँचसम्बन्धि विवरण

तालिका नं. ८६ : प्रोटोकल अनुसार ४ पटक गर्भ जाँच सम्बन्धि विवरण

वडा	४ पटक ANC जाँच					
	जाँच गराएँ		जाँच गराईन		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	३८	११.१%	०	०.०%	३८	१०.३%
२	२२	६.४%	५	१८.५%	२७	७.३%
३	१९	५.५%	१	३.७%	२०	५.४%
४	५०	१४.६%	२	७.४%	५२	१४.१%
५	५१	१४.९%	२	७.४%	५३	१४.३%
६	१७	५.०%	५	१८.५%	२२	५.९%
७	२७	७.९%	१	३.७%	२८	७.६%
८	७	२.०%	०	०.०%	७	१.९%
९	१७	५.०%	१	३.७%	१८	४.९%
१०	१२	३.५%	१	३.७%	१३	३.५%
११	२४	७.०%	२	७.४%	२६	७.०%
१२	५९	१७.२%	७	२५.९%	६६	१७.८%
जम्मा	३४३	१००.०%	२७	१००.०%	३७०	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.४.५ १५-४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाले हालसम्म जीवित सन्तान जन्म दिए/नदिएको विवरण

गाउँपालिकामा रहेका कूल ५८६९ जना १५ देखि ४९ वर्ष भित्रका विवाहित महिलाहरूको लिइएको तथ्याङ्कअनुसार दुई वटा जीवित शिशुलाई जन्मदिने महिलाहरूको संख्या सबैभन्दा धेरै अर्थात १,१५६ जना भएको पाइयो । त्यसैगरी एक सन्तान जन्माउने १००२, तीन सन्तान जन्माउने ७६५, चार सन्तान जन्माउने ३९३ रहेका छन् । गाउँपालिकामा आठ वा सो भन्दा बढी जीवित सन्तान जन्माउने संख्या समेत १९ जना हुनुले धेरै बच्चा जन्माउने विगतको प्रवृत्ति पाको उमेर समूहका महिलाहरूमा अवशेषका रुपमा रहेको पाइयो । १ देखि ३ वटा जीवित शिशुलाई जन्मदिनेको संख्या भने सबैभन्दा बढी रहेको छ । यो तथ्याङ्कबाट क्रमशः गाउँपालिकाको परिवारको औषत आकारमा अर्थात महिलाको खुद प्रजनन् दर घट्दै गैरहेको पाइन्छ । परिवार नियोजन कार्यक्रमको प्रभावकारीता, प्रजनन् स्वास्थमा आएको चेतना र शिक्षाको सामाजिक र पारिवारिक जागरणमा परेको सकारात्मक प्रभावका कारण परिवारको आकार घट्ने क्रममा रहेको पाइन्छ । यस तथ्याङ्कको अर्कोपक्ष भनेको सन्तान नै नभएका महिलाहरूको जनसंख्या हो जसअनुसार कूल १५ देखि ४९ विवाहित महिलाको संख्या कूल ५८६९ मध्ये २२३१ महिला बाट एउटा जीवित सन्तानसमेत जन्मेको छैन । मुख्यतया महिलाको प्रजनन् स्वास्थमा भएको जटिलता, प्रजनन् स्वास्थ्य बारेको चेतनाको कमी, औषधोपचारमा पहुँचको कमी, पोषणको कमी, वंशाणुगत कारण आदिले महिलामा बाँझोपन आउन सक्ने तथ्यलाई मनन् गरी त्यसतर्फ उचित कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ । महिलामा बाँझोपन हुँदा देखा पर्ने महिला हिंसा तथा नकारात्मक सामाजिक व्यवहारले लैङ्गिक हिंसा बढाएको तथ्य हामी सामु रहेको छ । वडागत विस्तृत विवरण तथा वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ८७ : १५ देखि ४९ वर्षसम्मका विभिन्न उमेर समूहका विवाहित महिलारुले जन्म दिएका सन्तानहरूको आधारमा जनसंख्याको विवरण

	वडा नं.												
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा
१ सन्तान भएको	१६६	४९	६६	१२५	१३१	६०	४६	५८	५१	६९	७५	१०६	१००२
२ सन्तान भएको	१०९	६०	८२	१२७	१८२	८०	६४	९२	७४	१११	९१	८४	११५६
३ सन्तान भएको	६९	५७	५४	८०	११५	३३	४४	६६	५२	८२	५५	५८	७६५
४ सन्तान भएको	३७	३२	१८	४४	६१	१३	१३	३५	३०	४८	३०	३२	३९३
५ सन्तान भएको	१८	७	९	२८	३२	२	१०	२०	१३	३०	११	१९	१९९
६ सन्तान भएको	११	६	४	६	२५	१	३	४	४	६	२	६	७८
७ सन्तान भएको	४	०	०	२	१	०	२	१	७	१	२	६	२६
८ वा सोभन्दा बढी सन्तान भएको	२	१	०	१	३	०	१	४	०	२	३	२	१९
सन्तान जन्मदिने महिला	४१६	२१२	२३३	४१३	५५०	१८९	१८३	२८०	२३१	३४९	२६९	३१३	३६३८
सन्तान जन्म नदिने महिला	१३८	२२१	१२७	२६८	४७	२६२	३२०	४१	९४	२२६	११४	३७३	२२३१
ज म्मा महिला	५५४	४३३	३६०	६८१	५९७	४५१	५०३	३२१	३२५	५७५	३८३	६८६	५८६९

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.४.६ परिवार नियोजन

परिवार नियोजनबाट हुने फाइदाका बारेमा बिभिन्न संघ संस्थाहरू बाट गरिएको अध्ययन अनुसन्धानबाट आमा, बच्चा र नवजात शिशुको स्वास्थ्य सुधार गर्न उल्लेखनिय भूमिका खेल्ने कुरा प्रमाणित भएको छ । साथै यसले लैङ्गिक समानता, महिलाको शिक्षा र वृति विकास गर्नको लागि सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यस कारण गुणस्तरीय परिवार नियोजन सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सन् १९९१ देखि प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम र परिवार नियोजन कार्यक्रम लाई विस्तार गरी अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, गाउँघर क्लिनिक र घुम्ती शिविरहरू महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाद्धारा सेवा पुऱ्याउँदै आएको छ

५.४.७ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन् । यसको लागि यिनीहरू स्वस्थ र निरोगी हुनु आवश्यक छ । बालक अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ । बालबालिकाहरूको लागि पाँचओटै खोपहरू नियमित पुरा मात्रामा दिनु पर्दछ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ। जसले गर्दा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ।

बालबालिकाले बाल्य अवस्थामा लगाएको खोपले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्धारण गर्दछ । बालक स्वस्थ रहन बाल्य अवस्थामा लगाउनुपर्ने खोपह सबै पुरा गर्नु पर्छ । खोप कार्यक्रम प्रभावकारी भएको खण्डमा बाल अवस्थामा जोखिम हुने रोगहरू बाट बच्नुको साथै बाल मृत्युदर पनि कम हुन्छ ।

५.४.८ ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन् । यसको लागि यिनीहरू स्वस्थ्य र निरोगी हुनु आवश्यक छ । बालक अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ । बालबालिकाहरूको लागि पाँचओटै खोपहरू नियमित पुरा मात्रामा दिनु पर्दछ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुर्याएको पाइन्छ। जसले गर्दा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ।

बाल्यकाल तथा उमेर पुगेपछि लाग्न सक्ने प्राणघातक रोगहरू जस्तै क्षयरोग, भ्यागुते रोग, लहरे खोकी, धनुषटंकार, हेपाटाइटिस बी, इन्ल्फुयन्जा टाइप बी, पोलियो, न्यूमोनिया, दादुरा, रुबेला र जापानिज इन्सफलाइटिस् विरुद्ध चरणबद्ध रुपमा समयमै खोपहरू अनिवार्य रुपमा लगाउनु पर्दछ । ती खोपहरू क्रमशः BCG, DPT, OPV, PCV, IPV, MR, JE / ID हुन् । यसरी खोपहरू समयमै लगाउँदा अत्यन्त सीमित लगानीमा ठूला रोगहरूको जोखिमबाट मुक्त भई बाल मृत्यूदर नियन्त्रण गर्ने प्रभावकारी उपाय हुन्छ ।

यस गाउँपालिकामा पाँच वर्षमुनिका कूल २६३३ बालबालिकामा पूर्णखोप लगाएका बालबालिकाहरूको तथ्याङ्कलाई हेर्दा पूर्ण खोप पाएका बालकमा ११४३ अर्थात ५१ प्रतिशत र पूर्ण खोप पाएका बालिकामा १०९६ अर्थात ४९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी पूर्ण खोप नपाएका बालकमा १७७ अर्थात ४६.८ प्रतिशत र पूर्ण खोप नपाएका बालिकामा २०१ अर्थात ५३.२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी खोप पाएको वा नपाएको यकिन नभएको संख्या १६ जना उल्लेख्य रहेकोले बालबालिकाहरू खोपबाट टाढा हुँदा उनीहरूको स्वास्थ्य जोखिममा पर्दछ। यसले बाल मृत्युदर बढाउने र बालकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गरी बाँच्न पाउने मौलिक अधिकारसमेत हनन् हुने हुँदा यसतर्फ सरोकारवालाहरूको ध्यान पुग्नु जरुरी छ।

तालिका नं. ८८ : ५ वर्षभन्दा कम उमेरका पूर्ण खोपयुक्त बालबालिकाको विवरण

वडा	पूर्णखोप पाएका				पूर्णखोप नपाएका				थाहा छैन				जम्मा			
	पुरूष		महिला		पुरूष		महिला		पुरूष		महिला		पुरूष		महिला	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	१३७	५२.३%	१२५	४७.७%	१५	३५.७%	२७	६४.३%	०	०.०%	१	१००.०%	१५२	४९.८%	१५३	५०.२%
२	७४	४६.८%	८४	५३.२%	१८	६०.०%	१२	४०.०%	०	०.०%	१	१००.०%	९२	४८.७%	९७	५१.३%
३	८७	५५.१%	७१	४४.९%	५	५०.०%	५	५०.०%	०	०.०%	०	०.०%	९२	५४.८%	७६	४५.२%
४	१४८	५५.२%	१२०	४४.८%	१९	५४.३%	१६	४५.७%	०	०.०%	२	१००.०%	१६७	५४.८%	१३८	४५.२%
५	१३८	५४.१%	११७	४५.९%	२१	४१.२%	३०	५८.८%	०	०.०%	०	०.०%	१५९	५२.०%	१४७	४८.०%
६	६८	४५.९%	८०	५४.१%	१३	५२.०%	१२	४८.०%	१	१००.०%	०	०.०%	८२	४७.१%	९२	५२.९%
७	८४	४७.५%	९३	५२.५%	१७	५०.०%	१७	५०.०%	०	०.०%	३	१००.०%	१०१	४७.२%	११३	५२.८%
८	४९	५५.७%	३९	४४.३%	३	४२.९%	४	५७.१%	०	०.०%	०	०.०%	५२	५४.७%	४३	४५.३%
९	५६	४४.८%	६९	५५.२%	८	४४.४%	१०	५५.६%	१	१००.०%	०	०.०%	६५	४५.१%	७९	५४.९%
१०	९७	४७.८%	१०६	५२.२%	१९	५२.८%	१७	४७.२%	१	१००.०%	०	०.०%	११७	४८.८%	१२३	५१.३%
११	७४	५०.३%	७३	४९.७%	७	५०.०%	७	५०.०%	२	१००.०%	०	०.०%	८३	५०.९%	८०	४९.१%
१२	१३१	५२.४%	११९	४७.६%	३२	४२.१%	४४	५७.९%	२	५०.०%	२	५०.०%	१६५	५०.०%	१६५	५०.०%
जम्मा	११४३	५१.०%	१०९६	४९.०%	१७७	४६.८%	२०१	५३.२%	७	४३.८%	९	५६.३%	१३२७	५०.४%	१३०६	४९.६%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.४.९ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च संम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्यकालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवं मृत्युका कारणका रुपमा श्वासप्रश्वास सम्बन्धि रोग, निमोनिया, झाडापखाला, कडा जलबियोजन, मलेरिया, दादुरा र कुपोषण पर्दछन्।

सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकिकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु गरेको छ । कार्यक्रमले यी रोगको एकिकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

५.४.१० शिशु तथा ५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर

राष्ट्रिय जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण २०१६ (National Demographic and Health Survey 2016) का अनुसार नवजात शिशु मृत्युदर २१ प्रतिहजार, शिशु मृत्युदर ३२ प्रतिहजार र पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्युदर ३९ प्रतिहजार रहेको तथ्याङ्क सार्वजनिक भएको छ । ईन्द्रावती गाउँपालिकाको पाँच वर्षमुनिको बाल मृत्युदर तथा शिशु मृत्युदरको तथ्याङ्क नभएतापनि राष्ट्रिय तथ्याङ्कले यहाँको अवस्था अनुमान गर्न सकिन्छ ।

५.४.११ बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सूचकको रुपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रुपमा बालवृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ। बालअधिकार सम्बन्धि महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्यर्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। नेपालको संविधान, २०७२ ले पनि खाद्य सम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रुपमा राखेको छ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महत्वपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिकबिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महत्वपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ । गाउँपालिकामा समेतराष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामाहारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइ आएका छन् । स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू समेत कार्यरत रहेका छन् ।

५.४.१२ जन्मदाको बखत शिशुको तौल सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ८९ : वितेको १२ महिनामा जन्मेका शिशुहरूको जन्मदाको तौलका आधारमा वडागत विवरण

वडा	जन्मदाको तौल					
	२.५ केजीभन्दा कम		२.५ केजीभन्दा बढी		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	२	४.७%	३६	११.०%	३८	१०.३%
२	११	२५.६%	१६	४.९%	२७	७.३%
३	२	४.७%	१८	५.५%	२०	५.४%
४	०	०.०%	५२	१५.९%	५२	१४.१%
५	२	४.७%	५१	१५.६%	५३	१४.३%

वडा	जन्मदाको तौल					
	२.५ केजीभन्दा कम		२.५ केजीभन्दा बढी		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
६	१	२.३%	२१	६.४%	२२	५.९%
७	५	११.६%	२३	७.०%	२८	७.६%
८	०	०.०%	७	२.१%	७	१.९%
९	१	२.३%	१७	५.२%	१८	४.९%
१०	२	४.७%	११	३.४%	१३	३.५%
११	१३	३०.२%	१३	४.०%	२६	७.०%
१२	४	९.३%	६२	१९.०%	६६	१७.८%
जम्मा	४३	१००.०%	३२७	१००.०%	३७०	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा वितेको १२ महिनामा जन्मेका शिशुहरूको जन्मदाको तौलका आधारमा हेर्दा जम्मा ३७० शिशु जन्मिएकोमा २.५ के.जी.भन्दा कम तौल भएका शिशुहरूको संख्या ४३ र २.५ के.जी. भन्दा बढी तौल हुनेको संख्या ३२७ रहेको थियो । २.५ के. जी. भन्दा कम तौलको शिशु जन्मनुमा गर्भवती हुँदा आमाको उचित स्याहार र खानपान नपुग्नु तथा आवश्यक सम्पूर्ण पोषण सहितको आहार नहुनु, धुम्रपान र किशोरी अवस्थामै आमा बन्नुजस्ता कारणहरू जिम्मेबार हुन्छन् । यस्ता शिशुहरूको शिशु मृत्यु दरसमेत उच्च रहन्छ । तसर्थ यसको समाधानका लागि उपयुक्त उमेरमा विवाह, उचित खानपान र स्याहारको प्रबन्ध गर्नुका साथै गर्भवती अवस्थामा परीवारका सदस्यहरूले गर्भवतीको उचित हेरचाह पुर्‍याउनु आवश्यक हुन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

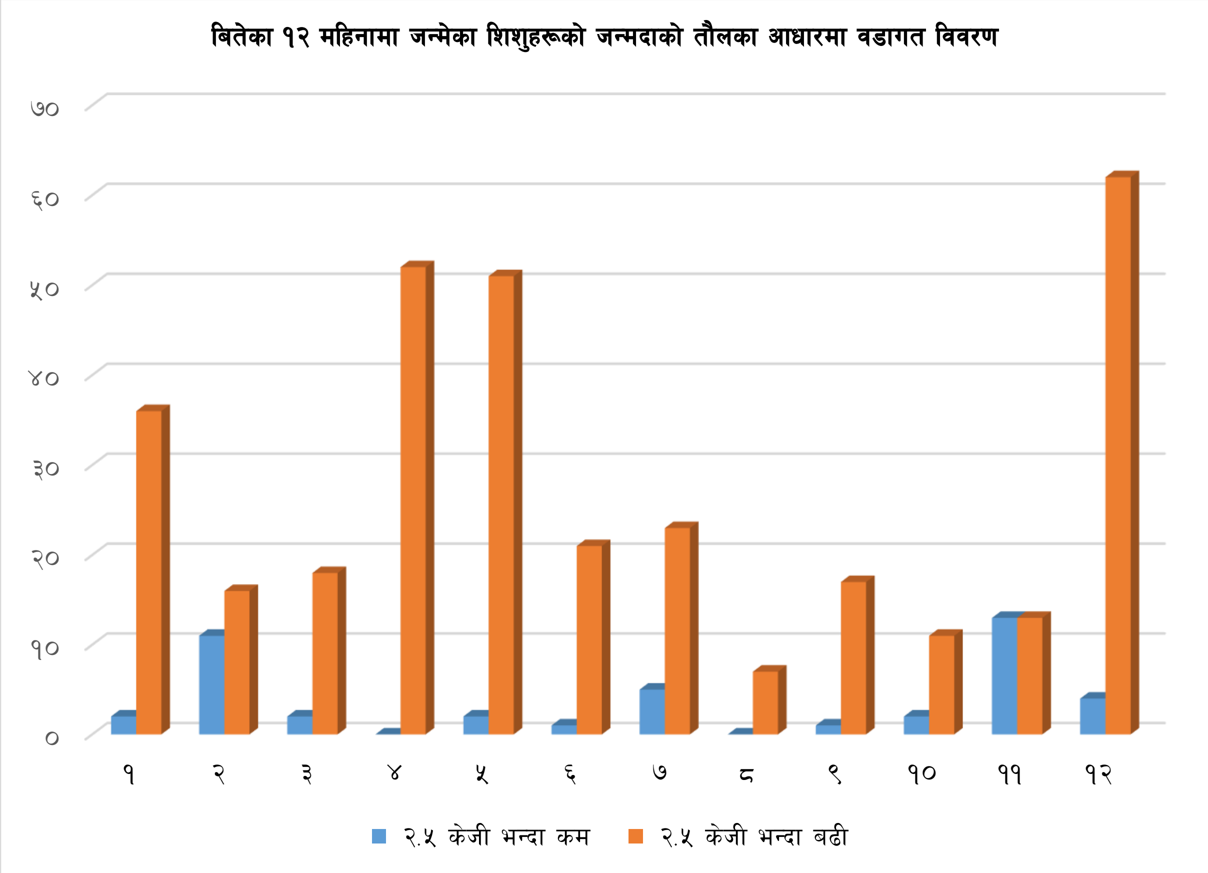

५.४.१३ पहिलो विवाह गर्दाको महिला र पुरुषको उमेरको विवरण

तालिका नं. ९० : पहिलो विवाह गर्दाको महिला र पुरुषको उमेरको विवरण

पहिलो विवाह गर्दाको उमेर		वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
१५ वर्षभन्दा कम	पुरूष	१८	२२	७	४५	६४	३५	३०	२२	२३	३५	२९	४५	३७५	२.३०%
	महिला	५६	९३	४९	११८	१६८	१३१	१३६	९२	५०	१३२	७६	१०९	१२१०	७.४०%
१५-१९ वर्ष	पुरूष	२५४	२०१	१८१	३०८	२७७	१८१	२४९	१७६	१९३	२७०	२१६	३९३	२८९९	१७.६०%
	महिला	३७७	३९३	३६५	५७६	४८२	३७७	४२०	२४६	३३१	४८३	३२३	५५८	४९३१	३०.००%
२०-२४ वर्ष	पुरूष	३३५	१९७	१८०	४८०	२९९	२७३	२५३	१७०	१४५	२६२	१६५	३०३	३०६२	१८.६०%
	महिला	२६८	१६०	१२६	३११	२३८	१९०	१६४	१२६	११०	१९९	१२३	१९६	२२११	१३.४०%
२५-२९ वर्ष	पुरूष	१०६	५९	७९	१२०	१२५	१०५	६०	५०	४६	११०	४६	६८	९७४	५.९०%
	महिला	६६	२३	२४	४०	४७	३४	२६	१८	२२	२९	१७	२८	३७४	२.३०%
३०-३४ वर्ष	पुरूष	४३	१५	१०	२४	२६	२६	१७	८	५	५	१२	८	१९९	१.२०%
	महिला	१३	४	६	१६	१७	२	६	१	४	०	४	२	७५	०.५०%
३५-३९ वर्ष	पुरूष	१०	२	३	१०	२	९	३	४	५	१	२	२	५३	०.३०%
	महिला	१२	२	२	१	३	२	०	०	२	०	२	५	३१	०.२०%
४० वर्ष वा सोभन्दा बढी	पुरूष	५	२	१	११	६	३	१	१	०	०	३	२	३५	०.२०%
	महिला	७	२	३	२	२	१	०	१	१	२	२	१	२४	०.१०%
जम्मा	पुरूष	७७१	४९८	४६१	९९८	७९९	६३२	६१३	४३१	४१७	६८३	४७३	८२१	७५९७	४६.२०%

पहिलो विवाह गर्दाको उमेर		वडा नं.												जम्मा	प्रतिशत
		१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२		
	महिला	७९९	६७७	५७५	१०६४	९५७	७३७	७५२	४८४	५२०	८४५	५४७	८९९	८८५६	५३.८०%

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

लैङ्गिक आधारमा विवाहित जनसंख्याको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण हेर्दा पहिलो विवाह गर्दाको उमेर १५ वर्षभन्दा कम भएका पुरुष ३७५ जना र महिला १,२१० जना रहेको पाइयो । यसैगरी पहिलो विवाह गर्दाको उमेर १५ देखि १९ हुने पुरुषको संख्या २८९९ र महिलाको संख्या ४९३१ रहेको छ अर्थात् कुल विवाहित महिलाहरूमध्ये ३०.० प्रतिशत महिलाहरूको १९ वर्ष नपुग्दै वा पुग्दा पुग्दै विवाह भैसकेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ २०-२४ वर्षको उमेरभित्र पहिलो विवाह गर्ने पुरुषको जनसंख्या महिलाको भन्दा बढी छ अर्थात् सो उमेर समूहमा नपुग्दै अधिकांश किशोरीहरूको विवाह भैसकेको देखिन्छ । समग्र महिला र पुरुषको संयूक्त तथ्याङ्कलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी ७८३० जना अर्थात् ४७.६ प्रतिशत विवाहितहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेर १५ देखि १९ नै रहेको छ । कानूनी रूपमा हेर्दा समेत मुलूकी ऐनको प्रावधानअनुसार २० वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह गर्न नपाउने बन्देज रहेता पनि त्यसको कार्यान्वयनको अवस्था नाजुक देखिन्छ । छिटो विवाह गर्नाले अध्ययन तथा रोजगारीमा पर्ने नकारात्मक प्रभावका साथै शारीरिक तथा मानसिक विकाससमेत पूर्णरूपमा नभैसकेको अवस्थामा विवाह गर्दा त्यसले शारीरिक, पारिवारिक र सामाजिक रूपमा जटिलता थप्ने निश्चित छ । तसर्थ उपयुक्त समयमा विवाह गर्न अनिवार्य गर्नुपर्ने र छिटो विवाह गर्ने कार्यलाई पूर्ण रूपले निरुत्साहित गर्नुपर्ने देखिन्छ । समग्र विकासलाई मध्यनजर गर्दा २५ देखि २९ वर्षको उमेर विवाहका लागि उपयुक्त मान्न सकिन्छ । अन्य उमेर समूहअनुसारको वैवाहिक स्थितिको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

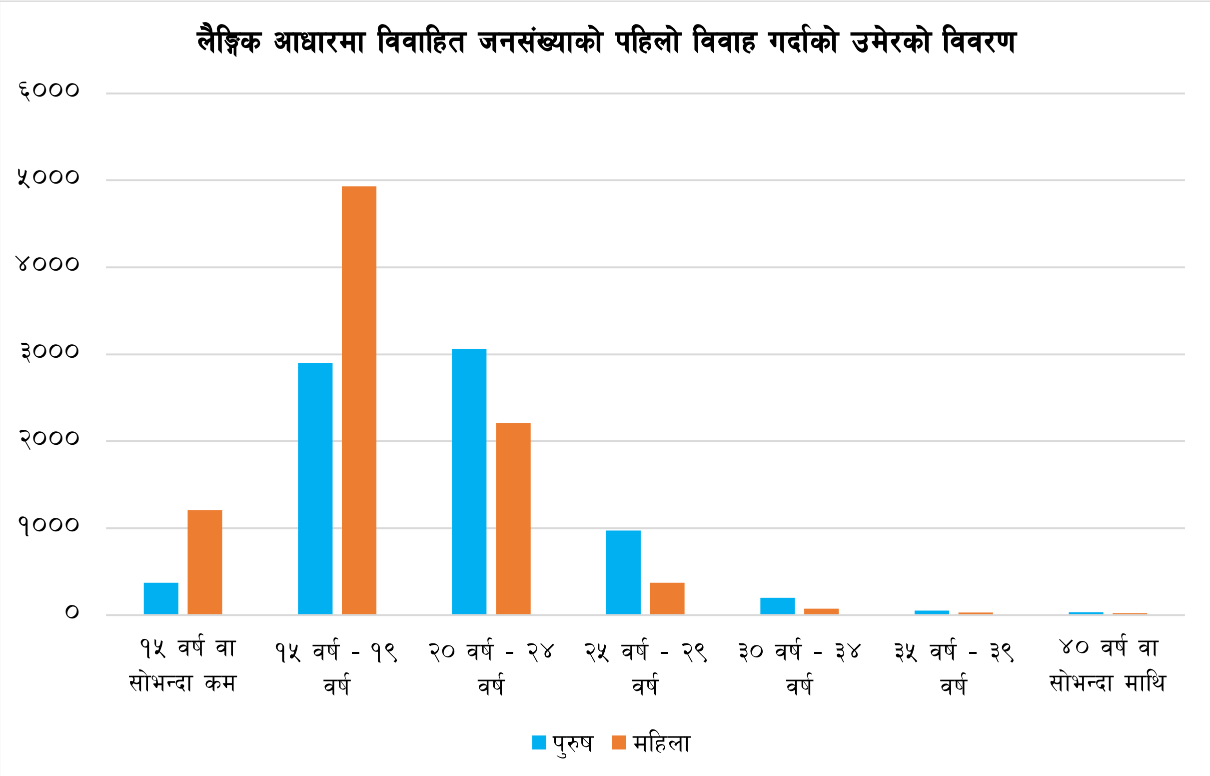

५.४.१४ पहिलो बच्चा जन्मदाको महिलाको उमेरको विवरण

कानूनी र प्रजनन स्वास्थको दृष्टिकोणबाट २० वा सो वर्षभन्दा कम उमेरमा आमा बन्नु गैरकानूनी र मातृ तथा शिशु दुवैको स्वास्थ्यका दृष्टिकोणबाट जोखिमपूर्ण मानिन्छ। शारीरिक, मानसिक, आर्थिक रुपमा अपरिपक्व अवस्थामा गर्भाधान र सन्तान जन्माउँदा एकातर्फ अपरिपक्व, कम तौलको, शारीरिक र बौद्धिक रुपमा विकलाङ्ग शिशु जन्मन सक्ने जोखिम उच्च रहन्छ भने अर्कोतर्फ गर्भावस्थाको हेरविचार, मातृ तथा शिशुको स्याहार, खानपान, सरसफाइजस्ता विषयमा पर्याप्त जानकारी नहुँदा आमा र शिशु विभिन्न प्रकारका संक्रमणको सिकार हुन सक्ने संभावना रहन्छ ।

नेपालले सहश्राब्दि विकास लक्ष्य २000-२०१५ का बिचमा मातृ तथा शिशु स्वास्थको क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगती हासिल गरेको छ। सन् १९९० लाई आधार वर्ष मान्दा नेपालमा कूल १००० जीवित जन्म भएका शिशुमध्ये १०८ जनाको मृत्यु हुने गरेकोमा यो संख्यामा सारभूत रुपमा गिरावट आई सन् २०१५ सम्म ३३ मा झरेको छ भने ५ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाको मृत्युदर (प्रति हजार) ३८ मा झरेको छ। त्यसैगरी सन् १९९० लाई आधार वर्ष मान्दा मातृमृत्यु (प्रति एकलाख) मा ८५० रहेकोमा सन् २०१५ सम्म २५८ मा झरेको देखिन्छ भने तालिम पाप्त स्वास्थकर्मीबाट प्रसुति गराउने महिलाको अनुपात ५५.६% पुगेको तथ्यांक देखिन्छ (Nepal and the Millennium Development Goals Final Status Report 2000-2015)। यसरी हेर्दा समग्र मातृ तथा शिशु स्वास्थको क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तनका संकेतहरू देखा परिरहेका छन्।

गाउँपालिकाका कूल ३७० महिलालाई पहिलो सन्तान जन्मिदाको उनीहरूको उमेरको बारेमा सोधिएको प्रश्नमा ११५ जना अर्थात ३१.१ प्रतिशत महिलाले १५-१९ वर्षको बिचमा पहिलो सन्तान जन्माएको देखिन्छ। त्यसैगरी १८५ अर्थात ५० प्रतिशत महिला २०-२४ वर्ष उमेरमा, ५४ अर्थात १४.६ प्रतिशत महिला २५-२९ वर्ष उमेरमा र १० जना अर्थात २.७ प्रतिशत महिला ३०-३४ वर्ष उमेरमा आमा बनेको देखिन्छ भने ३५ वर्षमाथि पहिलो पटक आमा बन्नेको संख्या जम्मा ६ जना अर्थात १.६ प्रतिशत रहेको छ।

तालिका नं. ९१ : १५-४९ उमेरसमूहका विवाहित महिलाहरूको पहिलो बच्चा जन्मिदाको उमेरसम्बन्धि विवरण

वडा	पहिलो बच्चा जन्मदिँदा आमाको उमेर					
	१५ - १९ वर्ष	२० - २४ वर्ष	२५ - २९ वर्ष	३० - ३४ वर्ष	३५ वर्ष वा सोभन्दा बढी	जम्मा आमाको संख्या
१	११	१८	७	२	०	३८
२	१२	१२	३	०	०	२७
३	५	१०	२	२	१	२०
४	१३	३१	६	२	०	५२
५	१६	२९	६	२	०	५३
६	४	११	७	०	०	२२
७	१३	९	३	२	१	२८
८	०	६	१	०	०	७
९	३	८	४	०	३	१८
१०	३	८	१	०	१	१३
११	११	११	४	०	०	२६
१२	२४	३२	१०	०	०	६६
जम्मा	११५	१८५	५४	१०	६	३७०
प्रतिशत	३१.१%	५०.०%	१४.६%	२.७%	१.६%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.४.१५ मुख्य रोगहरूको विवरण

गाउँपालिकाको मुख्य रोगहरूमा दम, क्यान्सर, जण्डीस (कमलपित्त), रक्तचाप (उच्च तथा निम्न रक्तचाप), श्वास प्रश्वाससम्बन्धी रोगहरू, मुटुसम्बन्धी रोगहरू, टाउको सम्बन्धी (ब्रेन ह्यामरेज), कलेजो सम्बन्धी रोग, मृगौला सम्बन्धी रोग, क्षयरोग, निमोनिया, ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग, रुघाखोकी, फ्लु, हैजा/झाडा पखाला / आउँ, टाइफाइड, यौन रोग, कुष्टरोग तथा मानसिक रोग आदि पर्दछन् ।

५.४.१६ मृत्युका मुख्य कारणहरूको विवरण

तालिका नं. ९२ : मृत्युको कारण अनुसार मृतकको जनसंख्या विवरण

मृत्यूको कारण	पुरूष	महिला	जम्मा
कालगतिले मर्नु	१४	१७	३१
थाहा नभएको / कारण नखुलेको	१४	९	२३
अन्य कारणले	१३	४	१७
दम	७	९	१६
क्यान्सर	४	८	१२
जण्डीस (कमलपित्त)	६	०	६
रक्तचाप (उच्च तथा निम्न रक्तचाप)	२	३	५
श्वास प्रश्वाससम्बन्धी रोगहरू	१	४	५
मुटुसम्बन्धी रोगहरू	२	३	५
अन्य दुर्घटना	४	०	४
टाउको सम्बन्धी (ब्रेन ह्यामरेज)	०	४	४
कलेजो सम्बन्धी रोग	१	३	४
मृगौला सम्बन्धी रोग	२	२	४
क्षयरोग	३	१	४
निमोनिया	१	३	४
आत्महत्या	२	१	३
ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग	१	२	३
रुघाखोकी, फ्लु	३	०	३
हैजारझाडा पखालारआउँ	१	२	३
यातायात दुर्घटना	२	०	२
टाइफाइड	१	१	२
अन्य यौन रोग	०	१	१
कुष्टरोग	१	०	१
जम्मा	८५	७७	१६२

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

५.४.१७ दीर्घ रोगको प्रकारअनुसार दीर्घ रोगीहरूको जनसंख्या विवरण

गाउँपालिकामा रहेको कूल जनसंख्यामध्ये दीर्घ रोगका कारण पिडितहरूको संख्या २१४८ रहेको छ । यीमध्ये सबैभन्दा बढी बाथ/हाडजोर्नीसम्बन्धी समस्या भएका ३८९ जना अर्थात १८.१ प्रतिशत,

ग्यास्ट्रिक/अल्सर/आन्द्राको रोग हुनेहरू ३८७ जना अर्थात १८.० प्रतिशत, दम हुनेहरू २५४ जना अर्थात ११.८ प्रतिशत रहेका छन् त्यसैगरी गाउँपालिकामा उच्च रक्तचाप, मधुमेह, मुटु रोगी, मृगौलासम्बन्धी रोगी, प्रसूतीसम्बन्धी, श्वासप्रश्वाससम्बन्धी र अन्य रोगीहरू रहेका छन् । विशेषगरी खानपान र जीवनशैली, धुम्रपान, मध्यपान, शारीरिक व्यायामको कमी, मानसिक चिन्ता तथा बंशाणुगत कारणले दीर्घ रोगहरू लाग्छन् । तसर्थ यस्ता रोगहरू कम गर्न व्यापक स्वास्थ्य चेतना फैलाउने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ९३ : दीर्घरोग रोगको प्रकारअनुसार जनसंख्याको विवरण

दीर्घरोगको प्रकार	वडा नं.													
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	जम्मा	प्रतिशत
बाथरजोर्नी दुखाई	८	४	१७	७७	३०	४६	३०	३९	२५	११	३२	७०	३८९	१८.१%
ग्यास्ट्रिक/ अल्सर / आन्द्राको रोग	५	५	२६	५५	२९	३५	३२	६१	२०	४	२२	९३	३८७	१८.0%
अन्य	३	१	५	९९	२२	४३	७	२९	१७	५	२२	१०५	३५८	१६.7%
दम	१०	७	११	३०	१९	३८	२४	१५	३०	२१	१६	३३	२५४	११.८%
रक्तचाप (उच्च / न्यून)	०	०	२	१६	१२	२१	५	१२	१२	६	१०	७१	१६७	७.८%
मुटुसम्बन्धी रोग	१	४	६	२३	१९	१२	१३	७	७	४	११	४३	१५०	७.0%
स्वास प्रस्वाससम्बन्धी	०	४	६	२२	१३	६	१७	१७	६	२	७	४०	१४०	६.५%
स्त्री रोग	०	०	०	३०	१३	७	२	८	३	११	७	३२	११३	५.३%
मदुमेह	०	३	१	६	७	१६	३	५	२	०	०	९	५२	२.४%
छारे रोग	०	०	२	६	२	२	२	१	४	०	२	१४	३५	१.६%
मृगौलासम्बन्धी	०	१	१	९	०	३	०	४	२	०	४	९	३३	१.५%
पार्किन्सन/अल्जाइमर /माइग्रेन	१	०	१	५	७	२	२	२	१	०	५	६	३२	१.५%
कलेजो सम्बन्धी	०	०	०	१	१	३	२	२	२	१	०	४	१६	.7%
पेशागत रोग	०	०	०	०	१	०	०	०	०	१	०	१०	१२	.६%
अर्बुद (क्यान्सर)	०	०	१	०	२	१	०	०	१	०	१	४	१०	.५%
जम्मा	२८	२९	७९	३७९	१७७	२३५	१३९	२०२	१३२	६६	१३९	५४३	२१४८	१00%

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

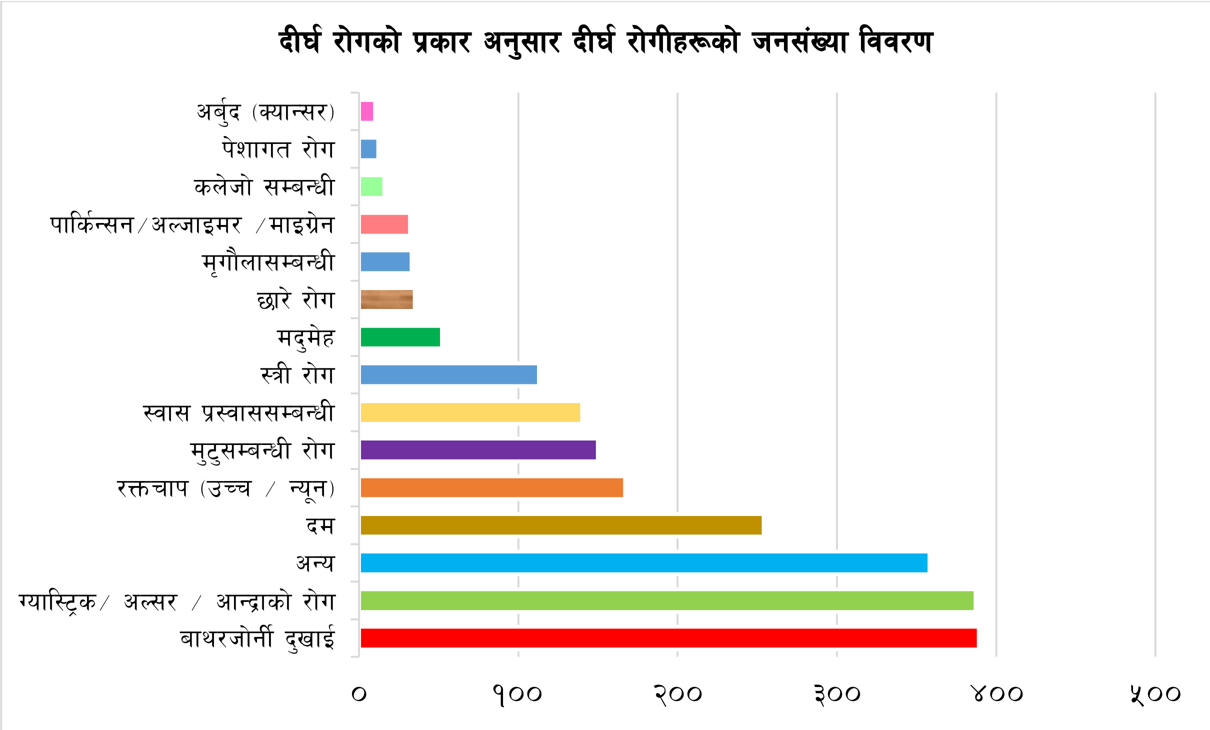

तालिका नं. ९४ : दीर्घरोग रोगको भएको अवधिको आधार जनसंख्याको विवरण

वडा नं.	दीर्घरोगबाट पिडित भएको वर्ष							
	०-२ वर्ष सम्म	३ - ५ वर्ष	६ - ९ वर्ष	१० - १४ वर्ष	१५ - १९ वर्ष	२० - २९ वर्ष	३० - ३९ वर्ष	४० वर्ष वा सोभन्दा बढी
१	९	९	५	२	३	०	०	०
२	३	६	७	७	१	३	१	१
३	१२	२३	११	१७	९	४	०	३
४	८९	११८	५८	६३	२१	१९	६	५
५	२५	६३	३२	२२	२०	९	२	४
६	४२	८०	३९	३२	१६	१८	२	६
७	३८	५०	१३	१७	१४	३	१	३
८	४३	७२	२१	३७	११	११	३	४
९	३१	४५	१३	२४	७	८	३	१
१०	१०	१८	५	१४	०	७	१	११
११	३३	५०	१३	२६	१	१२	२	२
१२	१४१	१९३	१०६	५१	२६	२२	३	१
जम्मा	४७६	७२७	३२३	३१२	१२९	११६	२४	४१
प्रतिशत	२२.२%	३३.८%	१५.०%	१४.५%	६.०%	५.४%	१.१%	१.९%

स्रोतः घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७५

५.४.१८ २०७४/०७५ मा गाउँपालिकामा देखा परेका १० प्रमुख रोगहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा पछिल्लो समय देखा परेका १० प्रमुख रोगहरूको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ९५ : रोगहरूको विवरण

क्र.सं.	प्रमुख रोगहरू
१	Fass Injuries/fractures
२	Gastritis
३	Headache
४	Upper Respiratory Tract Infection (URTI)
५	LRTI
६	Rhinitis
७	Backache (Musculoskeletal Pain)
८	AGE (Acute Gastroenteritis)
९	Dermatitis
१०	Presumed Non Infections

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७५

५.५ महिला बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

५.५.१ बाल क्लबहरूको विवरण

बालबालिकाहरू संगठित भई आफुसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रबर्द्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल-समूह, बाल क्लव, बालअधिकार मञ्च आदिका रुपमा बालबालिकाहरू क्रियाशिल रहेका छन्। बालक्लब, बाल-सहभागिताको एक शसक्त माध्यम बनेको छ। जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नितिगत दस्तावेजहरूमा पनि उल्लेख गरिएको छ। बालबालिकाहरूलाई समूहमा आबद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्तका गर्नका लागि विभिन्न स्तरका निती तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बालक्लबको प्रतिनिधत्वलाई मान्यता दिइएको छ।

व्यक्तिगतरुपमा गाउँपालिकामा बालबालिकाको सहभागिता, सक्रियता र नेतृत्वमा गठन गरिएका बालक्लबहरूले बाल अधिकारसम्बन्धी चेतनामुलक कार्यहरू गरिरहेको छन्। बालक्लबहरूले संचालन गरेका कार्यक्रमहरूमा (१) जन्मदर्ता प्रचारात्मक अभियान, (२) विद्यालाय भर्ना अभियान, (३) बालश्रम न्युनीकरण कार्यक्रम, (४) बालसहभागिता अभिवृद्धि कार्यक्रम, (५) बालबालिकालाई प्रदान गरिने खोप प्रचार कार्यक्रम, (६) निशुल्क शिक्षा प्रचारात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम, (७) भयरहित वातावरणमा शिक्षा पाउने अधिकारबारे प्रचारप्रसार, (८) वातावरणीय सुधार कार्यक्रम, (९) अभिभावक चेतनाशिक्षा कार्यक्रम र (१०) बालविवाह उन्मुलन सम्बन्धी प्रचारात्मक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन्।

तालिका नं. ९६ : ईन्द्रावती गाउँपालिकामा संचालित बालक्लब र बालबालिका सङ्ख्या

क्र.सं.	बाल क्लवको नाम	ठेगाना	बाल क्लवका सदस्यहरू		
			बालक	बालिका	जम्मा
१	श्री सद्भाव सृष्टि समाज बालबालिका सुधार क्लव	भिमटार-५	८	३	११
२	श्री सिपातिनधारा जागरुक बाल समुह	भोटसिपा-३	६	५	११
३	श्री नवज्योति बाल क्लव	भोटसिपा-१	८	३	११
४	श्री नव प्रतिभा बाल समुह	सिपापोखरे-२	८	३	११
५	श्री राजेश्वरी बाल समुह	सिपापोखरे-८	७	४	११

क्र.सं.	बाल क्लवको नाम	ठेगाना	बाल क्लवका सदस्यहरू		
			बालक	बालिका	जम्मा
६	श्री सर्वसुधार बाल क्लव	सिपापोखरे-९	६	५	११
७	श्री ज्वालामुखी बालबालिका सुधार बालक्लव	भिमटार-१	८	३	११
८	श्री प्रमेश्वर बालबालिका सुधार बाल क्लव	भिमटार-१	८	३	११
९	श्री ओम विध्याश्वरी बालबालिका सुधार बालक्लव	भिमटार-९	८	३	११
१०	श्री पवित्र कञ्चन बाल समुह	भिमटार-७	८	६	१४
११	श्री सुर्योदय बाल क्लव	भिमटार-७	२०	१२	३२
१२	श्री प्रगतिशील बाल क्लव	भिमटार-५	२२	२१	४३
१३	श्री जन प्रतिभा बाल क्लव	भिमटार-२	८	३	११
१४	श्री सुनौला प्रगती बाल समुह	भिमटार-२	६	५	११
१५	श्री प्रगति बाल सुधार	भिमटार-२	६	२	८
१६	श्री नयाँ लालीगुँरास बाल क्लव	भिमटार-६	७	४	११
१७	श्री श्रृजना हातहरू	भिमटार-१	७	४	११
१८	श्री श्रृजनशील बाल क्लव	भिमटार-१	८	३	११
१९	श्री बाल सुधार बाल क्लव	भिमटार-८	८	३	११
२०	श्री स्वतन्त्र बाल क्लव	भिमटार-३	१३	७	२०
२१	श्री भिमेश्वरी बाल क्लव	भिमटार-२	११	९	२०
२२	श्री सम्फौता बाल क्लव	भिमटार-२	६	५	११
२३	श्री जनचेतना बाल क्लव	भिमटार-८	८	४	१२
२४	श्री नवज्योति बाल क्लव	भिमटार-४	८	३	११
२५	श्री नव क्षितिज बाल समुह	भिमटार-५	२७	१८	४५
२६	श्री जलेश्वरी बाल समुह	भोटसिपा-१	५	६	११
२७	श्री लालीगुँरास बाल क्लव	भोटसिपा-४	४	७	११
२८	श्री बाल उत्थान समुह	बाँडेगाउँ-५	५	४	९
२९	श्री ईन्द्रावती परिवर्तनशील बाल क्लव	भिमटार-१	११७	१३८	२५५
३०	श्री चन्द्रावी बाल क्लव	सिपापोखरे-९	२०	१८	३८
३१	श्री अविरल संस्कृत ईको बाल क्लव	बाँडेगाउँ-३	८६	८३	१६९
३२	श्री सुनौला विहानी बाल क्लव	बाँडेगाउँ-१	१४८	१५६	३०४
३३	श्री शान्ति मनोरथ बाल समुह	सिपापोखरे-८	६	९	१५
३४	श्री दलित प्रगतिशील बाल समुह	सिपापोखरे-८	१२	१०	२२
३५	श्री बाल हकहित संरक्षण समुह	सिपापोखरे-७	१०	११	२१
३६	श्री सिर्जनशील बाल समुह	सिपापोखरे-८	६	९	१५
३७	श्री डाँफे बाल समुह	सिपापोखरे-७	९	८	१७
३८	श्री बालबालिका शान्ति समुह	सिपापोखरे-७	९	३	१२
३९	श्री गोल्डेन स्टार बाल समुह	सिपापोखरे-८	५	५	१०
४०	श्री जलदेवि बाल समुह	भिमटार-८	९	१२	२१
४१	श्री ईन्द्रावतीबाल समुह	भिमटार-७	७	१०	१७
४२	श्री सुर्योदय बाल समुह	भिमटार-७	१४	७	२१
४३	श्री लालुपाते बाल समुह	भिमटार-३	७	१०	१७
४४	श्री कालिका देवि बाल समुह	भिमटार-४	८	१२	२०
जम्मा			७२७	६५९	१३८६

स्रोत: जिल्ला बाल कल्याण समिति, सिन्धुपाल्चोक २०७४

५.६ खेलकुद तथा मनोरन्जन

५.६.१ रंगशाला, खेलमैदान, व्यायामशाला सम्बन्धी विवरण

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी गाउँपालिकाको खेल तथा अनुशासन विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता अनुसार यस गाउँपालिकामा खेलकुदको विकासका लागि प्रयासरत रहेको पाइन्छ। यसको लागि गाउँपालिकाले विभिन्न खुलास्थानहरूमा खेलकुदको लागि दिर्घकालिन पूर्वाधार तयार गरेको खण्डमा खेलकुदको विकास गर्न सकिन्छ ।

गाउँपालिकाले पनि आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्र गतिशिल रहने गरी गाउँपालिकामा गाँउ खेलकुद विकास समितिहरू गठन गरेका छन्। विभिन्न तहमा विभिन्न प्रतिस्पर्धाहरूको आयोजना गरी खेलकुदको विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारद्वारा गठन हुने जिल्ला खेलकुद विकास समितिबाट पनि कतिपय राष्ट्रिय दिवसहरूमा कतिपय खेलहरूको आयोजना गर्ने गरिएको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा बालबालिका एवं युवा जनशक्तिको स्वास्थ्य शारिरीक विकासको लागि नभई नहुने खेलकुदको क्षेत्रमा अत्यन्त न्युन लगानी हुने गरेको देखिन्छ । विगतमा निर्मित खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको मर्मत गर्न पनि निकै ठुलो लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। हालका दिनहरूमा आएर निजी क्षेत्रहरूबाट पनि क्रिकेट, व्याडमिन्टन जस्ता केही खास खास खेलहरूमा लगानी गर्ने र प्रोत्साहित गर्ने क्रम सुरु भएको छ। यस क्रमलाई केन्द्रीय र स्थानीय सरकारले सहकार्य र साझेदारीको रुपमा विकसित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकाको खेलकुद तथा मनोरन्जनलाई विकास गरी गाउँपालिका बासीहरूलाई खेलकुदमा आकर्षण गर्नका लागि विभिन्न योजनाहरू तयार पारेका छन् जसमा स्थानीय युवा क्लवको स्तरोन्नतिको लागि विभिन्न खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था गर्नुपर्ने, सामुदायिकरुपमा समन्वय गरी चिल्ड्रेनपार्कको व्यवस्था हुनपर्ने, खेलकुद प्याराफिट सहित खेलमैदान, वडा स्तरिय खेल मैदानमा आवश्यक चारैतिर पक्की नाली सहित माटो भरान, वडाका सबै क्लवहरूलाई खेलकुद सामाग्री उपलब्ध गराउने, खेल क्षेत्रमा स्तरउन्नती गर्न ईन्द्रावती गाउँपालिका रहेका बालबालिका तथा युवाहरूमा रहेको खेलकुद प्रतिको रुचि मध्यनजर गर्दै गाउँपालिकामा रहेका संभावना पहिचान गरेको खण्डमा राष्ट्रिय खेलकुदमा टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ९७ : गाउँपालिकामा रहेका खेल मैदानको विवरण

क्र.सं.	खेल मैदानको नाम	ठेगाना
१	ऐसेलुखर्क फुटवल मैदान, ऐसेलुखर्क मा.वि. खेलमैदान	ऐसेलुखर्क
२	ज्यामिरेमाने फुटवल मैदान	वडा नं. ८
३	अर्चले युवाक्लव खेलमैदान	वडा नं. ८
५	सिङपालेश्वरी मा.वि. खेलमैदान	वडा नं. ८
६	चन्द्रावती आधाभुत विद्यालय खेलमैदान	वडा नं. ८
७	पन्चकन्या मा.वि. खेलमैदान	वडा नं. ८
८	गहते खेलमैदान	पीपलबोट ८

स्रोत : ईन्द्रावती गाउँपालिका कार्यपालिका कार्यालय,२०७४

५.६.२ पार्क तथा पिकनिक स्थल सम्बन्धी विवरण

क्रमिकरुपमा विकसित भैरहेका शहरोन्मुख क्षेत्र तथा गाउँपालिकामा रहेका पार्क तथा उद्यानहरू सार्वजनिक सम्पतिहरू हुन । क्षेत्रहरूले विशेषगरी गाउँपालिकाको पर्यावरणीय प्रणालीलाई सुरक्षित गरी हरित क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्न यी क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्नु आवश्यक छ। दैनिक नियमित कामकाजबाट पररही मानसिक स्फूर्ति र स्वच्छताका लागि मनोरञ्जनको आवश्यकता पर्दछ । मनोरञ्जनका विभिन्न उपायहरूमध्ये स्वच्छ तथा प्राकृतिक वातावरणमा रमाउने तथा वनभोज गर्ने चलन सर्वव्यापी र प्राचिन चलन हो ।

सार्वजनिक सम्पदाको रुपमा रहेका उद्यान, पार्क तथा खेलमैदानहरूको दिगो रुपमा संरक्षण विकास र विस्तार गर्न सके गाउँपालिकाको विकास र विस्तार हुँदै जाँदा यी क्षेत्रहरू पर्यावरणीय महत्वका हिसाबले अत्यन्त आवस्यक र महत्वपूर्ण हुन्छन् । यी क्षेत्रहरूलाई हरित क्षेत्रको रुपमा विश्राम स्थल तथा गाउँपालिकाको प्राकृतिक सुन्दरता कायम गर्न सहयोग गर्दछन् । यस गाउँपालिकामा रहेका विशेष पार्क तथा उद्यानहरू नरहेपनि सामुदायिक वन, कबुलियती वन, धार्मिक वन, सरकारी संरक्षित वनहरूम पार्क तथा उद्यानहरूको संभावना रहेको छ ।

५.७ शान्ति सुरक्षाको विवरण

सुरक्षाको प्रत्याभुति देशको संविधानमा सुनिश्चत हुन्छ। संविधानमा उल्लेख भए अनुरुप राज्यले नागरिकलाई सुरक्षित आभास गराउन सक्नु पर्दछ। हरेक राष्ट्रका नागरिकहरूलाई नागरिक सुरक्षा प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व हो। नागरिकले आफ्नो राज्यमा सुरक्षित महसुस हुन पाउनुपर्छ। यसलाई चुस्त बनाउन नागरिक समाजको पनि त्यतिकै महत्वपुर्ण भूमिका रहन्छ ।

गाउँपालिकामा भएका अपराधिक तथा सामाजिक नियम बाहिरका कार्य चोरी डकैती लगायतका अन्य कार्यहरू यी सुरक्षा निकाय मार्फत समाधान हुने गरेको पाइन्छ । यस गाउँपालिकामा वर्षभरिमा कुनै अप्रिय घटना घटेको दर्ता खासै गरिएको देखिएन । गाउँपालिकामा सानातिना झैझगडा, कुटपिट, साँध, सिमानामा विवाद, चोरी डकैती, ठगी, घरेलु हिंसाका घटनाहरू यदाकदा हुने गरेको स्थानीयबासीको भनाई छ । गाउँपालिकामा प्रहरी चौकी कार्यालय नवलपुर र ईन्द्रावतीको साथै जिल्लामा शान्ति सुरक्षासँग सम्बन्धित निकायहरूमा नेपाली सेना तथा नेपाल प्रहरीका विभिन्न ईकाइहरू रहेका छन् ।

खण्ड ६ : जलवायू, वन तथा वातावरण

६.१ जलवायू

६.१.१ जलवायूको समग्र विवरण

कुनैपनि स्थानको समग्र विकासमा जलवायूको अवस्थाले व्यापक असर पार्दछ । अर्कोतर्फ नेपालमा विषम भौगोलिक अवस्था भएकाले भौगिलक अवस्था अनुरुपको हावापानी हुने हुनाले मनिसको समग्र जीवनशैली, चालचलन, उत्पादन प्रणाली लगायत समग्र मानव जनजीवनका आयामहरूसँग जलवायूका पक्षहरू अन्तर सम्बन्धित हुन्छन् । उदाहरणका लागि उच्च हिमाली भेगमा भौगोलिक हिसाबले जटिल भू-धरातल हुन्छ भने हावापानी पनि शीत प्रधान हुन्छ । हिउँदयाममा हिमपात हुने र खेतिपाती निकै नगण्य मात्रामा हुने गर्दछ । यसर्थ हावापानी बारैका जानकारी हुनु अत्यन्त आवश्यक रहेको छ ।

६.१.२ जलवायूको परिवर्तनका असरहरू

कुनैपनि स्थानको जलवायूले त्यहाँका मानिसहरू जनजीवनलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । भने प्रकृति उपर हुने मानवीय गतिविधिहरूले समेत जलवायूलाई उत्तिकै असर गर्दछ । विशेषगरी विश्वमा भएको औद्योगिक क्रान्ति, विज्ञानको विकास, इञ्जिनिहरूको विकास, जनसंख्या वृद्धि आदिले वनजंगल र पर्यावरणमा व्यापक नकारात्मक असर परेको छ । विशेष गरी व्यापकरुपमा भैरहेको कार्बन उत्सर्जन र क्लोफ्लोरो कार्बन जस्ता रसायनहरूको कारण हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) वृद्धि भई विश्वको तापक्रम क्रमश वृद्धि हुन थालेको छ । यसले व्यापकरुपमा जलवायू परिवर्तन भई त्यसका असर स्वरुप अतिवृष्टि, अनावृष्टि, प्राकृतिक विपद्हरू, बाढी, पहिरो, सामुद्रिक तटहरूका डुबान जस्ता समस्या देखापर्न थालेको छ । यसले स्थानीय स्तरबाटै विकास निर्माण तथा मानवीय व्यवहारहरूमै परिवर्तन गरी जलवायू परिवर्तनका असरहरूलाई न्यूनिकरण गर्ने वातावरण मैत्री व्यवहारहरूमै परिर्वतन गरी जलवायू परिवर्तनका असरहरूलाई न्युनिकरण गर्ने वातावरण मैत्री व्यवहारहरू अवलम्बन गर्नु अनिवार्य भएको छ ।

६.१.३ जलवायूको परिवर्तनका असरहरू सामना गर्ने कार्यक्रमहरू

माथि उल्लेख गरिए जस्तै जलवायू परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरू नै प्रकृति उपर हुने मानवीय गतिविधिहरू नै हुन् । तसर्थ जलवायू परिवर्तनका असरहरूलाई न्यूनिकरण गर्न यिनै मानवीय गतिविधिहरूलाई व्यापकरुपमा सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसो गर्दा वातावरणमैत्री व्यवहारहरूलाई संवेदनशील हिसाबले अभ्यास गर्नुपर्दछ । अर्कोतर्फ मानवीय व्यवहारहरूमा पूर्ण नियन्त्रण गर्नु असम्भव जस्तै हुन्छ । तसर्थ जलवायू परिवर्तनका असरहरूलाई पूर्णत शुन्यमा झार्न सकिँदैन । यस परिस्थितिमा त्यस्ता असरहरूको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि स्थानीयस्तर बाटै जलवायू अनुकूलताका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनुपर्दछ ।

६.२ वन क्षेत्रको अवस्था तथा जैविक विविधता

६.२.१ गाउँपालिकामा पाईने प्रमुख वनस्पति र वन्यजन्तुहरूको विवरण

भौगोलिक विविधताले श्रृजना गरेको जैविक विविधताका कारण नेपाल विश्वमै जैविक विविधताका हिसाबले सम्पन्न मुलुकमा पर्दछ । सिमित भौगोलिक क्षेत्र भित्र समेत ठुलो जैविक विविधता पाईन्छ । नेपालजस्तो अतिकम विकसिमत राष्ट्रका लाीग जैविक विविधता आफैमा एक बरदान हुन सक्छ । यदि यसको संरक्षण र दिगो सदुपयोग हुन सक्यो भने । यस खण्डमा जैविक विविधता अन्तर्गत यस क्षेत्रमा पाईने प्रमुख वनस्पतिहरू, वन्यजन्तुहरू, जलचर, चराचुरुङ्गी आदिको विवरण उल्लेख गरिएको छ ।

६.२.२ प्रमुख वनस्पतिहरूको विवरण (काष्ठ तथा गैह्र काष्ठ) जडिबुटी छुट्याएर

यस गाउँपालिकामा केही उष्ण प्रदेशीय जलवायु समेत भएको कारण पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा, सिसौं, सिमल, जामुन, कदम, खयर, करम, पिठारी, छतिवन, वोहरी, खमारी, वोटधँगेरो, बकाईनो, इप्पील, टिक, वर, पीपल, बेल, अमला, निम, पलाँस, आँप, डुम्री, कटहर, लिची, नरिवल, वयर, काँशी अमला, कैँदल, राजवृक्ष, अशोक, चेरी, समी, मसला, वडहर, अम्बा, केरा, कागती, भोगटे, सरिफा, दारिम, तित्री, फडिर, असारे, साज, सादन, कुम्भी, हर्रो-बर्रो, हल्लुडे, सिरीस, तारी, कुसुम, क्यामुना, दबदबे, टुनी, सान्दन, कर्मा, मालती, पाचपाते, वनसुन्तला, कुम्भी, नेवारो, अशोक, सपेटा । यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा हरहरे, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, अजिँगर, भित्ती, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि र चराचुरुङ्गीहरूमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कऱ्याङकुरुङ, भद्राई, सारस आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन्।

जडिबुटी सम्बन्धी विवरण

गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा बोझो, सिउँडी, घ्युकुमारी, तुलसी, जिम्बु, बाबरी, भृंगराज, रिट्ठा, टिमुर, गुँरास, हर्रो, बर्रो, चिराँइतो चुत्रो अमला, रुदिलो, तितेपाती आदि पाईन्छ । यी जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

६.२.३ प्रमुख वन्यजन्तुहरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख वन्यजन्तुहरूमा वन्यजन्तुहरूमा चितुवा,बाँदर, हापसिलो, बँदेल, ब्वाँसो, स्याल, रातो बाँदर, वन बिरालो, दुम्सी, निगाले बाघ, जङ्गली मुसा, मल साप्रो, न्याउरी मुसा, लोखर्के आदी रहेका छन् ।

६.२.४ प्रमुख चराचुरुङ्गीहरूको विवरण

यस गाउँपलिकामा पंक्षी प्रजातीमा कालिज, ढुकुर, हुचिल, लाटोकोसरो, काग, जुरेली, गौथली, परेवा, चमेरा, सारौं, भँगेरा, कालो तित्रा, सिम तित्रा, लुईंचे, धनेश,सुगा, कालो गिद्ध, लामो ठुँडे गिद्ध, सिलसिले, कटुस टाउके मौरी चरी, जङ्गली लाटोकोसेरो, चिल, कोईली, हुट्टी ट्याउँ, कालो ढाडे लाहाँचे, भद्रे, सानो जलेवा, सानो बकुला, लालसर, कालो भूँडीफोर, चिभे, तोप चरा, कोकले, जुरेली/बुलबुल, गाजले चरी, धोबी चरा, श्यामा, रानी चरी, छिरबिरे माटो कोरे, कालिज, निलकण्ठ, बट्टाई, कुथ्रुके, ठूलो चमेरो, भँगेरी बाज, थोप्ले लाटोकोसेरो, बकुला, मलेवा आदि प्रमुख छन्।

घिस्रने जिवजन्तुहरू

यस गाउँपलिकामा विशेष गरी घिस्रने जीवजन्तु अन्तर्गत सर्प दुई मुखे, पानी सर्प, छेपारो, गोहोरा, सुन गोहोरो, कछुवा, भ्यागुता पाईएका छन् ।

कीरा फट्याङ्ग्राहरू

मौरी, खागो, पुत्को, कठेउरी, गोब्रेकीरा, जुका, बिच्छी, खजुरो, भुसिलो, बारुलो, उडुस, अरिंगाल, शङ्खेकीरा, बच्छ्युँ, माकुरा, डाँस, पतेरो, साङ्लो, लामखुट्टे सयौं प्रकारका किरा फट्याङ्गाहरू आदि ।

तालिका नं. ९८ : वन्यजन्तु तथा पशुपंक्षी

क्र.सं.	स्थानीय नाम	अंग्रेजी नाम	वैज्ञानिक नाम
		स्तनधारी (Mammals)	
१.	कस्तुरी मृग	Musk Deer	*Moschus moschiferus*
२.	चितुवा	Common Leopard	*Panthera pardus*
३.	स्याल	Jackle	*Canis aureus*
४.	ध्वाँसे चितुवा	Clouded Leopard	*Neofelis nebulosa*
५.	भालु	Black Bear	*Selenarctos thibetanus*
६.	लंगुर बाँदर	Common Langur	*Presbytes entellus*
७.	चमेरो	Fruit bat	*Rousettus spp.*
८.	सालक	Pangolin	*Manis crassicaudata*
९.	हाब्रे	Red Panda	*Ailurus fulgens*
१०	खरायो	Rufus tailed hare	*Lepus nigricollis*
		प्रमुख घस्रने जनावरहरू (Reptiles)	
१.	साधारण सर्प	common cat snake	*Bioga trgonata*
३.	गोहोरो	CommonIndian monitor lizard	*Varanus spp.*
३.	छेपारो	Common lizard	*Calotes versicolor*
		पंक्षी (Aves)	
१.	ढुकुर	Spotted Dove	*Streptopelia chinensis*
२.	वन कुखुरा	Red Jungle Fowl	*Gallus gallus*
३.	मयुर	Common Peafowl	*Pavo cristatus*
४.	डाँफे	Impeyan Pheasant	*Lophophorus impejans*
५.	कालिज	Kalij Pheasant	*Lophura leucomelana*
६.	मुनाल	Crimson Horned Pheasant	*Tragopan satyra*
७.	तित्रा	Black Patridge	*Francolinus fracolinus*
८.	काग	House Crow	*Carvus macrorhynchos*
९.	कोइली	Cuckoo	*Cuculus spp.*
१०	जुरेली	Bulbul	*Pycnonotus cafer*

स्रोत : जिल्ला वन कार्यालय, २०७५

६.२.५ वनका प्रकारहरू वर्गीकरण सहित सबैको विवरण (सामुदायिक, राष्ट्रिय, निजी, धार्मिक आदि)

नेपालमा मुख्यतया स्वामित्व र व्यवस्थापनका आधारमा वन क्षेत्रलाई विभिन्न वर्गमा विभाजन गरिएको छ। वन ऐन २०४९ र त्यसमा भएका पछिल्ला संशोधन अनुसार वनका प्रकारहरूलाई निम्नानुसार परिभाषित गरिएको
छ।

क. राष्ट्रिय वन

राष्ट्रिय वन भन्नाले वातावरण सन्तुलन कायम राखी वनको विकास, संरक्षण तथा वन पैदावारको उपयोग र विक्रि वितरण गर्न तयार गरिएको वन सम्बन्धी कार्ययोजना भन्ने बुझिन्छ।

राष्ट्रिय वन भन्नाले निजी वन बाहेक नेपाल भित्रको वन सिमाना लगाईएको वा नलगाईएको सबै वन सम्झनु पर्छ र सो शब्दले वनले घेरिएको वा वनकाखे छेउछाउमा रहेको पर्ती वा ऐलानी जग्गा तथा वन भित्र रहेको बाटो, पोखरी, ताल वा खोलानाला र बगर समेत जनाउँछ।

ख. चकला वन

चकला वन भन्नाले कम्तिमा पाँच सय हेक्टर क्षेत्रफल भएको सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको कुनै भाग भन्ने बुझिन्छ।

ग. साझेदारी वन

साझेदारी वन भन्नाले डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह र उपभोक्ताको साझेदारीमा व्यवस्थापन गरिने राष्ट्रिय वनको कुनै भाग बुझिन्छ।

घ. धार्मिक वन

धार्मिक वन भन्नाले वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न कुनै धार्मिक निकाय, समुह वा समुदायलाई सुम्पिएको राष्ट्रिय वनलाई सम्झनु पर्छ।

ङ. निजी वन

निजी वन भन्नाले प्रचलित कानून बमोजम कुनै व्यक्तिको हक पुग्ने निजी जग्गा लगाई हुर्काइएको वा संरक्षण गरिएको वनलाई जनाउँछ।

६.२.६ सामुदायिक वन

सामुदायिक वन भन्नाले सामुहिक हितको लागि वनको विकास, संरक्षण र उपयोग गर्न उपभोक्ता समूहलाई सुम्पिएको राष्ट्रिय वनलाई जनाउँछ। स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको नीति अनुसार यस गाउँपालिकामा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन यिमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरू नै हुन्छन्। यो कार्यक्रम शुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नाङ्गा डाँडा पाखाहरूमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डालेघाँस लगायत वन पैदावारको आधारभूत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरूको गरिवी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन,

समावेसीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरि महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिता जस्ता नयाँ नयाँ सवालहहरू समेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिवी न्युनिकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ । जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन कार्ययोजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरू संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ । विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदि कारण र भैरहेको वन विनासले चुरेको अवस्था अत्यन्त संवेदनशील भएको छ। त्यसैले गर्दा चुरे क्षेत्रका बस्तीहरूमा वन संरक्षण समिति तथा वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वन संरक्षणका लागि स्थानीय प्रयास शुरु हुन थालेको छ। एकातिर चुरेको भावर क्षेत्र नजिक बस्ने बासिन्दाहरूमा वन संरक्षणको प्रयास शुरु हुँदैछ भने अर्कोतर्फ वनक्षेत्रबाट टाढाका गाउँलेहरूको लागि सर्वसुलभ तरिकाबाट वन उपयोग व्यवस्थित हुन नसक्दा वनबाट काठ दाउरा लुकिछिपी चोरी निकासी हुने क्रम पनि यथावत छ। विगतका वर्षहरूको तुलनामा जनताको सहभागिताको परिणाम स्वरुप चुरेको भावर क्षेत्र लगायत सघन अवस्थामा रहेका कतिपय वनक्षेत्रहरू पुनः प्राकृतिक अवस्थामा रुपान्तरित हुन पुगेका छन्। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभूमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्धता हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

गाउँपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वन भित्र गैरकाष्ठ वनपैदावारको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गैससहरूलाई गाउँपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सामुदायिक वनहरूको क्रमिक हस्तान्तरण र वन संरक्षणका प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमशः बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यवसायिक पालन लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा वृद्धि गर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ। गाउँपालिकामा वनहरूको संख्या धेरै भएपनि ती सबैलाई उपभोक्तालाई हस्तान्तरण गरिसकिएको छैन । यस ईन्द्रावती गाउँपालिकामा रहेका सामुदायिक वनको विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ९९ : सामुदायिक वन व्यवस्थापनको विवरण

क्र.सं.	सामुदायिक वनको नाम	साविकका गाविस	वडा नं.	जङ्गलको क्षेत्रफल हेक्टरमा	ओगटेको क्षेत्रफल	लाभान्वित घरधुरी सङ्ख्या
१	सल्लाघारी सामुदायिक वन	नवलपुर	१	२९.५४	१९	५६
२	निङ्गेघारी सामुदायिक वन	नवलपुर	२,३	८५.४	८५.४	१२९
३	राक्से चाप्लेटी सामुदायिक वन	नवलपुर	४	११.५६	११.५६	९३
४	देवीस्थान सामुदायिक वन	नवलपुर	४	३.३६	३.३६	६६
५	बाला देवी सामुदायिक वन	नवलपुर	४,५	१२.५३	८.०६	१४८
६	बुद्ध सामुदायिक वन	नवलपुर	९	३०.५	३०.५	१५५
७	सल्लेपाखा सामुदायिक वन	नवलपुर	४,५,६	३०.८	२८.३७	१०३
८	जोहपाखा सामुदायिक वन	नवलपुर	९	२७	२७	७८
९	आपटार भाँङ्गटार सामुदायिक वन	भिमटार	४	१३.१२	१३.१२	८६
१०	आँपटार पिपलटार सामुदायिक वन	भिमटार	४	२.८	२.८	२६
११	नेयौपानेटार सामुदायिक वन	भिमटार	१	८.२६	६.७२	१०७
१२	रछानेपाखा सामुदायिक वन	भिमटार	३	०.७	०.७	७६
१३	पौवा ठूली सामुदायिक वन	भिमटार	२,५,६,७,८,	३९.६५	३५.३८	४०६
१४	शिपातिनघरे सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	२,३	१०४.२९	७०	२८७
१५	धुसेनी ठूलो सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	४	१०९.५२	१०९.५२	२०२
१६	टुनीगौरा सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	८	१८.८४	१८.८४	१५१
१७	प्युघर बाघमारा सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	६	१९९।०१	१९९.०१	२७६
१८	लालिगुराँस सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	४	१३.३५	१३.३५	५७
१९	च्यानडाँडा सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	७	१०.१२	१०.१२	३५
२०	कालिका सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	१,२,५,७	४९.८	४९.८	१०५
२१	ऐसेलुखर्क सामुदायिक वन	बाँडेगाउँ	९	११.१८	११.१८	५२
२२	गुठ्को पैरेनी सामुदायिक वन	कुञ्चोक	४	७८.१९	७८.१९	२१६
२३	नाकेडाँडा सामुदायिक वन	कुञ्चोक	८	२५.१४	२५.१४	९०
२४	सलसले सामुदायिक वन	कुञ्चोक	८	१७.५८	१७.५८	१००
२५	मरुवा सालघारी सामुदायिक वन	कुञ्चोक	५,६,७,८,९	१५६.६६	१५६.६६	२६१
२६	मौरीघारी सामुदायिक वन	कुञ्चोक	२	११२.८८	११२.८८	३११
२७	फूलबारी सामुदायिक वन	कुञ्चोक	१	१२.८६	९२.८६	६२
२८	सानोठूलो आकारपाखा सामुदायिक वन	कुञ्चोक	३	१२.१३	१२.१३	१०८

क्र.सं.	सामुदायिक वनको नाम	साविकका गाविस	वडा नं.	जङ्गलको क्षेत्रफल हेक्टरमा	ओगटेको क्षेत्रफल	लाभान्वित घरधुरी सङ्ख्या
२९	भूमिस्थान सामुदायिक वन	सिम्पालकाभ्रे	४	४१.२	४१.२	१०५
३०	सिमखोला सामुदायिक वन	सिम्पालकाभ्रे	५	७.८९	७.८९	५४
३१	भैरवीस्थान सामुदायिक वन	सिम्पालकाभ्रे	३	१४.४८	१७.६	५७
३२	नौलिङ्गस्वरी सामुदायिक वन	सिम्पालकाभ्रे		१.२५	११.२५	८८
३३	बीसमुरे पातले सामुदायिक वन	सिम्पालकाभ्रे	३	२.३७	२७.३७	७८
३४	ज्यामिरे अर्चले सामुदायिक वन	सिम्पालकाभ्रे	२	८०.४१	८०.४१	१२६
३५	कार्कीछाप सामुदायिक वन	सिपापोखरे	१	२८.६१	२८.६१	१७९
३६	बिसीकोपाखा सामुदायिक वन	सिपापोखरे	१	८.४	८.४	८४
३७	माथिल्लो पालेको वन	सिपापोखरे	७,८	५.८४	७	१३१
३८	कालठुडाको गैरा सामुदायिक वन	सिपापोखरे	१	१३.२५	१३.२५	१२५
३९	तल्लो गहते पाखा सामुदायिक वन	सिपापोखरे	९	१५.५	१५.५	५५
४०	सल्लेनी डाँडा सामुदायिक वन	सिपापोखरे	७,९,३	१४.१७	१४.१७	११४
४१	सुन्दरीपुर सामुदायिक वन	सिपापोखरे	२	४९.४१	४९.४१	५७
४२	काली सामुदायिक वन	सिपापोखरे	२,९	१६.५४	१६.५४	७७
४३	पाल्लेपानी पातल सामुदायिक वन	सिपापोखरे	५	१.०४	१.०४	२२
४४	तल्लोपाले सामुदायिक वन	सिपापोखरे	७	३.२	३.२	२४
४५	ठूलस्टार सामुदायिक वन	भोटसिपा	५,७,८,९	१२०.८६	१२०.८६	४२५
४६	पालेको रुमाती सामुदायिक वन	भोटसिपा	१	८०.८५	८०.८५	१७८
४७	गयाटार गोल्माथुमकी सामुदायिक वन	भोटसिपा	५	५२.७२	५२.७२	२०६
४८	गोल्मादेवी सामुदायिक वन	भोटसिपा	३	५२.७१	६६.८३	१२५
४९	सल्लेवोट गहिरो सामुदायिक वन	भोटसिपा	१	७.६२	७.६२	१०९
५०	रानी ओडार सामुदायिक वन	भोटसिपा	३	५.२५	५.२५	२०
५१	रातोपानी सामुदायिक वन	भोटसिपा	४	५५.४५	५५.४५	१२९
५२	तिनपाखे डाबी सामुदायिक वन	भोटसिपा	९	१०९.६३	१०५	१२५
५३	बुद्धीचौर (क) सामुदायिक वन	भोटसिपा	६	१५.५६	१५.५९	२८
५४	ज्वालामुखी सामुदायिक वन	भोटसिपा	६	२२.२५	२२.२५	५१
	जम्मा			२२६.०१	२१२४.४९	६६१४

स्रोत : गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय २०७५

ईन्द्रावती गाउँपालिकाका ईलाका वन कार्यालयले हस्तान्तरण गरेका सामुदायिक वनको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। यस ईन्द्रावती गाउँपालिकामा आ.व. २०७४/०७५ सम्ममा ५४ वटा सामुदायिक वनहरू रहेका छन्। गाउँपालिकाका साविकका विभिन्न गा.वि.स.हरू रहेका सम्पुर्ण सामुदायिक वनहरूले गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफलको जम्मा २१२४.४९ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेको छ। विभिन्न इलाका वन कार्यालय मार्फत समुदायमा हस्तान्तरित वनबाट ६६१४ घरधूरी लाभान्वित भएका छन्।

६.२.७ कबुलियति वनको विवरण

कबुलियती वन भन्नाले केही नेपाल संसोधन गर्ने ऐन, २०७५ द्वारा थप गरिएको समेत, विभिन्न उद्देश्य प्राप्ति लागि प्रचलित कानून बमोजिम स्थापित कुनै संस्था वन पैदावारमा आधारित कुनै उद्योग वा समुदायलाई कबुलियत गरी प्रदान गरिएको राष्ट्रिय वनलाई जनाउँछ। राष्ट्रिय वन ऐन, २)४(को परिच्छेद-६ मा उल्लेख भए अनुसार राष्ट्रिय वनको क'नै भाग देहाय बमोजिमको उद्देश्य प्राप्तिको लागि छुट्याइएको वन लाई कबुलियती वन भनिन्छ।

(क) वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थ उत्पादन गर्न,

(ख) वृक्षारोपण गरी वन पैदावारको उत्पादनमा अभिवृद्धि गरी बिक्रि वितरण गर्न वा उपयोग गर्न,

(ग) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्न,

(घ) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कृषि वन बाली कार्य सञ्चालन गर्न,

(ङ) वनको संरक्षण र विकास हुने गरी कीट, पतङ्ग तथा वन्यजन्तुको फार्म सञ्चालन गर्न।

गाउँपालिकामा हाल कूल ४६ वटा कबुलियति वन रहेको छ जसले गाउँपालिकाको आर्थिक आयआर्जन तथा पर्यटकीय महत्वलाई टेवा पुऱ्याएको छ। हाल यस कार्यक्रम सरकार तथा वन मन्त्रालयको प्राथमिकतामा रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेका कबुलियति वनको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १०० : ईन्द्रावती गाउँपालिकामा रहेका कबुलियति वनको विवरण

क्र.स.	क.व.स. को नाम	ठेगाना	क्षेत्रफल (हे.) मा	घरधुरी		
				पुरुष	महिला	जम्मा
१	नर्सरी डाँडा (क) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-२	३.५	१	९	१०
२	नर्सरी डाँडा (ख) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-२	३.५	०	१०	१०
३	सेतो भिरपाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-२	५	०	१२	१२
४	चालिसे पाखा (क) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-२	४.८१	१	१२	१३
५	चालिसे पाखा (ख) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-२	३	०	८	८
६	विसौउने पाखा (क) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-६	३.७५	७	३	१०
७	विसौउने पाखा (ख) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-६	३.८१	६	४	१०
८	विसौउने पाखा (ग) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-६	३.७५	४	६	१०
९	विसौउने पाखा (घ) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-६	३.७५	२	८	१०
१०	पालेको वन (क) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	५	१०	०	१०
११	पालेको वन (ख) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	५	२	८	१०
१२	पालेको वन (ग) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	५	४	५	९
१३	विसाउने पाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	४	२	७	९
१४	निचुङपाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	५	१	९	१०
१५	तामराङ पाखा (क) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	५	१०	०	१०
१६	तामराङ पाखा (ख) क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-९	५	०	१०	१०
१७	कोल डाँडा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	८	२	७	९
१८	आल डाँडा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	७	५	३	८
१९	भिरपाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	५	०	७	७
२०	आलवाङ पाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	५	३	५	८

क्र.स.	क.व.स. को नाम	ठेगाना	क्षेत्रफल (हे.) मा	घरधुरी		
				पुरुष	महिला	जम्मा
२१	कलोकु क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	४	१	९	१०
२२	सेतो भिरपाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	६	१	८	९
२३	छेज्युभिर पाखा क.व.स.	सिम्पाल काभ्रे-८	५	३	५	८
२४	भेडीचौर पाखा क.व.स.	भिमटार-२	७	१	६	७
२५	कोयलटार पाखा क.व.स.	भिमटार-७,८	८	०	११	११
२६	ठूलोडाँडा पाखा क.व.स.	भिमटार-२	७.९	३	५	८
२७	टुटीखोला वाईभिर क.व.स.	भिमटार-२	८	२	६	८
२८	वछाला देवि क.व.स.	भिमटार-६	६	२	५	७
२९	धारापाखा क.व.स.	भिमटार-६	५.९९	१	६	७
३०	पिपलबोट पाखा क.व.स.	भिमटार-६	६	०	७	७
३१	आहालडाँडा पाखा क.व.स.	भोटसिपा-४	७.७५	२	७	९
३२	घर्ती खोरपाखा क.व.स.	भोटसिपा-४	४.९१	१	४	५
३३	बाटोमुनी पाखा क.व.स.	भोटसिपा-४	४.९१	४	३	७
३४	सिमपाखा क.व.स.	भोटसिपा-४	४.९१	३	३	६
३५	उन्युघारी क.व.स.	भोटसिपा-४	५.५	३	४	७
३६	टुनीबोटे पाखा क.व.स.	भोटसिपा-९	५.३१	९	१	१०
३७	बरबोटे देविस्थान पाखा क.व.स.	भोटसिपा-९	५.३१	६	४	१०
३८	भन्ज्याङ खोला क.व.स.	भोटसिपा-८	३.३७	७	०	७
३९	पालेको वन क.व.स.	भोटसिपा-८	३.५१	८	०	८
४०	भदौरे पाखा क.व.स.	भोटसिपा-८	२.५	५	०	५
४१	ढाप पाखा क.व.स.	भोटसिपा-९	३.५६	८	०	८
४२	अम्लेपाखा (क) क.व.स.	भोटसिपा-६	३.१२	६	०	६
४३	अम्लेपाखा (ख) क.व.स.	भोटसिपा-६	३	१	५	६
४४	अम्लेपाखा (ग) क.व.स.	भोटसिपा-६	३.०२	०	७	७
४५	अम्लेपाखा (घ) क.व.स.	भोटसिपा-६	३	१	७	७
४६	अम्लेपाखा (ङ) क.व.स.	भोटसिपा-६	३.०८		६	७
जम्मा			१२३	१३८	२५२	३९०

स्रोत : जिल्ला वन कार्यालय, २०७५

६.२.८ वन पैदावार सम्बन्धी विवरण (निकासी भएमा)

सामान्यतया वन पैदावारको रुपमा प्रयोग हुने वस्तुहरू भनेका काठ, दाउरा, जडिबुटी, खोटो, खर आदि हुन् । वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गरी वा हरित क्षेत्रको विकास गरी यस प्रकारका वन पैदावारहरूको व्यवसायिक उत्पादन तथा निकासी गरी आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ । विशेषगरी वनले ओगटेको क्षेत्रफल बढी भएको क्षेत्रहरूमा वनलाई नै स्थानीय विकासको मेरुदण्डकोरुपमा लिन सकिन्छ ।

ईन्द्रावती गाउँपालिकाबाट उत्पादन भएका वन पैदावारको बिक्री वितरण उपभोगको स्थितिलाई हेर्दा यहाँको उत्पादन यस गाउँपालिकाको आपूर्तिलाई पुऱ्याई जिल्ला भित्रकै अन्य गाउँपालिका तथा ग्रामिण क्षेत्र तथा अन्य जिल्लामा पनि जाने गरेको छ ।

यस गाउँपालिकामा काठ/दाउरा खपत मुख्य वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूमा हुने गर्दछ । यस अलावा यहाँको बढ्दो जनसंख्या र बसाई सराई तथा शहरीकरणले आवश्यक पर्ने काठ/दाउरा तथा विकास निर्माणमा काठको माग बढ्दै गएको छ । वनजंगलको नजिकका परिवारले बढी काठ/दाउरा खपत गर्दछन्, भने वनबाट टाढा रहने परिवारले धेरै कम परिमाणमा काठ/दाउरा खपत गर्ने गरेकोपाईन्छ ।

६.२.८ राष्ट्रिय निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र आदि

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु, संरक्षण ऐन २०२९ का अनुसार राष्ट्रिय निकुञ्ज भन्नाले प्राकृतिक वातावरणको साथै वन्यजन्तु, वनस्पति र भू-दृश्यको संरक्षण व्यवस्थापन र उपयोगका लागि छुट्याईएको क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ। साथै मध्यवर्ती भन्नाले स्थानीय जनताहरूलाई नियमितरुपले वन पैदावार उपयोग गर्न पाउने सहुलियत प्रदान गर्नको लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्ष वरिपरिको क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ। त्यसैगरी संरक्षण क्षेत्र भन्नाले प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण र प्राकृतिक श्रोतको सन्तुलित उपयोगको लागि एकीकृत योजना अनुसार व्यवस्थापन गरिने क्षेत्र भन्ने बुझिन्छ।

६.३ जलश्रोत तथा जलाधार क्षेत्र

सम्पुर्ण जैविक प्रणालीको अस्तित्व पञ्च महाभूतको प्रयोग र उपलब्धतामा आधारित छ। जल, जमिन, वायु, प्रकाश र ताप मध्ये सबैको अपरिहार्यता उत्तिकै रहेको छ। यी मध्ये जलस्रोतमा नेपाल विश्वमै दोस्रो ठुलो देश मानिन्छ।

६.३.१ प्रमुख नदी तथा खोलाहरू

गाउँपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका नदि नाला तथा खोलाहरूले प्रशस्त जलभण्डार गर्नुका साथै विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रुपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ। साथै यस्ता नदी तथा खोलाहरूबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत बेलाबखत आंशिकरुपमा सिंचाईको लागि पानीको प्रयोग गरेको देखिन्छ। मानव वस्तीको विकास र बसाईसराईको चापका साथै अनुत्पादक पशुहरूको अत्यधिक चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक नदी/खोला मा भूक्षय भई पुरिने क्रम जारी छ।

तालिका नं. १०१ : ईन्द्रावती गाउँपालिकामा भएका नदीनालाहरूको विवरण

क्र.सं.	नदीनालाको नाम	समेट्ने वडाहरू
१	झ्याँडी खोला	१,२,३,९,११
२	सिपा खोला	६,७,८
३	ईन्द्रावती	४,६,७,१०,११,१२
४	घट्टे खोला	४
५	ह्याप्ला खोला	१
६	पाछाम खोला	१
७	उखुवारी खोला	७,८
८	सिस्ने खोला	११,१२
९	रिपेनी खोला	६,८
१०	गुप्तेश्वरी खोला	१२,७
११	हाडी खोला	१२
१२	च्यामराङ खोला	४
१३	च्याने खोला	४

स्रोतः गाउँपालिकाको कार्यालय, २०७५

६.४ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

गाउँपालिकाका पहाडी भीर तथा खोचहरू, नदी तथा खोला किनारका भागहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ। प्राकृतिक वातावरणमा असर पर्ने मानवीय गतिविधिका कारणबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा अनियन्त्रित डढेलो, चरीचरन राख्ने प्रवृत्ति एवं खोलाबाट अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू झिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेतीतर्फ अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ। खोलाको क्षमताभन्दा बढी मात्रामा नदीजन्य वस्तु निकासी भएकोले खोलाको सतह गहिँरिदैं जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ । मूलतः गाउँपालिकाका खोलाहरूको वरिपरि नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले भूकम्पीय प्रकोपका कारण समेत यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ। यसक्रमलाई रोक्नको लागि ढल निकासको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै, अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन उपायहरू अबलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै अल्पकालीन उपायको रुपमा स्पर एवं तटबन्ध निर्माण गर्ने मध्यकालीन उपायको रुपमा प्रभावित क्षेत्रको वरिपरि वृक्षारोपण गर्ने र दीर्घकालीन उपायको रुपमा सम्पूर्ण खोला प्रभावित क्षेत्रलाई संरक्षण गर्नेतर्फ काम अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ। उल्लेखित क्षेत्रलाई मानवीय गतिविधिबाट अप्रभावित पार्ने र सघन जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

६.४.१ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

तालिका नं. १०२ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क स	संभावित प्रकोप	विद्यमान अवस्था	समय
१	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औं स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रूपमा लागू नभएको	जुनसुकै समयमा
२	पहिरो	भौगोलिकरूपले विकट तथा नाङ्गा डाँडा पाखाहरू तथा भुकम्प प्रभावित भीर पाखाहरूमा पहिरो जाने गरेको ।	असार - असोज
३	बाढी	गाउँपालिकामा विशेषतः साना ठूला नदि/खोलाहरू बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदी तथा खोलाहरूले आसपासका भुभागहरू बर्षेनी कटान गरि क्षति पुऱ्याईरहेको छ। बर्षेनी धेरै सङ्ख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् ।	जेष्ठ–असोज
४	डढेलो	गाउँपालिकाको धेरै जसो भु–भागमा घनावस्ती रहेका (सुकुम्वासी, बाढी विस्थापित) लगाएतका अति विपन्न समुदायका घरहरू सचेतना अभाव, अग्नी नियन्त्रण यन्त्रको अभाव, चुल्होमा आगो सल्काउँदा मट्टीतेलको प्रयोग गर्नु र सलाई लाईटर जस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाले खेलाउँदा आगलागीका घटना बढी हुने गरेको। साथै डढेलोको समस्या पनि देखिन्छ ।	चैत्र–जेष्ठ
५	महामारी	प्रकोपका रूपमा झाडापखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जनचेतनाकमी, अनुकूल क्षमताको अभाव।	विपद् पछि, अन्य समयमा
६	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयामा
८	जङ्गली जनावर आतंक	गाउँपालिकाको वनजङ्गल वरिपरि बसोबास भएको क्षेत्रहरूमा (बाँदर, बँदेल, बाघ) आदिको आक्रमण तथा बदमासीको डर त्रास भईरहन्छ ।	जुनसुकै समयमा
९	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
१०	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, सिन्धुपाल्चोक २०७५

खण्ड ७ : भौतिक विकास

७.१ खानेपानी तथा सरसफाई

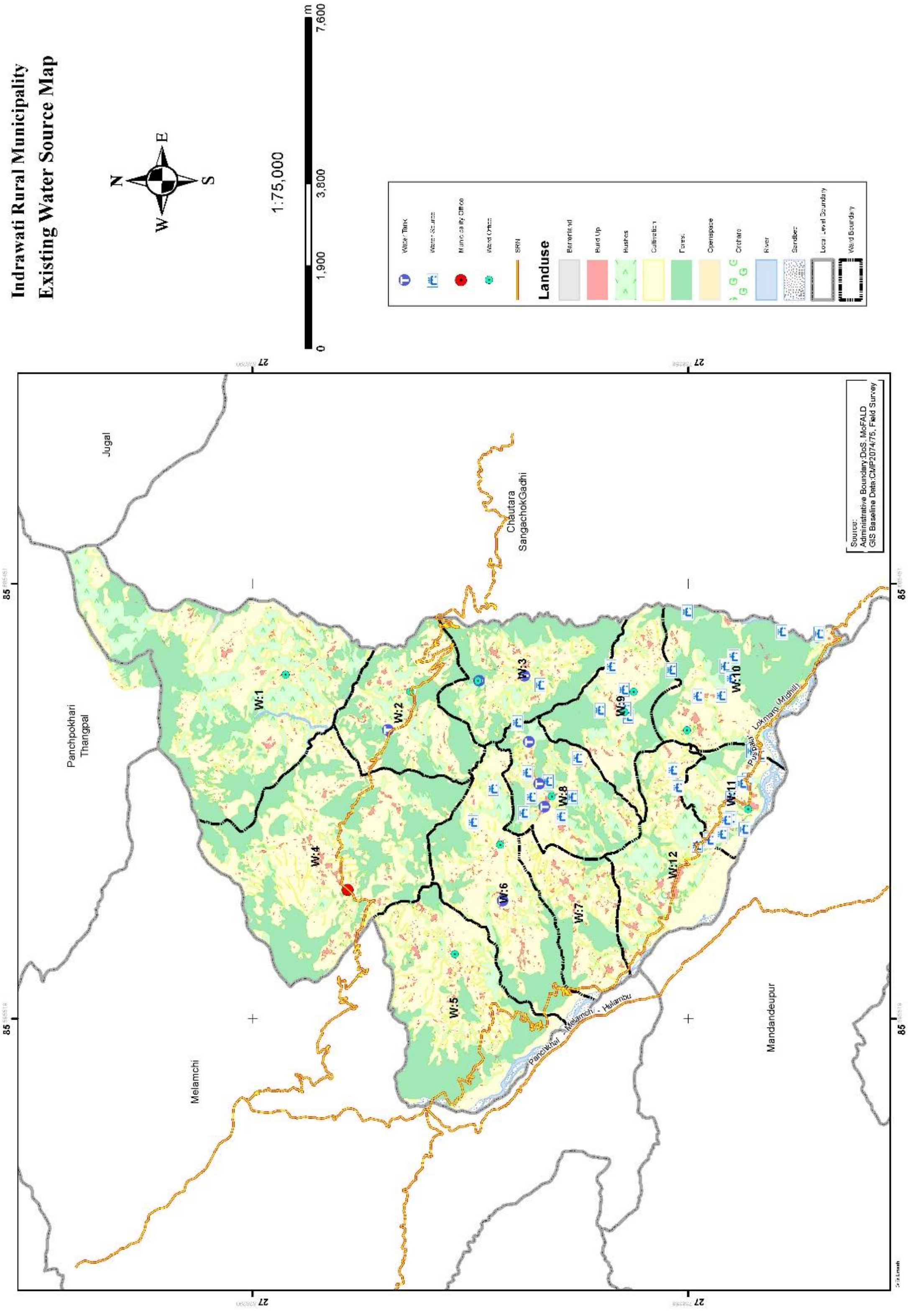

नक्सा नं. ६ : *पानीका मुहानहरू*

नेपालजस्तो फ्रेसवाटरको पर्याप्तता भएको देशमा स्वच्छ पिउने पानीको अभावमा जनताहरूले दुःख पाउनु विडम्बनाको कुरा हो । शुद्ध पिउने पानी भएन भने यसले जनस्वास्थ्यमा प्रतिकुल असर पार्दछ । प्रदुषित पानीबाट विभिन्न किसिमका रोगहरूको संक्रमण हुन्छ । नेपालमा दुर्गम पहाडी ईलाकाहरूमा वर्षेनी प्रदुषित पानीका कारण थुप्रै नागरिकहरूले अनाहकमा झाडापखाला जस्तो सामान्य रोगबाट ज्यान गुमाउनु परिरहेको अवस्था छ । यसका अतिरिक्त शहरी क्षेत्रमा पनि पहिलो कुरो त खानेपानीको आपुर्ति आवश्यकता भन्दा अन्यन्तै न्यून छ । दोस्रो कुरा त सुरक्षित ढल निकासको अभावमा पानीको प्रदुषणले बेलाबेलामा महामारी फैलने गरेको पाईन्छ । तसर्थ शुद्ध खानेपानी प्राप्त गर्नु जनतको नैसर्गिक अधिकार हो भने सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराउनु सरकारको प्रारम्भिक दाहित्व हो ।

७.१.१ खानेपानीको श्रोतको आधारमा (घरधुरी तथ्याङ्क)

तालिका नं. १०३ : खानेपानीको मुख्य श्रोतको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा नं.	धारा/पाइप	ट्यूबवेल/ हाते पम्प	ढाकिएको ईनार	खुला ईनार/ कुवा	मूल धारा	नदी / खोला	जारको पानी	ट्यांकरको पानी	अन्य	जम्मा
१	६११	१	०	०	०	०	०	०	०	६१२
२	५७९	०	०	०	०	०	०	०	०	५७९
३	४७९	०	०	०	४१	०	०	०	०	५२०
४	८७५	१	०	२	१५	०	०	१	१	८९५
५	७६६	०	०	१७	२०	०	०	०	०	८०३
६	५२०	०	०	३	१०	०	१	०	०	५३४
७	५९७	०	१	२३	४१	०	०	०	०	६६२
८	३८१	०	०	०	१	०	०	०	५	३८७
९	३५९	०	०	३२	३८	०	०	०	०	४२९
१०	६९९	०	०	०	१	०	०	०	०	७००
११	३७८	१	०	१२	९	४	०	०	०	४०४
१२	६९८	०	०	१	०	०	०	०	०	६९९
जम्मा	६९४२	३	१	९०	१७६	४	१	१	६	७२२४
प्रतिशत	९६.१०	०.०४	०.०१	१.२५	२.४४	०.०६	०.०१	०.०१	०.०८	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा रहेका ७,२२४ घरपरिवारहरू मध्ये धारा/पाइप मार्फत आपूर्ति गरिएको पानी पिउनेको संख्या ६९४२ अर्थात ९६.१ प्रतिशत भएकाले सामान्यतया धेरैजसो घरपरिवारले धारा/पाइपको पानी पिउने गर्दछन् भन्न सकिन्छ । यद्यपि दोस्रोमा मूलधाराको पानी पिउने परिवारको संख्या १७६ अर्थात २.४ प्रतिशत रहेका छन् । अन्य श्रोत प्रयोग गर्नेको संख्या नगन्य रहेको छ । वडागत रुपमा विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

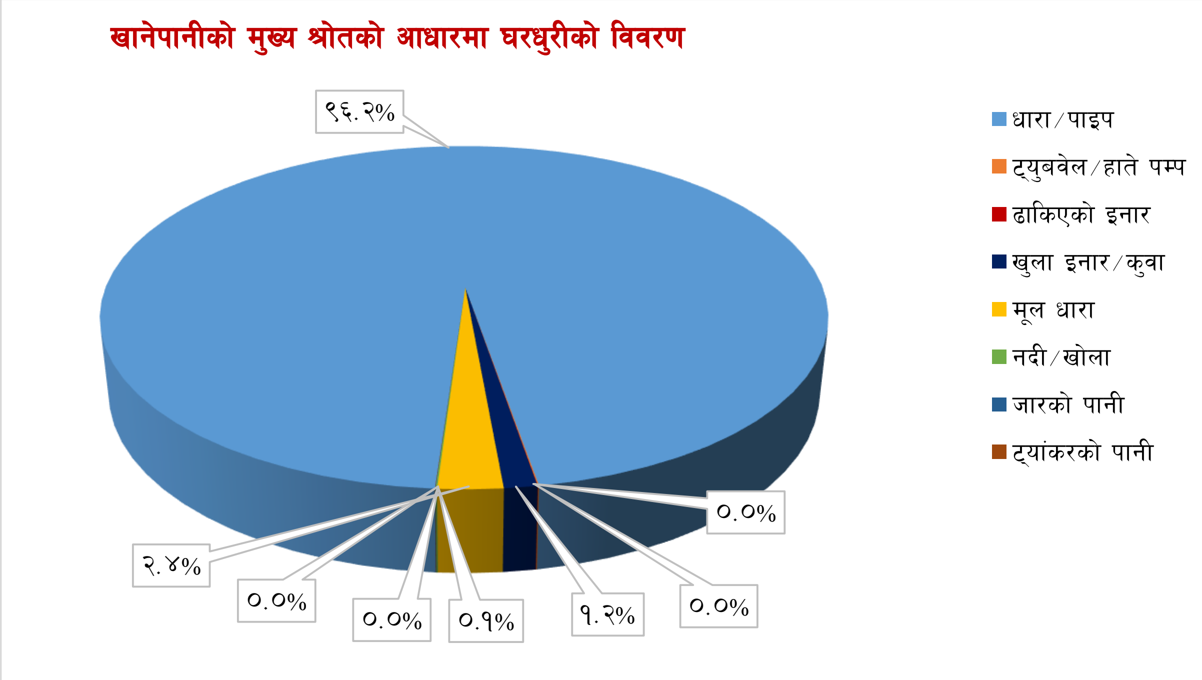

Sustainable Development Goals Status & Roadmap: २०१६ - २०३० का अनुसार (SDG – 6) आधार वर्ष २०१५ मा सुरक्षित पिउने पानी उपभोग गर्ने जनसंख्या १५% मात्र देखिन्छ। दिगो विकास लक्ष्य अनुगमन ढाँचासमेत उल्लेख भएको उक्त दस्तावेजअनुसार यो जनसंख्या क्रमश वृद्धि गर्ने अपेक्षा गरिएको छ। जसअनुसार २०१९ मा ३५%, २०२२ मा ५०%, २०५५ मा ६५% हुँदै सन् २०३० सम्म सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग कर्ता कूल ज.स.को ९०% हुने महत्वाकांक्षी लक्ष्य राखिएको छ। उक्त राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तिमा टेवा पुऱ्याउन तथा आम जनसाधारणको जनस्वास्थमा सुधार गर्न पानी प्रयोग गर्दा पानीको उपयुक्तताको परीक्षण र सुरक्षाको उपायहरूबारे व्यापक जनजागरण फैलाउनु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. १०४ : धारामा भएको स्वामित्वको आधारमा परिवारको विवरण

वडा	निजी (आफ्नै)	सार्वजनिक	सामुदायिक	अरू (छिमेकी) को घरको धारा	अन्य	जम्मा
१	६२	४६५	८५	०	०	६१२
२	९२	३०५	१८२	०	०	५७९
३	१५६	२१७	१४७	०	०	५२०
४	१५८	६८९	४७	१	०	८९५
५	१५	५४१	२४४	१	२	८०३
६	८१	३२५	१२४	३	१	५३४
७	१७५	२०२	२८३	२	०	६६२
८	४७	२२४	११६	०	०	३८७
९	३७	३१६	६५	०	११	४२९
१०	१८६	२३३	२८०	१	०	७००
११	३६	२८०	८८	०	०	४०४
१२	२५	३३८	३३५	१	०	६९९
जम्मा	१०७०	४१३५	१९९६	९	१४	७२२४
प्रतिशत	१४.८१	५७.२४	२७.६३	०.१२	०.१९	१००.००

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

७.१.२ खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण

तालिका नं. १०५ : खानेपानी शुद्ध बनाउने तरिकाको आधारमा वर्गीकरण

वडा	उमाल्ने		फिल्टर गर्ने		औषधी (पियुष आदि) राख्ने		अन्य विधि अपनाउने (जस्तै सोडिस)		केही नगर्ने र सिधै खाने		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	३३	५.४%	१३०	२१.२%	०	०.०%	१	.२%	४४८	७३.२%	६१२
२	१४	२.४%	३२	५.५%	०	०.०%	२	.३%	५३१	९१.७%	५७९
३	२०	३.८%	२२	४.२%	०	०.०%	१	.२%	४७७	९१.७%	५२०
४	९२	१०.३%	१७४	१९.४%	०	०.०%	१७	१.९%	६१२	६८.४%	८९५
५	१४	१.७%	९३	११.६%	०	०.०%	१	.१%	६९५	८६.६%	८०३
६	५३	९.९%	२	.४%	०	०.०%	१	.२%	४७८	८९.५%	५३४
७	१९	२.९%	९	१.४%	०	०.०%	१	.२%	६३३	९५.६%	६६२
८	५	१.३%	१४	३.६%	०	०.०%	०	०.०%	३६८	९५.१%	३८७
९	१९	४.४%	९	२.१%	०	०.०%	०	०.०%	४०१	९३.५%	४२९
१०	३५९	५१.३%	३०	४.३%	१	.१%	०	०.०%	३१०	४४.३%	७००
११	३२	७.९%	३	.७%	०	०.०%	०	०.०%	३६९	९१.३%	४०४
१२	५	.७%	१४	२.०%	०	०.०%	०	०.०%	६८०	९७.३%	६९९
जम्मा	६६५	९.२%	५३२	७.४%	१	.०%	२४	.३%	६००२	८३.१%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कूल ७,२२४ परिवारहरू मध्ये ६००२ अर्थात ८३.१ प्रतिशत घरपरिवारहरूले पानीको शुद्धीकरण बिनानै श्रोतबाट ल्याएर सिधै पिउने गरेको पाइयो । प्राकृतिक श्रोतहरूमा प्राप्त पानीलाई शुद्धीकरण नगरी पिउनु जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिमपूर्ण हुन्छ । यसबाट संक्रामण रोगहरू जस्तै आउँ, झाडा पखाला, जुका, टाइफाइड लाग्नुका साथै दीर्घ रोगहरू जस्तै पत्थरी, क्यान्सरजस्ता प्राणघातक रोगहरूको संभावना प्रवल रहन्छ तसर्थ स्थानीय सरकार र गाउँपालिकाबासीहरूको सहकार्यमा पानी शुद्धीकरणका उपायहरू अबलम्बन गरी प्रयोग गर्ने र जनस्तरमा स्वास्थ्य शिक्षाको व्यापक प्रचार प्रसार गर्नु पर्दछ । त्यस्तै गाउँपालिकामा पानी उमालेर पिउनेको संख्या ६६५ अर्थात ९.२ प्रतिशत, फिल्टर गरी पिउने संख्या ५३२ अर्थात ७.४ प्रतिशतले पिउने गरेको देखिन्छ । औषधि (पियूष आदि) र अन्य विधि अपनाउने गरेर पिउने जनसंख्या नगन्य रहेकोले पानी शुद्धीकरण गरी पिउन सचेत बनाउने अभियान नै सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । जीवनको आधारको रुपमा रहेको स्वास्थ्य र सूरक्षित पानीको अभाव बहुआयिमिक गरिबीको एउटा सूचक (HDI) समेत रहेका हुँदा स्वस्थकर पानीको प्रयोग वा प्रचलनको बाहुल्यताले उक्त स्थानको सम्पन्नतालाई समेत इंगित गर्दछ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

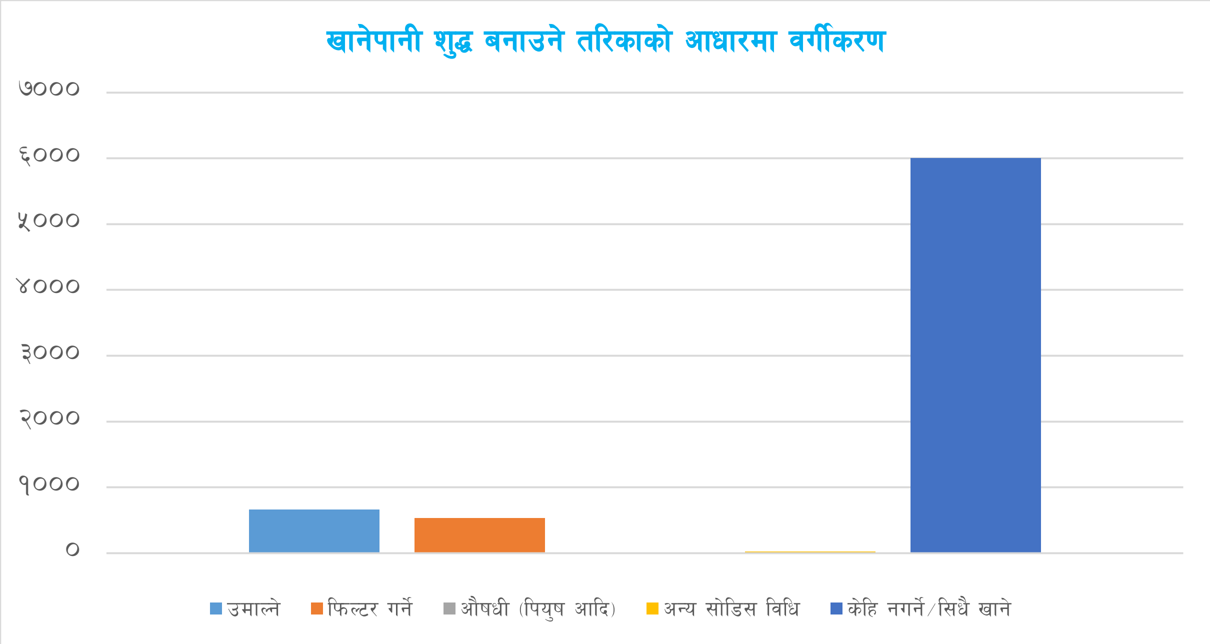

तालिका नं. १०६ : खानेपानीको शुद्धताको आधारमा परिवारको विवण

वडा	सफा,स्वच्छ		धमिलो मिसिएको	ढल	गन्ध आउने		आइरनयुक्त		अन्य	
१	६०९	९९.५%	३	.५%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
२	४९३	८५.१%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	८६	१४.९%
३	५२०	१००.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
४	८७३	९७.५%	२०	२.२%	०	०.०%	०	०.०%	२	.२%
५	७८२	९७.४%	१८	२.२%	३	.४%	०	०.०%	०	०.०%
६	५३२	९९.६%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%	१	.२%
७	६४१	९६.८%	०	०.०%	१९	२.९%	२	.३%	०	०.०%
८	३६६	९४.६%	०	०.०%	२१	५.४%	०	०.०%	०	०.०%
९	४२९	१००.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
१०	६९५	९९.३%	४	.६%	१	.१%	०	०.०%	०	०.०%
११	४००	९९.०%	१	.२%	२	.५%	०	०.०%	१	.२%
१२	६८३	९७.७%	१५	२.१%	१	.१%	०	०.०%	०	०.०%
जम्मा	७०२३	९७.२%	६२	.९%	४७	.७%	२	.०%	९०	१.२%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

७.२ शौचालय

कतिपय दुर्गम गाउँवस्तीमा अहिले पनि मानिसहरू पानीका श्रोत तथा खुला ठाउँमा दिशा पिसाब गर्ने गर्दछन् । सभ्य समाजको निम्ति यो अभ्यास असभ्याताको प्रतीक हो । खुला क्षेत्रमा गरिने मलमुत्र विर्सजनले मानिसको शरीरमा खाना, पानी र श्वासप्रश्वास मार्फत किटाणुको प्रवेश हुन्छ । त्यसकारण प्रत्येक घरमा शौचालय निर्माण अनिवार्य आवश्यकता हो । सरकार तथा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले हाल आएर शौचालय निर्माणलाई प्राथमिकता दिएको पाईन्छ । निजी घर तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा हात धुने पानी सहित शौचालय हुनुपर्दछ । विपन्न समुदायका परिवारहरूले आफै शौचालय निर्माण गर्न नसकेको अवस्थामा सरकार विशेष गरी स्थानीय सरकारले शौचालय निर्माणमा अनुदान दिनुपर्ने हुन्छ ।

७.२.१ घरधुरीको शौचालय प्रयोगको अवस्था (प्रकारको आधारमा)

तालिका नं. १०७ : परिवारले प्रयोग गर्ने चर्पीको प्रकारका आधारमा परिवारको विवरण

वडा	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)		फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)		साधारण चर्पी		सामुदायिक चर्पी		चर्पी नभएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	२	.३%	५९४	९७.१%	११	१.८%	०	०.०%	५	.८%	६१२
२	४	.७%	५६६	९७.८%	६	१.०%	३	.५%	०	०.०%	५७९
३	२	.४%	४६०	८८.५%	४४	८.५%	४	.८%	१०	१.९%	५२०
४	१	.१%	८०५	८९.९%	६०	६.७%	१६	१.८%	१३	१.५%	८९५
५	०	०.०%	६५३	८१.३%	७७	९.६%	१०	१.२%	६३	७.८%	८०३
६	५	.९%	४९७	९३.१%	२४	४.५%	५	.९%	३	.६%	५३४
७	०	०.०%	५३७	८१.१%	१२०	१८.१%	२	.३%	३	.५%	६६२
८	०	०.०%	२००	५१.७%	१७७	४५.७%	१	.३%	९	२.३%	३८७
९	०	०.०%	३८६	९०.०%	३४	७.९%	२	.५%	७	१.६%	४२९
१०	४	.६%	४८०	६८.६%	२११	३०.१%	४	.६%	१	.१%	७००
११	२	.५%	३१९	७९.०%	३७	९.२%	१४	३.५%	३२	७.९%	४०४
१२	२	.३%	६२०	८८.७%	३५	५.०%	२	.३%	४०	५.७%	६९९
जम्मा	२२	.३%	६११७	८४.७%	८३६	११.६%	६३	.९%	१८६	२.६%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कूल घरपरिवारहरू मध्ये ६११७ अर्थात ८४.७ प्रतिशतले फ्लस भएको (सेप्टीट्याङ्क) चर्पी, ८३६ अर्थात ११.६ प्रतिशतले साधारण चर्पी, २२ अर्थात ०.३ प्रतिशतले फ्लस भएको सार्वजनिक ढलयुक्त चर्पी, ६३ अर्थात ०.९ प्रतिशतले सामुदायिक चर्पीको प्रयोग गरेको र १८६ अर्थात २.६ प्रतिशतले भने चर्पीको प्रयोग नै नगरेको पाइयो । २.६ प्रतिशत घरपरिवारहरूले चर्पीको प्रयोग नै नगर्नुले व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यमा जोखिम बढी रहेको देखाउँछ । सानो संख्याले मात्र खुल्ला स्थानमा दिसापिसाब गर्दा समेत समुदायको ठूलो हिस्साको जनस्वास्थ्य प्राणघातक संक्रामक रोगहरूको जोखिममा पर्ने हुँदा चर्पी प्रयोगलाई अनिवार्य गर्ने र चर्पीको गुणस्तर सुधारमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

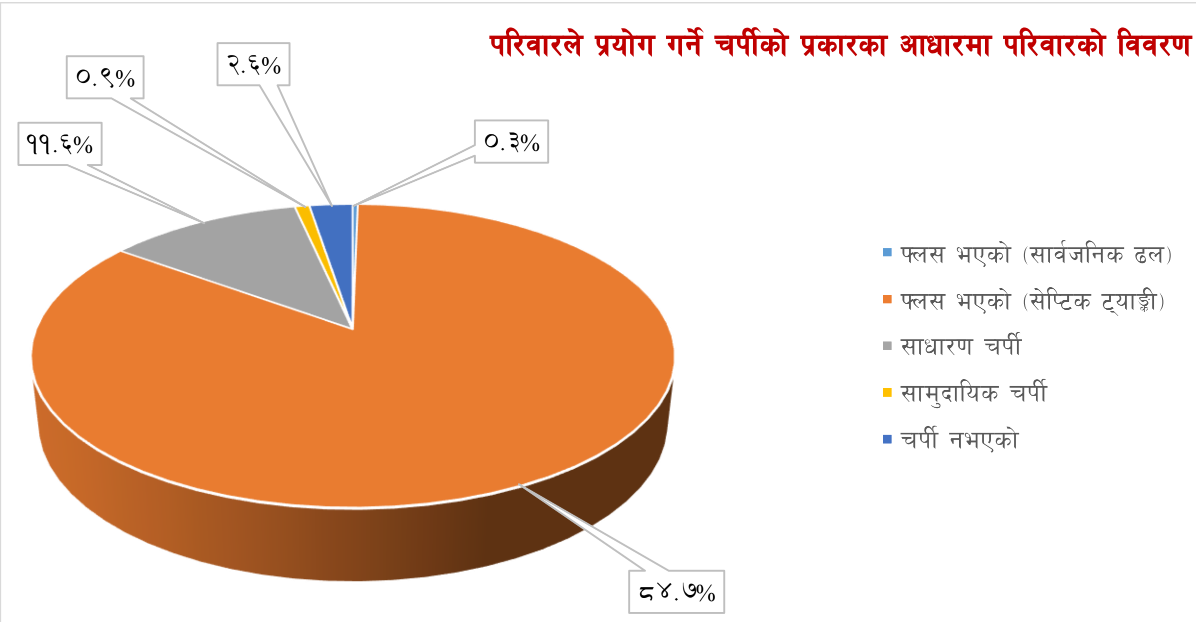

७.२.२ फोहर व्यवस्थापन प्रणाली सम्बन्धी विवरण (मुख्य बजार क्षेत्र साथै सर्वत्र)

विशेषगरी शहरी क्षेत्र र बजार केन्द्रहरूमा जनघनत्व बढी हुने भएका कारण मानव उत्सिर्जित तथा उद्योगधन्दा र कलकारखानाबाट निस्कने फोहरले बस्तीको सौन्दर्यलाई विरुप पार्नुको साथै सार्वजनिक स्वास्थ्यमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ । यस्तो अवस्थामा सरकार तथा समुदाय दुवैको तर्फबाट फोहर व्यवस्थापन प्रणालीलाई दीर्घकालीनरुपमा सम्बोधन गर्नुपर्दछ। फोहरले स्वास्थ्य र सौन्दर्य दुवैलाई हानी गर्दछ भन्ने कुरो हृदयंगम गर्दै फोहरको समुचित व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ। कतिपय कुहिने प्रकृतिको फोहरबाट प्राङ्गारिक मल पनि बनाउन सकिन्छ।

तालिका नं. १०८ : घरबाट निस्कने ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने स्थानको आधारमा परिवारको विवरण

वडा	घरमा नै लिन आउँछ		फोहर थुपार्ने ठाउँमा/ क्यानमा		आफ्नै घर कम्पाउण्ड भित्र (बाल्ने)		आफ्नै घर कम्पाउण्ड भित्र (गाड्ने/ थुपार्ने)		नदी वा खोल्सामा फाल्ने		सडक/ सार्वजनिक स्थलमा फाल्ने		कम्पोष्ट मल बनाउने	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	६	१.०%	२५१	४१.०%	२४७	४०.४%	९०	१४.७%	१७	२.८%	०	०.०%	१	.२%
२	१	.२%	७	१.२%	१९२	३३.२%	७०	१२.१%	१९७	३४.०%	१५	२.६%	९७	१६.८%
३	५	१.०%	१	.२%	२१३	४१.०%	१६३	३१.३%	१३८	२६.५%	०	०.०%	०	०.०%
४	२	.२%	१४	१.६%	३११	३४.७%	७४	८.३%	५७	६.४%	१७	१.९%	४२०	४६.९%
५	०	०.०%	६	.७%	२३४	२९.१%	३१४	३९.१%	१६७	२०.८%	७	.९%	७५	९.३%
६	७	१.३%	२	.४%	४	.७%	१९१	३५.८%	२५	४.७%	५	.९%	३००	५६.२%
७	०	०.०%	१६	२.४%	१२	१.८%	६	.९%	१७	२.६%	६	.९%	६०५	९१.४%
८	४	१.०%	८८	२२.७%	११८	३०.५%	१०४	२६.९%	६	१.६%	३	.८%	६४	१६.५%
९	०	०.०%	२	.५%	६७	१५.६%	६०	१४.०%	२४	५.६%	८	१.९%	२६८	६२.५%
१०	९	१.३%	२०३	२९.०%	३१०	४४.३%	५	.७%	१६०	२२.९%	६	.९%	७	१.०%
११	३	.७%	२१	५.२%	१५१	३७.४%	२०	५.०%	११	२.७%	६४	१५.८%	१३४	३३.२%
१२	०	०.०%	२२	३.१%	५७१	८१.७%	७२	१०.३%	१४	२.०%	२०	२.९%	०	०.०%
जम्मा	३७	.५%	६३३	८.८%	२४३०	३३.६%	११६९	१६.२%	८३३	११.५%	१५१	२.१%	१९७१	२७.३%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका कूल घरपरिवारहरू मध्ये २४३० अर्थात ३३.६ प्रतिशतले फोहरलाई आफ्नै कम्पाउण्ड भित्र बाल्ने गरेको, ११६९ अर्थात १६.२ प्रतिशतले आफ्नै कम्पाउण्ड भित्र गाड्ने वा थुपार्ने, ८३३ अर्थात ११.५ प्रतिशतले नदी वा खोल्सामा फ्याल्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरी कम्पोष्ट मल बनाउने, फोहर थुपार्ने क्यानमा राख्ने, घरमै फोहर लिन आउने, सडक/सार्वजनिक स्थलमा फ्याल्ने र अन्य रहेका छन् । ग्रामीण इलाका तथा कृषि मुख्य पेशाको रुपमा रहेकोले यहाँका घरपरिवारले फोहरलाई कम्पोष्ट मलको रुपमा प्रयोग गर्नु सर्वोत्तम

हुने भएकोले यो फोहर व्यवस्थापनको उत्तम उपाय रहेतापनि फोहरको प्रकृतिअनुसार प्लाष्टिक जन्य तथा अन्य नसड्ने फोहरहरू खेतीयोग्य जमिनमा पर्न जाँदा क्रमशः भू-प्रदुषण वृद्धि भई उत्पादकत्वमा ह्रास आउन सक्ने देखिन्छ। अर्कोतर्फ जलाउने, खोल्सामा फाल्ने साथै सार्वजनिक स्थलमा समेत फाल्ने कार्यहरूले प्रदुषण वृद्धिगराई जनस्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर गर्दछ । तसर्थ फोहरको उचित व्यवस्थापनमा सजग बनाई गाउँपालिकामा अव्यवस्थित फोहर व्यवस्थापनलाई समयमै सम्बोधन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

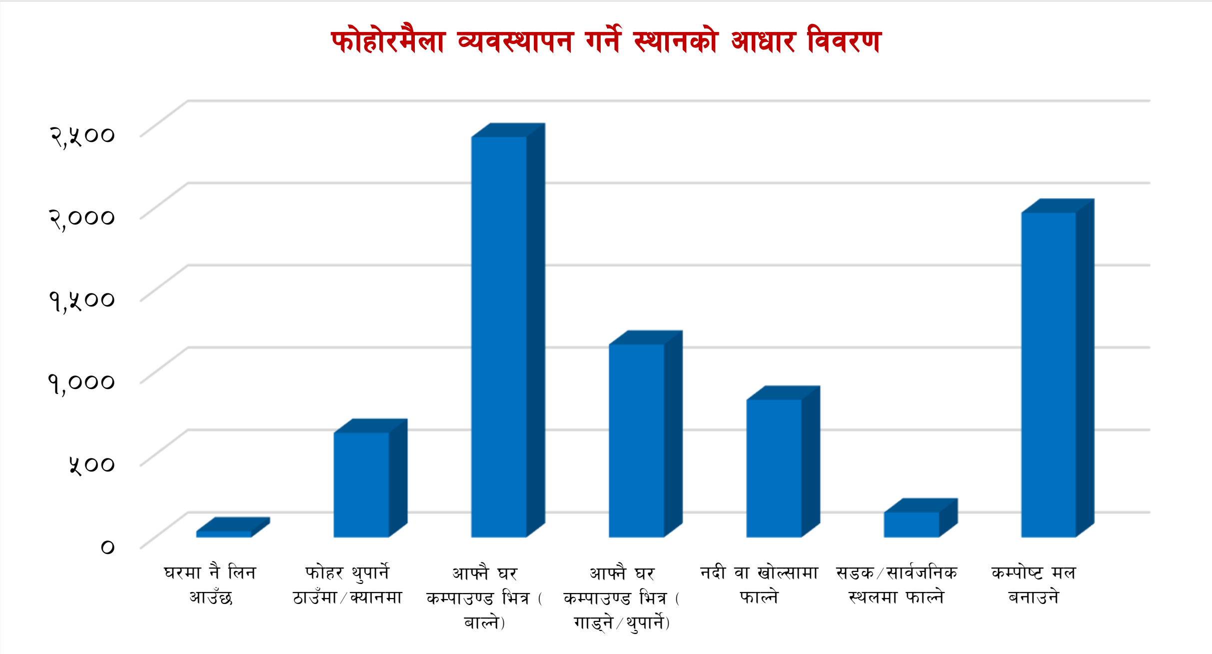

फोहोर व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू :

हाल यस गाउँपालिकामा देखिएका समस्याहरू देहायबमोजिम रहेको छ :

- फोहोर व्यवस्थापनका नाममा फोहोरहरू खोलाखोल्साका होचा भागमा अनियन्त्रित तरिकाले फाल्ने प्रबृति यत्रतत्र देखिन्छ। यसरी फालिएको फोहोर बर्षातका समयमा पानीले बगाएर खोला खोल्सा तथा नदीका तल्लो भागसम्म पुऱ्याएर प्रदुषणलाई बिस्तारित गर्दछ।
- जमीनका होचाभाग पानीका स्रोत पनि हुने भएका र तिनै पानी सतहमा देखिने एवं जमीनको भित्रपनि छिरेर जानेहुँदा होचा भागमा फालिएको फोहोरले सतहको पानी तथा जमीन भित्रको पानीसमेतलाई प्रदुषित गर्दछ।

फोहोरमैला व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू :

- भान्छा कोठाबाट निस्केको फोहोरलाई कुहिने र नकुहिने गरी छुट्याउने।
- कुहिनेलाई मलमा प्रयोग गर्न तालिम तथा हरेक घरधनीलाई उत्प्रेरित गर्ने कार्यक्रम गाउँपालिकाले गर्ने।
- नकुहिने फोहोरलाई पूनः विभिन्न तहमा छुट्याउने जस्तै काठ, प्लाष्टीक, धातु, सीसा। यी फोहोरलाई आवश्यकताअनुसार पहिचान गरिसकेकपछि पून प्रयोगमा आउनेलाई सम्बन्धित सेवा व्यवस्थापनतर्फ जोड दिने। यस गाउँपालिका क्षेत्रका खुला स्थान जहाँ पानीको स्रोत छैन त्यहाँ बैज्ञानिक तवरबाट छनौट गर्न व्यवस्था गर्ने।

७.२.३ ढल निकासको अवस्था, ल्याण्डफिल साइटको अवस्था

शहर बजार केन्द्र र एकीकृत बस्ती भएका ठाउँमा ढल निकासको राम्रो प्रबन्ध हुनु आवश्यक छ । ढल निकास पनि भौतिक विकासको एक महत्वपुर्ण पुर्वाधार हो । सडक निर्माणसँगै ढल निकासको व्यवस्थापन भएको खण्डमा सरकार पुर्वाधार विकासमा गरिने दोहोरो खर्चबाट बच्दछ । यसका अलावा मानव बस्तीबाट उत्सर्जित फोहरलाई मानव बस्तीभन्दा निश्चित टाढाको दुरीमा ल्याण्डफिल साईट बनाएर व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । फोहरहित स्वच्छ र सफा वातावरण सभ्यताको परिचायक हो ।

७.२.४ सडक नालाहरूको अवस्था

सडकहरूको निर्माण गर्दा सडकलाई फराकिलो तथा कालोपात्रेयुक्त बनाएर मात्र पुग्दैन । हिलो, फोहर तथा भूक्षयबाट जोगाउनका लागि सडकको दुवै किनारमा सडक नालाहरूको विकास गर्नु आवश्यक हुन्छ । हाल आएर सरकारले तोकेको मापदण्डलाई अबलम्बन गरी सडक निर्माण गर्दा अनिवार्यरुपमा सडक नालाहरू बनाउनुपर्दछ ।

७.३ यातायात पूर्वाधार

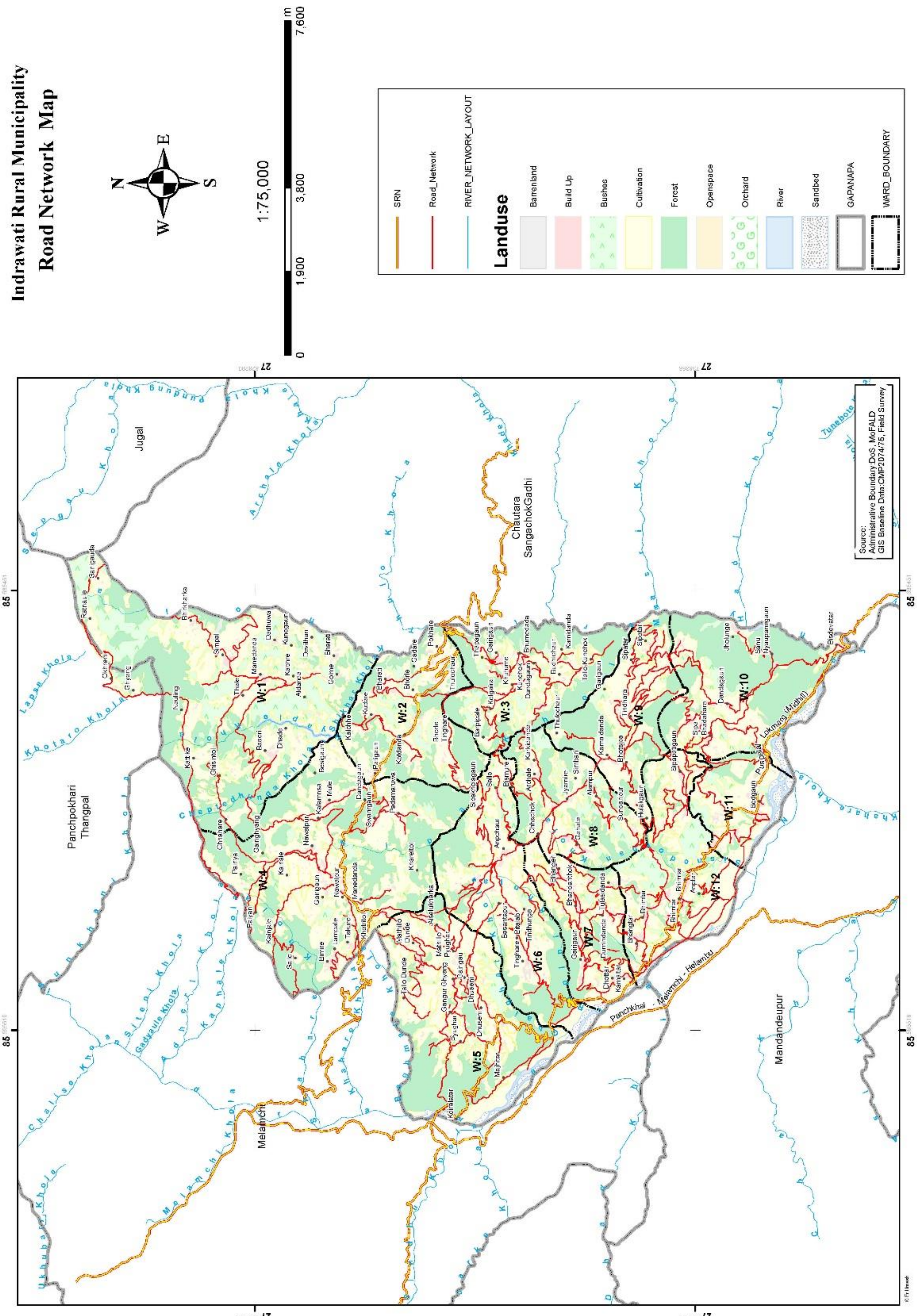

नक्सा नं. ७ : *गाउँपालिकाको सडक सञ्जालको विवरण*

७.३.१ सडक संजालको विद्यमान अवस्था

कुनै पनि स्थानको भौतिक विकासको निम्ति सम्भवत प्रारम्भिक शर्त हो । सम्पुर्ण सुविधा सम्पन्न सडक यातायातको विकाससँगै समग्र विकासको ढोका खुल्दछ । स्थानीय तहको हकमा वडा केन्द्रहरूलाई पालिका केन्द्रसँग जोड्नु तथा पालिका केन्द्रलाई जिल्ला सडक हुँदै राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्नु आवश्यक हुन्छ । गाउँबस्तीहरूमा कृषि सडकहरूको विकास र स्तरोन्नति मार्फत कृषि उत्पादनहरूको बजारीकरण गरी जनताका गरी जनताको आर्थिक अवस्थालाई मजबुत बनाउन सकिन्छ । सुविधा सम्पन्न सडक सञ्जाल मार्फत उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरी आर्थिक क्रान्ति संभव छ । यसको अलावा धार्मिक क्षेत्रहरूमा सडक सञ्जालमार्फत पहुँच पुऱ्याएर आन्तिरक तथा बाह्य पर्यटकहरू आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, रणनैतिक सडक, जिल्ला सडक तथा स्थानीय सडक भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार को आधार स्तम्भ अर्थात माध्यम हो । ईन्द्रावती गाउँपालिकामा सडक सञ्जालको अवस्था त्यति सहज देखिँदैनन् । यस गाउँपालिकामा कुनै पनि सडक कालोपत्रे छैनन् । ईन्द्रावती नदीको वारीपारि रहेको सडक सञ्जालले गाउँपलिकाको यातायात सम्पर्क स्थापित गरेको छ । गाउँपालिकाका सडकहरू कच्ची भएको हुँदा बर्षायाममा सडक सञ्जालमा अवरोध आउँछ ।

२०५० को नक्सांकन कार्य गर्ने समय सम्म नेपालका पहाडी क्षेत्रमा सडकको अवस्था निकै कमजोर थियो । तर २०४६ को आम परिवर्तन पछि स्थानीय निकायलाई राष्ट्रिय कोषबाट रकम बिनियोजन गर्ने परिपाटी भए अनुसार ग्रामीणक्षेत्रमा पनि सडक बिस्तारको कार्यले गती लिन थाल्यो । तत्पश्चात सडक सञ्जालको बिस्तारमा ग्रामीण क्षेत्रले पनि फड्को मारेको छ । तर दुर्गम पहाडी भूभागका कारण कतिपय त्यस्ता स्थलगत संरचनाको नक्सांकन कार्य हुन नसकेको र तथ्यगत सूचनाको अभावमा ती क्षेत्रहरूमा के कति सडक सञ्जालको बिस्तार भएको छ भन्न एकिन तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । यही प्रशंगमा गाउँपालिका यातायात गुरुयोजनाः (RMTMP अर्थात Rural Municipality Transport Master Plan) को परिकल्पना हरेक नगर क्षेत्रको यातायात सञ्जालका तथ्यांकमा आधारित नक्सा र तथ्यको आधारमा गर्नु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरिएको थियो । तर ग्रामीण बस्तीहरूमा त्यो पुगेको थिएन । २०७२ को नयाँ संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन,२०७४ ले व्यवस्था गरेको स्थानीय तह निर्धारण पश्चात हरेक गाउँ विकास समिति पनि गाउँपालिकाको मातहतमा आएका कारण गाउँपालिकामा समेत गाउँपालिका यातायात गुरुयोजनाको कार्य क्षेत्र भित्र परेको हुँदा यस गाउँपालिकामा पनि तत्सम्बन्धी कार्य प्रारम्भ भएका कारण यहाँको सडक सञ्जालको तथ्यांक तथा त्यसका लागि आवश्यक सडकको क्षेत्रगत विस्तारको अध्याबधिक तथ्यांक यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १०९ : गाउँपालिकाको वडा अनुसार कुल सडक लम्बाई (मीटर) *लम्बाई किमी*

वडा नं.	सडक लम्बाई	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	विस्तारयोग्य क्षेत्रफल	जनसङ्ख्या (२०६८)	जनघनत्व (कि.मी./वर्ग कि.मी. विस्तारयोग्य क्षेत्रफल)	जनघनत्व (कि.मी./वर्ग कि.मी.)	जनघनत्व (कि.मी./१०० जनसङ्ख्या)
१	२४.५८	१८.३६	१०.५८	२,७७७	२.३२	१.३४	८.८५
२	१८.८१	६.९८	५.१४	२,३२६	३.६६	२.६९	८.०९
३	२०.१०	७.०८	४.४८	१,६४१	४.४९	२.८४	१२.२५
४	३४.९५	१६.६७	१०.८४	३,४७१	३.२२	२.१०	१०.०७
५	३५.८०	११.४२	६.१२	३,०७७	५.८५	३.१३	११.६३
६	२५.९०	८.६६	५.६८	२,२७६	४.५६	२.९९	११.३८

वडा नं.	सडक लम्बाई	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	विस्तारयोग्य क्षेत्रफल	जनसङ्ख्या (२०६८)	जनघनत्व (कि.मी./वर्ग कि.मी. विस्तारयोग्य क्षेत्रफल)	जनघनत्व (कि.मी./वर्ग कि.मी.)	जनघनत्व (कि.मी./१०० जनसङ्ख्या)
७	२३.५७	४.७३	३.५४	२,१११	६.६५	४.९८	११.१७
८	१७.४२	५.७०	४.००	१,६९४	४.३५	३.०६	१०.२८
९	२३.७९	५.८२	३.८५	१,६९७	६.१८	४.०९	१४.०२
१०	२६.४८	८.८१	४.२९	२,९२१	६.१७	३.०१	९.०७
११	११.४३	३.५३	२.५७	१,८२२	४.४५	३.२४	६.२७
१२	२८.८३	७.३३	४.६४	२,७०४	६.२१	३.९३	१०.६६
जम्मा	२९१.६६	१०५.०९	६५.७४	२८,५१७			
औषत					१२.००	३.१२	१०.३१

स्रोत : स्थलगत सर्भेक्षण २०७४

तालिका नं. ११० : सडक सुविधा पहुचको प्रकारको आधारमा वडागत घरपरिवारको विवरण

वडा	घरसम्म पुग्ने बाटोको अवस्था					
	ग्राभेल सडक	धुले सडक (कच्ची)	गोरेटो बाटो जोडिएको	अन्य	उल्लेख नभएको	जम्मा
१	३	६०६	३	०	०	६१२
२	६	५६३	१०	०	०	५७९
३	०	३४४	१७१	०	५	५२०
४	१२९	५८५	१७६	०	५	८९५
५	८७	३१५	३९९	१	१	८०३
६	३	२४५	२८६	०	०	५३४
७	६६	५९३	०	१	२	६६२
८	९८	२२४	६४	०	१	३८७
९	१२२	१९९	१०७	०	१	४२९
१०	४	४८४	४	०	२०८	७००
११	२१०	७६	११५	०	३	४०४
१२	३२०	१२	३६५	०	२	६९९
जम्मा	१०४८	४२४६	१७००	२	२२८	७२२४
प्रतिशत	१४.५%	५८.८%	२३.५%	०.०%	३.२%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेका ७२२४ घरपरिवारहरूमध्ये सबैभन्दा धेरै अस्थायी सडकको पहुँच रहेको देखिन्छ। जसमा अस्थायी सडकको पहुँच भएको घरपरिवारहरूको संख्या ४२४६ अर्थात ५८.८ प्रतिशत, गोरेटो सडकको पहुँच भएको घरपरिवार संख्या १७०० अर्थात २३.५ प्रतिशत, ग्राभेल गरेको सडकसम्म पहुँच भएको १०४८ अर्थात १४.५ प्रतिशत, कालोपत्रे बाटोको पहुँच भएका घरपरिवारहरू छैनन् र अन्य २ र उल्लेख नभएको २२८ घरपरिवार रहेका छन्। तथ्याङ्कलाई हेर्दा ८५.५ प्रतिशत घरपरिवारमा सहज प्रकारको सडक पहुँच छैन अर्थात यी परिवारहरूमा या त अस्थायी प्रकृतिको वा गोरेटोमा मात्र पहुँच भएको देखिन्छ । सबै वडामा कालोपत्रे सडक सञ्जालको पहुँच शुन्य रहेको देखिन्छ । पूर्वाधार विकासमा सबैभन्दा महत्वपूर्ण सडकको अवस्था नाजुक हुँदा अन्य विकासले गति लिन सक्दैन तसर्थ सहज आवागमनका लागि गाउँपालिकाले सडक संचालनको विकास र स्तरको उन्नतिका लागि यातायात गुरुयोजना निर्माण गरी लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ। अन्य वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

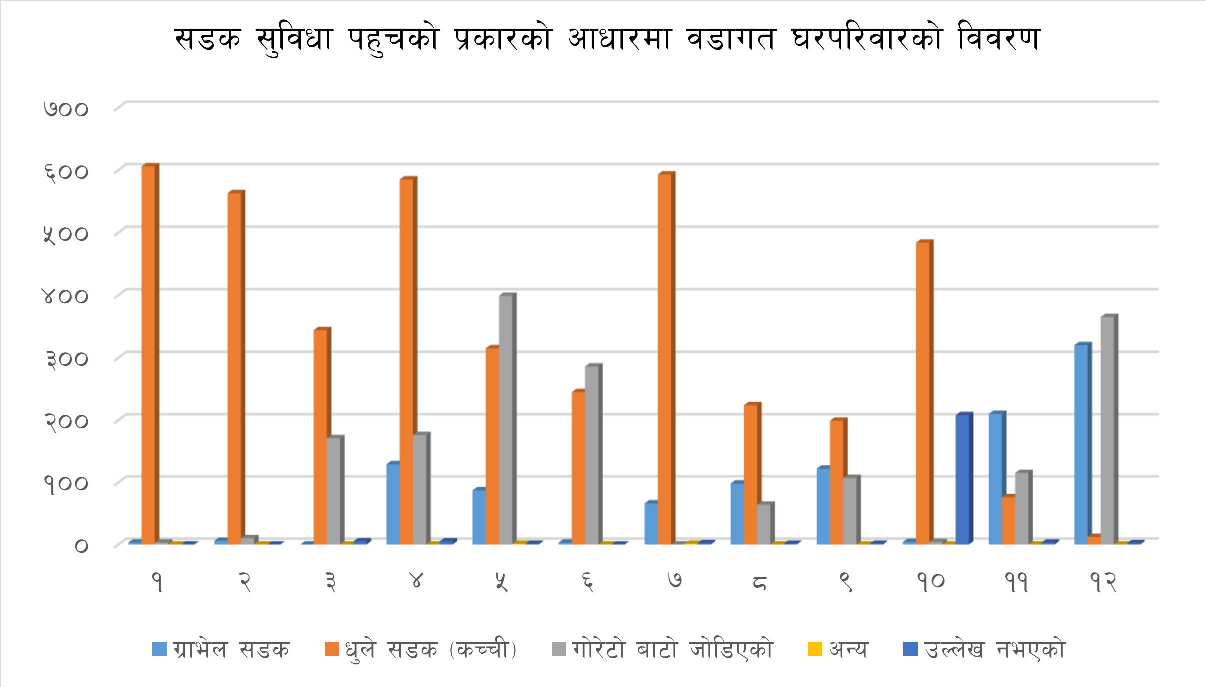

७.३.२ सवारीका प्रकारहरू

हाल आएर नेपालका शहरी क्षेत्र र बजार केन्द्रहरूमा सडक यातायात अर्न्गत लामो दुरीमा बस, मिनिबस तथा हायस, माईक्रो बस सञ्चालनमा आएका पाइन्छन् भने छोटो दुरीमा माईक्रोबस, टेम्पो, सिटि रिक्सा, ट्याक्सी, कार, बिजुलीबाट चल्ने सफारी, रिक्सा, साईकल र मोटरसाईकलहरू देखिन्छन् । यी सवारी साधनहरू मध्ये कतिपय निजी र कतिपय सार्वजनिक हुन्छन् ।

कुनै पनि क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक विकासकालाई गातिशिल बनाउन सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा प्रवाहलाई सरल र सहज बनाउन कृषि तथा गैर कृषि क्षेत्रको विकास गर्न यातायात एउटा महत्वपूर्ण पुर्वाधारको रुपमा रहेको हुन्छ ।

यस ईन्द्रावती गाउँपालिकाका सबै क्षेत्रहरूमा बाह्रै महिना चल्ने सडक सञ्जाल विस्तार हुन सकेको देखिँदैन । गाउँपालिकामा उत्पादित विभिन्न कृषि उपजहरू जस्तै खाद्यान्न, तरकारी, तेलहन, दलहन, फलफूल, दुग्ध उत्पादनहरूलाई गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको सुविधा नभएकाले उत्पादित वस्तुलाई बजार सम्म पुऱ्याउन कठिनाई भएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको विस्तार नभएकोले आन्तरिक यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको हुँदा गाउँपालिका बासीहरूलाई समयमै आवश्यक उपचार तथा औषधिको सेवा र बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सकिएको छैन। गाउँपालिकामा यातायातका विभिन्न साधनहरूको उपयोग भएको देखिन्छ। गाउँपालिकामा ट्रेक्टर, जिप, कार, बस, ट्याक्सी, मोटरसाइकलहरूको समेत उपयोग गरिएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सुचारु हुने गरी सडकमार्गहरूको स्तर उन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सडक यातायताको लागि आवश्यक विभिन्न पूर्वाधारहरू जस्तै सवारी साधन पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतिक्षालय, सडक बत्ती, सडक सङ्केत चिह्न, बसको अन्तिम बिसौनी सम्बन्धी सेवा सुविधाहरू व्यवस्थित रुपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ।

७.३.३ प्रमुख सार्वजनिक यातायातका रुटहरू (बस सेवा तथा ढुवानी सेवा)

विभिन्न स्थान र भौगोलिक क्षेत्रमा बस्ने जनताहरूको बीचमा आपसी सम्पर्क स्थापनाका लागि सार्वजनिक यातायातलाई सहज, प्रभावकारी, सुलभ र नियमित तुल्याउन रुटहरूको विकास जरुरी हुन्छ । विभिन्न रुटहरूमा यातायात सेवा सञ्चालनमा आएको खण्डमा यसले विभिन्न समुदाय र क्षेत्रलाई एकआपसमा जोडेर जनताको बीचमा एकताको भावना स्थापित गर्दछ ।

७.३.४ गाउँपालिकाका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

सडक यातायात सुविधाको विस्तार तथा सडकहरूको स्तरोन्नति गरी वडा केन्द्रहरूलाई गाउँपालिका केन्द्रसम्म जोड्नु आवश्यक छ। वडा केन्द्र र गाउँपालिका केन्द्रको बीचमा कनेक्टिभिटि स्थापित गर्न झोलुङ्गे पुलहरूले पनि भूमिका खेल्दछन्। सडक सञ्जालको विकास भएमात्र उद्योग, बन्द व्यापारको विकासका साथै कृषिको आधुनिकीकरण र कृषि उत्पादनको बजारीकरण संम्भव छ। ग्रामीण इलाकाका सडकहरू वर्षायामको बेलामा हिलाम्य हुने भएका कारण ती सडकलाई **"फेयर वेदर सडक"** का रुपबाट **"अल वेदर"** सडकककोरुपमा स्तरोन्नति गरी वडा केन्द्रहरूलाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोडेर जिल्ला सडक हुँदै राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्नु पर्ने हुन्छ ।

गाउँपालिकाका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र र टाढाको बस्ती देखि वडा केन्द्रसम्मको दुरीले गाउँपालिकासँग जनताको पहुँच लाई निर्धारण गर्दछ। त्यसैले गाउँपालिका केन्द्र र वडा केन्द्र बीचको दुरी सबै वडा तथा टाढाको बस्तीहरू सापेक्ष हुनु जरुरी हुन्छ। स्थानीय संरचनामा जनताले आफ्नो वडा केन्द्र तथा गाउँपालिका केन्द्रबाट आवस्यक सेवा सजिलै ग्रहण गर्न सक्ने किसिमको हुनु पर्छ। जनताले सार्वजनिक सेवा ग्रहण गर्न वडा कार्यालय तथा गाउँपालिका कार्यालयको दुरी सेवाग्राहीको सहज पहुँचमा आधारित

हुनुपर्दछ । जसले गर्दा जनताले सेवा सुविधा प्राप्त गर्न कठिनाइ हुँदैन । त्यसको लागि सबै स्थानका जनताहरूलाई मध्यनजर गर्दै वडा कार्यालय तथा गाउँपालिका केन्द्र निर्धारण गर्नु उचित हुन्छ । यसर्थ टाढाको बस्तीबाट वडा केन्द्र कति दुरीमा पर्छ भन्ने कुरा महत्वपुर्ण हुन्छ । ईन्द्रावती गाउँपालिका वडा केन्द्र देखि गाउँपालिकाको केन्द्र र टाढाको बस्ती देखि वडा केन्द्रसम्मको दुरीको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

७.३.५ वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्रसम्म पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

नेपालले अभ्यास गरेको संघीय प्रणाली अन्तर्गत स्थानीय तह निर्माणको मर्म भनेकै दुरदराजका गाउँवस्तीमा बस्ने जनताको घरआँगनसम्म विकास निर्माण पु¥याउनु हो । त्यसकारण स्थानीय सरकारले सडक यातायातको विकास र विस्तार गर्दा टाढाको बस्तीबाट समेत गाउँपालिका केन्द्रसम्म सकेसम्म छिटो पुग्न सकिने कुरोलाई मध्यनजर गर्नुपर्दछ ।

७.३.६ बसपार्क सम्बन्धी विवरण

बिजुली, पानी, यात्रु, प्रतिक्षालय, शौचालय, पब्लिक मोबाइल चार्जिङ स्टेशन लगायतका सुविधाहरू भएका बसपार्कको निर्माण गरी जनताको अवागमलाई सहज बनाउन सकिन्छ । विकसित मुलुकहरूको अभ्यास हेर्दा बसपार्कहरूमा हेल्प डेस्क लगायत शान्तिसुरक्षाको उचित प्रबन्ध मिलाएको पाईन्छ । सुविधा सम्पन्न र सुरक्षित बसपार्कहरू निर्माण भएको खण्डमा यातायात सेवाको गुणस्तर वृद्धि हुन्छ । बसपार्कमा बनाइले संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री हुनुपर्दछ ।

७.३.७ वैकल्पिक यातायात सेवा

सडक यातायातम चल्ने सवारी साधनका बाहेक अन्य किसिमका सवारी साधनहरूको विकासले मानव जीवनलाई सहज, सुविधासम्पन्न र द्रुत बनाएको पाईन्छ । नेपाल जस्तो भुपरिवेष्ठित मुलुकका लागि समुद्रले छुएका वा घेरिएका देशहरूमा जस्तो ठुला पानी जहाजहरूको सम्भावना नभएपनि सानो आकारका पानीजहाजको संभावना प्रवल छ । यसका साथै हवाईजहाज, हेलिकप्टरहरूले पनि अवागमनलाई सहज बनाएको पाईन्छ । हिमाली तथा पहाडी भू-भागको बहुमुल्य रहेको हाम्रो देशमा रोप वे र केवुलकारले पनि वैकल्पिक सवारी साधनकोरुपमा महत्वपुर्ण योगदान पु¥याउन सक्ने देखिन्छ ।

७.४ विद्युत तथा उर्जा

केही सिमित दुर्गम क्षेत्रका विपन्न घरहरूमा विद्युतिकरण नभएतापनि त्यसको सङ्ख्या नगन्य रहेकाले विद्युतिकरणमा ठूलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तथापि प्रशारण लाइनको सुदृढीकरणका लागि भने प्रसस्त काम गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्युत प्रशारण लाईन सुधारमा सर्वप्रथम काठका पोलहरू पक्की वा फलामका पोलहरूले विस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ भने Low Voltage हुने स्थानहरूमा ट्रान्सफर्मर जडान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्युत सेवा बाहेक वैकल्पिक र नविकरणीय उर्जा प्रबर्द्धनका लागि ठोस कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । पशुपालन हुने क्षेत्रमा गोबरग्याँस निर्माणमा प्रोत्साहन र अनुदान दिने र अन्य दुर्गम तथा सुगम दुवै क्षेत्रमा सौर्य उर्जा जडान गर्न सके त्यसबाट उर्जाको नियमित आपुर्ति हुनुको साथै थप विकासका क्रियाकलापहरूलाई उर्जाको सदुपयोग मार्फत गति दिन सकिन्छ । सौर्य उर्जाबाट लिफ्ट सिँचाइ खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्न ग्राहस्थ उपभोगका निम्ति प्रयोग गरी बढी भएको उर्जालाई राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा विक्रि समेत गर्न सकिन्छ ।

सामान्तया एउटा सामान्य परिवारले दैनिक २ किलो वाटविद्युत खपत गर्दछ । त्यसमा पनि यो उपभोगको मात्रा ग्रामीण भेगहरूमा त्यो भन्दा न्युन हुन्छ । १७.६ वर्ग फिटको सोलार pannel ले २५० वाट विद्युत उत्पादन गर्दछ । दिनभर करिब ६.८ घण्टा सुर्यको किरणबाट 250 watt X 6.8 hours गर्दा १.७ किलोवाट विद्युत निस्कन्छ । १.७K.W X ३० दिन गर्दा महिनामा ५१ कि.वा.विद्युत उत्पादन हुन सक्दछ ।

यसको अर्थ ६०० वर्ग फिट ओगट्ने घरबाट

$$\text{५१ कि.वा.} \times \frac{६००}{१७.६} = \text{१७३८कि.वा.}$$

यसको अर्थ ६०० वर्गफिट ओगट्ने घरमा सौर्यउर्जा जडान गर्दा सो घरलाई पुग्ने उर्जा उत्पादन गर्न सकिन्छ । यद्यपि ग्रामीण घरहरू सौर्य उर्जा उत्पादन मैत्री बनाउनुपर्ने हुन्छ । अर्कोतर्फ पानीका सदाबहार स्रोतहरू भएको र जलाशयमा आधारित विद्युतको समेत संभावना अध्ययन गरी लघु विद्युत योजनाहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यसरी उत्पादित विद्युत बढी भएको खण्डमा राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा बेच्न सकिन्छ । हालसम्म समेत काठदाउरालाई खाना पकाउने मुख्य इन्धनकोरूपमा प्रयोग गर्ने घरपरिवार धेरै भएकाले काठदाउरा विस्थापन गर्न विद्युत तथा सौर्य उर्जाले सहयोग पुऱ्याउन सक्दछ । यसबाट वातावरण संरक्षणमा समेत टेवा पुग्दछ । तसर्थ गाउँपालिकाका विभिन्न वडामा विद्युत प्रशारण लाईन मर्मत संभार तथा सुधार, ट्रान्सफर्मर जडान, वैकल्पिक तथा नविकरणीय उर्जा प्रबर्द्धनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७.४.१ खाना पकाउन प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

अपार जलस्रोतको सम्पदा भएर पनि त्यसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण शहर र ग्रामीण ईलाकामा उर्जा संकट व्याप्त छ । नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिलेपनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रुपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापकरुपमा भईरहेको छ ।

तालिका नं. १११ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

वडा	काठ दाउरा		एलपी ग्यास		बिजुली		गोबर ग्यास		गोबर र गुइठा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	५८५	९५.६%	२६	४.२%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%
२	५६५	९७.६%	१४	२.४%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
३	५१३	९८.७%	७	१.३%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
४	८१३	९०.८%	८१	९.१%	०	०.०%	१	.१%	०	०.०%
५	७२२	८९.९%	८१	१०.१%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
६	५२२	९७.८%	११	२.१%	०	०.०%	१	.२%	०	०.०%
७	६०१	९०.८%	६१	९.२%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
८	३४८	८९.९%	३८	९.८%	०	०.०%	१	.३%	०	०.०%
९	३७७	८७.९%	५१	११.९%	०	०.०%	१	.२%	०	०.०%
१०	६८८	९८.३%	१२	१.७%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%
११	२३३	५७.७%	११८	२९.२%	०	०.०%	५२	१२.९%	१	.२%
१२	३३४	४७.८%	३४७	४९.६%	०	०.०%	१८	२.६%	०	०.०%
जम्मा	६३०१	८७.२%	८४७	११.७%	१	.०%	७४	१.०%	१	.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकाको कूल घरपरिवारहरूमध्ये ६३०१ अर्थात ८७.२ प्रतिशतले काठदाउरा, ८४७ अर्थात ११.७ प्रतिशतले एल.पी ग्याँसको प्रयोग गर्दछन् भने विजुली, गोवरग्याँस र अरु प्रयोग गर्ने जनसंख्या नगन्य रहेको पाइयो । स्थानीयहरूले अधिकांश काठ दाउराको प्रयोग गरेबाट एकातर्फ वनजंगल र पर्यावरणमा क्षति पुग्ने र अर्कोतर्फ धुवाँ र दाउरा संकलन गर्दा लाग्ने समयले क्रमशः स्वास्थ्यमा असर पुऱ्याउनुका साथै समयसमेत बढी खर्च हुने देखिन्छ । तसर्थ ग्रामीण भेगहरूमा वैकल्पिक उर्जाको उत्तम उपायको रुपमा गोबर ग्याँसको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने र आय आर्जनका कार्यक्रमहरूमा केन्द्रित गरी गाउँपालिकावासीलाई काठ दाउराको विकल्पतर्फ लैजानुपर्ने देखिन्छ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

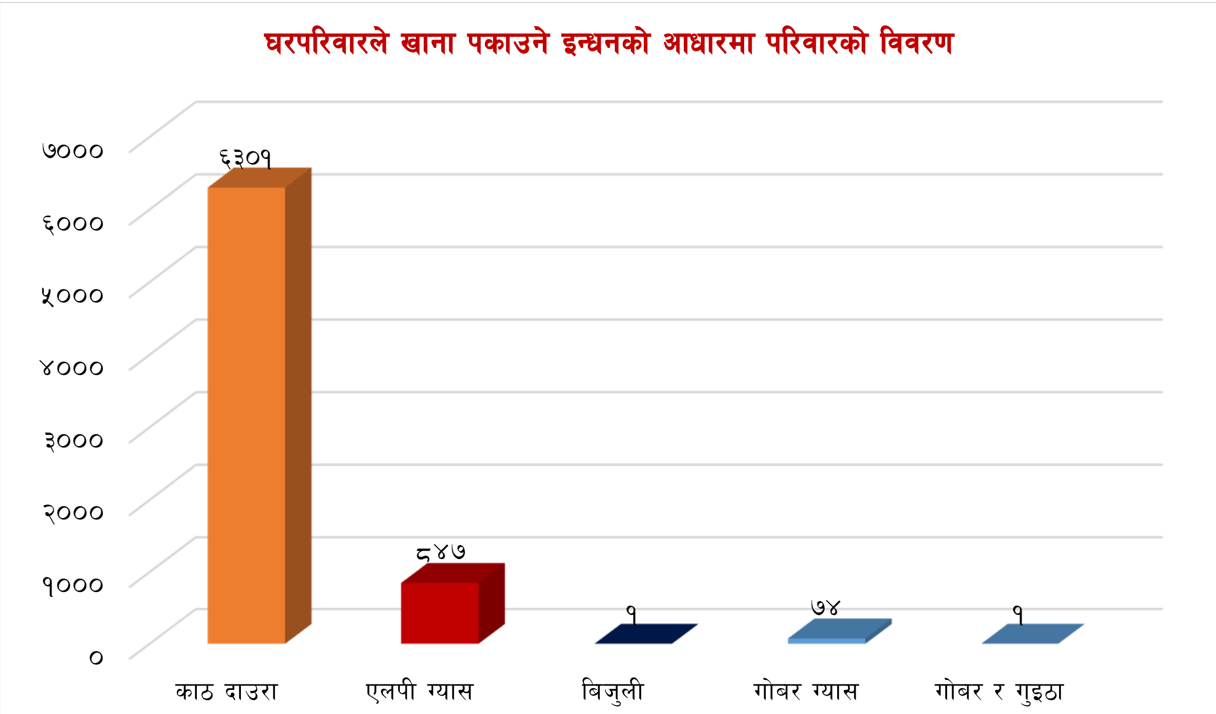

दिगो विकासको अवधारणाअनुसार पर्यावरणिय सन्तुलन बनाइ राख्न मानिसको उपभोग शैलीमा परिवर्तन गर्नु अपरिहार्य छ । उदाहरणका लागि नेपालले आधारवर्ष २०१५ मा ७४.७ % रहेको इन्धनको प्राथमिक श्रोतको रुपमा काठ, दाउरा, गुइँठा आदि प्रयोग गर्ने जनसमुदाय सन् २०३० सम्म ३०% मा झार्ने (SDG–7) तथा पकाउने प्रयोजनार्थ LPG प्रयोगलाई १८% (२०१५) बाट ३३% मा पुऱ्याउने लक्ष्य राखेको छ । यसै राष्ट्रिय लक्ष्यलाई आत्मसाथ गर्दै यस गाउँपालिकाका नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई त्यसतर्फ उन्मुख बनाउनु आवश्यक छ ।

७.४.२ विद्युतिकरणको अवस्था

नेपालमा निजी, सरकारी तथा अन्तराष्ट्रिय लगानीमा विद्युतीकरणका प्रयासहरू भईरहेका भएपनि कतिपय नीतिगत अस्पष्टता, प्राविधिक कठिनाई, राजनैतिक अस्थिरता र कडा अनुगमन प्रणालीको अभावजस्ता कारणले तीब्र गतिमा विद्युतिकरण हुन सकिरहेको छैन । ग्रामीण विद्युतीकरण, लघु जलविद्युत आयोजना तथा बृहत जलविद्युत परियोजना सञ्चालन गरेर देशमा निर्वाहमुखी मात्र होइन कि निर्यातमुखी उत्पादन गरी उर्जा संकट समाधान गर्नुको साथै विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने प्रचुर संभावना नेपालसँग छ । यसका लागि लगानी मैत्री वातावरणको आवश्यकता छ ।

७.४.३ बत्ती बाल्न प्रयोग हुने इन्धनको आधारमा घरपरिवारको विवरण

यस गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ । घरधुरी सर्वेक्षण २०७५ को नजिता अनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा विद्युत प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको देखिन्छ ।

वडा	बिजुली		सोलार		मटितेल		गोबर ग्यास		अन्य		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	५२०	८५.०%	९२	१५.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	६१२
२	५७९	१००.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	५७९
३	५१४	९८.८%	०	०.०%	६	१.२%	०	०.०%	०	०.०%	५२०
४	८८१	९८.४%	७	.८%	५	.६%	०	०.०%	२	.२%	८९५
५	७८५	९७.८%	१	.१%	१४	१.७%	०	०.०%	३	.४%	८०३
६	५३४	१००.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	५३४
७	६५५	९८.९%	१	.२%	६	.९%	०	०.०%	०	०.०%	६६२
८	३८५	९९.५%	१	.३%	०	०.०%	०	०.०%	१	.३%	३८७
९	४२९	१००.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	४२९
१०	६९९	९९.९%	०	०.०%	१	.१%	०	०.०%	०	०.०%	७००
११	४०२	९९.५%	०	०.०%	१	.२%	१	.२%	०	०.०%	४०४
१२	६९०	९८.७%	०	०.०%	७	१.०%	०	०.०%	२	.३%	६९९
जम्मा	७०७३	९७.९%	१०२	१.४%	४०	.६%	१	.०%	८	.१%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा घरपरिवारहरूले दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गर्ने इन्धनको स्रोत विश्लेषण गर्दा गाउँपालिकाका कूल घरपरिवारहरूमध्ये ७०७३ अर्थात ९७.९ प्रतिशतले विद्युत, १०२ अर्थात १.४ प्रतिशतले सोलार, ४० अर्थात ०.६ प्रतिशतले मटितेल र बाँकीले अन्य इन्धनको स्रोत प्रयोग गर्ने न्युन पाइयो । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ग्रामीण विद्युतिकरणमा व्यापक विकास भई गाउँपालिकामा विद्युतको पहुँच लगभग सतप्रतिशत भएको

देखिन्छ भने विद्युत सेवाको पहुँच नपुगेको परिवारहरू नगन्य रहेको देखिन्छ भने सेवा नपुगेका क्षेत्रहरूमा त्यसको विस्तार हुनु जरूरी छ। वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

७.४.४ बैकल्पिक उर्जाका श्रोतहरूको विवरण

पेट्रोलियम पदार्थमाथिको निर्भरतालाई घटाउँदै नवीकरणीय वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याउन सकेको खण्डमा पर्यावरणीय सन्तुलनलाई कायम राख्न मद्धत पुग्दछ। डिजेल, पेट्रोल, मट्टितेल जस्ता पदार्थको उत्पादन नेपालमा नहुने भएका कारण वर्षेनी अरबौं रुपैँया हामीले पेट्रोलियम पदार्थको आयातमा खर्चिनु परेको छ। तेस्रो विश्वको एक भूपरिवेष्ठित विकासोन्मुख देश नेपालका लागि यो वैदेशिक व्यापार घाटाको एक प्रमुख कारण हो। हामीले आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवन्धको नीतिलार्य व्यवाहारा प्रभावकारी तरिकाले उतार्न नसकिरहेको परिप्रेच्क्ष्यमा वायू उर्जा, सौर्य उर्जा, विद्युत उर्जा तथा बायो ग्याँसको विकास मार्फत उर्जाको श्रोतमा हामी आत्मनिर्भर बन्न सक्छौं। त्यसैले नेपालको हकमा स्थानीय सरकार प्रादेशिक सरकार र संघीय सरकारले नवीकरणीय वैकल्पिक उर्जाको विकासमा आवश्यक नीति निर्माण गरी काम गर्नु पर्दछ।

७.५ रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल, हुलाक तथा कुरियर सेवा सम्बन्धी तथ्याङ्क विवरण

एक्काईसौं शताब्दप्को भूमण्डलीकृत समाज सूचना र सञ्चारको युगमा छ। सूचना र सञ्चारको क्षेत्रमा आएको क्रान्तिलाई नेपालको शहरी क्षेत्रले लगभग आत्मसाथ गरिसकेको भएपनि ग्रामीण क्षेत्रमा टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, ईन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल र कुरियर सेवा विस्तार हुन बाँकी छ। सञ्चार र प्रविधिका यी माध्यमहरूलको पूर्णरुपले विकास गरी ग्रामीण जनतालाई सूचना र सञ्चारको दुनियाँमा प्रवेश गराउनु चुनौतिपूर्ण रहेको छ। नेपालको संविधानले जनताको सूचनाको हकलाई मौलिक हककोरुमा परिभाषित गरेको छ।

७.५.१ परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण

तालिका नं. ११२ : परिवारमा भएको साधन तथा सुविधाको विवरण

विवरण	वडा नं.												जम्मा
	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	
रेडियो	१३६	२६५	२७६	५५९	३३७	१५२	२१२	२२४	१७९	२१०	१४६	१०६	२८०२
टेलिभिजन	१२१	२८८	१३६	३३८	२५१	१४४	२९३	१४९	१६३	२८३	१५३	२३५	२५५४
केबल टीभीरडिस	५९	२१८	३९	२१४	१२५	८९	१८६	९७	१४२	१९८	८६	१२२	१५७५
कम्प्युटर /ल्यापटप	२५	२१	८	४४	३०	१६	१४	२०	१७	२५	१५	२९	२६४
ईन्टरनेट सुविधा	१८७	१८५	८५	६९	१७१	१३९	३८०	१६२	२००	३३६	३८	२०७	२१५९
ल्याण्डलाइन फोन	७	५	१	५	३	१	१	६	०	६	३	४	४२
मोबाइल फोन	४६५	३८३	४१९	७१५	७३७	४६९	५४५	३४७	३९६	५२९	३३८	६०४	५९४७
मोटरसाईकल /स्कुटर	४३	३१	१३	९२	११३	५३	९८	६२	३७	५०	२९	६४	६८५
कार/ जीप/ भ्यान निजी प्रयोगका लागि	२	०	१	५	२	१	१	४	१	१	१	१	२०
अन्य ढुवानी साधन (बस, ट्रक, कार, जीप ...)	०	७	७	७	९	४	१६	७	७	१०	४	५	८३
ट्याक्टर	०	०	०	०	३	२	२	२	२	२	१०	३४	५७
पावर टिलर/ पम्पसेट	०	१	०	०	०	२१	२	३	१	७	८	७५	११८
साइकल/ रिक्सा	०	२	०	५	२	१	१	३	०	०	१	३	१८
फ्रिज	४	१६	३	३८	२२	०	२४	२५	११	११	११	२०	१८५
एयर कन्डिसनरकुलर	०	१	०	१	०	०	०	१	०	१	०	१	५
वासिङ मेसिन	१	१	०	२	०	०	०	२	०	०	०	०	६
हिटर/ गिजर/ सोलार	३	३	०	१३	२	१	१२	४	६	१	२	७	५४
जम्मा	१०५३	१४२७	९८८	२१०७	१८०७	१०९३	१७८७	१११८	११६२	१६७०	८४५	१५१७	१६५७४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा साधन तथा सुविधाको उपलब्धताको तथ्याङ्क हेर्दा नगरमा रहेका कूल घरपरिवारहरूमध्ये सबैभन्दा बढी उच्च मोबाइल फोन प्रयोगकर्ताको संख्या ५९४७ रहेको छ। दोस्रोमा रेडियो भएको परिवार संख्या २८०२, टेलिभिजन हुने परिवार संख्या २,५५४ रहेको देखिन्छ भने इन्टरनेट सुविधा २,१५९ रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी केवल/ टेलिभिजन हुने परिवार संख्या १,५७५ रहेको छ । तथ्याङ्कलाई हेर्दा संचार क्षेत्रको मोबाइल फोन प्रयोगकर्ताहरू झण्डै पूर्णरुपमा भएको अवस्था छ। मोबाइल प्रयोगकर्ताले सबैखाले संचारका सुविधा जस्तै श्रव्य, दृष्य, सुचना, गीत, खबर आदान प्रदान लगायतका धेरै काम गर्न सहज हुने भएकोले टेलिभिजन, रेडियो प्रयोगकर्ताको संख्या पछिल्लो समयमा इन्टरनेट तथा मोबाइलफोनको प्रयोग बढ्दै जाँदा न्यून हुँदै गएको देखिन्छ। अर्कोतर्फ कार/जीप, एर कन्डिसनर, हिटर वा ग्याँस गिजरजस्ता उच्च सुविधाका सामाग्रीहरूको संख्या झन कम देखिन्छ। यद्यपि ग्रामीण इलाकाहरूमा समेत क्रमशः आधुनिक सुख सुविधाका सामग्रीहरूको प्रयोगकर्ताहरू बढ्नाले उपभोक्तावादी संस्कृतिको विकास भइरहेको देखिन्छ। वडागत रुपमा विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

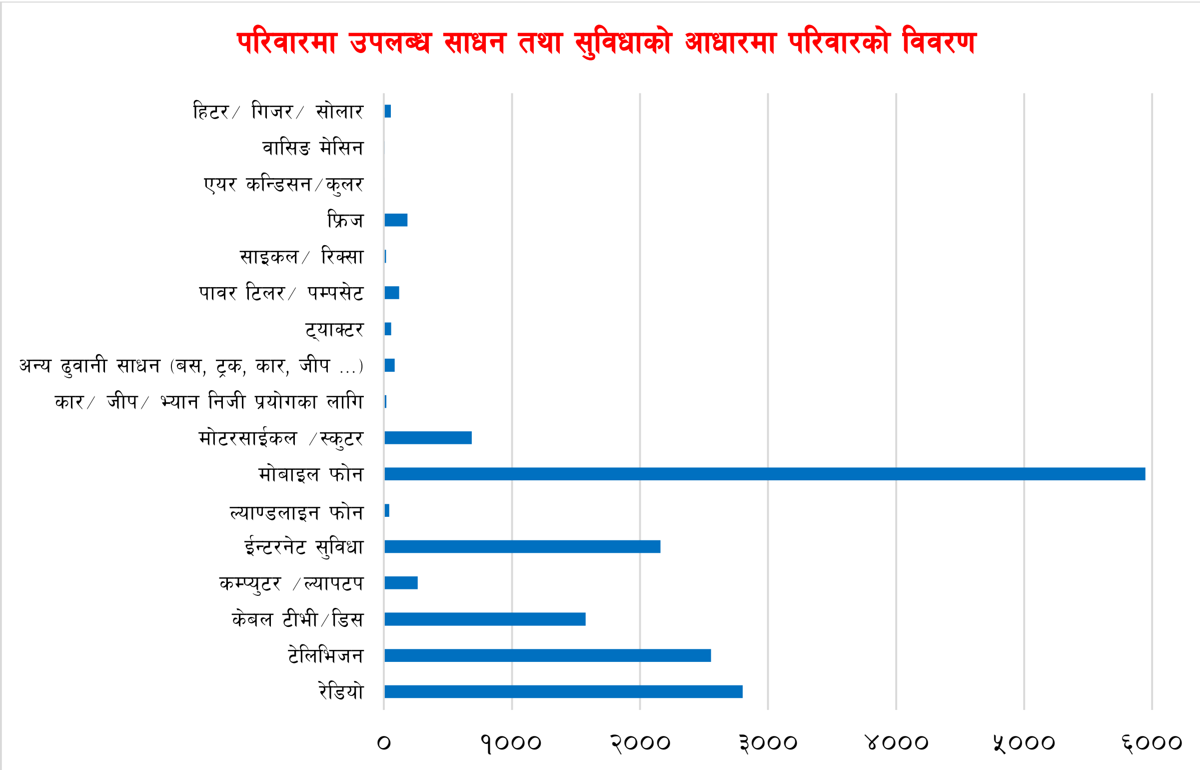

७.६ आवास तथा सार्वजनिक भवनहरू

७.६.१ परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ११३ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	निजी		भाडामा		संस्थागत		अन्य		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	६०१	९८.२%	०	०.०%	९	१.५%	२	.३%	६१२
२	५७४	९९.१%	१	.२%	०	०.०%	४	.७%	५७९
३	५१८	९९.६%	२	.४%	०	०.०%	०	०.०%	५२०
४	८४९	९४.९%	३२	३.६%	०	०.०%	१४	१.६%	८९५
५	७३७	९१.८%	५	.६%	१	.१%	६०	७.५%	८०३
६	५२७	९८.७%	५	.९%	०	०.०%	२	.४%	५३४
७	६५३	९८.६%	६	.९%	०	०.०%	३	.५%	६६२
८	३८३	९९.०%	३	.८%	०	०.०%	१	.३%	३८७
९	४२४	९८.८%	३	.७%	०	०.०%	२	.५%	४२९
१०	६९२	९८.९%	७	१.०%	०	०.०%	१	.१%	७००
११	४०४	१००.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	४०४
१२	६९६	९९.६%	१	.१%	१	.१%	१	.१%	६९९
जम्मा	७०५८	९७.७%	६५	.९%	११	.२%	९०	१.२%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस इन्द्रवती गाउँपालिकामा रहेका कूल ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये अधिकांश (९७.७ प्रतिशत) अर्थात ७०५८ परिवारको आफ्नै स्वामित्वमा रहेको घर, (०.९ प्रतिशत) अर्थात ६५ घरपरिवार भाडामा बस्ने गरेको, (०.२ प्रतिशत) अर्थात ११ घरहरू संस्थागत हिसाबले प्रयोग गरेको र अन्यमा १.२ प्रतिशत अर्थात ९० घरपरिवारहरू रहेको पाइयो । व्यवसायीक, भाडाको प्रयोजन र संस्थागत हिसाबले प्रयोग भएका घरहरूको संख्या नगन्य हुनुले गाउँपालिका पूर्ण रुपमा शहरी परिवेशको पुगिनसकेको रहेको स्पष्ट हुन्छ । अन्य वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

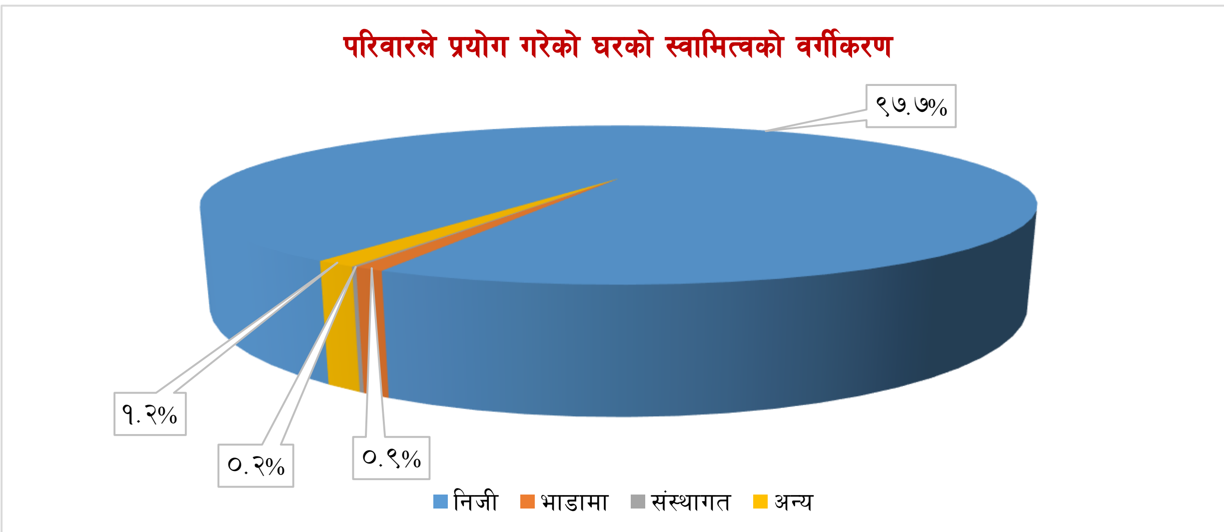

७.६.२ परिवारले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व विवरण

तालिका नं. ११४ : परिवारले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व विवरण

वडा	निजी		गुठी		सार्वजनिक / सुकुम्बासी / ऐलानी		अन्य		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	५९८	९७.७%	१३	२.१%	०	०.०%	१	.२%	६१२
२	५७१	९८.६%	०	०.०%	५	.९%	३	.५%	५७९
३	५१६	९९.२%	१	.२%	२	.४%	१	.२%	५२०
४	८६४	९६.५%	६	.७%	९	१.०%	१६	१.८%	८९५
५	६९८	८६.९%	४३	५.४%	९	१.१%	५३	६.६%	८०३
६	५२८	९८.९%	०	०.०%	१	.२%	५	.९%	५३४
७	६५९	९९.५%	०	०.०%	१	.२%	२	.३%	६६२
८	३८६	९९.७%	०	०.०%	०	०.०%	१	.३%	३८७
९	४२७	९९.५%	०	०.०%	०	०.०%	२	.५%	४२९
१०	६९६	९९.४%	०	०.०%	३	.४%	१	.१%	७००
११	४०३	९९.८%	०	०.०%	०	०.०%	१	.२%	४०४
१२	६९६	९९.६%	०	०.०%	१	.१%	२	.३%	६९९
जम्मा	७०४२	९७.५%	६३	.९%	३१	.४%	८८	१.२%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिका स्थित ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये ७,०४२ अर्थात ९७.५ प्रतिशत घरपरिवारहरूले प्रयोग गरेको घर भएको जग्गाको स्वामित्व निजी भएको देखिन्छ । ३१ अर्थात ०.४ प्रतिशत घरपरिवारहरू सार्वजनिक/सुकुम्बासी/ऐलानी रहेको र ६३ अर्थात ०.९ प्रतिशत घरपरिवारहरूले गुठीको जग्गामा घर बनाएको र अन्यमा अर्थात स्पष्ट नखुलेको घरपरिवार ८८ रहेको पाइयो । देशमा लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था लागू भई आवास जस्तो आधारभूत मानवीय आवश्यकतालाई संविधानले धारा ३७ मा मौलिक हकको रुपमा प्रत्याभूत गरेपनि यस गाउँपालिकामा सकुम्बासीको संख्यासमेत रहेकोले आवास विहिन सुकुम्बासीहरूलाई सस्तो, सुलभ र सुरक्षित आवासका एकीकृत कार्यक्रम सञ्चालन गरी व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ । ९७.५ प्रतिशतको आफ्नै स्वामित्वमा रहेको जमिनमा घर हुनु राम्रो भएतापनि आवासको स्तरबारे स्पष्ट नभएकोले सबैलाई सुरक्षित आश्रयस्थल हुनु राज्यको दायित्वका रहेकोले स्थानीय सरकारको रुपमा रहेको गाउँपालिकाले यसतर्फ दिर्घकालिन योजना निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ । वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

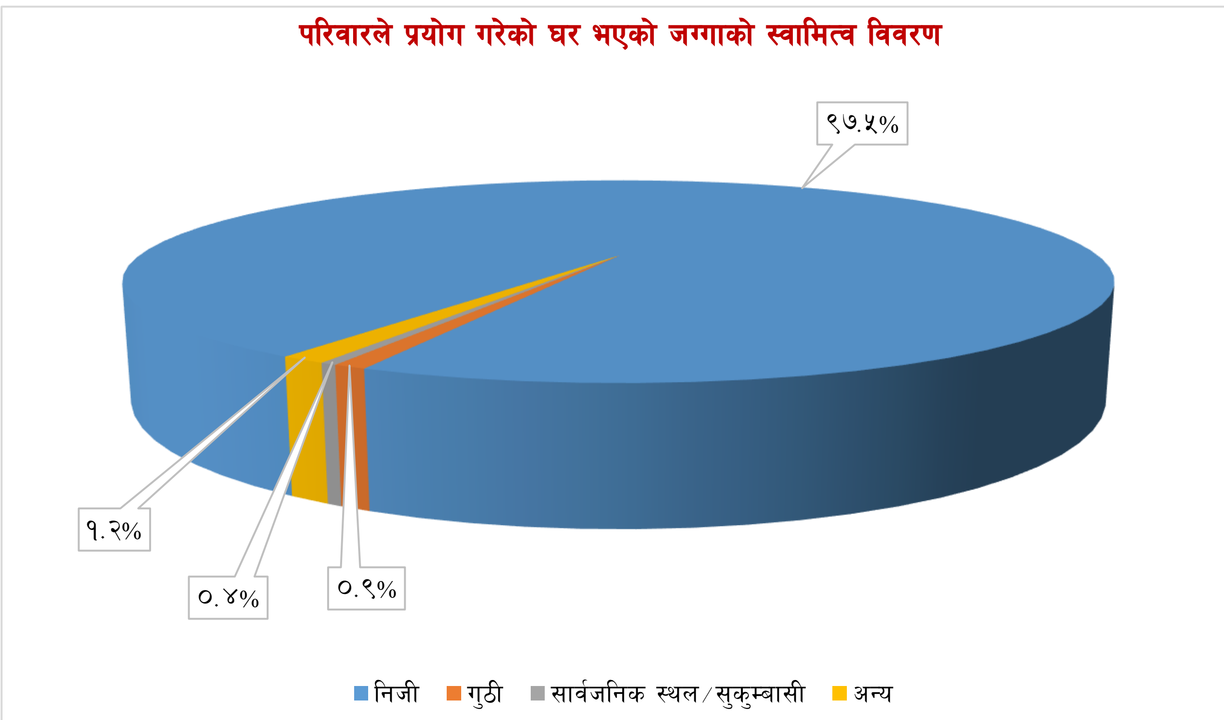

७.६.३ कच्ची, पक्की, अर्धपक्की घरको प्रकारको आधारमा घरधुरीको विवरण

भूकम्पीय दृष्टिकोणले संवेदनशील रहेको नेपालमा घरहरू निर्माण गर्दा भूकम्प प्रतिरोधी बनाउनु आवश्यक छ । यसको अलावा घरहरू जाडो, गर्मी, तुषारो र हिमपातबाट जनतालाई जोगाउने किसिमका हुनुपर्दछ । अति विपन्न परिवारका लागि एकीकृत बस्ती निर्माण गरी सरकारले उनीहरूको आवास सुरक्षाको अधिकार सुनिश्चित गरेको खण्डमा राज्यको लोककल्याणकारी भूमिका पुष्टि हुन्छ ।

तालिका नं. ११५ : घरको किसिमको आधारमा घरपरिवार विवरण

वडा	पक्की		अर्धपक्की		कच्ची		टहरा / झुप्रो / छाप्रो		अन्य		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	५४५	८९.१%	५४	८.८%	६	१.०%	७	१.१%	०	०.०%	६१२
२	३९६	६८.४%	५	.९%	११३	१९.५%	६५	११.२%	०	०.०%	५७९
३	३८३	७३.७%	१	.२%	०	०.०%	१३५	२६.०%	१	.२%	५२०
४	५९८	६६.८%	४९	५.५%	१६९	१८.९%	७९	८.८%	०	०.०%	८९५
५	४४६	५५.५%	५०	६.२%	२६	३.२%	२८१	३५.०%	०	०.०%	८०३
६	४२४	७९.४%	५	.९%	१२	२.२%	९२	१७.२%	१	.२%	५३४
७	४६०	६९.५%	१७२	२६.०%	१७	२.६%	१२	१.८%	१	.२%	६६२
८	२६३	६८.०%	७५	१९.४%	१३	३.४%	३६	९.३%	०	०.०%	३८७
९	३३८	७८.८%	१८	४.२%	७	१.६%	६६	१५.४%	०	०.०%	४२९
१०	६११	८७.३%	९	१.३%	१	.१%	७९	११.३%	०	०.०%	७००
११	२३०	५६.९%	७१	१७.६%	८१	२०.०%	२२	५.४%	०	०.०%	४०४
१२	३८९	५५.७%	९५	१३.६%	७	१.०%	२०७	२९.६%	१	.१%	६९९
जम्मा	५०८३	७०.४%	६०४	८.४%	४५२	६.३%	१०८१	१५.०%	४	.१%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकाका कूल ७,२२४ मध्ये सबैभन्दा बढी ५,०८३ अर्थात ७०.४ प्रतिशत घरहरू पक्की, १०८१ अर्थात १५.० प्रतिशत घरपरिवारहरू टहरा/झुप्रो/छाप्रो, ६०४ अर्थात ८.४ प्रतिशत अर्धपक्की, ४५२ अर्थात ६.३ प्रतिशत कच्ची र ४ घरपरिवार वा ०.१ प्रतिशत घरपरिवारहरू अन्य प्रकारको घरमा बस्ने गरेको पाइयो। गाउँपालिकामा ६.३ प्रतिशत घरहरू कच्ची हुनुले भूकम्पीय जोखिमको हिसाबले अत्यन्त जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ। केही घरहरू कच्ची रहनु आर्थिक विपन्नताको सूचकसमेत रहेकोले सुरक्षित आवासका दीर्घकालीन योजना निर्माण गर्नु अनिवार्य देखिन्छ। अर्कोतर्फ १५ प्रतिशत घरहरू विपन्न अवस्थामा निम्न गुणस्तरीय जीवन निर्वाह गरी झुप्रो/छाप्रो/टहरामा बस्ने गरेको देखिन्छ। ७०.४ प्रतिशत घरहरू पक्की अवस्थामा रहेपनि भूकम्पिय जोखिमको संवेदनशीलता भएकोले ती घरहरू भू-कम्प प्रतिरोधी समेत हुनुपर्दछ। राष्ट्रिय भवन संहिता अनुरुप सम्पूर्ण घरलाई मापदण्ड भित्र ल्याउनु गाउँपालिकाको जिम्मेवारी हो। भूकम्पको क्षतिको तुलनामा घरहरू मापदण्ड भित्र ल्याउन लाग्ने लागत अतुलनिय रुपम कम पर्दछ। तसर्थ सावधानी अपनाउनु बुद्धिमानी हुन्छ। वडागत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

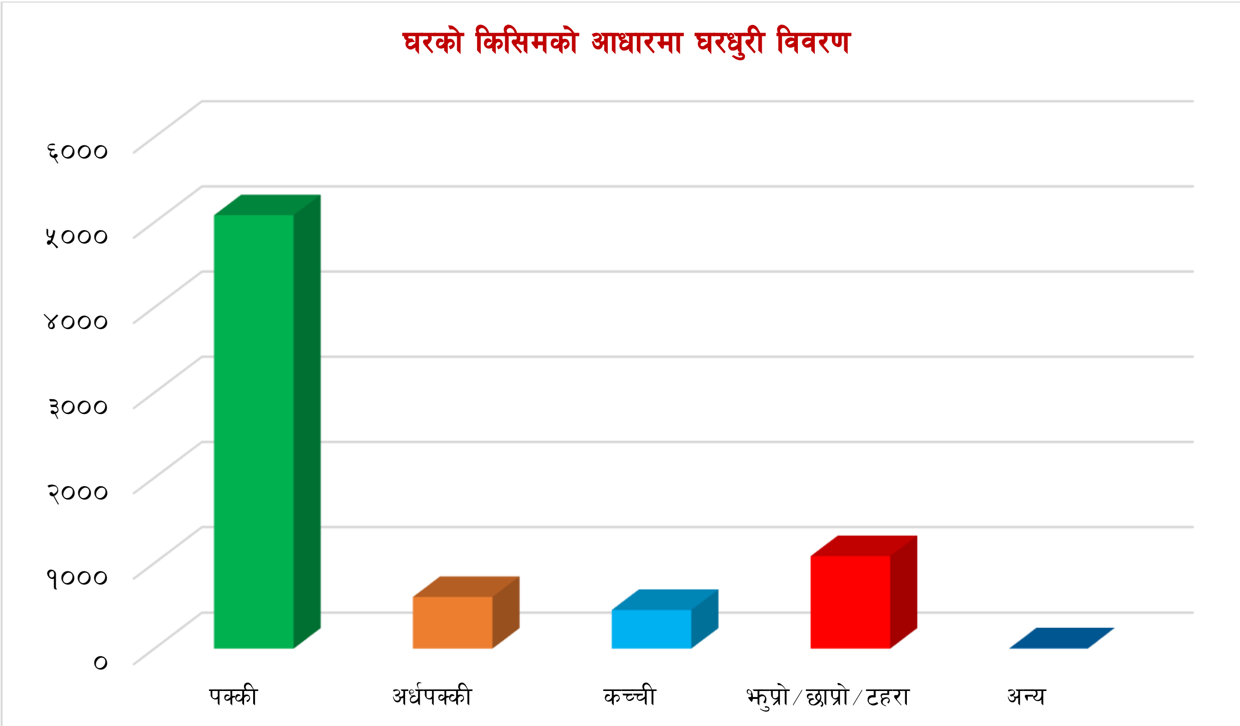

७.६.४ परिवारले प्रयोग गरेको घर बनेको समय अवधीको आधारमा घरपरिवारको विवरण

तालिका नं. ११६ : परिवारले प्रयोग गरेको घर बनेको समय अवधीको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	०-४ वर्ष		५- ९ वर्ष		१०- १४ वर्ष		१५- २५ वर्ष		२६- ५० वर्ष		५१- ७५ वर्ष		७५भन्दा बढी		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	५९१	९६.६%	९	१.५%	४	.७%	३	.५%	५	.८%	०	०.०%	०	०.०%	६१२
२	५७३	९९.०%	६	१.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	५७९
३	५१९	९९.८%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	५२०
४	७५०	८३.८%	२०	२.२%	१०४	११.६%	१७	१.९%	३	.३%	१	.१%	०	०.०%	८९५
५	७७८	९६.९%	९	१.१%	२	.२%	८	१.०%	३	.४%	२	.२%	१	.१%	८०३
६	५२१	९७.६%	९	१.७%	०	०.०%	३	.६%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%	५३४
७	६४५	९७.४%	८	१.२%	६	.९%	३	.५%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	६६२
८	३७९	९७.९%	८	२.१%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	३८७
९	४२४	९८.८%	४	.९%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	४२९
१०	६९८	९९.७%	०	०.०%	१	.१%	१	.१%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	७००
११	३९७	९८.३%	५	१.२%	१	.२%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	४०४
१२	६५२	९३.३%	२८	४.०%	१२	१.७%	७	१.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	६९९
जम्मा	६९२७	९५.९%	१०७	१.५%	१३१	१.८%	४३	०.६%	१२	०.२%	३	०.०%	१	०.०%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा निर्माण भएका घरहरू बनेको समयअवधि हेर्दा ६९२७ अर्थात ९५.९% घरहरू पछिल्लो चार वर्षको अन्तरालमा, १०७ अर्थात १.५ प्रतिशत घरहरू ५ देखि ९ वर्ष अगाडि, १३१ अर्थात १.८ प्रतिशत १० देखि १४ वर्ष अगाडि, ४३ अर्थात ०.६ प्रतिशत घरहरू १५ देखि २५ वर्ष अगाडि, १२ घर अर्थात ०.२ प्रतिशत घर २६ देखि ५० वर्ष अगाडि, ३ घर ५१ देखि ७५ वर्ष र १ घर ७५ वर्ष अगाडि निर्माण भएको देखिन्छ। यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ०-४ वर्ष अगाडि वर्षको अन्तरालमा बनेका घरहरू धेरै रहेको देखिन्छ। त्यसपछि क्रमश पछिल्लो ४ वर्ष निर्माण भएको घरहरू बढी रहनुले यो ४ वर्षको अन्तरालमा वस्ती विस्तारको क्रम अत्यधिक बढी भएको देखिन्छ। २०७२ सालमा गएको महाभूकम्पको विनाशले पनि सबै घरहरू क्षति भई पछिल्लो चार वर्षमा घर निर्माण धेरै भएको हुनसक्छ। साथै पछिल्लो समय वस्ती विस्तार हुनुको कारण जनसंख्या वृद्धि, बसाइसराँइ र गाउँपालिकामा मानवीय सुविधा जस्तै खेतीयोग्य जमिन, सडक वृद्धि भएको देखिन्छ। वडागत पूर्ण विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

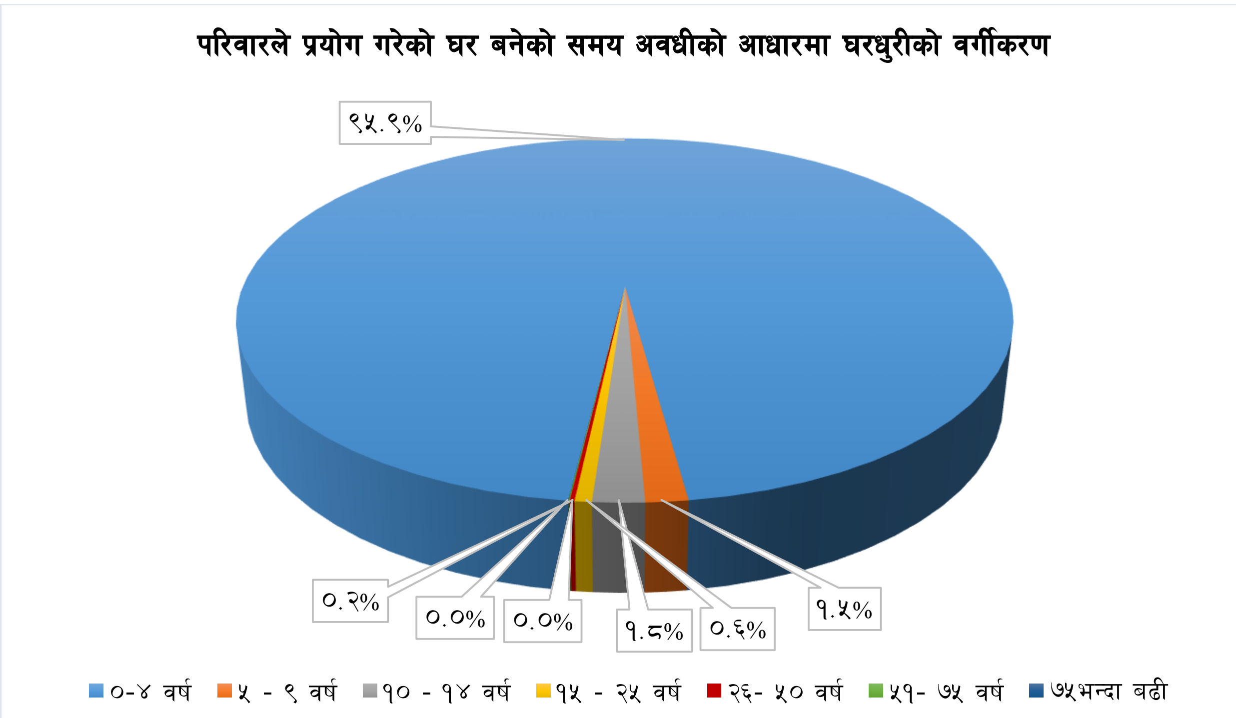

७.६.५ परिवार बसोबास गर्ने घरको तल्लाको आधारमा परिवारको विवरण

तालिका नं. ११७ : परिवारले बसोबास गर्ने घरको तल्लाको आधारमा घरपरिवारको विवरण

वडा	घरको तल्ला समूह								जम्मा
	१ तल्ले		२ तल्ले		३ तल्ले		४ वा सोभन्दा बढी तल्ले		
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
१	४८६	७९.४%	१२५	२०.४%	०	०.०%	१	.२%	६१२
२	५१९	८९.६%	५६	९.७%	४	.७%	०	०.०%	५७९
३	४७०	९०.४%	५०	९.६%	०	०.०%	०	०.०%	५२०
४	७६०	८४.९%	१२०	१३.४%	१०	१.१%	५	.६%	८९५
५	६९३	८६.३%	१०१	१२.६%	८	१.०%	१	.१%	८०३

वडा	घरको तल्ला समूह								
	१ तल्ले		२ तल्ले		३ तल्ले		४ वा सोभन्दा बढी तल्ले		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	
६	४२३	७९.२%	१०८	२०.२%	२	.४%	१	.२%	५३४
७	५८७	८८.७%	६७	१०.१%	५	.८%	३	.५%	६६२
८	३३२	८५.८%	४९	१२.७%	४	१.०%	२	.५%	३८७
९	३२५	७५.८%	१०१	२३.५%	३	.७%	०	०.०%	४२९
१०	४२६	६०.९%	२६८	३८.३%	३	.४%	३	.४%	७००
११	३७५	९२.८%	२६	६.४%	१	.२%	२	.५%	४०४
१२	६५३	९३.४%	४०	५.७%	३	.४%	३	.४%	६९९
जम्मा	६०४९	८३.७%	११११	१५.४%	४३	.६%	२१	.३%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकाका कूल ७,२२४ घरपरिवारमध्ये ६,०४९ अर्थात ८३.७% घरपरिवार बसोवास गर्ने घरहरू १ तल्ले, ११११ अर्थात १५.४ प्रतिशत दुई तल्ले, ४३ अर्थात ०.६ प्रतिशत ३ तल्ले, २१ अर्थात ०.३ प्रतिशत घर परिवार ४ वा ४ तल्लाभन्दा बढीको घरमा बसेको पाइयो । कूल घर परिवारहरूको ८३.७ घरहरू एक तल्ले र अन्य घरहरू कच्ची साथै दुई तल्ला भन्दा बढी तल्ला भएका घरहरू कम भएकोले अधिकांश घरहरू निर्वाहको लागि निर्माण भएका र शहरी क्षेत्रको विकास र विस्तार भई धेरै तल्लाहरू भएका घरहरूको संख्या बढी हुने अवस्था नरहेको देखियो ।

परिवारले प्रयोग गरेको घरको तल्लाको आधारमा घरधुरीको वर्गिकरण

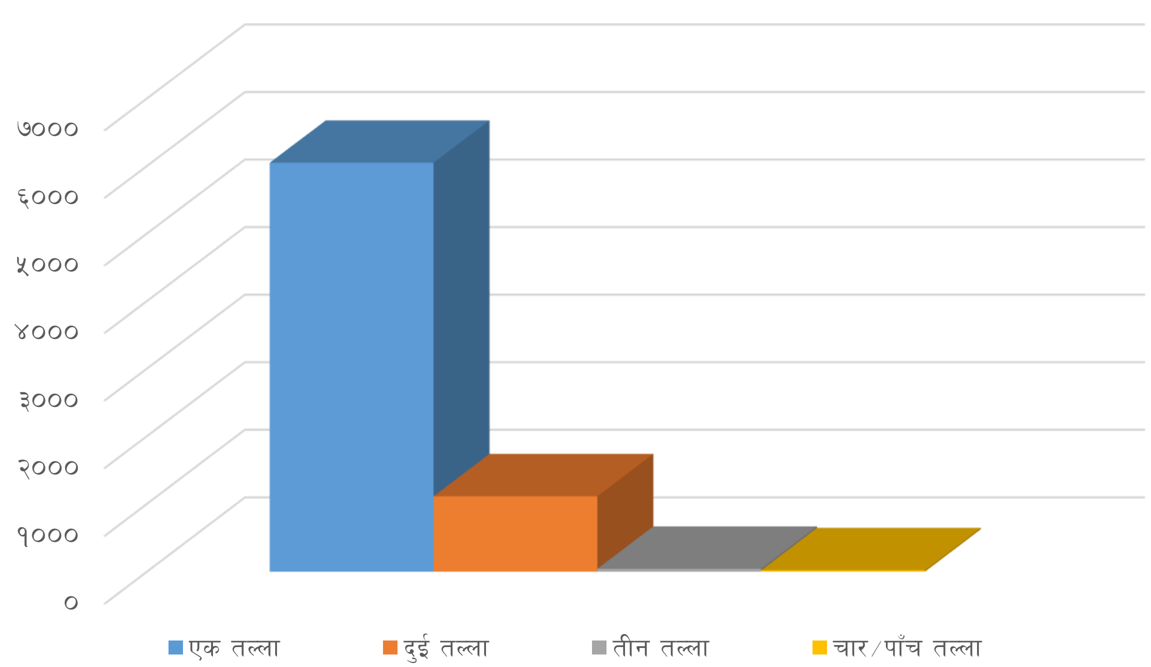

७.६.६ कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण

तालिका नं. ११८ : कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण

वडा	१ - २ कोठा		३ - ४ कोठा		५ - ६ कोठा		७-१० कोठा		११-१४ कोठा		१५- १९ कोठा		२० वा सोभन्दा बढी कोठा		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	५१५	८४.२%	९०	१४.७%	६	१.०%	१	.२%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	६१२
२	४६५	८०.३%	९८	१६.९%	१०	१.७%	५	.९%	०	०.०%	०	०.०%	१	.२%	५७९
३	४४८	८६.२%	६५	१२.५%	७	१.३%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	५२०
४	६५३	७३.०%	१९२	२१.५%	२३	२.६%	२०	२.२%	४	.४%	३	.३%	०	०.०%	८९५
५	५४९	६८.४%	२१९	२७.३%	२६	३.२%	९	१.१%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	८०३
६	४१९	७८.५%	१०५	१९.७%	८	१.५%	१	.२%	०	०.०%	१	.२%	०	०.०%	५३४
७	५३२	८०.४%	१०९	१६.५%	१५	२.३%	६	.९%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	६६२
८	२७५	७१.१%	९०	२३.३%	१०	२.६%	९	२.३%	३	.८%	०	०.०%	०	०.०%	३८७
९	३२९	७६.७%	९१	२१.२%	६	१.४%	३	.७%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	४२९
१०	५११	७३.०%	१६५	२३.६%	१७	२.४%	७	१.०%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	७००
११	२७५	६८.१%	१२२	३०.२%	२	.५%	५	१.२%	०	०.०%	०	०.०%	०	०.०%	४०४
१२	४९८	७१.२%	१८३	२६.२%	११	१.६%	५	.७%	०	०.०%	०	०.०%	२	.३%	६९९
जम्मा	५४६९	७५.७%	१५२९	२१.२%	१४१	२.०%	७१	१.०%	७	.१%	४	.१%	३	.०%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेको घरहरूमा कोठाहरूको संख्याको आधारमा हेर्दा १ देखि २ वटासम्म कोठा भएका घरहरू ५,४६९ अर्थात ७५.७ प्रतिशत, ३-४ वटा कोठा भएका १,५२९ अर्थात २१.२ प्रतिशत, ५ देखि ६ वटा कोठाहरू भएका १४१ अर्थात २.० प्रतिशत, ७ देखि १० वटा कोठाहरू भएका घरहरू ७१ अर्थात १.० प्रतिशत, ११ देखि १४ कोठाहरू भएका घरहरू ७ अर्थात ०.१ प्रतिशत, १५ देखि १९ कोठाहरू भएका घरहरू ४ अर्थात ०.१ प्रतिशत र २० वा सोभन्दा बढी कोठाहरू भएका १ घर रहेको देखिन्छ। कूल घरपरिवारको ७५.७ प्रतिशत घरमा जम्मा १ देखि २ वटा मात्र कोठा हुनुले ती परिवारहरूले अत्यन्त साघुँरो र कष्टपूर्ण तरीकाले जीवन निर्वाह गरेको स्पष्ट हुन्छ। कोठाको संख्या कमीहुँदा विद्यार्थीहरूलाई पढ्न शान्त वातावरणको कमी, सबै घरेलु कृयाकलाप जस्तै खाना पकाउने, सुत्ने र केही स्थानहरूमा त घरपालुवा पशु चौपाया वा पंक्षीहरूसमेत सँगै राख्नु पर्ने वाध्यताका कारण व्यक्तिगत, पारिवारिक तथा सामुदायिक स्वास्थ्य र सरसफाईका दृष्टिले समेत अत्यन्त जटिल अवस्था देखिन्छ। वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

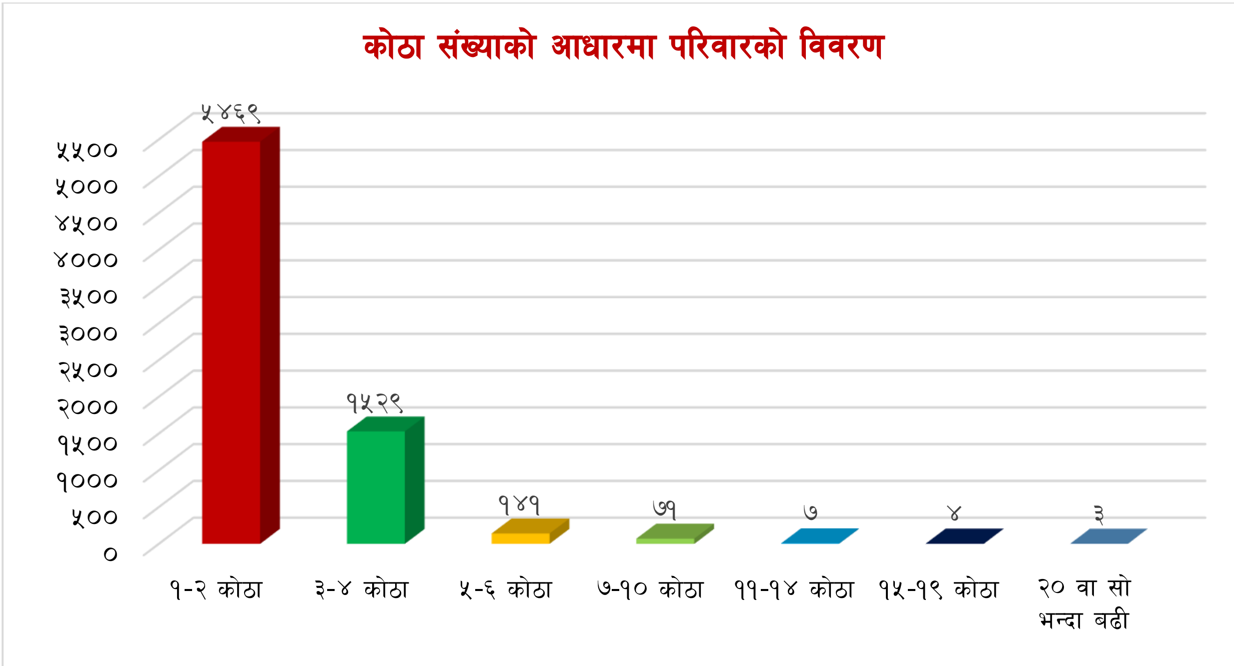

७.६.७ परिवारले प्रयोग गरेको कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण

तालिका नं. ११९ : परिवारले प्रयोग गरेको कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण

वडा	१ - २ कोठा		३ - ४ कोठा		५ - ६ कोठा		७ - १० कोठा		१५ वा सोभन्दा बढी कोठा		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	५१८	८४.६%	८८	१४.४%	६	१.०%	०	०.०%	०	०.०%	६१२
२	४७९	८२.७%	९४	१६.२%	३	.५%	३	.५%	०	०.०%	५७९
३	४५०	८६.५%	६३	१२.१%	७	१.३%	०	०.०%	०	०.०%	५२०
४	६८४	७६.४%	१८१	२०.२%	१७	१.९%	१३	१.५%	०	०.०%	८९५
५	५५४	६९.०%	२१७	२७.०%	२४	३.०%	८	१.०%	०	०.०%	८०३
६	४२५	७९.६%	१००	१८.७%	७	१.३%	१	.२%	१	.२%	५३४
७	५३८	८१.३%	१०७	१६.२%	१४	२.१%	३	.५%	०	०.०%	६६२
८	२८४	७३.४%	८४	२१.७%	१४	३.६%	५	१.३%	०	०.०%	३८७
९	३३५	७८.१%	८५	१९.८%	८	१.९%	१	.२%	०	०.०%	४२९
१०	५२८	७५.४%	१५४	२२.०%	१४	२.०%	४	.६%	०	०.०%	७००
११	२८०	६९.३%	११९	२९.५%	२	.५%	३	.७%	०	०.०%	४०४
१२	५१०	७३.०%	१७४	२४.९%	१२	१.७%	२	.३%	१	.१%	६९९
जम्मा	५५८५	७७.३%	१४६६	२०.३%	१२८	१.८%	४३	.६%	२	.०%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा रहेको ७,२२४ घरहरूमध्ये १ देखि २ वटा कोठा प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या ५,५८५ अर्थात ७७.३ प्रतिशत, ३ देखि ४ वटा कोठा प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या १,४६६ अर्थात २०.३ प्रतिशत, ५ देखि ६ वटा कोठा प्रयोग गर्नेको संख्या १२८ अर्थात १.८ प्रतिशत, ७ देखि १० वटा कोठा प्रयोग गर्नेको संख्या ४३ अर्थात ०.६ प्रतिशत, ११ देखि १४ वटा कोठाहरू प्रयोग गर्नेको संख्या २ र यसभन्दा बढी कोठाहरू प्रयोग गर्नेको संख्या भने अत्यन्त न्यून रहेको छ । १ देखि २ मात्र कोठाहरू प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या बढी हुँदा गाउँपालिकाका अधिकांश घरपरिवारको आवास उपभोगको तह ऋणात्मक रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यसमा आफ्ना नागरिकहरूलाई विपन्नताबाट आधारभूत मानवीय आवश्यकता परिपूर्ति हुने अवस्थामा पुर्‍याउन स्थानीय, प्रदेश तथा संघीय सरकारहरूले गरीबी निवारणका प्रभावकारी कार्यक्रमहरूलाई सघन रुपमा संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

परिवारले प्रयोग गरेको कोठा संख्याको आधारमा परिवारको विवरण

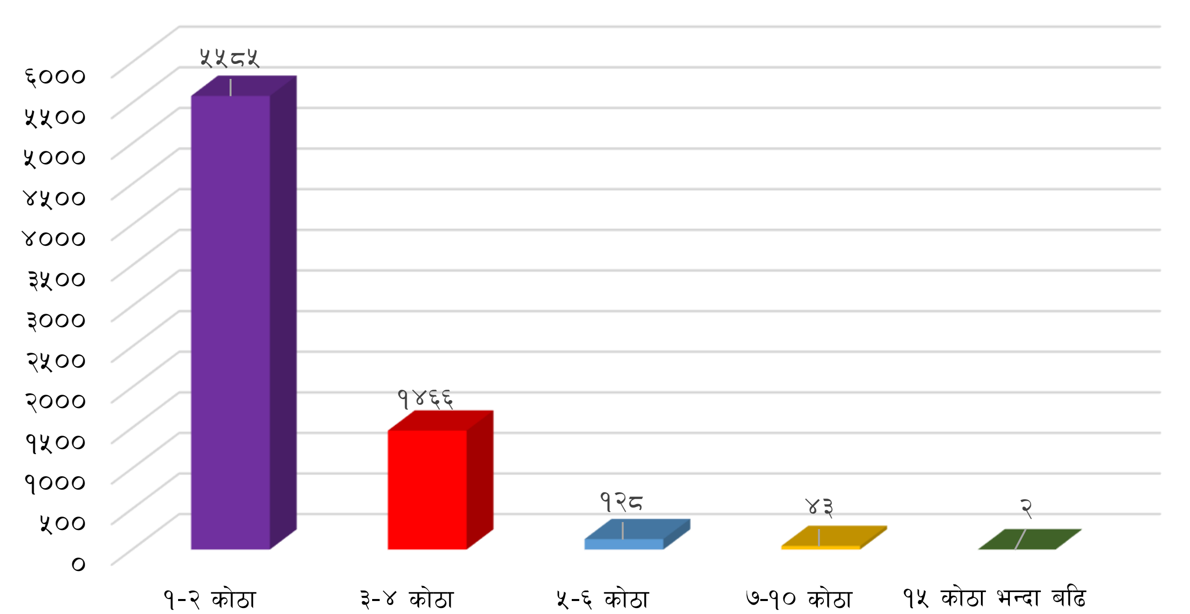

७.६.८ घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्वसम्बन्धि विवरण

तालिका नं. १२० : घर तथा जमिनमा महिलाको स्वामित्वसम्बन्धि विवरण

वडा	महिलाका नाममा घर/जग्गा छ ?								
	छ		छैन		थाहा छैन		उल्लेख नगरिएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
१	२७	४.४%	५५५	९०.७%	३०	४.९%	०	०.०%	६१२
२	९७	१६.८%	४७४	८१.९%	८	१.४%	०	०.०%	५७९
३	५७	११.०%	४६२	८८.८%	१	.२%	०	०.०%	५२०
४	२३५	२६.३%	६५४	७३.२%	४	.४%	२	०.२%	८९५
५	१९५	२४.३%	६०४	७५.२%	४	.५%	०	०.०%	८०३
६	१२९	२४.२%	४००	७४.९%	५	.९%	०	०.०%	५३४

वडा	महिलाका नाममा घर/जग्गा छ ?								
	छ		छैन		थाहा छैन		उल्लेख नगरिएको		जम्मा
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या
७	६८	१०.३%	५८०	८७.६%	१४	२.१%	०	०.०%	६६२
८	२९	७.५%	३३१	८५.५%	२७	७.०%	०	०.०%	३८७
९	८५	१९.८%	३२७	७६.२%	१७	४.०%	०	०.०%	४२९
१०	१७३	२४.७%	४२९	६१.३%	९८	१४.०%	०	०.०%	७००
११	४३	१०.६%	३५८	८८.६%	३	.७%	०	०.०%	४०४
१२	११०	१५.७%	५८३	८३.४%	६	.९%	०	०.०%	६९९
जम्मा	१२४८	१७.३%	५७५७	७९.७%	२१७	३.०%	२	०.०%	७२२४

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

यस गाउँपालिकामा रहेका कूल ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये १,२४८ अर्थात १७.३ प्रतिशत घरपरिवारमा महिलाको स्वामित्वमा घर तथा जमिन रहेको छ भने ५,७५७ अर्थात् ७९.७ प्रतिशत घरपरिवारमा पुरुषको नै स्वामित्व रहेको देखिन्छ । २१७ अर्थात ३ प्रतिशत घरपरिवारहरूबाट भने थाहा नभएको अर्थात स्पष्ट उत्तर प्राप्त भएन र २ घरपरिवारहरूको उल्लेन नगरिएको पाइयो । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा झण्डै ५ भागको १ भागभन्दा कम महिलाको जमिन र घरमा स्वामित्व रहेको देखिन्छ । हालका वर्षहरूमा शिक्षाको सकारात्मक प्रभाव, सञ्चार माध्यमको विकास र त्यसको प्रचारात्मक प्रभाव, प्रमुख राजनैतिक तथा सामाजिक परिवर्तन जस्ता कारणले लैङ्गिक भेदभाव क्रमशः कम हुँदै गएतापनि गाउँपालिकाको तथ्याङ्कलाई हेर्दा जम्मा १/५ भागभन्दा कम महिलाहरूमा नाममात्रको जग्गा जमिनको स्वामित्व रहेको छ । यस तथ्यले लैङ्गिक भेद्भाव हटाउन राज्यले प्रभावकारी कदमहरू कडाइका साथ चाल्नु अनिवार्य छ । तथ्याङ्कको वडागत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

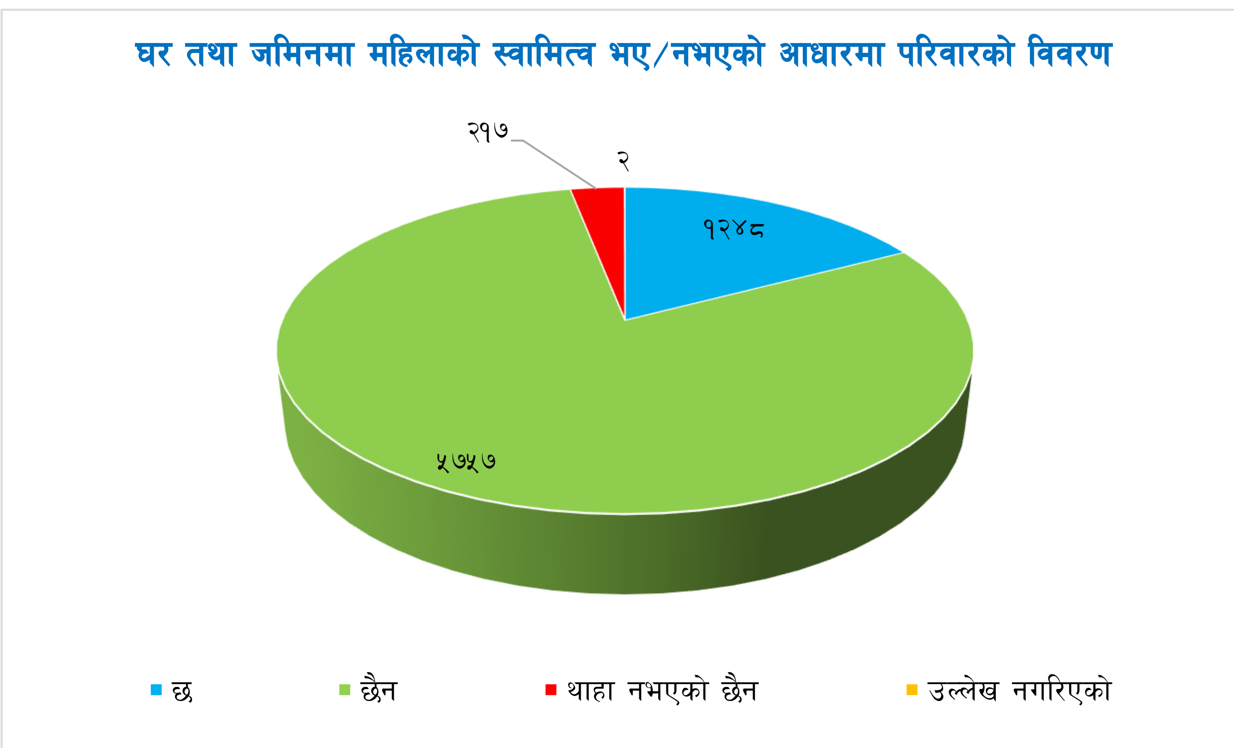

७.६.९ घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्रको आधारमा परिवारको विवरण

तालिका नं. १२१ : घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्रको आधारमा परिवारको विवरण

वडा	घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र				
	छ	छैन	थाहा छैन	उल्लेख नभएको	जम्मा
१	२११	३९५	६	०	६१२
२	१३७	४२८	१४	०	५७९
३	१४३	३७२	१	४	५२०
४	१२	८६८	११	४	८९५
५	३	७९५	४	१	८०३
६	२१	४७४	३९	०	५३४
७	२	५८०	७९	१	६६२
८	९	३०३	७५	०	३८७
९	३८	३७४	१६	१	४२९
१०	१८४	४४७	६९	०	७००
११	१९	३७७	५	३	४०४
१२	३९	६५१	९	०	६९९
जम्मा	८१८	६०६४	३२८	१४	७२२४
	११.३%	८३.९%	४.५%	०.२%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा लालपुर्जा भएको आफ्नै जमिनमा घर निर्माण गरेका ७,२२४ घरपरिवारहरूमध्ये जम्मा ८१८ अर्थात ११.३ प्रतिशत घरहरूको मात्र घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र रहेको छ भने ६०६४ अर्थात ८३.९ प्रतिशत घरपरिवारको घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र छैन । त्यसैगरी ३२८ अर्थात ४.५ प्रतिशत घरपरिवारमा घर निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र थाहा नभएको देखिन्छ र १४ अर्थात ०.२ प्रतिशत घरपरिवार उल्लेख नगरिएको भेटियो । यस अवस्थालाई हेर्दा गाउँपालिकाका ६० प्रतिशत भन्दा बढी घरपरिवारहरू भवन निर्माणका सुरक्षित विधिहरू नअपनाइ बनाइएका हुन सक्छन्, भूकम्प, पहिरो र डुबान आदिको उच्च जोखिम भएका क्षेत्रहरूमा जोखिम हुने हुँदा राष्ट्रिय भवन निर्माण संहितामा रहेर गाउँपालिकाले भवन निर्माण मापदण्ड लागू गरी सुरक्षा संवेदनशिलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । मापदण्ड पुरा नभएका घरहरूको लगत संकलन गरी निश्चित समय दिएर मापदण्ड पुरा गरी प्रमाणपत्र लिने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

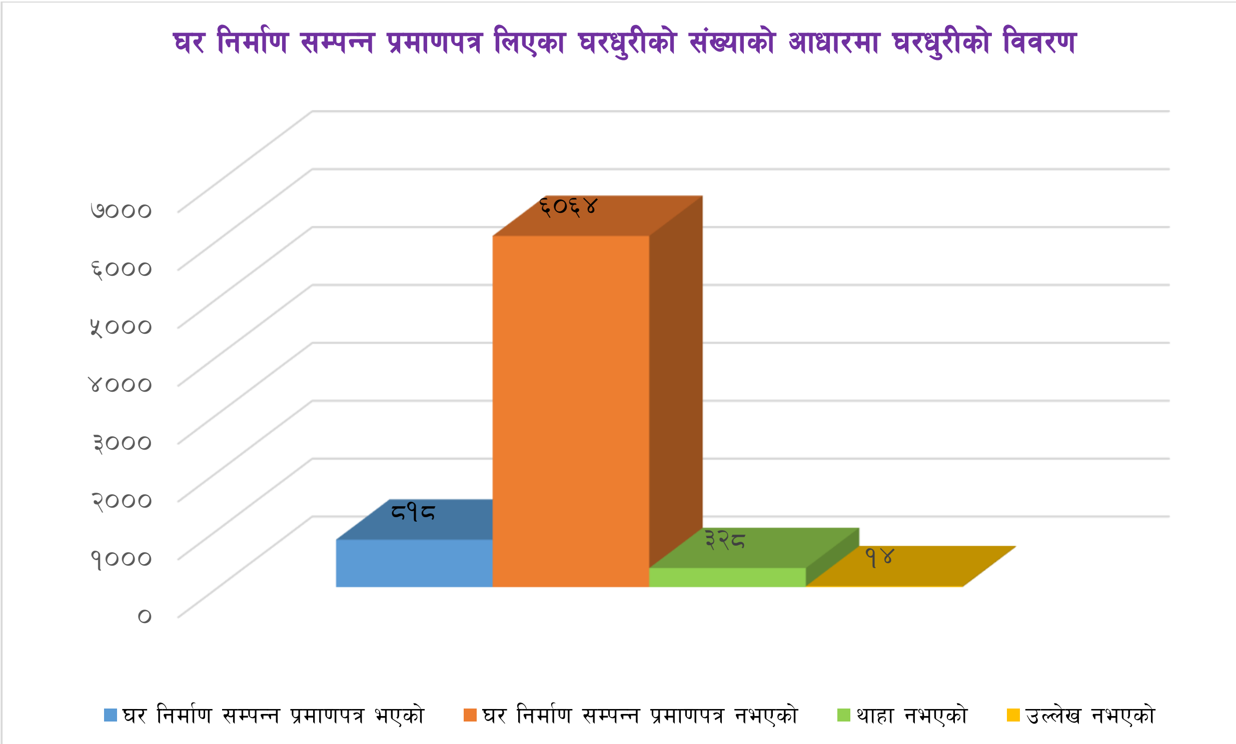

७.६.१० कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण

तालिका नं. १२२ : कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएका घरपरिवारहरूको वडागत विवरण

वडा	कोठा वा फ्ल्याट भाडामा दिएको			
	भाडामा दिएको	भाडामा नदिएको	उल्लेख नभएको	जम्मा
१	१	६००	११	६१२
२	४	५७०	५	५७९
३	२	५१२	६	५२०
४	१७	८२८	५०	८९५
५	३	७३३	६७	८०३
६	४	५२३	७	५३४
७	७	६४५	१०	६६२
८	२	३८१	४	३८७
९	६	४१८	५	४२९
१०	०	६९२	८	७००
११	१	४००	३	४०४
१२	८	६८८	३	६९९
जम्मा	५५	६९९०	१७९	७२२४
	१%	९७%	२%	१००.०%

स्रोत : घरधुरी तथ्याङ्क संकलन, २०७५

गाउँपालिकामा आफ्नै घर भएका ६,९९० अर्थात ९७ प्रतिशत घरपरिवारहरूले कोठा भाडामा लगाएका छैनन् भने मात्र ५५ अर्थात १ प्रतिशत घरपरिवारहरूले कोठा भाडामा लगाएको पाइन्छ जुन अत्यन्त नगण्य संख्या हो । त्यसैगरी १७९ घरपरिवार अर्थात २ प्रतिशत घरपरिवारको विवरण थाहा नभएको देखिन्छ । वडागत विस्तृत विवरण तालिममा प्रस्तुत गरिएको छ। व्यापक रुपमा आर्थिक, शैक्षिक र अन्य कृयाकलापहरू हुने शहरी क्षेत्रहरूको विकास नभएकोले अत्यन्त सीमित संख्यामा मात्र कोठाहरू भाडामा लगाएको देखिन्छ ।

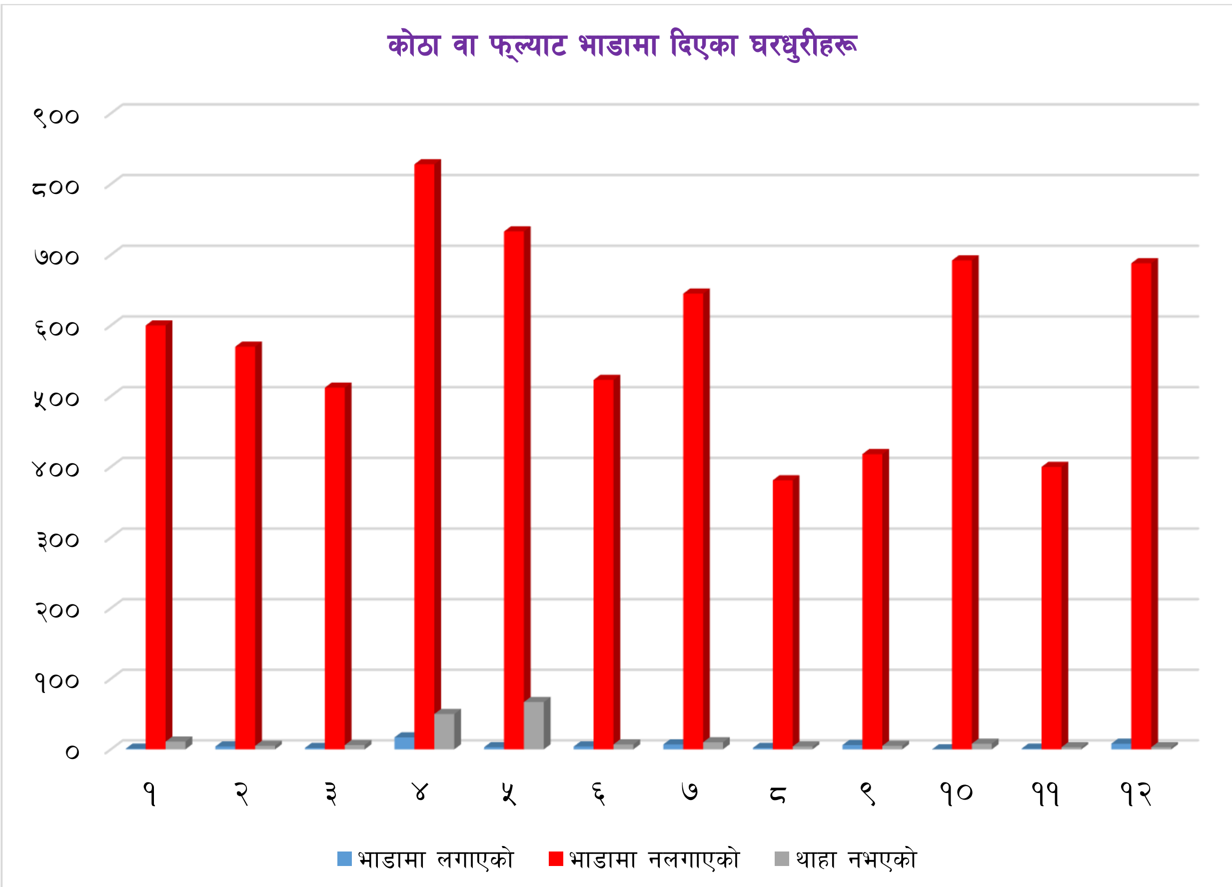

७.६.११ सामुदायिक भवनहरू तथा सभाहल सम्बन्धी विवरण

संघीय शासन प्रणाली अन्तर्गत निर्माण भएका स्थानीय तहमा आवश्यक भौतिक संरचनाहरू निर्माण गरी स्थानीय सरकारक कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुनुपर्ने मान्यता अनुरुप गाउँपालिकाको आफ्नै सामुदायिक भवन तथा सभाहल हुनु आवश्यक छ । गाउँपालिकाले आफ्नो बहुउद्देश्यीय सामुदायिक भवन निर्माण गरी त्यस भवनमै सभाहल लगायतका अन्य हलहरू निर्माण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । यसो गर्दा विभिन्न वडाहरूमा आवश्यकता र क्षमता अनुसार यस्ता संरचनाको निर्माण हुनुपर्दछ ।

७.६.१२ गाउँपालिका तथा अन्य सरकारी भवनहरूको विवरण

स्थानीय तहले पालिका कार्यालय भवन, वडा कार्यालय भवनहरू तथा अनावश्यक अन्य सरकारी भवनहरू आफ्नै जग्गामा अथवा नेपाल सरकारबाट प्राप्त जग्गामा निर्माण गरी कार्यसम्पादनलाई चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाई जनतालाई सरकारको उपस्थितिको आभास दिलाउनु आवश्यक हुन्छ। यस्ता प्रकारका स्थायी संरचनाहरूको निर्माण भएपछि संघीयताले संस्थागत रुप धारण गर्दै जान्छ।

७.६.१३ पाटी, पौवा, धर्मशाला चौतारा तथा विश्रामस्थलहरूको विवरण

पाटी, पौवा, धर्मशाला चौतारा तथा विश्रामस्थलहरू हाम्रा साँस्कृतिक चिनारी हुन्। यी परम्परागत संरचनाले हाम्रो पुरर्ख्यौलीलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन्। त्यसैले यी संरचनाहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र स्तरोन्नती गरी भावी पुस्तालाई समेत हाम्रो परम्परा र संस्कृतिसँग परिचित गराउनु पर्दछ। यसो गरेको खण्डमा हाम्रो परम्परागत मौलिक पहिचान बच्दछ। विकासका आधुनिक संरचना बनाउने क्रममा हामीले मौलिक साँस्कृति सम्पदाको संरक्षणमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ।

कसैको हक वा स्वामित्वमा नभएको परापुर्वदेखि सार्वजनिक रुपमा प्रयोग हुँदै आएको बाटो, वस्तुभाउ निकाल्ने निकास, वस्तुभाउ चराउनेचौर, कुलो, नहर, पोखरी, पाटी, पौवा, अन्त्येष्टि स्थल, धार्मिक स्थल वा अन्य कुनै

सार्वजनिक प्रयोगको स्थल वा सम्पत्ति नै सार्वजनिक सम्पत्तिहरू हुन । विगतमा सडक यातायातको विस्तार र विकास नहुँदा यी पाटी, पौवा तथा चौताराहरू बटुवाहरूका विश्रामस्थल (Refresh Center) वा थकान मेटाउने महत्वपूर्ण स्थलको रुपमा विकसित भएको र हाल यी स्थलहरू सार्वजनिक बहस र सामुदायिक अन्तरकृया हुने अनौपचारिक स्थलको रुपमा रहेका छन् भने सडक सञ्चालको समुचित विकास नभएको स्थानहरूमा यी विश्राम स्थलकै रुपमा प्रयोग हुँदै आइरहेका छन् । यस्ता क्षेत्रहरूको विकास र संरक्षण गर्ने दाहित्व हामी सबैको हो ।

७.६.१४ पशुबधशालाहरूको विवरण

स्थानीय सरकारले जनस्वास्थ्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर काम गरेको खण्डमा स्वस्थ्य, निरोगी र सरकारात्मक सोच भएका नागरिकहरूको उत्पादन भई उनीहरूले विकास, निर्माण र सेवाका क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउन सक्छन् । त्यसकारण आधुनिक प्रविधियुक्त सफा पशु बधशालको निर्माण गरी जनताको खाद्य सुरक्षाको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दै स्थानीय सरकारले मासुजन्य पशुपन्छीको वध गर्नु भन्दा पहिले निश्चित मापदण्ड पुरा गर्नुपर्ने नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ ।

७.६.१५ शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण

तालिका नं. १२३ : शवदाहस्थल, चिहानस्थलहरू तथा कब्रस्थानहरूको विवरण

क्र.सं.	शवदाह	स्थान	अवस्था	कैफियत
१.	चिहान डाँडा	नवलपुर-४, भोर्ले २, सिम्पालकाभ्रे १	चालु	
२	झ्याडी खोला	कुन्चोक २, ३	चालु	
३	मेलम्ची दोभान	ईन्द्रावती ५	चालु	
४	सिपाघाट	ईन्द्रावती १०, ११, १२	चालु	
५	ईन्द्रावती नदी	नदीका विभिन्न दोभानहरू	चालु	

श्रोतः- स्थलगत सर्वेक्षण २०७५ अनुसार

खण्ड - ८ : विविध

८.१ मानव विकास सुचकको विवरण (HDI)

मानव विकास सूचकाङ्कले तीनवटा कुरालाई आधार बनाएको छ। जसमा आम्दानी, शिक्षा र सापेक्षित आयु छन् ।यी तिनवटै परिसूचकलाई समावेश गरी मानव विकासको सूचकाङ्क निर्धारण गरिएको छ। हरेक देश/ठाउँका जनताको स्वास्थ्य स्थिति, शैक्षिक अवस्था, तथा जीवन स्तरको अवस्था मापन गरी स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको विकास कार्यक्रम (UNDP) ले विकास गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रतिव्यक्ति आयका सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्क नै मानव विकास सूचकाङ्क हो। UNDP नेपालले २०१४ को मानव विकास सूचकाङ्क सार्वजनिक गरेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कअनुसार सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४५५ (नेपालको ०.४९०) रहेको छ। अर्थात् सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क नेपालको राष्ट्रिय औषतभन्दा कम देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल काठमाण्डौं जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.६३२ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा ललितपुर मानव विकास सूचक ०.६०१ रहेको छ । पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्कक ०.३६४ रहेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरू हेर्ने हो भने सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको हरेक व्यक्ति बाँच्ने अपेक्षित औषत आयु (Life expectancy) ६९.५७ वर्ष र यसको सूचक ०.७४३, प्रौढ साक्षरता दर (Adult literacy) ४९.५१ प्रतिशत र यसको सूचक ०.४९५, शिक्षा आर्जनमा खर्चेको औषत समय (Mean years of schooling) ३.०२ वर्ष र यसको सूचक ०.२०१ तथा प्रतिव्यक्ति आय (Per capita income) १११० अमेरिकी डलर र यसको सूचक ०.४०२ रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. १२४ : मानव विकास सूचकको विवरण (HDI)

क्षेत्र	स्वास्थ्य		शिक्षा				आम्दानी		मानव विकास सूचकांङ्कसूचक
	सापेक्षित आयु		प्रौढ साक्षरता		विद्यालय जाने मध्यम वर्ष		प्रतिव्यक्ति आम्दानी (क्रय शक्ति)		ज्यामितीय मध्यक
	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	
नेपाल	६८.८०	०.७३०	५९.५७	०.५९६	३.९०	०.२६०	११६०	०.४०९	०.४९०
सिन्धुपाल्चोक	६९.५७	०.७४३	४९.५१	०.४९५	३.०२	०.२०१	१११०	०.४०२	०.४५५

स्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४

८.२ मानव गरीबी सूचकाङ्क (Human Poverty Index)

अपेक्षित औषत आयु ४० वर्ष वा सोभन्दा कम भएको जनसंख्याको प्रतिशत, प्रौढ निरक्षरता, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्याको प्रतिशत तथा कुपोषित ५ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकाहरूको प्रतिशतजस्ता सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कको रुपमा विकास गरिने मानव गरीबी सूचकाङ्कको स्थिति हेर्दा सिन्धुपाल्चोक जिल्ला मानव विकास सूचकाङ्कको स्थिति सबैभन्दा राम्रो अवस्थामा रहेको देखिन्छ। सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क मान ३८.०३ (नेपालको ३१.१२) रहेको छ। यो सूचकाङ्कको मान जति कम भयो त्यति राम्रो मानिन्छ किनभने यो सूचकाङ्क नकारात्मक सूचकहरूको प्रयोग गरी निकालिन्छ। जस्तैः प्रौढ निरक्षरता दर। मानव गरीबी सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थानमा हुम्ला जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्क ४९.२६ रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको कास्की जिल्लाको मानव गरीबी सूचकाङ्कक १६.५० रहेको छ। मानव गरीबी सूचकाङ्का अवयव सूचकहरूमा सिन्धुपाल्चोकजिल्लाको प्रौढ निरक्षरता दर (Adult Illiteracy Rate) ४६.४० प्रतिशत, ४० वर्षसम्म पनि बाँच्न सक्ने अपेक्षा नगरिएको जनसंख्या (Percentage of people not expected to survive to age 40) ८.४१ प्रतिशत सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्या (Percentage without safe water) २२.१५ प्रतिशत तथा ५ वर्षमुनिका कुपोषणबाट प्रभावित बालबालिकाको संख्या (Percentage of children under age five who are malnourished) ४४.०० प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

८.३ मानव विकास र गरीबी

सिन्धुपाल्चोक मध्यम समृद्धिस्तर भएका जिल्लाहरूको श्रेणीमा पर्दछ। ७७ जिल्लाहरू मध्ये यो जिल्ला ३३ औँ स्थानमा रहेको छ र गरीबीको दर २५.४२ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लामा गरिबीमा रहेको संख्या ७२,६१३ रहेको देखिन्छ । गरिबीको दरको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल कास्की जिल्लाको गरिबीको दर ४ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको गरीबीको दर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ।

८.४ गरिबी न्यूनीकरण

गरिबी न्यूनीकरणका लागि स्वरोजगार सृजना गर्ने, उद्यमशीलताको खोजी तथा प्रवर्द्धन गर्ने एवं विभिन्न सिपमूलक तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने क्रियाकलापद्वारा विशेषत ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरूमा रोजगारी सृजना गर्नेतर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गरी नयाँ थप भएका वडाहरूमा विभिन्न शिपमूलक तालिम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जनका कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

८.५ समग्र विकास स्थिति

घरधुरी तथ्याङ्क सर्वेक्षण, २०७५ अनुसार २८,४९२ जनताको बसोबास भएको यस गाउँपालिकामा खास गरी सामाजिक रुपले पछिपरेका र आर्थिक रुपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिबीमा परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवं आर्थिक रुपले समुन्नत गाउँपालिकाको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई समयसापेक्ष रुपमा समाधान गर्न विगतदेखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय प्रयासहरू र तिनबाट प्राप्त प्रतिफलको आधारमा जीवनस्तरमा भएको रुपान्तरणलाई नै अहिलेसम्मको मानवीय विकासको रुपमा लिन सकिन्छ। यसरी हेर्दा गाउँपालिका बासीहरूको मानवविकास सूचकांक, लैंगिक समता सूचकांक,

जनताको बाँच्ने औसत आयु, औसत गार्हस्थ्य उत्पादन, औसत साक्षरतादर र औसत आम्दानीजस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ। संक्षेपमा गाउँपालिकाको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँच अझै पनि बाह्रै महिना भरपर्दो गरी पुऱ्याउन सकिएको छैन। यसै गरी स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा खास गरी आदिवासी जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ। अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी र स्थापित भएबमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको प्रयाप्ता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन। घरधुरी तथ्याङ्क सर्वेक्षण, २०७५ अनुसार गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। जसमा धारा/पाइप मार्फत आपूर्ति गरिएको पानी पिउनेको संख्या ६,९४२ अर्थात ९६.१ प्रतिशत भएकाले सामान्यतया धेरैजसो घरपरिवारले धारा/पाइपको पानी पिउने गर्दछन् भन्न सकिन्छ। यद्यपि दोस्रोमा मूलधाराको पानी पिउने परिवारको संख्या १७६ अर्थात २.४ प्रतिशत रहेका छन्। अन्य श्रोत प्रयोग गर्नेको संख्या नगन्य रहेको छ।

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महत्वपूर्ण आयामको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो गाउँपालिका सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका अन्य स्थानीय निकायहरूको तुलनामा सामान्य अवस्थामा रहेको देखिन्छ। घरधुरी तथ्याङ्क सर्वेक्षण, २०७५ अनुसार यस गाउँपालिकामा १५ वर्ष देखि ६० वर्ष उमेर समूहका कूल जनसंख्यामध्ये ६६.२ प्रतिशत साक्षर रहेका छन्।

शिक्षातर्फ र प्राथमिक शिक्षालाई सबै गाउँपालिका बासीहरूको प्राथमिक अधिकारको रुपमा अझै पनि व्यवहारिक रुपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन र अद्यावधिक स्कूल जाने उमेरका केही बालबालिकाहरूले स्कूल भर्ना भई पढ्न पाइरहेका छैनन्। पहिलो कुरा त स्थापित स्कूलहरूमा समेत कक्षा कोठाहरूको कमी हुनु र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कमी रहनु स्वयंमा विडम्बनापूर्ण स्थिति छ भने अर्कातिर माध्यामिक शिक्षा पुरा गरेका युवाहरूको समेत रोजगारीको प्रत्याभुति हुन सकेको छैन। माध्यमिकस्तरको शिक्षालाई व्यवसायिक नबनाएसम्म हाल शिक्षामा देखिएको निराशजनक स्थितिको अन्त्य हुने सम्भावना पनि देखिँदैन।

८.६ ईन्द्रावती गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको विवरण

तालिका नं. १२५ : ईन्द्रावती गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको विवरण

सि.नं.	नाम थर	पद	ठेगाना
१.	श्री बंशलाल तामाङ	गाउँपालिका अध्यक्ष	ईन्द्रावती
२.	श्री मीरा अधिकारी लामा	गाउँपालिका उपाध्यक्ष	ईन्द्रावती
३.	श्री श्री लामा	वडा अध्यक्ष	वडा नं. १
४.	श्री विर बहादुर तामाङ	वडा अध्यक्ष	वडा नं. २
५.	श्री देव प्रसाद बाँनिया	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ३
६.	श्री जगतमान ताल्चाभडेल	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ४

सि.नं.	नाम थर	पद	ठेगाना
७.	दुर्गा बहादुर तामाङ	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ५
८.	इन्द्र बहादुर तामाङ	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ६
९.	विर बहादुर तामाङ	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ७
१०.	बखान सिंह तामाङ	(का.वा.) वडा अध्यक्ष	वडा नं. ८
११.	बाबुराम लामा	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ९
१२.	जीवन कुमार थापा	वडा अध्यक्ष	वडा नं. १०
१३.	माने माझी	वडा अध्यक्ष	वडा नं. ११
१४.	कमल रत्न दनुवार	वडा अध्यक्ष	वडा नं. १२
१५.	ग्याल्बो तामाङ	सदस्य	वडा नं. १
१६.	अष्टमाया तामाङ	सदस्य	वडा नं. १
१७.	लक्ष्मी तामाङ	सदस्य	वडा नं. १
१८.	सागर तामाङ	सदस्य	वडा नं. १
१९.	सेर्प गिरी	सदस्य	वडा नं. २
२०.	सुन्तली तामाङ	सदस्य	वडा नं. २
२१.	भरत मल्ला ठकुरी	सदस्य	वडा नं. २
२२.	रिता सुनार	सदस्य	वडा नं. २
२३.	खचन्द्र थापा	सदस्य	वडा नं. ३
२४.	हेम बहादुर	सदस्य	वडा नं. ३
२५.	सर्मिला बानियाँ	सदस्य	वडा नं. ३
२६.	कोपिला तिरुवा	सदस्य	वडा नं. ३
२७.	दया कुमारी मिश्र	सदस्य	वडा नं. ४
२८.	पातली नेपाली	सदस्य	वडा नं. ४
२९.	अर्जुन बहादुर अधिकारी	सदस्य	वडा नं. ४
३०.	लवाङ्ग लामा	सदस्य	वडा नं. ४
३१.	रुद्र बहादुर कटुवाल	सदस्य	वडा नं. ५
३२.	शेभाना तामाङ	सदस्य	वडा नं. ५
३३.	सिता तिरुवा	सदस्य	वडा नं. ५
३४.	दिनेश बहादुर तामाङ	सदस्य	वडा नं. ५
३५.	सुकुमान तामाङ	सदस्य	वडा नं. ६
३६.	श्याम प्रसाद	सदस्य	वडा नं. ६

सि.नं.	नाम थर	पद	ठेगाना
३७.	मेनुका शाही	सदस्य	वडा नं. ६
३८.	मिठु नेपाली	सदस्य	वडा नं. ६
३९.	विनोद प्रसाद सिग्देल	सदस्य	वडा नं. ८
४०.	सुनमाया तामाङ	सदस्य	वडा नं. ८
४१.	जुन माई सार्की	सदस्य	वडा नं. ८
४२.	जित बहादुर तामाङ	सदस्य	वडा नं. ९
४३.	सरस्वती श्रेष्ठ	सदस्य	वडा नं. ९
४४.	सिता पोखरेल	सदस्य	वडा नं.९
४५.	राम प्रसाद लम्साल	सदस्य	वडा नं. ९
४६.	प्रतिमान माझी	सदस्य	वडा नं. १०
४७.	मन कुमारी तामाङ	सदस्य	वडा नं. १०
४८.	मञ्जु गतराज	सदस्य	वडा नं. १०
४९.	विनोद थापा	सदस्य	वडा नं. १०
५०.	जित बहादुर माझी	सदस्य	वडा नं. ११
५१.	कमला दनुवार	सदस्य	वडा नं. ११
५२.	गिता सोनाम	सदस्य	वडा नं. ११
५३.	बाटुले माझी	सदस्य	वडा नं. ११
५४	तारा माझी	सदस्य	वडा नं. १२
५५	कृष्ण बहादुर दनुवार	सदस्य	वडा नं. १२
५६	सिताराम दनुवार	सदस्य	वडा नं. १२

स्रोत : गाउँ कार्यपालिका कार्यालय, २०७५

८.७ ईन्द्रावती गाउँपालिका कार्यालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

तालिका नं. १२६ : ईन्द्रावती गाउँपालिका कार्यालयमा हाल कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	कार्यरत शाखा
१	विनोद रोका	प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत	
२	राजुभाई श्रेष्ठ	अधिकृत तह सातौं प्रशासन	
३		लेखा अधिकृत	लेखा शाखा
४	प्रदिप राज भण्डारी	सूचना अधिकारी	जिन्सी शाखा प्रमुख
५	राममणि कोइराला	ना.सु.	योजना शाखा
६	मनोज दंगल	सूचना प्रविधि अधिकृत	सूचना प्रविधि शाखा

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	कार्यरत शाखा
७	सुरेश दास श्रेष्ठ	सव इन्जिनियर	प्राविधिक
८	प्रविन तिवारी	लेखापाल	
९	गोविन्द प्रसाद कोइराला	रोजगार संयोजक	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम
१०	मिन बहादुर धामी	शिक्षा अधिकृत	शिक्षा शाखा
११	नवराज सिलवाल	सव ओभरसियर	प्राविधिक
१२	राजाराम घोरासैनी	इन्जिनियर	प्राविधिक
१३	नवराज कटुवाल		कृषि शाखा
१४	मुना तामाङ		कृषि शाखा
१५	देवमाया सुनार		कृषि शाखा
१६	रेशम कुमार रेउले		कृषि शाखा
१७	बसन्त तामाङ	कार्यालय सहयोगी	ईन्द्रावती गा.पा.
१८	मनमाया तामाङ	कार्यालय सहयोगी	ईन्द्रावती गा.पा.
१९	सविना थापा	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	
२०	रविना खोखाली	सहायक कम्प्युटर अपरेटर	
२१	विजय थापा मगर	सव ओभरसियर	
२२	श्याम किशोर महतो	स्वास्थ्य शाखा	कुन्चोक स्वास्थ्य चौकी (हे.अ.)
२३	रिनेश कृष्णा महर्जन	स्वास्थ्य शाखा	कुन्चोक स्वास्थ्य चौकी (अ.हे.व.)
२४	लिला वानिया	स्वास्थ्य शाखा	कुन्चोक स्वास्थ्य चौकी (अ.न.मि.)
२५	विकास अधिकारी	स्वास्थ्य शाखा	कुन्चोक स्वास्थ्य चौकी (अ.हे.व.)
२६	ज्ञानु गिरी	कार्यालय सहयोगी	कुन्चोक स्वास्थ्य चौकी
२७	राजु चौलागाई	स्वास्थ्य शाखा	नवलपुर स्वास्थ्य चौकी (हे.अं.)
२८	बद्री बहादुर खत्री	स्वास्थ्य शाखा	नवलपुर स्वास्थ्य चौकी (अ.हे.व.)
२९	गिता वासु	स्वास्थ्य शाखा	नवलपुर स्वास्थ्य चौकी (अ.न.मि.)
३०	सरस्वती खनाल	स्वास्थ्य शाखा	नवलपुर स्वास्थ्य चौकी (अ.हे.व.)
३१	चिन बहादुर तामाङ	का.स.	
३२	अनिल चौलागाउँ	अमिन	
३३	कुमारी तामाङ	का.स.	
३४	ओम प्रसाद श्रेष्ठ	स्वास्थ्य शाखा	बाडेगाउँ स्वास्थ्य चौकी
३५	सुशिला कोइराला	स्वास्थ्य शाखा	बडेगाउँ स्वास्थ्य चौकी (अ.न.मी.)
३६	सुनिता गुरुङ	स्वास्थ्य शाखा	बडेगाउँ स्वास्थ्य चौकी (अ.हे.व.)
३७	अजित श्रेष्ठ	स्वास्थ्य शाखा	बडेगाउँ स्वास्थ्य चौकी (अ.न.मी.)
३८	उमेश प्रसाद चौधरी	स्वास्थ्य शाखा	भिमटार स्वास्थ्य चौकी (इन्चार्ज)
३९	सरिता तिमिल्सीना	स्वास्थ्य शाखा	भिमटार स्वास्थ्य चौकी (अ.न.मी. पाचौं)

सि.नं.	कर्मचारीको नाम थर	पद	कार्यरत शाखा
४०	निलु कुमारी गामी	स्वास्थ्य शाखा	बडेगाउँ स्वास्थ्य चौकी
४१	इन्दीला कुमारी यादव	स्वास्थ्य शाखा	भिमटार स्वास्थ्य चौकी (अ.हे.व.)
४२	शान्ति दनुवार	स्वास्थ्य शाखा	भिमटार स्वास्थ्य चौकी (अ.न.मी.)
४३	राम कुमार दनुवार	कार्यालय सहयोगी	भिमटार स्वास्थ्य चौकी
४४	जीवन लामा	स्वास्थ्य शाखा	भोटसिपा स्वास्थ्य चौकी (हे.अ.)
४५	अनिरुद्र तिमिल्सिना	स्वास्थ्य शाखा	भोटसिपा स्वास्थ्य चौकी (सि.अ.हे.व.)
४६	मिन बहादुर धामी	शाखा अधिकृत	शिक्षा शाखा
४७	बद्री बहादुर तामाङ	सह स्रोत व्यक्ति	शिक्षा शाखा
४८	नानु दाहाल	खरिदार	ना.प.से.प्रा.
४९	कपिल श्रेष्ठ	ना.प.स्वा.प्रा.	पशु सेवा शाखा
५०	मन्जु नेपाल	ना.प.से.प्रा.	पशु सेवा शाखा
५१	सुमित्रा मगर	ना.प.स.प्रा.	पशु सेवा शाखा
५२	अमरनाथ आचार्य	प्रा.स.	कृषि शाखा
५३	तिलक सापकोटा	कार्यालय सहयोगी	पशु सेवा शाखा
५४	डा. धर्मेन्द्र पाण्डे	मेडिकल अफिसर प्रमुख	
५५	सुवी सापकोटा	स्टाफ नर्स	
५६	मैसा सुवाल	ल्याव टेक्निसियन	
५७	राकेश रोशन यादव	रेडियो ग्राफर	
५८	सिह बहादुर तामाङ	सवारी चालक	सेवा प्रवाह

स्रोत : गाउँ कार्यपालिका कार्यालय, २०७५

८.८ गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सरकारी कार्यालयहरूको विवरण

तालिका नं. १२७ : गाउँपालिका क्षेत्र रहेका सरकारी कार्यालयहरूको विवरण

सि. नं.	कार्यालयको नाम	ठेगाना	कार्यालय प्रमुख	फोन नं.
१.	ईन्द्रावती गाउँपालिकाको कार्यालय	वडा नं. ४, नवलपु	विनोद रोका	
२.	प्रथमिक स्वास्थ्य केन्द्र			
३.	वडा नं. १, वडा कार्यालय			
४.	वडा नं. २, वडा कार्यालय			
५.	वडा नं. ३, वडा कार्यालय			
६.	वडा नं. ४, वडा कार्यालय			
७.	वडा नं. ५, वडा कार्यालय			
८.	वडा नं. ६, वडा कार्यालय			
७.	वडा नं. ७, वडा कार्यालय			

सि. नं.	कार्यालयको नाम	ठेगाना	कार्यालय प्रमुख	फोन नं.
९.	वडा नं. ८, वडा कार्यालय			
१०.	वडा नं. ९, वडा कार्यालय			
११.	वडा नं. १०, वडा कार्यालय			
१२.	वडा नं. ११, वडा कार्यालय			
१३	वडा नं. १२, वडा कार्यालय			
१४.	बनियाभार स्वास्थ्य चौकी			
१५.	पदनाहा स्वास्थ्य चौकी			
१६.	आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र			
१८.	पशु सेवा केन्द्र ख			
१९.	इलाका वन कार्यालय			
२०.	इलाका वन कार्यालय			
२१.	इलाका प्रहरी कार्यालय			
२२.	इलाका प्रहरी कार्यालय			
२३.	प्रहरी चौकी			
२४.	सशस्त्र प्रहरी बेस क्याम्प			
२५.	नेपाल विद्युत प्राधिकरण युनिट कार्यालय			
२६.	इलाका हुलाक कार्यालय			
२७.	अतिरिक्त हुलाक कार्यालय			
२८.	कृषि सेवा केन्द्र			
३१.	रेडक्रस उपशाखा			

स्रोत : गाउँपालिका कार्यालय, २०७५